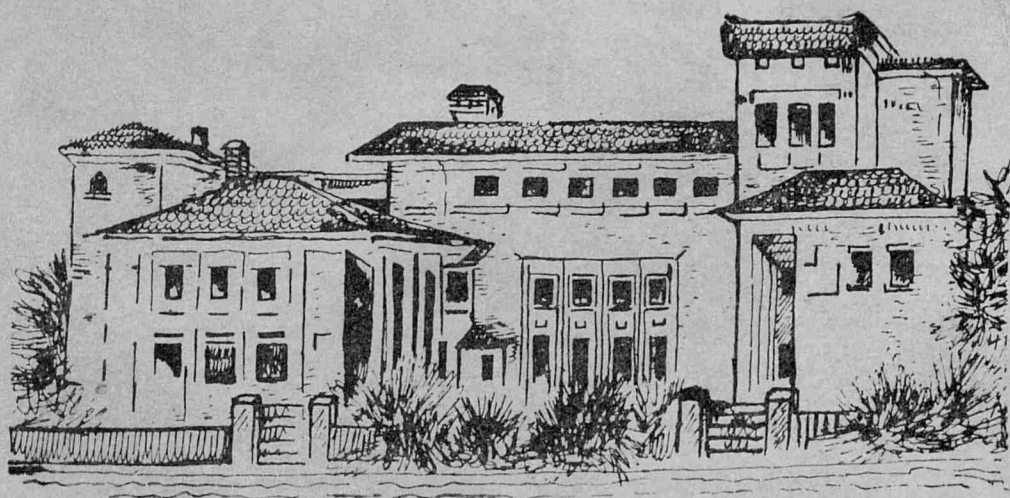

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

REVISTA ISTORICĂ

fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul 4, 1993

11 – 12

Noiembrie — Decembrie

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

ȘERBAN PAPACOSTEA (*redactor șef*), PAUL CERNOVODEANU,
VIRGIL CIOCÎLTAN, FLORIN CONSTANTINIU, EUGEN
DENIZE, GEORGETA PENELEA-FILITTI, NAGY PIENARU,
APOSTOL STAN, ION STANCIU, ANATOL ȚĂRANU

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 6 ori pe an în numere duble.
În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de
presă din întreprinderi și instituții. Prețul unui abonament este de
1200 lei pentru persoane fizice și 3000 lei pentru persoane juridice.
Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ORION SRL,
Splaiul Independenței 220 A, București, 6, P. O. Box 74—19 Bucu-
rești, Tx 11939 CBTXR, Fax (40) 13122425.

REDACȚIA:

ION STANCIU (*redactor șef adjunct*)

NAGY PIENARU

VENERA ACHIM

Manuscrisele, cărțile și revistele
pentru schimb precum și orice corespondență
se vor trimite pe adresa redacției revistei

„REVISTA ISTORICĂ”

Adresa Redacției

B-dul Aviatorilor nr. 1

71247 — București, tel. 650.72.41.

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ
TOM IV, NR. 11—12
Noiembrie—Decembrie 1993

S U M A R

Un dascăl de rigoare științifică și morală: DIONISIE M. PIPPIDI (*Șerban Papacoste*) 963

ROMÂNII ȘI REVOLUȚIA EUROPEANĂ DIN 1848

- ȘTEFAN DELUREANU, Românii și „Germania” Adunării Naționale de la Frankfurt 965
- NICOLAE LIU, Mentalitate revoluționară și cultură modernă. Contacte și consonanțe româno-franceze la 1848 999
- BEATRICE MARINESCU, Evenimentele politice postrevoluționare din Principatele Române în perspectiva rapoartelor diplomatice engleze (1849—1853) 1015
- RALUCA TOMI, Contribuții la studiul proiectelor mazziniene în aria Europei centro-orientale (1866—1870) 1035

DE LA REVOLUȚIE LA REFORMĂ — SOCIETATE ȘI INDIVID

- IOAN MÂNDREA, Lupta de emancipare națională purtată de românii din Țara Făgărașului între 1848 și 1918 1047
- PAUL BARBU, Tentative de „reeditare” a revoluției din 1848 1061
- GEORGETA PENELEA-FILITTI, O victimă a revoluției: castelanul de la Bran . . . 1073

PRESA ÎN EPOCA MODERNĂ — IDEAL ȘI REALITATE

- PAUL ABRUDAN, Rolul ziarelor românești brașovene în timpul revoluției de la 1848—1849 1077
- MĂRIUCA RADU, Brașovul, „Gazeta Transilvaniei” și Liga Culturală 1089
- EUGEN GLÜCK, Ecoul revoluției de la 1848 din Principatele Române în presa norvegiană 1097

„Revista istorică”, tom IV, nr. 11—12, p. 957—1200, 1993

ÎNTREGITORI ROMÂNIEI

RADU PĂIUȘAN, Bănățenii la Alba-Iulia.	1101
TEOFIL OROIAN, Militarii români din armata austro-ungară și ideea națională	1107

OAMENI REPREZENTATIVI ÎN ISTORIA ROMÂNILOR

VIRGIL GRĂDINARU, Dimitrie Țichindeal și emanciparea național-culturală a românilor bănățeni	1117
DORIN GOȚIA, G. Barițiu — promotorul intereselor românești prin ASTRA	1123

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

ANASTASIE IORDACHE, Din memoriile generalului Henryk Dembinski. Despre relațiile dintre români și unguri la 1848—1849	1133
VALERIU STAN, Un memoriu inedit al lui Ion Ghica din anii exilului	1139

OPINII

O reconsiderare a rolului burgheziei române (<i>Apostol Stan</i>)	1147
---	------

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Colocviul „Dezvoltarea mișcărilor naționale în Europa între 1850—1914”, Otzenhausen, 17—22 mai 1993 (<i>Dan Berindei</i>); Colocviul internațional; „Etnie, Confesiune în Europa centrală și orientală”, Cluj-Napoca, 11—12 iunie 1993 (<i>Viorel Achim, Florin Müller</i>); Al II-lea Simpozion național de istorie financiar-bancară: „Muncă, bani, bănci, cultură și politică (sec. XVIII—1944)”, Oradea, 30 aprilie—2 mai 1993 (<i>Dumitru Șandru</i>); Sesiunea de comunicări științifice a profesorilor de istorie, Fălticeni, 22—23 mai 1993 (<i>Mirela Șerban</i>); Moment aniversar — Laboratorul de istorie a mentalităților, 24 iunie 1989—24 iunie 1993 (<i>Iolanda Țighilău</i>); Cercetări în arhivele și bibliotecile din Polonia (<i>Constantin Rezachevici</i>); Călătorie de studii în Spania (<i>Eugen Denize</i>); Oaspeți ai Institutului de Istorie „N. Iorga”: Prof. Halil Inalcik; Donație de cărți din Spania (<i>Eugen Denize</i>)	1149
--	------

RECENZII

* * * <i>Documents Gréco-Roumains, Le Fonds Mourouzi d'Athènes</i> , volume présenté par les soins de Florin Marinescu, Georgeta Penelea-Filitti, Anna Tabaki, Fondation Nationale de la Recherche Scientifique, Centre de Recherches Neo-Helléniques — Académie Roumaine, Institut d'Histoire „N. Iorga”, Athènes — Bucarest, 1991, 450 p. + X p. ill. (<i>Neagu Djuvara</i>)	1167
* * * <i>Risorgimento — Italia e Romania (1859—1879). Esperienze e confronto</i> , a cura Giulia Lami, Milano — București, 1992, 334 p. (<i>Tomi Raluca</i>)	1171
* * * <i>Istoria Românilor (din cele mai vechi timpuri până la Revoluția din 1821)</i> . Manu: I pentru clasa a XI-a; autori: A. Pascu (p. 3—178), B. Teodorescu (p. 178—308) și M. Manea (p. 309—367), București, 1992, 368 p. (<i>V. Muntean</i>)	1173
SABIN MANUILA, <i>Studies on the Historical Demography of Romania. Études sur la démographie historique de la Roumanie</i> , ed. by Sorina and Ioan Bolovan, Center for Transylvanian Studies (Bibliotheca Rerum Transilvaniae), The Romanian Cultural Foundation, Cluj-Napoca, 1992, 165 p. (<i>Louis Roman</i>)	1175

- CONSTANTIN A. STOIDE, IOAN CAPROȘU, *Relațiile economice ale Brașovului cu Moldova de la începutul secolului al XVIII-lea până la 1850*, Universitas, Chișinău, 1992, 352 p. (*Constantin Bălan*) 1178
- TRÓCSÁNYI ZSOLT, MISKOLCZY AMBRUS, *A fanariótáktól a Hohenzollernekig* (De la fanarioți până la Hohenzollerni), Budapest, 1992, 157 p. (*Demény Lajos*) 1182

NOTE

- * * * *L'Héritage de la Révolution française*, sous la direction de François Furet, Paris, 1989, 333 p. (*Eugen Denize*); * * *Histoire de l'Europe*, publicată sub conducerea lui J. Carpentier și F. Lebrun, în colaborare cu J.-P. Pautreau și A. Tranoy, prefața de René Remond, ediție adusă la zi în 1992, Éditions du Seuil, Paris, 1992, 644 p. (*Sorolita Solcan*); * * *70 vjet te Kishes Ortodokse Autoqefale Schqiptare* (70 de ani de la Autocefalia Bisericii Ortodoxe Albaneze), Tirana, 1993, 104 p. (*Cristia Mahsutovici*); AURELIA FLORESCU, *Dacoromânia — Idealul național al tuturor românilor în revoluția de la 1848*, Edit. Oltenia, Craiova, 1992, 192 p. (*Mirela-Luminița Murgescu*); KONRAD H. JARAUSCH, KENNETH A. HARDY, *Quantitative Methods for Historians: A Guide to Research, Methods and Statistics*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1991, 330 p. (*Irina Gavrilă*); AHMET RASIM, *Romanya mektuplari* (Scrisori din România), Arba Yayınları, Istanbul, 1988, 168 p. (*Adrian Tertecel*); CORNEL TATAI-BALTĂ, *Secvențe din arta plastică blăjeană (sec. XVIII—XX)*, Blaj, 1993, 88 p. + 24 fig. (*Iacob Mârza*); JACQUES SOLÉ, *La Révolution en question*, Paris, 1988, 418 p. (*Eugen Denize*); CINZIA VISMARA, *Il funzionamento dell'Impero*, Edizioni L'atium Roma, 1989, 87 p. (*Betinio Diamant*) 1185
- BULETIN BIBLIOGRAFIC 1195

REVISTA ISTORICĂ

NOUVELLE SÉRIE
TOME IVe N°s 11–12
Novembre–Décembre 1993

SOMMAIRE

Un exemple de rigueur scientifique et morale: DIONISIE M. PIPPIDI (*Șerban Papă-
costea*) 963

LES ROUMAINS ET LA RÉVOLUTION EUROPÉENNE DE 1848

ȘTEFAN DELUREANU, Les Roumains et „L'Allemagne” dans l'Assemblée Na-
tionale de Francfort 965

NICOLAE LIU, Mentalité révolutionnaire et culture moderne. Consonances et con-
tacts franco-roumains en 1848 999

BEATRICE MARINESCU, Événements politiques postrévolutionnaires dans les Prin-
cipautés Roumaines dans la perspective des rapports diplomatiques anglais
(1849–1853) 1015

RALUCA TOMI, Contributions à l'étude des projets de Mazzini dans l'Europe cen-
trale et de l'est 1035

RÉVOLUTION ET RÉFORME – SOCIÉTÉ ET INDIVIDU

IOAN MÂNDREA, La lutte des Roumains du Pays du Făgăraș pour l'émancipation
nationale, entre 1848 et 1918 1047

PAUL BARBU, Tentatives de „réédition” de la révolution de 1848 1061

GEORGETA PENELEA-FILITTI, Une victime de la révolution; le châtelain de
Bran 1073

LA PRESSE À L'ÉPOQUE MODERNE – IDÉAL ET RÉALITÉ

PAUL ABRUDAN, Le rôle des journaux roumains de Brașov pendant la révolu-
tion de 1848–1849 1077

MĂRIUCA RADU, Brașov, „Gazeta Transilvaniei” et la Ligue Culturelle 1089

EUGEN GLÜCK, L'écho de la révolution de 1848 dans la presse norvégienne 1097

RÉUNIFICATEURS DE LA ROUMANIE

RADU PĂIUȘAN, Les habitants du Banat à Alba Iulia 1101

TEOFIL OROIAN, Les militaires roumains dans l'armée austro-hongroise et l'idée
nationale 1107

„Revista istorică”, tom IV, nr. 11–12, p. 957–1200, 1993

FIGURES REPRÉSENTATIVES DANS L'HISTOIRE DES ROUMAINS

VIRGIL GRĂDINARU, Dimitrie Țichindeal et l'émancipation nationale et culturelle des Roumains du Banat	1117
DORIN GOȚIA, G. Barițiu — promoteur des intérêts roumains par l'intermédiaire de la société ASTRA	1123

MÉMOIRES, CORRESPONDANCE. NOTES

ANASTASIE IORDACHE, Les relations entre Roumains et Hongrois en 1848—1849 dans les mémoires du général Henryk Dembinski	1133
VALERIU ȘTAN, Un mémoire inédit rédigé par Ion Ghica pendant ses années d'exil	1139

OPINIONS

Une réévaluation du rôle de la bourgeoisie roumaine (<i>Apelul Ștănescu</i>)	1147
--	------

VIE SCIENTIFIQUE

Colloque „Le développement des mouvements nationaux en Europe entre 1850—1914”, Otzenhausen, 17—22 mai 1993 (<i>Dan Berinde</i>); Colloque international: „Ethnie, Confession en Europe centrale et de l'est”, Cluj-Napoca, 11—12 juin 1993 (<i>Viorel Achim, Florin Müller</i>); Le II ^e Symposium national d'histoire financière et bancaire: „Travail, argent, banques, culture et politique (XVIII ^e siècle—1944)”, Oradea, 30 avril—2 mai 1993 (<i>Dumitru Șandru</i>); Session de communications scientifiques des professeurs d'histoire, Fălticeni, 22—23 mai 1993 (<i>Maria Șerban</i>); Moment anniversaire — le Laboratoire d'histoire des mentalités, 24 juin 1989—24 juin 1993 (<i>Iolanda Țighilău</i>); Recherches dans les archives et la bibliothèque de Pologne (<i>Constantin Rezachevici</i>); Voyage d'études en Espagne (<i>Eugen Denize</i>); Invités de l'Institut d'Histoire „N. Iorga”: Prof. Halil İbrahim; Donation de livres d'Espagne (<i>Eugen Denize</i>).	1119
--	------

COMPTES RENDUS

* * * <i>Documente Greco-Române, Le Fonds Murușdăniș, Volume présenté par les soins de Florin Marinescu, Georgeta Penleac-Filitti, Anna Tabaki, Fondation Nationale de la Recherche Scientifique, Centre de Recherches Neo-Hellénique — Académie Roumaine, Institut d'Histoire N. Iorga”, Athènes—Bucarest, 1991, 450 p. + X p. ill. (Nagu Djivara)</i>	1167
* * * <i>Risorgimento — Italia e Romania (1859—1879). E perenne confusione, a cura di Giulia Lami, Milan—Bucarest, 1992, 337 p. (Tomi Raluca)</i>	1171
* * * <i>Istoria Românilor (din cele mai vechi timpuri până la Revoluția din 1821). L'Histoire des Roumains (à partir de l'époque la plus ancienne et jusqu'à la révolution de 1821). Manuel pour XIe; auteur: A. Paicu (pp. 3—178), B. Teodorescu (pp. 178—308) et M. Manea (pp. 309—367), Bucarest, 1992, 368 p. (V. Mintun)</i>	1173
SABIN MANUILA, <i>Studies on the Historical Demography of Roumania. Études sur la démographie historique de la Roumanie</i> , éd. by Soina and Ioan Bolovan, Center for Transylvanian Studies (Bibliotheca Rerum Transilvanica), The Romanian Cultural Foundation, Cluj-Napoca, 1992, 165 p. (<i>Lou's Roman</i>)	1175

- CONSTANTIN A. STOIDE, IOAN CAPROȘU, *Relațiile economice ale Brașovului cu Moldova de la începutul secolului al XVIII-lea până la 1850*, (Les relations économiques entre la ville de Brașov et la Moldavie à partir du début du XVIIIe siècle et jusqu'en 1850), Universitas, Chișinău, 1992, 352 p. (*Constantin Bălan*) 1178
- TROCSANYI ZSOLT, MISKOLCZY AMBRUS, *A fanariótákól a Hohenzollernekig* (À partir des Phanariotes et jusqu'aux Hohenzollern), Budapest, 1992, 157 p. (*De-mény Lajos*) 1182

NOTES

- * * * *L'Héritage de la Révolution française*, sous la direction de François Furet, Paris, 1989, 333 p. (*Eugen Denize*); * * * *Histoire de l'Europe*, publiée sous la direction de J. Carpentier et F. Lebrun, en collaboration avec J. P. Pautreau et A. Tranoy, préfacée par René Remon, édition actualisée en 1992, Éditions du Seuil, Paris, 1992, 644 p. (*Șarolta Solcar*); * * * *70 vjet te kishes Ortodokse Autogefale Schqiptare* (70 années depuis l'Autocéphalie de l'Eglise Orthodoxe Albanaise), Tirana, 1993, 104 p. (*Cristia Maksutovici*); AURELIA FLORESCU, *Dacoromânia — Idealul național al tuturor românilor în revoluția de la 1848*, (La Dacoroumanie — Idéal national de tous les Roumains pendant la révolution de 1848), Edit. Oitenia, Craiova, 1992, 192 p. (*Mirela-Luminița Murgescu*); KONRAD H. JARAUSCH, KENNETH A. HARDY, *Quantitative Methods for Historians: A Guide to Research Methods and Statistics*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1991, 330 p. (*Irina Gavrilă*); AHMET RASIM, *Romanya mektuplari* (Lettres de Roumanie), Arba Yayinlari, Istanbul, 1988, 168 p. (*Adrian Tertecel*); CORNEL TATAI-BALTĂ, *Secvențe din arta plastică blăjeană (sec. XVIII—XX)* (Aspects de l'art plastique de Blaj (les XVIIIe et XXe siècles), Blaj, 1993, 88 p. + 24 fig. (*Iacob Mârza*); JACQUES SOLÉ, *La Révolution en question*, Paris, 1988, 418 p. (*Eugen Denize*); CINZIA VISMARA, *Il funzionamento dell'Impero*, Edizioni Latium, Roma, 1989, 87 p. (*Betinio Diamant*) 1185
- BULLETIN BIBLIOGRAPHIQUE 1195

UN DASCĂL DE RIGOARE ȘTIINȚIFICĂ ȘI MORALĂ : DIONISIE M. PIPPIDI

Cei care au avut privilegiul de a fi inițiați în tainele meseriei de istoric, în critica surselor și în tehnica interpretării lor, la școala de metodă riguroasă din cadrul cursului și seminarului de istorie antică, în vremea când titularul catedrei era profesorul Dionisie M. Pippidi, au primit un dar pentru întreaga viață: știința sau arta de a desprinde din analiza textelor adevărurile istorice și sensurile lor adânci. Cu alte cuvinte, ei au deprins „meseria de istoric” în apropierea unui adevărat dascăl de metodă istorică. Într-adevăr, de la sensul riguros stabilit al cuvintelor din inscripțiile sau textele literare antice, până la reconstituirea faptelor istorice individuale pe care aceste texte le revelau și apoi la înțelesul procesului istoric general în care se înscriau, toate etapele demersului istoric se însușeau, pas cu pas, până când deveneau reflex elementar, de către cei care aveau curajul de a se înscrie la cursurile și seminariile de istorie antică și perseverența de a le urma până la capăt.

Dar cei care s-au format la școala istoricului antichității și al culturii antice au tras o învățătură încă mai prețioasă decât aceea a mînuirii tehnicii științifice. Ei au putut înțelege din întreaga ținută și atitudine științifică a profesorului lor că pentru a fi cu adevărat împlinit, actul de știință are nevoie să se rezeme temeinic pe un fond de conștiință și că părăsirea drumului drept al imperativului moral sfârșește prin a provoca inevitabil, mai devreme sau mai târziu, și alterarea demersului intelectual, abandonarea în cele din urmă a vocației înseși de intelectual. Congenital sădită în personalitatea profesorului Dionisie Pippidi, această dublă opțiune, intelectuală și morală, a devenit pentru aceia dintre elevii săi care au știut să o înțeleagă și să o urmeze un puternic scut spiritual împotriva permanentei agresiuni a lumii totalitare contra personalității umane pe care s-a străduit constant să o anihileze.

În primăvara anului 1947, Dionisie Pippidi a publicat în revista „Ramuri” articolul *Înțelesul actual al umanismului*, apărare îndrăznească a valorii pedagogice perene a culturii umaniste împotriva valului negator de umanism și libertate a totalitarismului care se pregătea să-și impună controlul absolut asupra societății românești în toate manifestările ei. Patru decenii mai târziu, în amurgul zilelor sale, i-a fost dat profesorului Dionisie Pippidi, unul dintre puținii istorici ai generației sale care au supraviețuit îndelungatei nopți totalitare — „rari nantes in gurgite vasto”, cum obișnuia să ne spună el în 1948 — să inițieze, în calitate de Președinte al Secției Istorice a Academiei Române, procesul de reînnoire a istoriografiei românești în spiritul valorilor autentice ale disciplinei istorice pe care le-a respectat în tot cursul activității sale. Dreaptă reparație a Destinului pentru o traiectorie umană neabătut dreaptă.

ȘERBAN PAPACOSTEA

ROMÂNII ȘI REVOLUȚIA EUROPEANĂ DIN 1848

ROMÂNII ȘI „GERMANIA” ADUNĂRII NAȚIONALE DE LA FRANKFURT

ȘTEFAN DELUREANU

Încă în deceniul pregătitor al revoluției de la 1848, idealurile naționale române trec tot mai evident de la stadiul de intuiție privilegiată a unor precursori la acela de aspirație programatică. Mișcarea pentru un stat național unitar independent dobândește substanță în proiecte și tentative ce mizează precumpănitor pe adeziunea diplomației sau pe o conflagrație europeană și a căror țintă strategică e simbolizată public prin vocabulul sintetizator: *Dacia*. Promovată cu intensă participare de elementele înaintate, ideea unitară se manifestă și în reuniuni cu caracter aparent extrapolitic în care *junimea* e îndemnată să se reînvioreze printr-un crez național, prin fervoarea unei *misiuni* ce are a împlini prin *acțiune* și *sacrificiu*, o terminologie conformă spiritului mesianic al generației: o generație care și prin formele culturii și prin acelea ale militanței politice prepară epoca pentru unire, finalitate solemn enunțată, între altele, în înflăcărâte exerciții oratorice în adunările „Societății Studenților Români” de la Paris.

Goerentă în esența programului, în paralelismul desfășurării, în alternanța momentelor, mișcarea de la 1848—1849 revelează conexiunea și interdependența factorilor operanți, concordia general-română a manifestărilor de voință pentru atingerea țelului final, unitatea națională pe teritoriul Daciei.

Îmbibată de idealuri democratice și sociale, generația în scenă la București asimilase fondul religiei mazziniene de care e pătrunsă terminologia Proclamației din iunie 1848. În transformarea propusă a axei morale și politice, naționalitatea li se impunea protagoniștilor ei ca dat fundamental căruia conceptul de libertate i se subordona. Ca și Mazzini, o parte a lor profesa ideea unui mandat inderogabil cu exaltarea rolului corpului național unitar constituit îndreptat gradual către asociere generală: în armonie cu mesajul universalist al ecuației democratice, termenii *patrie* și *umanitate* erau pentru ei complementari.

În actele sale, Guvernul provizoriu de la București a acționat fie de la stat la stat, fie apelând la spiritul de solidaritate al mișcărilor analoge, oferind-o spontan pe a sa ca expresie a convergenței ideale. Așa, în scriso-

rea prin care se încerca acreditarea lui Dimitrie Brătianu ca agent diplomatic pe lângă guvernele Austriei și Ungariei, principiile constituționale expuse în Proclamația-program erau semnalate percepției destinatarilor ca act prin care poporul român se încorporează marii familii europene, garantă a drepturilor fiecărui membru, mărturie a fraternizării lui cu toate popoarele pornite pe calea mântuirii¹. Vocația internațională a mișcării străbate și într-o depeșă a ministrului de externe, Ioan Voinescu II care prospectează colegului său francez eficacitatea de durată a acțiunii ei asupra destinului Poloniei, Ungariei și altor națiuni vecine². Ca expresie a reciprocității, recursul deschis la Europa a cărei asistență era invocată anticipat pentru cazul în care Curtea protectoare ar fi ignorat opțiunea românilor, era demn notificat³. Inspirat tot de sentimentul apartenenței la comunitatea europeană, de elevată conștiință a interdependenței, va fi și răspunsul Locotenentei la manifestul acesteia din 19 iulie: un protest în numele dreptului națiunilor de a-și armoniza independent instituțiile potrivit gradului de maturizare a identității lor. În acea replică, națiunile erau concepute ca substanțe ideale supuse unei duble acțiuni, una proprie, distinctă, autonomă, cealaltă, universală, comună tuturor. Abandonată în preziua înfrângerii revoluției ei, națiunea română își reafirma sacralitatea principiilor și actelor. Și salutând eventuale bune intenții ale unor salvatori ipotetici ce omiseseră să se manifeste, ea deplângea trădarea speranței datorită căreia avea să fie cea dintâi, nu însă și unica victimă⁴. Printre capii ei se simțise atunci urgența necesității transmiterii unui ultim mesaj Europei. În imposibilitatea de a-i da un amplu caracter popular prin mii și mii de semnături, se preconizase trimiterea de adrese parlamentelor din Viena, Frankfurt, Paris și Londra. Împotriva politicii aleatorii a cancelariilor, rămânea doar protestul solemn înaintea viitorimii. Prin mișcarea lor, românii demonstraseră forță operantă, capacitate de a-și da instituții potrivite unui popor liber, fermitatea unui crez, o conduită europeană: dacă într-o bună zi națiunile își vor propune reîntemeierea sistemului politic continental pe baza dreptului și a justiției și salvarea omenirii de constrângere și prepotență, ele n-au să poată susține, cum scria Ion Ghica în amurgul revoluției, că ei nu existaseră⁵.

Dacă dezaprobarea nedreptății și violenței s-a manifestat în termeni generici „în fața Omenirii și a lui Dumnezeu”, apelurile au avut direcție precisă, divers legitimată în speranțele puse în destinatar. Adresarea la Franța și Marea Britanie avea o justificare istorică, se întemeia pe o percepție de mult fixată — mai ales referitor la prima — o percepție pe a cărei pozitivitate se bazase și tentativa liberalismului incipient întreprinsă în 1839 la Paris și Londra de modificare a statutului Principatelor.

O posibilă implicare a puterilor germane în opera de transformare a Principatelor n-a fost exclusă ca ipoteză, dar ponderea lor în memoriile și proiectele de reformă a rămas redusă în privința Austriei, minimă în aceea

¹ *Anul 1848 în Principatele Române* (în continuare, *Anul 1848*), I, București, 1902, doc. 306.

² *Anul 1848*, I, doc. 352.

³ *Op. cit.*, II, 1902, doc. 536.

⁴ *Op. cit.*, IV, 1903, doc. 176.

⁵ *Op. cit.*, IV, doc. 1976

a Prusiei. Confederația germană a fost luată ca model într-unul în care se propunea substituirea protecției exclusive a Rusiei cu una colectivă ce le-ar fi angajat și pe ele în exercitare. Dacă publicistica românească a relevat ca imperioasă necesitatea renunțării Austriei la principiul inacțiunii ce ipoteacă viitorul Europei prin tolerarea formidabilei puteri țariste, ea a menționat și caracterul himeric al mizării pe cea eventualitate (Michel Anagnosti, *La Valachie et la Moldavie*, Paris, 1837). În literatura politică franceză sensibilă la problema orientală și, în cadrul ei, la soarta Principatelor, contrabalansarea penetrației ruse în zonă era rezervată prevalent Franței și Mării Britanii. Un semnificativ articol publicat sub pseudonim în presa democratică pariziană și atribuit lui Dimitrie Brătianu („Revue Indépendante”, 25 iunie 1843) recunoștea o astfel de vocație numai celor două puteri liberale, Austria trăind asemeni Rusiei din uzurpări ale dreptului popoarelor, iar Prusia, fără interese imediate în Orient, coparticipantă la dominarea unei frânturi din trupul sfâșiat al Poloniei, plătind un tribut de obediență față de țar.

Când consulul Guéroutt îi raportează de la Iași lui Lamartine că poporul român — credincios limbii și sângelui său — își îndreaptă statornic privirile către Franța a cărei supremație morală o recunoaște și a cărei impulsie o caută cu aceeași ardoare cu care o respinge pe a Rusiei și a puterilor germane⁶, el apreciază corect sentimentul public. Și totuși, în amințita Proclamație, poporul în numele căruia era dată, invocă arbitri, pe lângă Înalta Poartă ca putere suzerană, pe Franța, Germania și Marea Britanie — aceasta e ordinea succesiunii — cărora le reclamă intercesiunea în cazul unei acțiuni intimidatoare, violente. În final documentul preanunță protestul solemn ce le va fi adresat — puterile sunt menționate în aceeași suită — în eventualitatea invaziei⁷. Am stăruit asupra ei întrucât ea nu rezultă întâmplător și accentuăm faptul că acea chemare nu era îndreptată către Austria, Prusia sau alt stat german. Ordinea menționării celor trei puteri occidentale ne apare determinată de o ponderare atentă, de consistența speranței nutrite în raport cu ele. În clasificarea încrederii românilor în Europa anului 1848 ce se va revela total gratuită, Germania ocupa un loc extrem de surprinzător raportat la imaginea puterilor germane printre ei. Apelul la ea nu se putea întemeia pe o cunoaștere temeinic fixată pentru că nu existase anterior o Germanie. Și, de fapt, ea nu exista nici atunci. Ea era un ansamblu național-statal în devenire, un proces în act al cărui conținut de concepte, percepții, imaginații, nu se putea prezenta conștiinței decât ca intuiție, ca ipoteză puternic idealizată. Românii aveau o relativ variată, parțial directă, nesuperficială experiență germană. Ei cunoșteau Austria și Prusia, aveau imagini clare asupra Bavariei, o reprezentare de ansamblu distinctă asupra unor state ca Saxonia, Baden, Württemberg ș. a. Germania vizată nu era percepută însă de cei care pariau pe ea ca o rezultantă politică a unei simple agregări a statelor germane, ci ca o sinteză viitoare, o entitate moral politică nouă, de natură diversă. Această referire preferențială la Germania care va să fie, asumă o importanță considerabilă pentru că reflectă caracterul percepției române a mișcării

⁶ *Op. cit.*, I, doc. 72, p. 204.

⁷ *Op. cit.*, I, doc. 287, p. 491 și 500.

ei naționale. Ea exprimă un raport politic deosebit cu ea, și nu cu Austria, nici cu Prusia sau alt stat german preunitar, ci cu *Germania — finalitate în act*, cu Germania care înmugurește. În ardoarea statornică a încercării de a pune naționalitatea lor în armonie cu Europa, de a o redimensiona prin imprimarea în conștiințe a ideii unei misiuni a cărei împlinire, necesară desfășurării vieții ei de interrelație, să-i constituie individualitatea, acțiunea revoluționarilor noștri are o semnificație universalistă definitorie, identificabilă în coerenta revendicare a solidarității internaționale. *Germania-care-se-construiește* este investită în mintea democraților români — asemeni Europei ce se naște — cu atributele unei construcții elevat-struc-turate, răspunzând rigoriilor unei exigențe palingenetice. *Tinerii Germanii* îi atribuie *partida română a tinerilor* un rol primordial pe continent, acela de cogarantă a noilor edificii naționale înfrățite împotriva uzurpării, de cogarantă a democrației europene. Ca entitate național-statală în curs de construire, ea ajunge să reprezinte pentru coriferii revoluției române de la 1848 ce-și propuseseră paralel o operă istorică la fel de angajantă, o speranță majoră în abolirea arbitrarului vechiului sistem. În recrearea Europei, ei repartizează germanității o pondere apropiată de aceea rezervată Franței. Distribuirea acelei misiuni nu era nemotivabilă politic, spiritual, ca potențialitate globală, dar ceea ce conferea imaginii Germaniei pecetea exemplarului, a unicității, era, pe lângă capacitatea de idealizare a majorității capilor mișcării naționale a românilor, gravitatea momentului în care ea se constituia. Cele două criterii ce o condiționau n-au operat numai față de Germania. Românii n-au rămas debitori nici Franței în materie de idealizare, una cu vechi rațiuni și a cărei istorie nu se va încheia cu anii 1848–1849. În ceea ce privește însă Germania, culoarea intens roză a imaginii lor de ansamblu s-a estompat până la completa ștergere din proiectarea mentală, făcând treptat loc unei viziuni critice în care statele germane în realitatea lor istorică de putere — mai ales Austria și Prusia — reocupau în estimări spațiul conceptului Germaniei iluzorii.

Deși nedestinat materializării instituționale în acel arc cronologic, idealul politic al unei Germanii unite, a exercitat o funcție stimulatorie ieșită din comun în acțiunea politică a pașoptiștilor români care au crezut cu tărie în capacitatea de finalizare a liberalismului și democrației germane, fondând pe configurarea puternic idealizată a acelei perspective, o vastă operă de cooperare cu Adunarea națională de la Frankfurt.

Revelator, întâia mențiune oficială a Germaniei apare în adresa cu numărul 1 a guvernului provizoriu către principele George Bibescu, prin care, culegând rezonanța europeană a mișcării ei revoluționare și a celei franceze, acesta îi notifică inițierea propriei opere de regenerare⁸. O notificare ilustrând așteptările puse în diplomatie face guvernul și ambasadorilor Austriei și Prusiei la Constantinopol, solicitându-le facilitarea misiunii ministrului de externe Ioan Voinescu II care consta în obținerea recunoașterii de către Poartă a Constituției⁹.

Un proiect de adresă din august al Locotenenței către parlamentele europene cuprinde o concludentă referire la titlurile Germaniei pentru a fi

⁸ *Op. cit.*, I, doc. 288.

⁹ *Op. cit.*, II, doc. 555.

onorată de Europa și căutată cu precădere de Principate. Proiectul accentuează necesitatea de a atrage mai presant atenția președintelui parlamentului de la Frankfurt — destinat al principalei variante — și a membrilor acestuia asupra situației lor, formulare autorizând ipoteza unui mesaj precedent. Evidențiindu-se labilitatea otomană în fața aroganței de putere țariste, se consideră cauza apărută pe Dunăre ca una a Europei, interesată direct să intervină spre a conferi Turciei liberul arbitru și facultatea de a rezolva singură o problemă de competență sa exclusivă. Concluzia este aceea că parlamentului german, *gardian vigilent al Europei occidentale și pe care comunitatea de interese, nu mai puțin decât vecinătatea, îl apropie mai mult de Principate* (textual, în redactarea în franceză a proiectului de adresă), îi aparține — împreună cu Franța și cu Marea Britanie, părtășe deopotrivă la *glorioasa misiune de a salva pretutindeni dreptul și libertatea* — luarea inițiativei impuse de conveniență și mântuirea comună. În schema de adresă pentru Marea Britanie accentul se repetă, semnificativ: Marii Britanii, în acord cu Franța, aliata sa, și cu Germania, care are un interes direct să supravegheze progresele Rusiei la Dunăre, îi revine...¹⁰.

Un mesaj precedent — dar nu și primul — poate fi considerată scrisoarea Locotenenței către președintele Adunării naționale de la Frankfurt, în care — ținându-se seama că în starea de atunci a Europei, problema Principatelor devenise una de interes general, acesta era înștiințat de acreditarea lui Ioan Maiorescu cu însărcinarea de a-i da fie confidențial, fie cu titlu oficial, informații asupra evenimentelor posterioare revoluției și de a lua angajamente în numele său și al țării. Agentului nu i s-au încredințat, nici transmis, de către ministrul de externe, instrucțiuni relative la misiune, așa cum se procedase cu Alexandru G. Golescu, emisar la Paris. Reiese din formularea finală a scrisorii („Locotenența atrăgând din nou atenția onorabilei Adunări Germane asupra gravei probleme care se agită în acest moment în Valahia...”) ¹¹ că ne aflăm în fața revenirii la o comunicare anterioară.

Inițiat în ultima decadă a lui iulie la București, itinerarul sublimii iluzii românești străbătut de Maiorescu cu etape parțial neprevăzute, prelungite peste măsură și adversități care îl țin departe de țintă și operează în detrimentul țelului, atinge destinația Frankfurt abia în preziua căderii ministerului Leiningen, în climatul de încordare, incertitudini și frustrare generat în parlament de comportarea Prusiei în afacerea Malmö, cum nu se putea mai potrivit încercării de a îndeplini un mandat ca acela ce-i fusese încredințat într-un moment grav pentru Principate și îndeosebi pentru Valahia, a cărei invadare părea iminentă conform sensului circularei Nesselrode din 19 ale lunii. Scrisoarea de acreditare citită la 7 septembrie în Adunare de către Heinrich von Gagern, care-l va prezenta apoi pe mandatar Reichsverweserului, destinând-o viitorului ministru de externe, nu definea mandatul agentului, rezumându-se la formularea generică arătată. Fără alte directive decât eventual verbale primite la plecare și decât acelea pe care i le dădeau bunul simț și un patriotism de substanță, alimentat la răstimpuri cu informații, insuficiente când nu și tardive, suplinind absența prescripțiilor cu indemnuri schimbate într-un veritabil spirit de echipă cu Alexandru G. Golescu, înzestrat cu acel minim de instrucțiuni scrise ce-i vor fi servit ori-

¹⁰ Op. cit., III, doc. 1353.

¹¹ Op. cit., II, doc. 1043.

entativ și lui, agentul diplomatic la Frankfurt și-a intuit și prefixat singur finalitățile prestației, sintetizându-le într-una fundamentală, asigurarea existenței autonome, amenințate, a Principatelor, și o alta complementară, familiarizarea opiniei germane cu ideea unei Româнії unitare în care scop își propunea să cultive contacte organice cu deputații spre a face din ei apărători ai cauzei naționale. Pe durata șederii sale acolo, el a întreținut o corespondență amplă, cea mai densă cu emisarul guvernamental în cealaltă capitală occidentală în care se intenționa stimularea prioritară a dezbaterii problemei românești, Parisul, și cu George Bariț, aceasta din urmă și cu valoare publică imediată deoarece a fost tipărită de destinatar — precedată de cronici — în „Gazeta Transilvaniei”. Corespondența cu alți destinatari reia, detaliază, rezumă sau comentează aspecte și rezultate ale misiunii sale.

Integrat ansamblului eforturilor desfășurate de guvernul provizoriu pe lângă puterile Europei, rolul celor doi era acela de a încerca să obțină — dată fiind atitudinea intratabilă a Rusiei ca putere protectoare care o va modifica și pe aceea aparent conciliantă a Turciei ca putere suzerană — arbitrajul asociat al Austriei, Germaniei, Franței și Marii Britanii, ceea ce implica recunoașterea legitimității mișcării naționale, a situației noi create prin adoptarea Constituției pe care, inițial, Poarta o acceptase.

Constrâns de atmosfera nefavorabilă dominantă, de criza ministerială, de tumultul citadin și de cursul tragic al evenimentelor să amâne abordarea temeinică a reprezentanților Puterii Centrale, Maiorescu se și vede confruntat la 25 septembrie, când revoluția din Valahia este înăbușită de dubla invazie și fruntașii ei iau calea exilului, cu perspectiva întreruperii misiunii ce părea, cu toate adversitățile întâmpinate, promițător inițiată.

Reducându-și activitatea până la alcătuirea unui nou minister german la contacte cu deputați de toate orientările, căroră se aplică să le imprime o cunoaștere nesuperficială a datelor problemei românești, plenipotențiarul admis cu o relativă frecvență în audiențe la Schmerling și Gager, tratat cu bunăvoință de arhiducele Johann și cu încredere printre membrii Comitetului pentru afaceri internaționale, devine o figură cunoscută în parlamentul din biserica Sf. Paul și în întrunirile fracțiunilor politice, îndeosebi ale Stângii liberale și democratice.

Necesitatea unei baze scriptice cerute spre a se declanșa mecanismele oficiale, i-a dat impuls să redacteze două memorii adresate guvernului: unul la 17 septembrie în care — ilustrând compactețea elementului românesc în diversele sale ramuri și relația de drept internațional a Principatelor cu imperiile otomane și rus — cerea intervenția Germaniei în dispută, nu fără a formula în subsidiar, legând-o într-o combinație compensatorie de chestiunea italiană, și o aluzie clară la disponibilitatea Principatelor unite, de a intra într-o relație statală cu Austria sub protecție germană¹²; celălalt, la 4 noiembrie, în care — subliniind însemnătatea fundamentală pentru libertatea românilor, a Germaniei și a Europei, a tranșării problemei orientale în defavoarea dorințelor Rusiei — solicita intercesiunea Puterii Centrale la Constantinopol pentru retragerea trupelor ruse din Principate, repropunea unirea lor sub un principe austriac cu protecție germană și — în cazul unei metamorfoze politico-diplomatice ce lua în considerare declinul pronunțat

¹² *Op. cit.*, IV, doc. 1964.

al puterii Turciei — prospecta viziunea unui stat național unitar cuprinzând întregul teritoriu al Daciei traiane¹³.

Memoriile, cărora li se alăturau copii de pe tratate ilustrative ale statului Principatelor, au constituit tema unor reuniuni ministeriale cu experți în problemele orientală și românească — precum Richthofen și Fallmerayer — invitați la propunerea lui Maiorescu¹⁴, după care s-a decis sondarea atitudinii Franței și Marii Britanii. Ca împuternicit al guvernului Austriei, Schmerling încerca și sensibilizarea acestuia față de planul agentului român de a li se adresa personalităților sale celor mai reprezentative, în primul rând prințului Felix von Schwarzenberg.

În aspirația sa de a-și vedea încununată de succes tempestiv misiunea asumată, trimisul înregistrează curând contradicția între durata lungă reclamată de procesul constitutiv al Germaniei și caracterul imperios al soluției așteptate la București sub iminența invaziei. Dar dispoziția dominantă în guvern și parlament de a nu abandona Principatele în fața intimidării, o atitudine ce-i apare cu atributele unanimității, îi alimentează speranța în intervenția Puterii Centrale ca și în introducerea tratării proiectului său de conjugare a destinului lor politic cu acela al Austriei, în așteptatele negocieri diplomatice cu privire la Italia, motive conducătoare ale întregii sale activități desfășurate între 4 septembrie și 8 decembrie 1848 la Frankfurt. Perspectiva arbitrajului german i se pare confirmată nu numai prin declarații autorizate ce i se fac, dar și prin seriozitatea cu care e analizată sub diverse unghiuri problematica în dezbateri, prin aprofundarea de către forurile îndreptățite a documentației asupra ei. Cât privește întârzierea pășirii salutare a Germaniei în arena orientală, ea e pusă pe seama incompletei constituirii a Puterii Centrale determinate, în judecata sa, de nerecunoașterea ei internațională și de poziția contrastantă a Prusiei și Austriei, ultima bănuită de complicitate cu Rusia. Pentru că altfel i-ar apărea de neexplicat tăcerea lui Stürmer la Constantinopol, comportarea ei proțaristă la Dunărea de Jos și cea prohabsburgică a țarismului în Italia.

Surprinzătoarea abținere a Franței de a se lăsa antrenată în medierea așteptată de români ca o certitudine, îl face să stăruie să aprofundeze cu toți factorii constituționali ideea intervenției și planul dacic, să revină reliefând prin noi motivații interesul major al Germaniei de a prelua medierea și de a susține realizarea unității române. Spre a conferi mai mare autoritate actelor sale, le declară oficiale, se prezintă ca organ autorizat al întregii națiuni, îi pune la îndemână Reichsverweserului date statistice asupra răspândirii acesteia, îi sintetizează istoria ei și a protectoratului, configurându-i mărețe combinații politice viitoare. Afabilitatea aparent nu doar protocolară cu care e întâmpinat, asigurările vag tonifiante ale arhiducelui Johann nu-l satisfac, exprimă exigența concreteții, i se promite consultarea miniștrilor în scopul accelerării soluției. La începutul lui octombrie exultă ca la obținerea unei satisfacții depline, i se comunică intenția de a se încerca o mediere pe lângă Turcia și Rusia prin ambasadorii destinați să le notifice constituirea Puterii Centrale. Progrese par a se întrevedea și în privința organizării conferințelor pentru Italia, poate chiar la Frankfurt sau Münster o reuniune de care ar putea depinde soarta proiectului său de compensare,

¹³ *Op. cit.*, V, doc. 2600.

¹⁴ Ion Ghica, *Amintiri din pribegie după 1848*, București, 1889, p. 162.

a Austriei — Principatele contra Italiei septentrionale — și în final arăsa-
tului plan al unirii tuturor românilor.

Ideea introducerii cauzei Principatelor în tratativele pentru Lombard-
dia se născuse în mintea sa prin intuiția că, sortită a pierde teren în Italia,
Austria se va lansa, pentru contrabalansare, spre Dunăre. În continuarea
raționamentului, Germania n-ar fi avut dreptul să piardă oportunitatea, ofer-
ită de geografie și de istorie de a exercita o influență proporțională aspira-
țiilor ei la Dunărea de Jos, intervenind ca mediatore. Prin intermediul ei
vedea Maiorescu posibilă o dublă rezolvare ideală: o Italie liberă și o Românie
liber-constituțională „entitate distinctă” cu principe austriac și garant
german, formulă la care vedea aderând Franța și Marea Britanie, puteri pro-
italiene¹⁵.

Criza Austriei schimbă însă total dispozițiile Frankfurtului unde cei
pe care delegatul în misiune își întemeiasse ultimele speranțe nu se mai pu-
teau ocupa decât de sine. De fapt, atunci când trimisul românilor formulează
această constatare, germanii n-ar mai fi avut pe cine salva întrucât între
timp libertatea lor se înmormântase. Funesta știre i-o adusese cu o mare
întârziere care îl făcuse să continue, în necunoștință de cauză, stăruitoarele
sale presiuni asupra guvernanților, o gazetă moderată boemă pe când se afla
la Johann Jacoby împreună cu deputații Stângii.

Perspectiva unei victorii populare la Viena transferă acolo reședința
marilor iluzii. Evenimentele vienezce dar mai cu seamă intimitatea raportu-
rilor cu parlamentarii liberali și democrați de la Frankfurt reînvigorează
speranța întreținută. Partida democrației — 130 de deputați — ne înfor-
mează agentul, a subscris o adresă către poporul Vienei. Purtătorul ei de
cuvânt, Robert Blum duce cu sine și o copie a primului memorandum Maiorescu.
Interpelări ale unor deputați ca Friedrich Schulz, Förster, Juche mențin vie
atenția Adunării naționale germane asupra Principatelor, observatorul no-
tează, semnificativ, cum atitudinea echivocă a Turciei le aduce acestora sus-
ținători chiar printre elementele conservatoare. Cum dar să întrerupă el apă-
rarea intereselor și a viitorului țării în Germania tocmai când partida demo-
cratică îi adoptase planul României mari și îl asigurase că — dacă ea va
triumfa — 100.000 de germani aveau să pornească în ajutorul Principatelor,
când biruința poporului la Viena avea să determine o orientare politică ad-
mirabilă a Austriei, când ambasadorul german destinat Turciei avea în-
strucțiuni să încerce uniformizarea atitudinii Franței și Austriei cu aceea a
Germaniei? Numele generalului Halkett la Constantinopol era sigură, la
fel aceea a lui Richtigfen și Huber, atât de stimați în Principate, în calitate
de consilieri. Importanța unei acțiuni la Poartă îi apare lui Maiorescu ca
deosebită, mai ales după ce parlamentul de la Frankfurt votase paragraful
constituțional potrivit căruia numai Puterea Centrală putea fi reprezentată
prin ambasadori. Speranța în Germania i se înfățișează legitimată nu numai
de criterii umanitare ci și de interese vitale în zonă. Consistența ei e atât de
mare că i se atribuie diplomatului destinat Porții, pe lângă misiunea de a o
influența să solicite Germania ca arbitru în cauza Valahiei și Moldovei, și
aceea de a încerca să o determine în timp să accepte ieșirea lor de sub suze-
ranitatea otomană spre a intra ca stat unitar, independent, sub garanția
colectivă a puterilor.

¹⁵ B.A., S 107/XV, I. Maiorescu către N. Goleșcu, 24. 09. 1848.

Lucrurile nu vor evolua însă nici în ritmul, nici în direcția așteptată de cel ce făcea ipoteze salvatoare în toate cazurile, fie că soluția ar fi impus-o diplomația unită împotriva arbitrarului țarismului, fie că ar fi adus-o un conflict armat decisiv, ori ridicarea întregii Germanii, proiectări la fel de fantastice ca aceea a statului dacic sub egidă austro-germană. Incorectibil optimist în fața evidenței eșecului, delegatul român la Frankfurt vedea, sporind simțitor rolul Austriei în Orient în special în perspectiva unei Germanii Mari care ar fi înglobat-o. Adunarea constituantă germană continua și ea să păstreze în viziunea lui o importanță capitală, drept pentru care sugera prin Alexandru G. Golescu celor ce aveau să treacă pe la reședința ei, să acționeze și pentru Transilvania.

Consemnările sale epistolare reflectă calități ale unui observator metodic, diligent, în stare să scruteze stări de opinie și să le evalueze corect în judecăți echilibrate. Ele reprezintă izvoare de informație de primă mână și merită considerația ce se cuvine de regulă constatărilor martorului atent, prezent statornic în mijlocul faptelor relatate. Imaginea maioreșciană coroborează tabloul principalelor reconstrucții istoriografice, adăugându-le forță, nuanțându-le și detaliindu-le, sporindu-le atracția prin revelația inedită. Astfel sunt corect evaluate în ansamblu amploarea sentimentului de umilire deșteptat de armistițiul cu Danemarca unit cu aversiunea față de autorii lui frauduloși și aroganți, „precaritatea păcii sociale de după eliminarea lui Lichnowsky și Auerswald, neliștea Dreptei, exasperarea reacțiilor în împrejurări fatale, fermitatea Stângii în condițiile ascensiunii conservatoare și ale întrevederii triumfului contrarevoluției”, tulburarea produsă de criza austriacă, consternarea generată de executarea lui Robert Blum.

Aptitudini de cronicar dezvăluie Maiorescu în calitatea de corespondent al „Gazetei Transilvaniei”, sosit la Frankfurt să studieze fizionomia primului parlament german, să evidențieze importanța lui pentru Germania, pentru Europa, pentru români, și devenit după neașteptatul rezultat al scrutinului ce încheia lunga dispută asupra armistițiului de la Malmö, martor ocular al tragicelor desfășurări relatate zi cu zi, oră cu oră. Amplul său raport din 18 septembrie se inițiază pe fundalul aprigei confruntări a celor aproape douăzeci și patru de ore de exerciții retorice din zilele de 14, 15 și 16, încheiate cu victoria la limită a elementelor conservatoare, cu toată arderea patriotică a Stângii care adusesese în prima linie pe „cei mai buni bărbați ai săi”, Giskra, Schoder, Ludwig Simon, Vogt, Blum. Narațiunea rezervată deciziilor militare luate în starea de criză și mai înăsprită prin acceptarea armistițiului, adunării populare de la Pfingstweide cu densa, murmurătoare mulțime revărsată din Frankfurt, de la Hanau, Homburg, Mainz și din alte împrejurimi, cu extremele, terifiantele măsuri decretate, tulburărilor și luptelor de stradă cu diversele lor episoade, comportării Adunării, militarilor și cetățenilor din zilele de 18 și 19, concordă substanțial în desfășurări, observații și concluzii cu prezentările și interpretarea date de sinteze monografice consacrate.

O următoare corespondență se oprește la stimularea unor interpelări proromâne. Confuzia în care se află ministerul în conflictul dintre Austria și Piemont îi apare lui Maiorescu ca o șansă pentru a concentra atenția parlamentului asupra cauzei române ce urma să fie apărută și la Viena, în guvern și adunare, de către Robert Blum, căruia el îi înmânase copia primului

memorand către ministerul de la Frankfurt. La 16 octombrie, Adunarea constituantă inaugura dezbaterile asupra Puterii Centrale și cronica privitoare la ea accentua ca unică motivație a neintervenției germane la Dunărea de Jos, instabilitatea situației Austriei. Pe fondul părerilor de rău exprimate de Gagern în legătură cu neputința unui demers energic și a îndemnului ca românii să nu dispare, agentul își reconfortează compatrioții, asigurându-i că la Paris, Viena și Frankfurt se va iniția curând o politică mai favorabilă românimii, că împuterniciții săi în Franța și Germania nu pregetă să-i apere drepturile. Raportul succesiv ce acredita ideea că, pătrunsă de evidența interesului Germaniei pentru soarta Principatelor, Rusia pregătea obstacole la Constantinopol și speria Viena cu himera imperiului dacic, se încheia cu exprimarea convingerii că nicidecum cauza lor și problema danubiană nu fuseseră mai temeinic cunoscute cabinetelor. Ultima relatare ilustrează și particularizează aspecte ale reacțiunii în Europa „mai ales în Prusia” abordând pesimist destinele ei sub impresia știrii, incredibile, a executării „renunțului” Robert Blum.

La 20 decembrie, cronica extremă a rubricii *Germania* din „Gazeta Transilvaniei” sintetiza direcția activității Adunării naționale de la Frankfurt care — neputând finaliza nici în raport cu Prusia, nici în raport cu Austria constituirea Puterii Centrale — își continua, peste răni morale neînchise opera constituțională. Fraza ultimă, cu toată probabilitatea a lui Bariț, sună trist după trei luni de dăruire și idealizări: „Bărbații români care apărau aici cauza Principatelor de la Dunăre se împrăștiară văzând că Germania nu e în stare să-și ajute sieși, necum să mai poată ajuta și pe alții”.

Misiunea lui Maiorescu nu fusese una ocazională, izolată. Răspunzând directivei majore a revoluției de a sensibiliza opinia Europei, ea se conjugase cu demersuri similare, asemeni celor întreprinse la Paris de prietenul său Alexandru G. Golescu. Ei au operat solidar consultându-se, ținându-se reciproc la curent cu stadiul acțiunii și rezultatele, colaborând la redactarea de memorande, reunindu-se la Frankfurt. Întrucât ponderea contribuției sale la atingerea țelului în lumea germană, se înscrie imediat după aceea a lui Maiorescu, iar prin perceperea importanței activității de acolo pe care nu pierdea ocaziile să le reliefeze, îndemnând forurile de comandă naționale la inițiative oportune, el a fost unul dintre elementele cele mai lucide și eficiente, aportul său caracterizat printr-o perseverență nedeformată cu un rol cert în determinarea unor decizii ale guvernului provizoriu de la București, merită o considerare distinctă. Se cuvine astfel reliefată preeminența atribuită funcționalității și eficacității informației în țară și în afara ei. Aproape că n-a existat mesaj al său care să nu fi subliniat caracterul indispensabil și marea valoare practică, uneori imediată, a comunicării românilor cu Europa. La o lună de la revoluție apreciază necesitatea publicării tuturor notelor oficiale trimise forurilor extreme pentru ca — în cadrul unei diplomații deschise — opinia europeană să cunoască voința suverană și drepturile lor. Și revine insistent la sugestia ca guvernul să elaboreze un manifest adresat popoarelor europene, mai ales Franței și Germaniei „către care ne simțim porniți și de interes și de simpatie”¹⁶. Pătruns de valoarea formativă a jurnalismului democratic, își prefixează misiunea activizării proromâne a zia-

¹⁶ *Anul 1848*, II, doc. 795.

relor germane, franceze și britanice, propune traducerea articolelor din presa occidentală referitoare la problematica românească. Manifestă solicitudine în abordarea a ceea ce califică drept „lucrul principal” — înțelegerea cu Viena și cu Germania — apoi și a realizării aceleia cu Franța și Marea Britanie. Declanșarea unei rezonanțe simpatice a revoluției române în Europa nu se poate realiza, după el, fără instituirea unui corp activ de sigură profesionalitate care să servească funcționarea optimă a relației cu centrele vizate: Viena, Frankfurt, Berlin, Paris, Londra. Trimis să lumineze opinia și guvernul francez asupra cauzei române, să dinamizeze Camera pentru o intervenție morală și materială a lor în favoarea ei, A. G. Golescu observă în drum spre Paris, atenția vie a oficialităților vieneze, simpatia reală a tineretului pentru Principate. Notează cum interesul neobservat sub imperiul despotismului, se revelează deodată democrației care visează să-și creeze un viitor în Austria. Mizând pe deschiderea intuită ca proprie și democrației germane, decide să se îndrepte de la Viena întâi spre Frankfurt pentru a încerca o înțelegere cu arhiducele¹⁷. Pentru a construi un suport minim edificării opiniei și forurilor reprezentative, redactează în august 1848 două memorii, unul adresat cu precădere Franței în care invocă arbitrajul Europei în controversa cu puterea protectoare, celălalt, editat la Viena, „Die politische Stellung der Roumainen (Molde-Walachen) gegenüber der Türkei” în care invită cabinetele să trateze problema Principatelor ca pe una europeană. Și, în care, adresându-se prioritar Germaniei și Austriei ca vital interesate în libertatea Dunării, le cere să susțină abolirea protectoratului rusesc și restaurarea statutului lor de autonomie. În spiritul publicisticii curente în epocă, îi conturează unei Germanii democratice rolul primordial la gurile fluviului și Marea Neagră¹⁸. Concepția sa despre vocația edificatoare de istorie a opiniei libere îl face să reclame adrese solemne din țară cu mii și mii de semnături către popoarele Europei sau cel puțin apeluri ale Locotenenței către Camerele din Viena, Frankfurt, Paris și Londra prin care să se ceară așezarea principatelor sub gatanția dreptului public european.

Ritmul lent al desfășurărilor diplomației care fără timp nu-și poate identifica disponibilitățile nu putea fi accelerat fără o familiarizare a ei cu problematica românească. Opera de autoprezentare a românilor era profund carentă, mult în urma timpului, și nu putea fi suplinită prin improvizație. De aceea Golescu va persevera în elaborarea de petiții, unele redactate în comun cu Maiorescu, în tonalitate diferită, fiecărei națiuni trebuind să i se vorbească în limbajul ei. Într-una se invocă intervenția Franței și intercesiunea ei pe lângă Marea Britanie și Puterea Centrală a Germaniei pentru un acord în scopul punerii României sub garanția celor trei puteri. O cerere în același sens făcuse și colegul său la Frankfurt și Golescu urma să plece la Londra. Scopul demersurilor era de a stimula o acțiune concordă a Europei occidentale menită să întrețină în Turcia bune dispoziții față de Principate și să limiteze impietările Rusiei¹⁹.

O atestare neechivocă a pozitivității acțiunii lui Ioan Maiorescu se cuvenea să o dea întâi cel ce o cunoștea cel mai bine și A. G. Golescu o va face într-o scrisoare către Ion Ghica prin care confirmă disponibilitatea

¹⁷ *Op. cit.*, III, doc. 1227.

¹⁸ *Op. cit.*, IV, doc. 1743.

¹⁹ *B.A.*, S 6 (1)/CCXXIX, A.G. Golescu către Catinca Golescu, 17. 11. 1848.

ministerului german de a media o conferință diplomatică tripartită: Franța, Marea Britanie, Germania — în cauza Principatelor, în care scop recomandase împuțerniciților săi la Paris și Londra să sondeze dispoziția respectivelor capitale. La Londra Goleșcu însuși ar fi urmat să ducă scrisori de la Schmerling și Max von Gagerl către reprezentanții Puterii Centrale și ai Prusiei spre a stimula cabinetul britanic să adere la ideea organizării conferinței internaționale motivată în însemnată măsură și de complicațiile problemei italiene, ale cărei tentative de soluționare ar fi putut aduce pe tapet și pe aceea a țărilor române²⁰. Dar penuria de fonduri îl blochează, la Paris atenția e absorbită de alegerea președintelui, turcii suspectează acțiunile externe ale românilor în loc de a-i recomanda cabinetelor și a-i ajuta să-și facă publice aspirațiile, să contracareze eficace pe lângă ele abilitatea diplomației ruse²¹. Făcând bilanțul prestației sale de la plecarea din București, A. G. Goleșcu relevă că ea a constatat în principal din cultivarea de relații personale, articole în presă și însemnări comunicate deputaților și miniștrilor. Ca memoriu, amintește „Die politische Stellung der Roumainen” calificat un extract comentat al tratatelor referitoare la poziția Principatelor ce a avut de scop să combată pretenția Rusiei de a-și legitima postura privilegiată în raport cu ele și să răspândească în Germania ideea că românii din Principate doresc și așteaptă intervenția ei spre a înlătura protectoratul²².

Frankfurt rezultă a fi fost pentru fruntașii revoluției destinația privilegiată. Cu excepția lui Nicolae Bălcescu și a lui Ion Ghica, între noiembrie 1848 și februarie 1849 s-au oprit acolo cei mai reprezentativi dintre ei. Înainte de plecarea lui Maiorescu de acolo, A. G. Goleșcu revenise în noiembrie, lună în care aveau să mai treacă prin Frankfurt, individual sau în grup: Dimitrie Brătianu, Nicolae și Ștefan Goleșcu, Ion Brătianu, C. A. Rosetti, Ioan Voinescu II²³. Ei aprobaseră în totul acțiunea lui Maiorescu²⁴. Perspectiva de a realiza ceva comparabil i se părea lui Dimitrie Brătianu slabă la Paris, nulă la Londra²⁵. Printr-un plural angajând ansamblul grupului ce va deveni nucleul diasporei pariziene, Ștefan Goleșcu va exprima: acordul cel mai entuziast: „Am rămas mulțumit de dispozițiile amicale atât ale Guvernului central din Germania cât și ale Adunării și aici am dat să înțeleagă francezilor că n-am dori să dobândim mai mult. Maiorescu a lucrat prea bine la Frankfurt”²⁶. O apreciere comparativă a eficacității eforturilor românești implicând și aportul acestuia ne dă Paul Bataillard: „Guvernul central de la Frankfurt și membrii radicali ai Dietei de la Frankfurt s-au arătat mult mai preocupați de problema română și au manifestat mult mai mult interes pentru Valahia decât guvernul francez și chiar decât reprezentanții Stângii din Adunarea noastră”²⁷. Ion Eliade Rădulescu și Christian Tell abordează abia în noul an contactele cu ministerul german și vicarul imperial. Informați despre opera lui Maiorescu, prezentaseră și ei cauza ro-

²⁰ *Anul 1848*, V, doc. 2897.

²¹ *Op. cit.*, V, doc. 2943.

²² George Fotino, *Boierii Golești*, II, București, 1939, doc. 147.

²³ *Anul 1848*, V, doc. 2982; N. Bălcescu, *Opere*, IV, București, 1964, p. 508.

²⁴ Ion Ghica, *op. cit.*, p. 155.

²⁵ *Anul 1848*, V, doc. 2613.

²⁶ *Op. cit.*, V, doc. 2898.

²⁷ *Op. cit.*, V, doc. 2780, p. 535.

mânilor din punct de vedere național și prin prisma intereselor Germaniei și Austriei, de a nu rămâne străine de mișcarea lor, de a para vocația hegemonică a țarismului²⁸. Trecuseră dar prin capitala marilor speranțe mai toți foștii membri ai guvernului provizoriu și aceia ai Locotenenței. Concentrarea atâtor demersuri pe lângă Puterea Centrală și Adunarea națională germană consolidase la Constantinopol ideea divizării emigrației române în două tabere; o partidă germană s-ar fi constituit la Frankfurt în frunte cu Eliade, activând inițial prin intermediul lui Maiorescu împotriva partidei naționale și a intereselor Turciei²⁹. Ziare germane dăduseră în octombrie știrea că Eliade și Tell plecaseră la Frankfurt spre a pune libertatea românilor sub protecția germană³⁰, o absurditate ținând seamă de propensiunea pronunțată a lui Eliade de subordonare față de Poartă ce avea să-l izoleze și, în final, să-l îndepărteze din viața politică. Chiar la data când i se atribuia, fără temei, o asemenea inițiativă, el se arăta contrariat de proiectul apărut de Maiorescu, stăruiind în notoriul său atașament³¹, după cum avea să-și revendice meritul de a fi fost el cel care înfățișase corect la Frankfurt cauza națională³². Un pas considerat fals identificase și Bălcescu în conduita lui Maiorescu și anume în faptul că acesta făcuse publică propunerea de unire a Principatelor sub un principe austriac, un act ce nu putea rămâne ignorat de puterile suzerană și protectoare. Critica sa era inspirată de criteriul discreției și de dorința de a menaja susceptibilitățile Porții care acreditase, probabil sub abilă inspirație rusă, ideea apariției unei partide germane în sânul emigrației române sciadate. Altfel, recunoștea că delegația la Constantinopol din care făcuse parte, utilizase și ea ca expedient tactic aceeași idee, imaginând existența unei atari fracțiuni politice și exagerându-i importanța³³ spre a stimula Turcia la acțiune.

Dacă Ion Ghica apăra cauza românească fundamentându-și argumentația și pe respectul suzeranității otomane și rămăsese surprins citind în presa germană că Eliade pleda incorporarea la Imperiul habsburgic³⁴, el aprecia că deși târziu încredințată, misiunea lui Maiorescu de a activa în favoarea românilor la Frankfurt fusese îndeplinită inteligent, cu zel și patriotism, contribuind la construirea unei imagini edificatoare asupra problemei, la îndreptărea atenției germane către Principate³⁵. Cât privește temeiul speranței renunțării de către Austria la Italia septentrională și proiectul compensării ei cu Principatele nu-l respingea în măsura în care constituirea unui stat unitar român sub suzeranitate austriacă sau germană, cu guvern și parlament național, ar fi reprezentat o etapă către ținta supremă — independența — așa cum gândiseră ca și Maiorescu toți cei ce îi prospectau posibilitatea. O Germanie unitară, forte, în stare să înfrunte țarismul, favorabilă aspirațiilor naționalităților și disponibilă înțelegerii cu Franța, îi apărea ca o șansă excepțională în poala istoriei, însemnând libertatea lumii și, la

²⁸ Ion Ghica, *op. cit.*, p. 801 și 802.

²⁹ Ion Ghica, *op. cit.*, p. 153 și 159; George Fotino, *op. cit.*, II, doc. 132.

³⁰ *Anul 1848*, V, doc. 2361 și 2402.

³¹ Ion Ghica, *op. cit.*, p. 644.

³² *Op. cit.*, p. 802.

³³ N. Bălcescu, *op. cit.*, IV, doc. 55.

³⁴ B.C.S., Fond Kogălniceanu, LXI/3, Ion Ghica către A.G. Goleșcu, 24. 11. 1848.

³⁵ Ion Ghica, *op. cit.*, p. 107—108.

capătul încheștării, renașterea Poloniei și a Europei sud-estice³⁶. Pentru a putea interpreta însă un astfel de rol, Germania unită trebuia, după Ghica, să renunțe la orice sol negerman³⁷.

Dominat de ideea eficacității emigraticei, el înțelegea să urgenteze constituirea unui comitet moldo-valah la Constantinopol care, prin intermediul ambasadorilor acreditați acolo, ar fi trimis agenți peste tot unde românii puteau afla simpatie și sprijin. Germania era imediat luată în considerare³⁸ dar concordând în această privință cu ceea ce îi rezulta a fi propria-i orientare, aceea de a-i asista pe români prin mijlocirea Turciei considera cooperarea cu Imperiul otoman ca o condiție *sine qua non* a oricărei acțiuni³⁹. Tot el sugera stimularea presei germane să trateze utilitatea politică a constituirii unui stat român neutru, în felul Elveției⁴⁰, ideea ce avea curs și în rândurile Adunării constituante.

În cursul anului 1849 când în condițiile consolidării reacțiunii în Europa, programul politic revoluționar se radicalizează, mărturisindu-se net idealul demolării imperiilor și înlocuirii lor prin federații de naționalități, se stăruie asupra necesității unei activități sistematice în Franța, Marea Britanie și Germania, de desfășurat prin agenți cărora după căderea inevitabilă a Austriei le-ar fi revenit misiunea să determine factorii responsabili să înțeleagă că numai o confederație maghiaro-polonă-română ar fi putut constitui o barieră puternică în calea Rusiei⁴¹.

În acele circumstanțe în care nu le era îngăduit românilor să rămână în afara istoriei în act, centralizarea emigrației li se revela tuturor grupurilor de exilați ca prioritară. În prima etapă de organizare, Frankfurtul i se prezintă lui Alexandru G. Golescu ca punct ideal⁴², propunere făcută, independent, și de Magheru⁴³. Un semnificativ amănunt care traduce rolul relevant rezervat de români Germaniei în raporturile mișcării lor cu cele analoge, se referă la cifrul întocmit de Nicolae Bălcescu și Ion Ghica. În cifru figurează deopotrivă Germania și Frankfurt, semn că ele se înfățișaseră de la început ca elemente pe care să se poată întemeia precumpănitor o speranță⁴⁴.

Ideea îndreptării către reședința Adunării constituante germane n-a fost doar a revoluționarilor munteni. La 1848, exponenții tuturor ramurilor națiunii au simțit necesitatea abordării acelei direcții, proclamând urgența demersurilor de întreprins, revelând caracterul de stimul al voinței germane de unificare. Ultimele voci pentru astfel de misiuni s-au făcut auzite în 1849 în Transilvania, pe când nucleul parizian valah destina și Frankfurtului un protest solemn împotriva puterilor invadatoare în Principate.

Orientarea către germanitate, inclusiv aspirația de colaborare cu o Austrie potențial democratică, devenise un loc comun printre pașoptiști.

³⁶ B.C.S., Fond cit., LXXXV/13 Ion Ghica către A.G. Golescu, 17.11. 1848.

³⁷ B.C.S., Fond cit., Ion Ghica către A.G. Golescu, 4.11.1848.

³⁸ B.C.S., Fond cit., LXI/3, scrisoare Ion Ghica către A.G. Golescu, 7. 12. 1848.

³⁹ B.C.S., Fond cit., scisori Ion Ghica către A.G. Golescu, 29.1. și 16.2.1849.

⁴⁰ *Anul 1848*, V, doc. 2940.

⁴¹ B.C.S., Fond cit., LXI/3, Ion Ghica către A.G. Golescu, 16, 1.1849.

⁴² Ion Ghica, *op. cit.*, p. 102,

⁴³ George Fotino, *op. cit.*, II, p. 231.

⁴⁴ N. Bălcescu, *op. cit.*, IV, p. 455.

Sub semnul finalității strategice daco-romane, soluția tactică temporară a intrării Principatelor într-o unitate statală preexistentă s-a configurat ca o formulă și revoluționarii moldoveni au propus-o încă din aprilie 1848 vorbind — cum vor face și muntenii mai târziu ca expresie a consensului — în numele ambelor provincii ⁴⁵. Ideea a fost avută în vedere și în ipoteza dezmembrării Austriei, statul unitar autonom ce ar fi fost creat urmând să stea în acel caz sub suzeranitatea Turciei. Se conta în ultima variantă pe alianța Franței și azeziunea Marii Britanii și Germaniei ⁴⁶. În legătură cu formula dacică sub egidă inițială otomană e posibil să fi operat și sugestia germanică a numirii unui vicar imperial intenție ce se atribuia și slavilor de sud ce promovau analoge tendințe unificatoare ⁴⁷.

O Românie sub egidă germană democratică, etapă tranzitorie către aceea a independenței, înfierbântă mințile patrioților moldavi și bucovineni, doritori să cunoască nu numai reprezentarea austriacă a ideii naționalității române, dar mai ales ceea ce era determinant, gradul de disponibilitate a Austriei de a face parte din Germania unificată. Interesul de a cunoaște orientarea Vienei față de Principate era fundamental în iunie-iulie '48 printre fruntașii mișcării române din Moldova care constituiseră un comitet la Cernăuți. În scopul aderării la Imperiul habsburgic, Nicolae Ghica-Comănești își propunea să acționeze mai ales în Germania, inclusiv la Frankfurt ⁴⁸. Lascăr Rosetti și Emanoil Costache Epureanu îi cereau lui Eudoxiu Hurmuzaki să sondeze modul în care privea Viena viitorul țărilor române, cel de al doilea formulând sugestiva întrebare dacă Austria intenționa unirea cu Germania și, în cazul unui răspuns afirmativ, dorind să cunoască ce atitudine ar fi adoptat ea față de provinciile ei dinspre această parte a Dunării ⁴⁹. Grupul rămas la Iași se arăta și el la fel de interesat de sensibilizarea Adunării de la Frankfurt. Astfel, Dimitrie Cantacuzino îi prezenta lui Gheorghe Dulcescu o adresă redactată în germană cu acea destinație ⁵⁰. Compactul nucleu moldav de la Cernăuți din care făceau parte personalități de prim plan, îl invită pe cel de la Iași la o acțiune hotărâtă ce comporta, între altele, urgentarea trimiterii de deputați cu proteste și solicitări de asistență — aceasta e ordinea de succesiune într-o scrisoare din 18 iulie 1848 — la Frankfurt, la guvernele austriac și prusian, la Adunarea franceză ⁵¹. La 25 iulie, Comitetul cernăuțean protesta energic prin ziarele „La Réforme” și „Le National” contra protectoratului și absolutismului țarist, apelând la Europa, îndeosebi la Franța și Germania, să salveze o națiune soră prin moravuri, principii, limbă și inimă ⁵².

În perfectă sintonie cu manifestările celorlalte pământuri românești, Banatul sugerase prin Eftimie Murgu lui Bălcescu să ceară Franței și Germaniei recunoașterea Valahiei ca stat suveran spre a se bloca apetitul Rusiei

⁴⁵ Cercetare amplă, riguroasă, de referință obligatorie la Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională. 1834—1849*, București, 1967, p. 133 și urm.

⁴⁶ *Anul 1848*, I. doc. 421.

⁴⁷ Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 148; *Anul 1848*, II. doc. 643.

⁴⁸ Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 140; Teodor Bălan, *Activitatea refugiaților moldoveni în Bucovina*, Sibiu, 1944, p. 73.

⁴⁹ Teodor Bălan, *op. cit.*, p. 72 și 73.

⁵⁰ *Op. cit.*, p. 77.

⁵¹ *Op. cit.*, p. 82.

⁵² *Op. cit.*, p. 87—89.

de a interveni în afacerile românești⁵³. În drum spre Frankfurt, Maiorescu îl întâlnește pe Murgu la Pesta⁵⁴.

Transilvanii au identificat și ei în voința încordată a germanilor de a-și constitui un stat național, o invitație la unificare adresată românilor, polonezilor, slavilor de sud și ungarilor⁵⁵ ca și una transmisă primilor de a mărturisi deschis Europei idealul dacic⁵⁶. Virtuțile cu care era împodobit printre ei parlamentul de la Frankfurt erau rare, o versiune îi atribuia chiar intenția trimeriei la Petersburg a unei deputații ce ar fi înfățișat ca un *casus belli* o invazie țaristă în Principate⁵⁷. August Treboniu Laurian, principal agent de legătură între București, Sibiu și A. G. Golescu, apreciind ca și Dimitrie Brătianu inutilitatea continuării eforturilor la Pesta, rezultate infructuoase, considera că numai o activitate de judicioasă informare a opiniei desfășurată la Viena și Frankfurt unde ziariștii și parlamentarii trebuiau interesați a vorbi în cauza română se putea arăta eficace⁵⁸. El îi pleda lui Bălcescu necesitatea perseverării pe lângă cele două adunări, indispensabile trimeriei de deputații⁵⁹. O implicată deplină aprobare o dă activității românești la Frankfurt și George Bariț prin publicarea în „Gazeta Transilvaniei” a rapoartelor pe care i le trimitea Maiorescu. Într-unul din răspunsuri, Bariț încheia cu fraza care reflectă ce se aștepta de la Frankfurt și Paris: „Frate, puneți-vă toate puterile, de nu cu alte mijloace, puneți mâinile către cer, mijlociți cel puțin manifestarea celei mai vii simpatii a Germaniei și a Franței. Acum sau niciodată! Mie nu mi-e frică de viitor, dar să apucăm prezentul cu toate brațele!”⁶⁰

Grupul parizian al exilaților a calificat drept insuficienți pașii întreprinși față de germanitate de românii din Transilvania, Banat și Bucovina care n-au trimis deputați la Frankfurt și Viena cum făcuseră sașii transilvanici. În ianuarie 1849, o conferință la Zlatna la care luau parte și revoluționari din Principate, recunoștea oportunitatea, dar decizia de a împuternici un emisar să ilustreze Frankfurtului importanța europeană a consolidării naționalității române, rămânea nefinalizată⁶¹. Relevanța Vienei ca primă capitală germană către care ar fi fost indicat să se îndrepte pașii românilor era subliniată, în schimb, în aceeași lună de Bălcescu, dispus să ajungă acolo⁶². Fără prevalarea motivațiilor care l-au ținut în zona în care a operat, un asemenea drum l-ar fi dus cu toată probabilitatea, ca de altfel și pe Ion Ghică, și la Frankfurt. Nu poate fi subestimată, înainte de a încheia cu orientarea Transilvaniei față de germanitatea democratică, importanța demersului pe care, prin împuterniciți aleși, poporul român din acea provincie îl întreprindea prin memoriul din 26 septembrie 1848 în care își declara dorința de a face parte dintr-o liberă uniune austriacă de libere popoare, sigur că

⁵³ Eftimie Murgu, *Scrieri*, p. 452.

⁵⁴ I.D. Suci, *Revoluția de la 1848—1849 în Banat*, București, 1968, p. 162.

⁵⁵ „Foaie pentru minte”, nr. 13/1848, *O repede privire peste prezentul Europei*.

⁵⁶ *Anul 1848*, II, doc. 587.

⁵⁷ *Anul 1848*, II, *ibid*.

⁵⁸ *Anul 1848*, II, doc. 910 și doc. 1017.

⁵⁹ *Anul 1848*, III, doc. 1178.

⁶⁰ *Anul 1848*, IV, doc. 1850.

⁶¹ Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 190—192.

⁶² N. Bălcescu, *op. cit.*, IV, doc. 52.

și Principatele aveau să i se atașeze⁶³, opțiunea relevantă determinată în circumstanțe în care se gândea, curent, că Austria avea să se decidă să facă parte din Germania ce se intenționa să se construiască. Valoarea opțiunii dobândește o semnificație ce nu poate trece nesublinită după cum nu poate rămâne nereamintită nici virila tentativă a delegațiilor reunite ale Transilvaniei, Crișanei, Maramureșului, Banatului și Bucovinei la Olmütz, în 25 februarie 1849, de a obține constituirea națiunii române din Austria într-un corp politic unitar: o „Românie austriacă” cum o numea memoriul prezentat, a cărei înfăptuire rezulta unui patriot ca George Hurmuzaki atât de grandioasă încât numele promotorilor ideii ce se străduiau să fie și realizatorii ei, s-ar fi păstrat printre ale celor mai mari binefăcători în istoria poporului lor⁶⁴: un act ce ar fi premers aceuia al unirii întregii ginte și în al cărui episod Olmütz îl reîntâlnim pe Ioan Maiorescu angajat cu aceeași devoțiune.

În optimismul său nutrit și de fervoarea cu care și-o îndeplinea, Maiorescu și-a reprezentat misiunea ca una destinată succesului rapid. Chiar după criza din septembrie 1848 cu consecințe grave în parabola Adunării de la Frankfurt, când el realizează că ea va necesita timp, contacte cu personaje precum Heinrich von Gagern, Anton Schmerling, arhiducele Johann, ale căror afabilități protocolare sunt frecvent interpretate drept promisiuni, dar mai ales cu deputații Stângii ce păreau să-i legitimeze speranța, îl reexaltau făcându-l să o vadă încheiată curând sau intrată în faza ce s-ar fi putut dispensa de prezența lui. Luând drept scontat triumful la Frankfurt, se și vedea plecând la Viena pentru o performanță identică și-l invita pe A. G. Golescu; considerat inutil la Paris, să-l însoțească. Obiectiv, existau considerente în măsură să îndreptățească o primire binevoitoare a sa în Constituanta germană. Ea era expresia unei revoluții naționale către care se îndreptau cu încredere firească exponenții altelei. În evaluările lor față de grandioasa operă la care se angajase germanitatea, românii plecau de la premisa unei Germanii Mari după cum își concepuseră și propria construcție ca pe una întrunind în final pe toți românii. Federația ori strânsa alianță a națiunilor dunărene le apărea și ea ca o perspectivă în fața previzibilelor tentative de uzurpare. Misiunea lui Maiorescu era astfel orientată să satisfacă întreg spectrul politic. Ea venea deschis în întâmpinarea reliefării importanței Dunării ca arteră de trafic și civilizație, a ideii unanime în Adunare despre o vocație sud-est europeană a Germaniei. Obiectivul ei strategic — unitatea românilor — nu contrazicea în principiu nici ideea mitteleuropeană ce fixa centrul construcției germane în spațiul dunărean și limita sa orientală la gurile Dunării, deși eventuala ei acceptare se distanța total de criteriile hegemonice și imperialist-economice precumpănitoare, coincidând doar în privința necesității de a se asigura viitoarei formațiuni național-statale acel fundament politic solid care să-i permită să contracareze eficace expansionismul țarist. Acceptând să facă să graviteze temporar tânăra stea românească în sistemul planetar german, Maiorescu pășea pe un teren pregătit să-i acorde interes și, în parte, înțelegere și simpatie. Problema Principatelor pe care o aducea, în principal, în dezbatere, nu comporta pentru germani nici unu

⁶³ Cornelia Bodea, *op. cit.*, doc. 85.

⁶⁴ *Op. cit.*, p. 195.

din aspectele dificile ori delicate pe care le implicau pentru luările de poziție conservatoare dar și pentru acelea, deseori emotive și ele ale Stângii, teme precum ducatul de Posen (Poznan), confruntarea militară a Austriei cu Piemontul, mișcarea națională italiană din Lombardia și Veneția, Tirolul de Sud sau Trieste. Cât privește proiectul, dacă nu himeric, extrem de greu realizabil, al unui stat unitar român cu monarh habsburgic sub garanție germană în care Principatele ar fi intrat în sistemul Austriei în locul teritoriului la care aceasta ar fi renunțat în Italia, el fusese prezentat cu caracter informal. Ideea acestui gen de schimb nu era nouă și o operă ca *Speranze d'Italia* a lui Cesare Balbo arătase Austriei direcția de expansiune care să ofere soluția problemei italiene. În 1848 diplomația franceză sugerase prin Lamartine Vienei căutarea compensării în Principate și Bastide va face din încurajarea ei o componentă de bază a politicii externe față de Imperiul habsburgic⁶⁵.

Problema Italiei ajunsese în dezbaterea Adunării înaintea sosirii lui Maiorescu la Frankfurt, așa că el putuse avea asupra ei cel mult imaginea din presă. Una cu accente neliniștitoare pentru soarta proiectului său i-ar fi putut-o mijloci rapoartele stenografice ale ședințelor, ecourile în cercurile frecventate ori reluările temei în parlament. Legat de problema Dunării și a spațiului dunărean, de chestiunea orientală, de forma relației Germaniei cu Austria, de propria lor revoluție, numele Principatelor răsunase în incinta lui în timpul misiunii sale, înainte și după ea. Astfel, la 22 iulie, fusese rostit de Carl Vogt într-o luare de cuvânt care respingea cu indignată vchemență insolenta proclamației țariste ce le precedase invadarea⁶⁶. Dar majoritatea luărilor de poziție referitoare la ele s-au desfășurat în octombrie. Astfel în ziua de 14, Friedrich Schulz adresa ministerului o întrebare cu privire la protejarea intereselor germane în Principate împotriva abuzurilor rusești⁶⁷. Inițiată la 16 octombrie printr-o pledoarie în favoarea unei alianțe intime cu Ungaria, o interpelare a lui Förster continua cu ingerințele puterii protectoare în Moldova și Valahia, constatând că „Nici o națiune nu are un interes atât de mare precum cea germană de a nu lăsa aceste Principate să cadă sub dominația Rusiei. Un stat românesc în sud, aliat în mod firesc cu Germania, are o importanță la fel de mare ca acel maghiar, ba chiar una și mai mare”. Intervenția sa ținea la cunoașterea pașilor întreprinși pentru apărarea drepturilor Principatelor aflate sub dublă ocupație armată ca și la identificarea piedicilor în calea numirii ambasadorilor la Petersburg și Constantinopol⁶⁸ de a căror urgentă acreditare agentul român lega atâta speranță. La interpelări răspunsese Schmerling recunoscând importanța pentru Germania a Principatelor al căror viitor era privit ca dependent în mare parte de acțiunea ei. Ministerul luase contact cu personalități având o cunoaștere cuprinzătoare a stărilor de acolo (aluzie la von Richthofen și Faffmerayer), după a căror consultare rezultase că — deși acestea dispuneau de un anume grad de independență față de Poartă — era indicat să se stabilească întâi

⁶⁵ Lawrence C. Jennings, *France and Europe in 1848*, Oxford, 1973, p. 218—219.

⁶⁶ F. Wigard (Editor), *Stenographischer Bericht über die Verhandlungen der deutschen konstituierenden Nationalversammlung zu Frankfurt a. M.* (mai departe *St. B.*), 2, p. 1106.

⁶⁷ *St B*, 4, p. 2589.

⁶⁸ *St B*, 4, p. 2618.

raporturi cu Constantinopol ⁶⁹. Asupra reprezentării Germaniei la Petersburg, ministrul păstrase tăcere, ceea ce determinase la 23 octombrie o interpelare a deputatului Friedrich Jucho ⁷⁰. I se răspundea în aceeași zi cu o informare asupra întregii chestiuni a misiunilor diplomatice cu specială referire la Orient și Principate pentru care, se afirma, că fuseseră aleși consuli bine edificați în problematica specifică ⁷¹. Ulterior Jucho făcea propunerea de a se intra imediat în relații diplomatice cu Rusia prin trimiterea de ambasadori extraordinari ai Puterii Centrale așa cum se procedase cu Marea Britanie și Franța ⁷². Reformulată de același deputat ⁷³ ea rămânea tot nesoluționată.

Referiri la Principate s-au făcut auzite în multe intervenții în cadrul lungii dezbateri privind natura relației Germaniei cu Austria în ultima decadă a lunii octombrie. Astfel, după Johann Nepomuk Fritsch, legăturile se cuve-neau cultivate, trebuia păstrat drum deschis către gurile Dunării spre care se îndrepta strădania germană urmând impulsul public. Dar cum puteau fi atinse asemenea țeluri dacă monarhia danubiană sau teritoriile ei negermane s-ar fi despărțit de Germania unitară? ⁷⁴ Misiunea Germaniei ca purtătoare și intermediar de cultură, știință și libertate spre Orient nu putea fi împlinită fără acel stat ce părea creat pentru a servi de tranzit ideal, Austria, la care se prevedea că aveau să se alipească treptat țările de limbă maghiară, slavă și română ⁷⁵. Vocația germanică îi părea realizabilă și lui Albert von Arneth fără provinciile negermane ale Austriei, deoarece numai prin Ungaria trece drumul spre Principate ce trebuie apărat cu hotărâre contra impietăților Rusiei, numai prin Ungaria trece drumul către jumătatea de milion de germani care din binecuvântata Transilvanie îndreaptă priviri pline de dor și de speranță înspre Frankfurt ⁷⁶. Sentimentele sașilor fuseseră exprimate acolo și printr-o adresă depusă de împuterniciții lor, Friedrich Müller și Johan Gelsch care difuzase și o broșură cu privire la condițiile unirii cu Ungaria. Paralel ilustraseră legăturile cu celelalte naționalități din Transilvania, susținând în tonalitatea predominantă „importanța elementului german la frontiera răsăriteană a culturii europene și în imediata apropiere a ținuturilor dunărene” ce nu putea fi ignorată de Germania ⁷⁷.

Heinrich Reitter a văzut în compactețea românilor în Transilvania și Principate, nucleul unui stat neutru, al unei viitoare Elveții a răsăritului care, unită cu Ungaria, să fi constituit o pană puternică în flancul sudic al Rusiei ⁷⁸, o entitate complementară germanității, aliată din oficiu contra tendințelor panslaviste. Dar Vincke a observat că preconizatei Elveții orientale îi lipseau unele elemente ca să devină realitate, mai ales concordia între naționalități, și că pentru a se înfige adânc pana româno-ungară în flancul rusesc, era necesar un ciocan german ⁷⁹. Tratatul egal al naționalităților negermane într-o posibilă uniune statală slavo-română-ungară, exercitarea

⁶⁹ St. B, 4, p. 2619.

⁷⁰ St B, 4, p. 2802.

⁷¹ St B, 4, p. 2804.

⁷² St B, 4, p. 2405.

⁷³ St B, 7, p. 4926.

⁷⁴ St. B, 4, p. 2773.

⁷⁵ St B, 4, p. 2774.

⁷⁶ St B, 4, p. 2780.

⁷⁷ St. B, 2, p. 1414.

⁷⁸ St B, 4, p. 2782—2783.

⁷⁹ St B, 4, p. 2857.

unei influențe germane înțelepte asupra lor, îi rezultau lui Camillo Wagner ca o garanție contra panslavismului. Indiferent de forma de constituire a „Austriei negermane” legate însă de Germania, se impunea ca slavii, românii și maghiarii să nu fie favorizați unii în dauna celorlalți⁸⁰. Cu considerarea intereselor și a influenței Germaniei la gurile Dunării și în Principate s-a ocupat și Eugen von Mühlfeld care le-a văzut mai bine apărute în cadrul unei Austrii federative cu egală îndreptățire a naționalităților decât sub dominația urmărită de maghiari⁸¹. Neentuziasmat de o Elveție răsăriteană, Johanni Nepomuk Berger și-a declarat opțiunea pentru un sistem mitteleuropean din care ar fi făcut parte și Polonia reagregată, Ungaria, țările sudslave și române, către care trebuia îndreptată ferm politica guvernului central și al cărui centru ar fi fost Viena, o Vienă propagatoare a libertății și umanității înspre est⁸². Pornind de la principiul egalei îndreptățiri a tuturor și identificând, în condiția lor de libertate impulsul ce avea să invite naționalitățile respective la apropierea de Germania, la alianțe cu ea, Carl Vogt chema la eliberarea răsăritului care ar fi atras în lungul Dunării și până la gurile ei curentul migrator și colonizator ce se dirija masiv spre Mississippi, respingând visul dinastic al unui imperiu mitteleuropean ce ar fi înglobat și Principatele, aflate în condiții de drept internațional specifice și încăpute pentru moment, în mână, Rusiei⁸³. Titus Mareck s-a referit în intervenția sa la ponderea majoră a elementului românesc în Transilvania și la dorința lui de a se uni cu frații din Principate care mărturiseau același ideal⁸⁴. Dezamăgitor pentru așteptările nutrite de Maiorescu, Heinrich von Gagern clasifica naționalitățile după grade de îndreptățire la independență și, între cele cărora le contesta, atât vocația cât și revendicarea, includea tocmai popoarele cărora pretindea că li se adresează mesajul elevat al Germaniei, inclusiv pe români care dăduseră în 1848 o strălucită dovadă a hotărârii lor de a-și redobândi autonomia și a edifica o identitate național-statală unitară de sine stătătoare⁸⁵. Anton Riehl confirma Adunării lipsa de înclinație a românilor spre o Austrie slavă și întemeiat pe asigurările date de deputați din Principate, simpatia acestora pentru Germania și o Austrie germană⁸⁶. Eduard Simson încheia maratonul oratoric asupra vocației est-europene a Germaniei cu concluzia că ea trebuia să redobândească terenul pierdut prin acel tratat de la 25 iulie 1840 prin care Dunărea devenise total dependentă de Rusia. O asemenea vocație n-ar fi putut fi realizată decât de un stat în măsură să-i contracareze puterea și să exercite o mare forță de atracție⁸⁷.

Dezbaterea asupra Italiei consumată în zilele de 17 iulie și 12 august în totală discordanță cu entuziasmul primăverii, ilustrase pregnant cât de contrastante erau fronturile politice conturate, cât de anemice șansele unei rezolvări care să fi reflectat transformarea radicală a viziunii metternichiene în materie. Ea prefigura cu prevalarea punctului de vedere conservator, un eșec al tentativei pe care Maiorescu intenționa să o întreprindă prin planul

⁸⁰ *St. B.*, 4, p. 2850–2851.

⁸¹ *St. B.*, 4, p. 2856.

⁸² *St. B.*, 4, p. 2888.

⁸³ *St. B.*, 4, p. 2888–2891.

⁸⁴ *St. B.*, 4, p. 2893.

⁸⁵ *St. B.*, 4, p. 2899.

⁸⁶ *St. R.*, 4, p. 2903.

⁸⁷ *St. B.*, 4, p. 2908.

său de compensare a Austriei pentru pierderea Italiei de nord cu Principatele, plan a cărui materializare o vedea realizabilă în cadrul aspirației Puterii Centrale de a participa la mediere. Condamnat dinainte la pierderea partidei, românul va fi putut avea în această privință cel mult satisfacția morală de a fi luat eventual act că deputatul Carl Neuwerck abordase cu incisivitate tema participării germane la acele tratative⁸⁸ de care se lega soarta proiectului său. Spre noi deziluzii, atitudinea Parisului și Londrei se vedea între reticență și prea discretă, aceea a Turinului, deschisă doar puterilor care propuseseră medierea⁸⁹.

La 31 octombrie 1818, Friedrich Schulz propunea stabilirea unui Comitet pentru dezbateră problema Dunării. În motivarea care ținea seamă de interesele comerțului și colonizării, de necesitatea asigurării legăturii germane cu Orientul în condițiile expansionismului țarist, deputatul se referise și la solicitarea adresată de Principate prin plenipotențiarul ce stăruia încă la Frankfurt în așteptarea rezultatelor demersului său, a unei mijlociri din partea Germaniei, la îndatorirea primordială pe care Puterea Centrală o avea de a li se dedica. El nu omisese să observe că aspirația „românilor de la răsarit” la libertate venea în întâmpinarea noii poziții a Germaniei, că oprirea acelei aspirații dubla necesitatea apărării lor, o misiune în împlinirea căreia ea ar fi avut azeziunea Porții. Raportul Comitetului pentru drepturile popoarelor recunoscuse importanța problemei Dunării și datoria Puterii Centrale de a acorda întreaga ei atenție Principatelor, o recunoaștere de principiu cu simplă valoare morală pentru că — așa cum se arăta — șansele de a influența o soluție ieșeau cu totul, pentru moment, din sfera posibilităților reale ale Adunării⁹⁰. La 29 ianuarie 1849, Schulz renunța la propunerea creerii Comitetului, nu înainte de a fi desfășurat o vastă pledoarie produnăreană și proromânească, identificând în problema danubiană, problemă vitală a viitorului Germaniei și al Europei, în câmpiile Dunării, rodnicia câmpiilor americane, invitând popoarele renăscute la un botez al focului printr-un joc de metafore istorice în care germanii deveneau omologii grecilor antici, țarismul un uneltitor catilinar multiplicat căruia trebuia să i se arunce mănuașă unui hotărât *quousque tandem*, condamnând patetic atitudinea reprobabilă a Germaniei față de misiunea lui Maioreșcu, față de apelul adresat ei de o națiune ce năzuia la independență și care în glorioasa ei ridicare din anul precedent ilustrase că apăraseră aceleași principii, interese și perspective împotriva Nordului. La capătul ei, Schulz ceruse ca Puterea Centrală să acționeze prin diplomație în Principate și la Constantinopol pentru ca politica germană să desfășoare, în sfârșit, acea activitate care să promoveze hotărât orientările preexpuse⁹¹. Heinrich Osterrath sprijinise propunerea antevorbitorului cu atât mai mult cu cât Comitetul economic urma să înceapă discutarea unei propuneri de imigrare în Moldova și Valahia, pentru a cărei avizare interveniseră la Frankfurt germani din Principate ce prezentau contracte încheiate cu boieri locali⁹². Perseverentul Schulz revenea la 15 martie asupra

⁸⁸ St. B, 6, p. 4721.

⁸⁹ Pentru temă în genere a se vedea capitolul rezervat de Günter Wollstein, *Das Großdeutschland der Paulskirche*, Düsseldorf, 1974, și Federico Curato, *Il parlamento di Francoforte e la prima guerra d'indipendenza italiana*, în *Scritti di storia diplomatica*, Milano, 1984.

⁹⁰ St B, 7, p. 4927.

⁹¹ St B, 7, p. 4927—4929.

⁹² St B, 7, p. 4930.

argumentului, susținând colonizarea sistematică a ținuturilor dunărene, un Texas, un Mexico la îndemână⁹³. Tema direcției Dunăre în colonizarea germană, direcție predestinată de natură, a fost abordată și de Johannes Fallati inclusiv pe baza unei note redactate de ministerul comerțului asupra orientării fluxului migrator în care se recunoșteau obstacolele ce i se opuneau temporar la gurile fluviului și se exprima certitudinea că, după înlăturarea lor, peregrinarea germană avea să părăsească destinația America spre a urma masiv cursul Dunării, populând acele mănoase pământuri⁹⁴. Pentru protejarea și asistența viitorilor coloniști se elaborase un proiect de lege în a cărui expunere de motive se preciza, precum arăta raportul Gevekoht, că era de dorit ca ei să se îndrepte cu timpul mai ales înspre estul și sud-estul Europei⁹⁵.

Deosebită importanță a unei intime legături politice și comerciale cu țări negermane, a apărării intereselor colonizării și influenței ei în țările dunărene, a fost ilustrată și în discutarea formei relației, Austriei cu Germania, între altele în raportul prezentat de Venedey la 11 ianuarie 1849 Adunării⁹⁶, martoră în ziua următoare a fermei denunțări de către Ludwig Simon a arestărilor și exceselor ruse în Principate, tolerate de Poartă, a prezenței rusești la granițele Transilvaniei⁹⁷, denunțare reluată la 13 ianuarie de Vogt care a intuit complicitatea habsburgico-țaristă⁹⁸. La finele lunii februarie și începutul lui martie, Venedey⁹⁹, Friedrich Schulz¹⁰⁰, Vischer — de două ori¹⁰¹ —, adresaseră interpelări asupra invadării Transilvaniei, a impactului ei asupra operei de constituire a statului german și a intereselor sale în Principate. Ultimul ceruse Austriei evacuarea neîntârziată a forțelor invadatoare și măsuri adecvate de apărare a intereselor Germaniei împotriva încălcărilor țariste din Principate¹⁰².

Viitorul Germaniei ca putere europeană la Dunărea de Jos a fost proiectat multilateral și în detaliu și într-o multitudine de broșuri, în funcție de diversitatea modelelor structurale luate în considerare la determinarea formei relației ei cu Austria. O investigație a lor, fie și sumară, nu poate intra în cadrul acestui studiu, cu tot interesul pe care-l prezintă corelația între articularea acelor modele și problematica românească în general, a Principatelor în special, prin implicațiile formulelor și soluțiilor propuse. Fie că se subordonau unei orientări conservatoare-dinastice, fie că dădeau curs uneia liberal-constituțională ori democratic-republicană, ele acordau Dunării o relevanță ieșită din comun pentru lumea germanică precum o acordau și naturii relației sale cu țările de la Dunăre de Jos, îndeosebi cu Principatele. În toate memoriile politice în care le era recunoscută acestora poziția cheie conferită de așezarea geografică, se pleca de la premisa independenței gurilor fluviului de influența rusească. În multe se vorbea de aderarea lor de bunăvoie la o Austrie federală, altele exaltau valoarea lor ca sol colonizabil, în sfârșit, se remarcă lecția clară pe care Dunărea o dădea gratuit Germaniei,

⁹³ St B, 8, p. 5721—5722.

⁹⁴ St B, 8, p. 5723—5724.

⁹⁵ St B, 8, p. 5726.

⁹⁶ St B, 6, p. 4543.

⁹⁷ St B, 6, p. 4589.

⁹⁸ St B, 6, p. 4631.

⁹⁹ St B, 7, p. 5363.

¹⁰⁰ St B, 7, p. 5517.

¹⁰¹ St B, 7, p. 5517 și St B, 8, p. 5586.

¹⁰² St B, 8, p. 5596.

relevându-i vocația unificatoare. Între toate, strălucea prin clarviziune, structurare democratică și patos al viitorului, construcția federativă a lui Julius Fröbel în *Wien, Deutschland und Europa* ¹⁰³.

Explorarea secției arhivei federale de la Frankfurt a condus împreună cu aprofundarea unora din rapoartele stenografice ale lui Wigard, la o imagine diferită în parte de viziunea iluzoriu-pozitivă pe care Maiorescu a servit-o conaționalilor săi asupra Puterii Centrale. Ea a condus, între altele, la revelarea unui mesaj nepublicat în ampla culegere de documente în șase volume, *Anul 1848*, anume o scrisoare din 28 iunie 1848 către Adunarea constituantă germană în care, anexând în copie adresa de protest a consulului rus de la București, von Kotzebue, împotriva „inovațiilor aduse Regulamentului Organic”, ministrul de externe Ioan Voinescu II își exprima convingerea că, pătruns de justetea cauzei, președintele ei își va da concursul pentru ca pacifica reformă operată prin elanul întregii națiuni în Valahia, ce nu leza drepturile nimănui, să poată fi consolidată ¹⁰⁴. Inedită rezultă de asemenea o scrisoare adresată de A. G. Golescu ministrului afacerilor externe Heckscher la 30 august, după o audiență, document demonstrând că acel contact a premers misiunii Maiorescu. Instrucțiunile lui Golescu prevedeau stimularea de mișcări în favoarea Principatelor la Viena și Frankfurt, dar cum declanșarea lor întârzia, el solicita Germaniei rolul de mediator în desfășurarea căruia își concentra toate speranțele, deoarece Parisul lăsase să se înțeleagă că nu intenționa să spună primul cuvânt în materie, rezervându-l Vienei, care însă nu-l rostea. Rămânea dar ca Heckscher să influențeze o înțelegere între cele două cabinete, dinamizând eficace acțiunea diplomației în problema orientală. Prin împlinirea acestei misiuni, se prevedea și rezolvarea problemei italiene, agitându-se paralel aceea a Orientului care deschidea Germaniei vaste perspective. Mobilul lăudabil al unei astfel de acțiuni i s-ar fi adăugat gratitudinea a opt milioane de români ce i-ar fi datorat în mare parte libertatea și regenerarea lor ¹⁰⁵.

Informată de prezența lui Maiorescu la Frankfurt, Prusia recomandase maximă atenție față de susceptibilitatea Porții ¹⁰⁶. La 14 septembrie Camp-hausen îi exprima lui Heckscher dorința guvernului său — în urma solicitării însărcinatului cu afaceri otomane la Berlin — ca emisarul unei țări nesuverane, trimis să cultive interesul Puterii Centrale și al Adunării, să fie primit într-un mod care să nu contrarieze relațiile amicale cu Turcia, nereprezentată diplomatic la Frankfurt ¹⁰⁷. Prezența agentului român a continuat să fie obiectul preocupării otomane exprimate prin intermediul Prusiei. La 19 septembrie, Schmerling, răspundea notei plenipotențiarului ei, anexând copia amintitei scrisori în care Ioan Voinescu II, informând despre revoluția din Valahia, asigurase că guvernul provizoriu era devotat Turciei ca putere suzerană și

¹⁰³ O pregnantă analiză de ansamblu a lor la G. Wollstein, *op. cit.*, Listă și descriere metodică în Paul Wentzcke, *Kritische Bibliographie der Flugschriften zur deutschen Verfassungssfrage 1848—1851*, Halle, 1911.

¹⁰⁴ Bundesarchiv Außenstelle Frankfurt (citat BAAF), Reichsministerium der Auswärtigen Angelegenheiten (citat RMA), DB 53/100 Walache u. Moldau. Politische Beziehungen zu den beiden Fürstenthümern, f. 1—3.

¹⁰⁵ BAAF, RMA, DB 53/100, f. 9.

¹⁰⁶ Veit Valentin, *Geschichte der deutschen Revolution von 1848—1849*, 1976, p. 109 și 623.

¹⁰⁷ BAAF, RMA, DB 53/100, f. 23.

intenționa să-și îndeplinească toate îndatoririle față de ea. La 30. august se desfășurase întrevederea cerută de A. G. Golescu ministrului de externe Heckscher cu scopul de a face atentă Puterea Centrală asupra necesității și avantajului urgentei instituirii a unei reprezentanțe politico-comerciale germane în Valahia și de a solicita ca inițiativa respinsă de cabinetele din Viena și Paris în chestiunea securității guvernului ei provizoriu să fie preluată de Puterea Centrală germană. Golescu nu prezentase la Frankfurt o plenipotență sau o acreditare, dar plecând spre Paris lua cu sine o asigurare verbală în sensul că Puterea Centrală nu va ignora în nici un mod importanța problemei prezentate¹⁰⁸. Printr-o notificare suplimentară, Schmerling îi preciza la 26 septembrie lui Camphausen că un anume domn Ioan Maiorescu îi remisese președintelui Adunării o scrisoare fără dată, din luna iulie, a guvernului provizoriu de la București, adresată „à Monsieur le Président de la Diète Germanique”. Scrisoarea transmisă apoi de Henrich von Gagern ministrului de externe, îl acredita pe Maiorescu ca agent împuternicit să dea relații despre schimbarea constituției Valahiei și să asume angajamente. Ministrul de externe nu intenționa să intre imediat în tratative cu agentul, păstrând conduita ce fusese adoptată față de Golescu de a nu aduce vreun prejudiciu Porții ca putere suzerană¹⁰⁹. La 10 octombrie plenipotențiarul prusian pe lângă Puterea Centrală provizorie i se adresa din nou lui Schmerling, referindu-se și la o altă scrisoare a sa, din 1 octombrie, asupra prezenței la Frankfurt a trimisului guvernului provizoriu valah. El însoțea adresa de o traducere a unei note expediate la 4 septembrie de către Poartă ambasadei ruse din Constantinopol, din care reșea poziția ei față de mișcarea politică din Valahia. Nota exprima intenția Turciei de a restabili în Principate starea precedentă considerată singura legală și de a îngădui, eventual, în deplin acord cu guvernul rus, modificări ale Regulamentului Organic, pe care, după împrejurări, cele două puteri le-ar fi găsit potrivite¹¹⁰. Prin scrisoarea din 1 octombrie, Camphausen îi exprimase lui Schmerling satisfacția pentru asigurările date că nu trata cu Maiorescu, conservând poziția ce fusese adoptată față de misiunea Golescu¹¹¹. În ce privește stăruința lui Maiorescu ca fostul consul general al Prusiei în Principate, Emil von Richthofen să revină în aceeași calitate ca reprezentant al Puterii Centrale ori să fie destinat ca ambasador la Constantinopol, dacă un memoriu cu peste două sute de semnături de germani din Moldova, datat Iași 9 august — printre ele și una a unui român — îl solicita deopotrivă, elogiindu-i activitatea anterioară¹¹², în schimb voci de diplomați prusieni din capitala otomană îl considerau, acolo unde curajoasa lui atitudine față de invazia rusă împotriva căreia protestase era taxată ca o lipsă de tact ofensatoare față de Turcia, drept o persoană indezirabilă¹¹³.

În ajunul plecării lui Maiorescu la Viena cu scrisori de recomandare de la Schmerling pentru Schwarzenberg și Bruck¹¹⁴ se înregistra un prim

¹⁰⁸ BAAF, RMA, DB 53/100, f. 24–25.

¹⁰⁹ BAAF, RMA, DB 53/100, f. 26–27.

¹¹⁰ BAAF, RMA, DB 53/100, f. 28.

¹¹¹ BAAF, RMA, DB 53/100, f. 35.

¹¹² BAAF, RMA, BD 53/100, f. 4–8.

¹¹³ BAAF, FN 7/71 Nachlaß Heinrich von Gagern, Auszug aus einem Schreiben des Dr. Mordtmann an Smidt, Konstantinopel, 22.11.848.

¹¹⁴ BAAF, RMA, DB 53/100 f. 33, 34.

efect, cel puțin scriptic, al impactului misiunii sale la Frankfurt, sub forma unui protocol al ședinței de cabinet din 1 decembrie, aprobat la 4 ale aceleași luni. În urma repetatelor relatări ale sale asupra conduitei Rusiei față de Principate, se hotără să se încerce să se obțină prin ministerul de externe informații precise asupra atitudinii pe care intenționau să o ia în acea privință Marea Britanie și republica franceză ¹¹⁵.

Schmerling e aproape afectuos în scrisoarea sa către un om al calcului rece, impenetrabil, precum Felix von Schwarzenberg. El menționează că deputatul fostului guvern al Valahiei a solicitat ajutorul Puterii Centrale „pentru patria sa, acum din nou ocupată”. Deși nu ignora că Germania are mare interes pentru dezvoltarea Principatelor și a unor legături prietenești cu acestea, el recunoștea că în acel moment nu era în stare să le pună în valoare direct. Dar nu se îndoia că Austria a cărei misiune în Orient contordea cu aceea a Germaniei, „își va întoarce atenția către Principatele Dunărene”. Că Germania trebuia să fie cea dintâi „voce” în Orient, dar că, ea nu și-o făcea auzită deloc, o știa Schmerling și de la Prokesch care-i scria din Atena, la 3 septembrie, în timp ce observa tendința turcilor de a trata cu Principatele pentru că vroiau să-i vadă pe ruși plecați, a rușilor de a rămâne; motiv pentru care nu voiau să audă de tratative, a Franței și Marii Britanii, oscilantă. Următoarea constatare a lui Prokesch confirmă, cu tot eșecul la care era destinat, caracterul profund logic al demersului guvernului provizoriu de la București pe lângă Puterea Centrală a Germaniei: „Poarta, care nu se poate sprijini pe singura putere care are exact același interes cu ea în această problemă, va ceda din nou după oarecare împotrivire” ¹¹⁶.

Interesul vicarului imperial față de Principate este caracterizat de Veit Valentin ca deosebit. Austria, considera el, nu putea tolera acolo trupe rusești, ar fi trebuit deci colonizate vreo douăzeci de mii de familii germane, ideea întâmpinată de țar cu celebra postilă pe raportul lui Gorceacov: „Est-il fou? Autre folie” ¹¹⁷. Jurnalul arhiducelui Johann cu însemnări aproape sibilnice în laconismul lor, nu aduce mari revelații în materie. Apar totuși în el: sugestia „despăgubirii” Austriei pentru Lombardia ca aparținând unui „deputat austriac” din Principate ¹¹⁸, exact în ziua când îl vizitase Maiorescu, mențiunea intenției trimiterii lui Halkett la Constantinopol, recomandat de Stürmer ¹¹⁹, dar neperfectată ¹²⁰, informația despre intrarea rușilor în Transilvania ¹²¹.

O vedere de ansamblu asupra percepției presei, a opiniei române cu privire la revoluția Germaniei și la Adunarea de la Frankfurt, ne este mijlocită de principalele ziare, primul loc revenind celor născute în revoluție a cărei viziune și programă o reflectau. Astfel „Pruncul Român”, remarcând elanul revoluționar continental și făcând și necesara mențiune a ridicării întregii Germanii întru ruperea lanțurilor și revindicarea drepturilor eferne, prezintă bătăliile pentru libertate ale popoarelor Europei apusene ca pe un

¹¹⁵ BAAF, RMA, DB 53/100 f. 36.

¹¹⁶ BAAF, N 73/11 Aus dem Nachlaß Schmerling.

¹¹⁷ Veit Valentin, *op. cit.*, p. 109.

¹¹⁸ BAAF, N. 210 Tagebuch des Erzherzogs Johann, p. 46.

¹¹⁹ BAAF, N 210 Tagebuch *cit.* p. 76.

¹²⁰ BAAF, N 210, Tagebuch *cit.*, p. 112.

¹²¹ BAAF, N. 210 Tagebuch *cit.*, p. 200.

semnal care a chemat și Principatele la lupta generală împotriva despotismului¹²². În fața temerii generate de perspectiva invaziei ruso-turcești, „Poporul Suveran” declară Franța și Germania garante ale naționalității române. Germaniei i se atribuie chiar un interes dublu de a veghea asupra-i, întrucât Austriei — sortită a pierde Italia cu porturile ei — i-ar fi rămas doar Dunărea, considerent pentru care Rusia nu trebuia lăsată să-i amenințe existența. În ipoteza invaziei, Principatele contau pe ajutorul fraților transilvanici, al Ungariei și pe intrarea „în alianța cea mare a Germaniei”¹²³. Un articol-apel *Către frații noștri din Moldova*, invită în „Pruncul Român” la întemeierea unei singure Româнии, îndemnând la ridicarea decisă pentru dobândirea emancipării și arătând cu exemplul triumfurilor italiene, franceze și germane, că popoarele hotărâte biruie¹²⁴. Ideea că mântuirea și înflorirea i le pot pregăti unei nații numai unirea, revine în articolul *Unire cu Moldova* în care — spre stimul la acțiune — se recurge din nou la pilda Germaniei care și-a descoperit în unitate adevăratul interes¹²⁵.

În spiritul său democratic, ziarul glorifică forța transformatoare a revoluțiilor și caracterul de rezurență naționale pe care îl aveau cele din Italia, Germania și Principate¹²⁶. El afirmă cu tărie drepturile românilor în fața Rusiei și a Turciei, mai ales acum când Austria și Germania au înțeles ca și Franța și Marea Britanie că pe pământul lor se află cumpăna echilibrului Europei¹²⁷. Respingând cu curaj circulara din 19 iulie prin care Petersburgul încerca să motiveze Europei intervenția sa premeditată în Principate, „Poporul Suveran” aprecia mișcarea românilor în circumstanțele central-europene de atunci ca pe un act politic de mare însemnătate pentru întemeierea libertăților constituționale pe continent, declarând voința lor fermă de a intra din multiple considerente „în sistemul generală a popoarelor constituționale din centrul Europei”¹²⁸. În ajunul căderii revoluției, revenind asupra regimului protectoratului rusesc în Principate, foaia consemna că singurele libertăți garantate sub el erau acelea de a cultiva ostilitatea față de Turcia și de națiunea germană și de a le denigra¹²⁹.

Ilustrative ale stării de opinie față de lumea germanică sunt și alte manifestări. Astfel, o broșură editată pentru explicarea principiilor constituționale în mediile populare, relevă și bătălia paralelă a „filosoficeii” Germanii care și-a vărsat sângele pentru a scăpa de tirania aristocratică, pentru sfânta Constituție. În încheiere, se apelează la recunoașterea lor de către puterile Europei pe care poporul român le invocă garante ale acestora și ale libertății sale¹³⁰. La Craiova, într-o adunare publică, oratorul s-a referit pe larg la convocarea la Frankfurt a Adunării naționale a întregii Germanii cu scopul elaborării unei Constituții și al unirii într-un stat mare și puternic la care și-ar fi arătat disponibilitatea de a adera — prin legătura cu Austria —

¹²² *Anul 1848*, I, doc. 420.

¹²³ *Anul 1848*, I, doc. 453.

¹²⁴ *Anul 1848*, II, doc. 588.

¹²⁵ *Anul 1848*, II, doc. 872.

¹²⁶ *Anul 1848*, III, doc. 1152.

¹²⁷ *Anul 1848*, III, dpc. 1155.

¹²⁸ *Anul 1848*, III, doc. 1711.

¹²⁹ *Anul 1848*, IV doc. 1879.

¹³⁰ *Anul 1848*, II, doc. 652.

atât Ungaria cât și Transilvania. La întrunire el a dat citire unui articol din „Augsburger Allgemeine Zeitung” în care se pleda pentru ca Germania să apere de invazie națiunea română, pavază a libertății Europei la Dunăre, și pentru ca Adunarea constituantă să acorde legitimă importanță Principatelor, la rândul lor invitate să se îndrepte prioritar către Frankfurt. Onorând bunăvoința manifestată de acel parlament față de români, apărarea de către el a drepturilor lor, cei prezenți au aclamat pentru națiunea germană și pentru unitatea ei, un exemplu pentru Principate, pentru libertatea Europei¹³¹. Legitimitatea așteptării unei sprijiniri a cauzei române de către Germania și alte puteri, dar mai ales din partea fraților de dincolo de Carpați, a fost declarată solemn de Ion Brătianu într-un discurs rostit pe Câmpul Libertății, la București, în prezența a treizeci de mii de participanți¹³².

Valoarea experienței constituționale și democratice a Germaniei a fost pusă în lumină și de foile transilvanice ale lui Bariț, „Gazeta Transilvaniei” și „Foaie pentru Minte”. Sub impresia generoaselor avânturi premergătoare convocării Adunării de la Frankfurt, ultima atribuisese în articolul intitulat *O repede privire peste prezentul Europei* din 29 martie 1848, importanța maximă între însușitoarele transformări europene din primul trimestru al anului, celor germane cu a căror ilustrare începea cu motivația că „în Germania se determină soarta și viitorul”. Constituirea unui parlament național respectabil, determinarea germanilor de a-și crea o patrie unitară în limitele firești ale națiunii lor erau salutate ca un act istoric, dar articolul nu trecea cu vederea aici aspirațiile de expansiune adriatică și danubiană ale unei puteri ce ar fi înglobat și Austria. Izbânda acțiunii unificatoare îmbrăca înțelesul unei îndemn adresat Ungariei, slavilor, Daciei și Poloniei de a-și realiza unitatea și a constitui o alianță. La 2 august, același periodic, sub titlul *Arhiducele Ioan ca vicarin*, vedea realizabilă o legătură între toate popoarele central-europene, inclusiv cu participarea românilor, atribuind Reichsverweserului misiunea istorică de fondator al federației Statelor Unite ale Europei centrale.

Presa românească a informat amplu în Principate, Transilvania și Bucovina asupra fazelor pregătitoare sau a momentelor de seamă în istoria Adunării de la Frankfurt, în afara faptului că, prin cunoștințele de limbă, o parte a opiniei avea acces și la organele austriece și germane. Ziare în germană apăreau de altfel și la București, Brașov, Sibiu, Timișoara și Cernăuți. Frecvent, presa din Austria și Germania publica corespondență din Principate. O astfel de scrisoare din „Augsburger Allgemeine Zeitung” de la 23 iunie 1848 era un apel adresat în numele românilor din Principate mărinimoaselor popoare ale Germaniei și Franței care răspândiseră în Europa sămânța libertății, în care se exprima o vocație constituțional-liberală și dorința de unire „cu marele popor german” cu păstrarea naționalității și de salvare a Dunării de Jos de sub dominația acvilei nordice¹³³.

Validitatea exemplului Germaniei a fost asumată de „Gazeta Transilvaniei” ca a unuia cu valoare generală pentru națiuni, îndemnate „să se

¹³¹ *Anul 1848*, III, doc. 1150.

¹³² *Anul 1848*, II, doc. 1022.

¹³³ „Pîncul Român” nr. 7/1848

adune, să se constituie și rotunjească după limba și originea lor și după hotarele firești trase de râuri mari, de munți și de mări, iar nu după capriciul tratatelor despotice”¹³⁴. Ridicarea Germaniei la rangul cuvenit n-a rămas nesalutată nici de „Organul luminării” de la Blaj care avea și el o rubrică *Germania*. Spațiul nu permite examinarea aici a reflectării activității Adunării de la Frankfurt în presa românească, temă meritând o cercetare aparte, dar sinteza publicată la 4 octombrie 1848 de „Foaie pentru minte” sub titlul *Date interesante din parlamentul Germaniei* este ilustrativă. Ea e o statistică a reprezentării socio-profesionale în Adunare care evidențiază corect caracterul său de parlament de titrați, precedată de o scurtă judecată de valoare din care rezultă: blocarea procesului revoluționar în faza lui incipientă, efect datorat în parte, după autor, iluziei nutrite în legătură cu existența, atributele și virtuțile unei Adunări a întregii Germanii; non corespondența împlinirilor ei în raport cu așteptarea publică; părăsirea drumului mult mai promițător propus de parlamentul pregătitor (Vorparlamentul); ritmul lent al lucrărilor; înclinația spre dispută scolastică inclusiv în materie de teme sau aspecte accesorii. Repartizarea pe proveniențe academice ia ca bază numărul deputaților votanți la 16 septembrie. Concluzia referitoare la orientările politice constată predominarea numerică a elementului conservator, dar și prezența în Adunare a unei Stângi puternice a cărei forță e pusă pe seama compacteței, a unirii fracțiunilor ei în probleme principale, a întrunirii în rândurile ei a capacității, talentului și vivacității, a simpatiei pentru ea a opiniei. Consemnând divizarea inițială a parlamentului în patru mari orientări, Stânga (republicană), Centrul-Stânga (democratic-constituțional), Centrul-Dreapta și Dreapta, observatorul menționează fluiditatea elementelor negrupate strict, susceptibile de a compune noi configurații politice în faza de votare.

În exil, retrospectiva românilor asupra propriei revoluții a antrenat și comparativ o viziune critică în cadrul căreia au putut coexista, pe lângă elemente proprii unei astfel de interpretări, și restante tendințe de idealizare. Constituită sub impactul frustrării cauzate de triumful reacțiunii în Europa, o atare viziune nu va fi totuși desfigurată de polemică în rigoarea ei. După apelul rămas fără ecou la diplomație, emigrația își va restrânge treptat aria demersurilor pe lângă cabinete, aripa ei radicală părand să cultive temporar un veritabil boicot al ei, echivalent unui refuz al realității pe care pretindea că învățase să o recunoască. Speranța într-o a doua revoluție va anima un nou activism, determinând idealizarea radicalismului democratic-republican cu ai cărui exponenți francezi, germani, italieni, maghiari, polonezi, se vor căuta contacte privilegiate ce vor duce în final la aderarea comună la Comitetul Democratic European de la Londra al lui Mazzini.

Pentru Eliade Rădulescu, 1848 rămâne anul în care Providența se arătase națiunilor, în care Parisul, Berlinul, Viena, Milanul, Roma, Bucureștii și Pesta, făcuseră să răsunе tunetele justiției divine. Rosetti includea Berlinul și Viena printre orașele nemuritoare care îi văzuseră pe dominatori în fugă sau în genunchi în fața popoarelor, Germania printre țările ce își datorau viața revoluției. Dimitrie Brătianu admonesta pe Ledru-Rollin, apărătorul elocvent al Italiei, Germaniei, Poloniei și Ungariei, și pe radi-

¹³⁴ „Gazeta Transilvania” nr. 29/1848.

calii, francezi, că îngăduiseră întinarea depozitului sacru al revoluției de la 24 februarie, operă nu numai a francezilor, dar și a germanilor, a italienilor, a polonezilor și a românilor, a americanilor, a umanității întregi. Ștefan Golescu sperase că regele Prusiei va accepta coroana germană, că Austria și Rusia se vor vedea astfel obligate să-și modifice politica spre a nu avea împotrivă Germania întreagă, a cărei aliată cea mai naturală o identifica în Franța, ostilă totuși constituirii ei. Eliade notase într-un apel către români din 1850 că dacă Franța și Germania ar fi declarat război absolutismului, țarului și celorlalți monarhi li s-ar fi cutremurat tronurile.

O examinare detașată a cauzelor întresfășierii naționalităților în 1848—1849, neimputabile capetelor încoronate și camarilelor, întreprinsă de Ion Ghica, identifică, între ele, suprapuneri și compresuni, pretenții și susceptibilități absurde, neîncrederea reciprocă, tenacitate obstinată, complicații, resentimente, compoziții eterogene. Mișcarea, democratică și socială la origine, a devenit politică și națională. În Lombardia și în ducatul de Posen (Poznań), crede, ca nu puteau să nu dobândească acel caracter. Popoare de naționalități diferite, nu puteau să nu aibă tendințe diferite câtă vreme exista dominația. În acel ducat sentimentul național trăia în toate spiritele, individul, voia să fie întâi polonez, apoi cetățean. Ideea fusese alimentată de preponderența germană: un mare popor se simțea statornic lezat în identitate, aspirând la redobândirea patriei înstrăinate.

Mai complicată se contura problema națională pe măsură ce revoluția înainta spre Dunăre, de la Dunăre spre Carpați¹³⁵. Operată de pe poziția democrației, critica lui Rosetti vizează la rândul ei configurarea parlamentelor europene dominate de elemente conservatoare și liberal-constituționale și ridicarea nesimultană a popoarelor, ba chiar a diverselor ramuri ale unei națiuni divizate — situație pe care o exemplifică prin mișcările distincte ale italienilor la Milano, Veneția, Roma și alte părți ale Peninsulei, prin acelea ale românilor din Principate și Transilvania ori prin exploatarea rivalităților și resentimentelor de către monarhi. Dar tot ea relevă, ca și critica lui Eliade, caracterul instructiv al înfrângerii care a învățat popoarele că, fără unire, fără solidaritate nu pot birui alianța despoților. O măsură înțelegerii a acestei lecții era atribuită de Rosetti italienilor, germanilor și românilor care se asociaseră fratern în Comitetul Democratic European al lui Mazzini ce urma să prezideze opera de eliberare și transformare fundamentală a continentului printr-o acțiune concordă, simultană, sub același standard, cu aceeași finalitate¹³⁶. O astfel de orientare determinase intensificarea contactelor cu elementele liberal-radicală și democratice ale emigranților, între care cu cele germane căutate mai ales la Paris — inclusiv de Bălcescu — la Londra dar și prin misiuni explorative în lumea germanică sub inspirație mazziniană sau proprie.

Că popoarele nu avuseseră în 1848—1849 inamici numai pe țar, pe împărat, pe sultan și pe alți despoți ci și în propria tabără, elemente care prin exacerbare naționalistă împiedicaseră înfrățirea lor, a observat și Ioan Brătianu vestejind negarea de către Kossuth a vocației naționale române și sudslave, pronunțarea Adunării de la Frankfurt în defavoarea polone-

¹³⁵ Paul Cornea, Elena Piru, *Documente și manuscrise literare*, II, București, 1969, p. 94—95.

¹³⁶ „Republica română”, I, 1851, *Cronica politică*.

zilor din ducatul de Posen (Pozan) și a italienilor lombardo-venețieni, fără a-i absolvi pe conaționali din Transilvania — cum nu-i va absolvi nici Bălcescu — și pe slavii de sud de umbrirea libertății sub stindardul despotism al habsburgilor¹³⁷. Dacă aceste poziții reflectă și în privința Germaniei dezaprobări de atitudine legate de persoane sau de instituții, ele n-au împietat asupra pozitivității aprecierii globale pe care capii mișcării naționale române au dat-o Adunării constituante de la Frankfurt al cărei patriotism au ținut să-l omagieze în adresa solemnă din 26 februarie 1849 transmisă acesteia prin reprezentantul Puterii Centrale la Paris¹³⁸ în care națiunea română „așezată la marginile Europei și ale libertății” protesta contra violării drepturilor ei și a ocupării țării, cerând medierea puterilor și garanțarea autonomiei. Democraticitatea principiilor și atitudinii unor membri marcanți ai Stângii germane a asumat pentru mulți din ei valoarea unei critici eficace a așezămintelor existente, chiar dacă soluțiile propuse au fost blocate de o majoritate ostilă. Există un utopism în marile proiecte politice și proiectarea unei Germanii unitare democratice — element fundamental într-o nouă Europă — a putut avea și asemenea conotații.

Deplina încredere în realizarea gândului manifestată de cei ce cu statornicie au înfruntat până la urmă avatarurile mandatului de reprezentant național, cu partea lor de tragism mai mult decât de aparentă lipsă de sens, rămâne să fie considerată ca o victorie morală măcar în măsura în care ideile majore supraviețuitoare bătăliilor pierdute sunt destinate unei înfăptuiri mai târzii. În anii pribegiei postpașoptiste, toate grupurile de exilați români, de la Paris la Constantinopol, la Brussa, au dorit contacte cu liberalii și democrații germani, ziare proprii în Germania, ziare germane care să le trateze cu înțelegere cauza. Nu se poate să nu atribuim caracterul acestor decizii în primul rând imaginii printre ei a Adunării de la Frankfurt.

Direcția Frankfurt în deplasările liberalilor și democraților români a constituit una prioritară, prevalând asupra direcției Londra și făcând concurență direcției Paris, destinație tradițional-privilegiată a mesajelor lor. Alegerea ei nu era la întâmplare, dependentă de preferințe, sugestii de moment, calcule tactice, ci rezultatul unei opțiuni deliberate a factorilor de comandă ai revoluției. Ea era direcția într-adevăr nouă, destinația către o entitate căreia i se credita o vocație înnoitoare esențială în Europa, era într-adevăr, și nu putea să nu fie, alegerea unei revoluții cu egală ardentă vocație transformatoare. Era pariul revoluției române pe Europa nouă în care Germania proiectată democratică ar fi urmat să fie o coloană de bază. Revoluția română a pariât pe Germania ca și pe Europa ca entități ale viitorului, încărcată de acel patos propriu mișcărilor democratice în fazele lor inițiale când ele sunt expresia cea mai candidă a primei fervori.

Misiunea lui Ioan Maiorescu nu a fost un episod de exotism politic, tentativă singulară de apropiere și colaborare, ea a fost una din modalitățile prin care, într-un ansamblu programat de finalități și destinații, s-a urmărit împlinirea unui țel totodată național și european. El a fost unul din emisarii cei mai stăruitori a căror activitate însumată a reprezentat traducerea unui mesaj românesc profund într-un moment crucial pentru poporul ce-l formula și pentru Europa. Cu Adunarea de la Frankfurt, revoluția română

¹³⁷ „Republica română”, II, 1853, *Naționalitatea*.

¹³⁸ BAAF, DB 51/412 f. 108 Beilage.

a. promovat primul ei mare examen de internaționalism față de o mișcare națională democratică occidentală, după ce încercase cu un succes tardiv, ce nu mai repara nimic, relația cu Ungaria kossuthiană și apoi pe aceea cu Austria revoluționară din care nu-i rămăsese decât amintirea sublimității Vienei-popor.

O evaluare finală a atitudinii Europei față de apelul adresat de români la 1848 nu poate face abstracție de impactul avut asupra șanselor unui răș-puns pozitiv de dificultatea problemelor cu care erau confruntate la ele acasă puterile către care acesta fusese îndreptat, de circumstanța acutizării considerabile a reacțiunii pe continent, iar în ce privește Germania și de complexa absorbanta angajare pe care o comporta o operă atât de vastă, impu-nătoare ca aceea a gestației unei noi entități național-statale. Franța, implicit, Marea Britanie, explicit, au indicat prin respectiva conduită că tenta-tiva lor de a face dintr-o cauză națională una europeană, era cel puțin ino-portună. Prin reținerea manifestată de prima și legitimarea cinică a invaziei țariste de către cea de a doua și de către Austria, a fost întâi redusă, apoi anulată a parenta disponibilitate otomană de a examina și ratifica experiența constituțională românească, premiindu-se aroganța Petersburgului. Rusia a putut astfel intimida Turcia cu concursul tacit ori explicit al puterilor li-berale. Resemnarea i s-a prezentat diplomației ca rețeta ideală pentru ro-mâni, o semnare pe altarul inflexibilelor exigențe de politică generală, frustrantă pentru că era impusă în primul rând celor mai capabili de de-voțiune și de sacrificiu dintre ei și pentru că ea avea să diminueze pentru o perioadă energia și avântul partidei naționale, pentru o altă mai îndelungă, resursele ei materiale.

În comparație cu comportamentul politic definit mai sus, celui german, neevaziv și nuanțat, îi sporesc meritele, cu atât mai mult cu cât tema Prin-cipatelor fusese abordată în incinta bisericii Sf. Paul anterior misiunilor concepute să stimuleze accelerarea formării în acea lume a unui curent de opinie proromânesc. Inițiativa lui A. G. Golescu de a-l sensibiliza pe Heck-scher, rămas ministru de externe încă puține zile după ce-l primise, n-a putut înregistra urmări. Misiunea lui Maiorescu inițiată în plină criză, nu numai ministerială, a găsit la organele Puterii Centrale, generoase în pro-misiuni și asigurări, o audiență mai largă decât cea acordată de guverne din alte țări unor misiuni românești similare, în Adunarea de la Frankfurt — indiferent de orientarea parlamentarilor — una fără egal în raport cu alte Camere. E adevărat, adeziunea avea să fie precumpănitor morală, dobân-dită cum era într-o reprezentanță națională al cărei potențial operativ limitat devenea tot mai neînstare să se exprime în sensul sperat de mesagerul de la București. Quasi plesbicitar a fost suportul oferit cauzei apărute de emisar de către Stânga spectrului politic — cea mai disponibilă la o angajare na-țională — ale cărei fracțiuni i-au consemnat direct sau indirect prezența¹³⁹, i-au susținut moralul, i-au dat concurs în desfășurarea demersului inclusiv prin exponenți de prim rang ca Robert Blum. Episodul Maiorescu-Blum în ajunul căderii ilustrului combatant al democrației germane care duce spre o moarte nebănuită, ultimul mesaj al românului — un al doilea trimis după survenirea morții încă ignorate, va putea fi citit numai de poliția habsbur-

¹³⁹ BAAE, F Sg 1/155 Tagebuch Reh, 20 Oktober 1848.

gică — înnobilează simbolic aureola martirului. Scrisoarea datată 13 noiembrie care-l încredințează postum, în afară de misiunea apărării cauzei Principatelor pe lângă ministerul și mărinimosul popor vienez, și pe aceea a susținerii proiectului statului unitar român independent, aliat cu Ungaria și cu Germania, se încheie cu exprimarea anticipată a gratitudinii întregii națiuni¹⁴⁰. Împrejurarea tragic-embematică nu impresiona însă organele de represie austriace, satisfăcute că puteau îngroșa dosarul Maiorescu, urmărit de acum înainte de Viena și ca fost plenipotențiar al guvernului provizoriu al Valahiei pe lângă Puterea Centrală a Germaniei¹⁴¹.

„Agentul român a mijlocit deputaților de la Frankfurt o informare adecvată asupra mișcării naționale din Principate și Transilvania și a bazei sale etnice. Prin activitatea sa, cauza românească a recoltat simpatie în Adunarea constituantă, și în genere, în Germania, chiar dacă efectele practice n-au putut să fie cele scontate de apărătorul ei. Prin implicații și prin intimitatea raporturilor sale cu deputații, cauza aceasta a ajuns în dezbaterile multor comitete, transferându-se în final în cercurile Stângii — veritabilă tematică a democrației singurele care puteau acționa și ca un *lobby* în favoarea problemei românești, mai ales a aspectelor ei neexplozive. Pentru că ea prezenta și altele, politic incendiare — imposibil de adus cu succes în fața Adunării — a căror soluționare implica vaste, complexe transformări pe continent ce angajau interese și orientări internaționale ale tuturor marilor puteri. Pare îndreptățită deci într-o asemenea optică atitudinea lui Schmerling care i-a sugerat lui Maiorescu să rezerve un caracter strict confidențial, variante germane a planului dacic.

Dezbaterile problemelor poloneză și italiană ilustrase clar în ce măsură parlamentul german era pregătit să asimileze teze tinzând la instaurarea unei domnii desăvârșite a dreptului ginților așa cum îl invocă respectat și pentru poporul său, delegatul român. Mult mai binevoitoare și mai puțin emotivă în atitudini în raport cu o revoluție ca aceea a românilor și în măsura în care s-au putut face auzite voci asupra subiectului, pe atât de tolerantă față de proiectul dacic pe cât de intrasigentă față de complexul italic, Adunarea de la Frankfurt către care și-au îndreptat așteptările ca înspre o direcție magică atâtea mișcări naționale europene, nu era însă instanța care să soluționeze astfel de programe.

Nu revenim asupra criteriilor menite să stimuleze Germania spre est, îndeosebi spre Dunărea de Jos, de la cele economice și de putere politică la cele culturale și umanitare. E oricum de relevant că diverselor motivații ale aspirației la o influență dominantă în spațiul dunărean i se adaugă și aceea a insuficienței capacității de reacție a Turciei față de expansionismul țarist. Însăși lupta românilor din acei ani era în substanță una împotriva constelației create în Orient prin seria de reglementări de la Küçük-Kainargi la Adrianopol și mai departe, devenite cu puțință în urma slăbirii Imperiului otoman și a conduitei puterilor europene.

Nu putem omite în judecarea rezultatelor aparent nespectaculoase obținute de Ioan Maiorescu nici momentul în care el ajunge la Frankfurt și își desfășoară mandatul, acela al începutului demolării din interior și din

¹⁴⁰ Microfilme Viena, Kriegsarchiv, Pachet CXIV, f. 14 — 16.

¹⁴¹ Microfilme Viena, Haus Hof u. Staats Archiv, Pac. CXLVI, Karton 8, Wien 6 Dez. 1849; Pac. CXI, Stadthauptmannschaft Hermannstadt, 8 Sept. 1850.

afară, a fundației statale germane în curs de edificare, când cauze majore, ale acestui proces se manifestă tot mai precipitat, după Custozza și Malmö cu marșul lui Windischgrätz asupra Vienei și răsturnarea în sens reacționar intervenită la Berlin, supraadăugate nerecunoașterii Germaniei de către Franța, Marea Britanie, Rusia și Turcia, gravității abia percepute în Adunarea dilemei austro-germane, indisolubilității profunde a contrastului „reven dicărilor liberale și unitare ale Germaniei cu alte reprezentări și programe de eliberare și unitate națională similare la fel de legitime, inevitabile confruntări a naționalităților și naționalismelor ce a nutrit copios și tragic contrarevoluția europeană. Ideea unor Principate unite sub un principe austriac și garanție europeană nu era mai nerezonabilă decât aceea a unui Lombardo-Veneto independent, cu un alt Habsburg în frunte, așa cum îi propunea Reichsverweserului emisarul, Gallenga care prezenta ca argument pentru un acord italo-german în funcție anti-slavă tocmai prezența Rusiei în Moldova și Valahia¹⁴². Schema unei Româнии unitare în relație privilegiată cu Germania, cu tot utopismul ei în epocă, nu era o stranie, gratuită construcție mentală. Ea era expresia proiectării unei viziuni generoase asupra unei Germanii democratice care, ca și în imaginea lui Mazzini¹⁴³, era așteptată să dea o contribuție decisivă la promovarea procesului de unificare a națiunilor în Europa centrală și de sud-est, la creare unei Europe fraterne de națiuni libere, egale în drepturi și în îndatoriri.

LES ROUMAINS ET „L'ALLEMAGNE” DANS L'ASSEMBLÉE NATIONALE DE FRANCFORT

Résumé

La recherche, fondée sur une relecture de sources de base, intérieures, publiées ou inédites, mais aussi sur le dépouillement des fonds d'Archives Fédérales Allemandes (Bundesarchiv) et sur la mise en valeur des rapports sténographiques de l'Assemblée de Francfort, d'un certain nombre de brochures concernant le problème constitutionnel et d'une littérature de spécialité récente consacrée à ce sujet, se propose d'approfondir successivement l'image que les représentants de marque du mouvement national roumain s'étaient formée — pendant l'année révolutionnaire 1848 et au cours des premières années d'exil — de l'Allemagne en voie d'édification en tant qu'oeuvre de la Constituante.

Le poids majeur dans cette recherche revient à la mission d'Alexandru G. Golescu et Ioan Maiorescu auprès de la Puissance Centrale et du Parlement de Francfort, aux contacts que ce dernier surtout eut avec des députés d'orientations différentes, mais surtout avec des éléments libéraux et démocratiques, à leur perception du problème roumain. On examine ensuite la manière dont celui-ci fut soumis aux débats de l'Assemblée dans le

¹⁴² F. Curato, *op. cit.*, p. 151 și p. 134 nota 239.

¹⁴³ Karl Hermann Lucas, *Mazzini e la Germania*, în *Mazzini e il Mazzinianesimo*, *Atti del XLVI Congresso di Storia del Risorgimento Italiano* (Genova sett. 1972), Roma, 1974.

cadre du programme allemand de politique étrangère concernant notamment les projets de l'Europe centrale et dans le cadre des groupements politiques de la Gauche.

Dans la dernière partie de l'étude, l'auteur réanalyse selon un point de vue critique, à la lumière de l'information supplémentaire par rapport à celle qu'il a eue à sa disposition dans la recherche précédente, le sens, la valeur et l'efficacité de l'activité de Ioan Maiorescu. En même temps, l'auteur présente l'image et les initiatives de patriotes représentatifs de Moldavie et de Transylvanie à l'Assemblée de Francfort, ainsi que l'image de l'opinion roumaine, surtout celle formée dans la presse, concernant cette assemblée et en général la révolution allemande de 1848—1849. La manière dont l'Allemagne a abordé à son tour la problématique du mouvement national roumain dans cette période est redevable, sans doute, au contexte international de l'époque.

MENTALITATE REVOLUȚIONARĂ ȘI CULTURĂ MODERNĂ. CONTACTE ȘI CONSONANȚE ROMÂNNO-FRANCEZE LA 1848

NICOLAE LIU

O privire de ansamblu asupra vieții spirituale românești din secolul trecut permite, dincolo de orice deosebiri tipologice, detectarea încă din primele decenii a două obiective înnoitoare: 1) Ridicarea culturii și societății românești la orizont european; 2) Crearea modelului național modern.

Primii pași notabili în direcția intercondiționării acestor două obiective pot fi sesizați în manifestările iluministe ale Școlii Ardelene, cu alte cuvinte încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Dar continuitatea, grăbirea și intercondiționarea lor se impun definitiv ca o necesitate spre mijlocul veacului trecut. Deși înăbușită, Revoluția română de la 1848 se înscrie în acest proces ca un moment de răscruce.

La declanșarea ei au contribuit păstrarea fundamentelor vechiului regim și perpetuarea discriminărilor societății bazate pe privilegii. La care se adaugă în Transilvania necunoașterea drepturilor legitime ale națiunii române, iar în „Principatele danubiene”, cum încep să fie numite Țara Românească și Moldova, nemulțumirile provocate de noul protectorat rus adăus la tradiționala suzeranitate otomană și de Regulamentul organic, noua Cartă a regimului nobiliar. În condițiile în care nici cenzura introdusă în Principate de ultima ocupație militară țaristă, nici poliția secretă a lui Metternich, nici alte mijloace de obturare sau deformare nu mai pot împiedica receptarea adevăratei imagini a Occidentului în general, a orientărilor europene înaintate în special.

Unul dintre principalele instrumente și totodată un stimulent major al acestei cunoașteri l-au reprezentat contactele cu limba și cultura franceză.

Dacă atracția francofoniei a apărut în societatea înaltă și în lumea cultivată din Principate încă din secolul XVIII, în prima jumătate a veacului trecut limba franceză câștigă un rol esențial ca mijloc de comunicare al acestor cercuri. Apropiere stimulată de diversificarea contactelor și de dezvoltarea procesului instructiv-educativ. Orientare savant fundamentată lingvistic pe latinitatea comună celor două idiomuri surori și justificată practic prin cerințele însușirii unei culturi și civilizații moderne de talie europeană și a unui instrument de cultivare și comunicare universal.

Tot din secolul XVIII data și atracția spre cultura franceză. Motivele sunt în bună măsură similare. Dar dacă aceasta evoluează firesc adesea în consonanță cu francofonia, o depășește ca amploare și profuziune socială. O dovedește și campania de traduceri sau adaptări, aflată în plină desfășurare spre mijlocul secolului XIX, pe care curentul în favoarea creației de inspirație națională de după 1840 nu o poate stăvili, propunându-și să

o canalizeze critic în direcția orientării și trebuințelor sale. Răspândirea „cărții de învățătură” laice și moderne, sub formă didactică sau cu alte scopuri practice, își asociază novator literatura de delectare. Se adaugă frecventarea presei române și străine sau gustul pentru teatrul francez, în original sau traducere.

La necesitatea însușirii rudimentelor culturii franceze în familie sau pension se adaugă frecventarea unor forme de învățământ mai înalte din țară și chiar plecarea la studii superioare în străinătate. În anii '30 și '40 preferințele tineretului studios din Principate se îndreaptă spre Paris, orașul lumină, dar și după 1789 centrul insurecțional a două revoluții și laborator principal al ideilor înaintate ale Europei.

Se succedaseră rapid în capitala Franței cele mai diferite forme de guvernare incluzând regalitatea absolută, prima republică franceză, imperiul napoleonian, anumite forme de monarhie constituțională.

În șirul acestora se înscria și instalarea pe tronul Franței, cu ajutorul lui Lafayette și Talleyrand a lui Louis Philippe d'Orléans, fiul omonimului din rămura cadetă a Bourbonilor, cunoscut sub numele de Philippe Égalité¹. Adusă la putere de „les trois glorieuses”, cele trei zile de luptă pe baricade ale Revoluției de la 1830 câștigate de tineretul studios și masele populare pariziene sub conducerea burgheziei reformatoare, noua dinastie promite o eră de libertate, pace și prosperitate, dar încredințează puterea „aristocrației financiare” și în general marii burghezii, urmărind înlăturarea primejdiei republicii sau a unui regim prea democratic. De aceea convulsiunile politice sau sociale nu încetează decât temporar. În cele aproape două decenii până la Revoluția de la 1848 liberalismul se radicalizează sau trebuie să întâmpine o concurență tot mai marcată a democratismului revoluționar și a noilor doctrine sociale. Obiectiv Franța pășea pe drumul revoluției industriale, dar lozinca guvernamentală „îmbogățiți-vă” nu împiedică sărăcirea unor părți largi ale populației, criza economică și socială accentuându-se în deceniul cincii. Pe plan extern, „regele burghez” era greu acceptat de legitimismul monarhic, bucurându-se de legături speciale numai cu Anglia. Dar în 1846 Antanta cu aceasta pare gata să-și dea suflul, iar protestul foarte timid al lui Guizot în legătură cu înnăbușirea insurecției de la Cracovia și anexarea de către Austria a ultimei regiuni poloneze neocupate de monarhiile vecine a consolidat opoziția împotriva politicii externe oficiale. În fruntea luptei pentru sprijinirea înfăptuirii idealului național în Italia sau în Polonia și în alte țări din centrul și răsăritul Europei se aflau ziarele „Le National” și „La Réforme” sau triada profesorilor de la Collège de France, Michélet, Quinet, Mickiewicz, la cursurile cărora participă cu înflăcărare și tineri români din Principate. Printre ei, frații Brătianu, C. A. Rosetti, Golești și alți viitori lideri ai Revoluției Române din Principate².

Comunitatea de idei și sentimente între profesori și discipoli e atestată și de ampla corespondență dintre Jules Michélet și Dumitru Brătianu

¹ Despre Monarhia din iulie vezi și André Jean Tudesq, *La France romantique et bourgeoise, 1815–1848*, cap. XXI, în *Histoire de la France*, sous la dir. de Georges Duby de l'Institut, Paris, 1977, p. 374–393; C. Charléty, *La Monarchie de Juillet*, t. V, în Ernest Lavisse, *Histoire de France contemporaine*, Paris, Hachette, f.a.; G. Weill, *La France sous la monarchie constitutionnelle (1814–1848)*, ed. II, Paris, 1912; A. Jardin și A. J. Tudesq, *La France des notables (1815–1848)*, 1973, 2 vol. (Nouvelle histoire de la France contemporaine, 6–7).

² Nicolae Liu, *Jules Michelet în conștiința românească*, în „Revista de istorie”, XXVII, 1974, nr. 3, p. 365–370.

ajunsă până la noi³ sau de relatarea lui Paul Bataillard despre manifestația de simpatie organizată la 17 ianuarie 1847 pentru Edgar Quinet de către tinerii români care regretau înlăturarea acestuia de la catedră. Era în același timp un prilej pentru ca personalități ale culturii franceze, luptători pentru democrație și drepturile popoarelor împilate, să cunoască martirajul și aspirațiile poporului român, angajându-se în sprijinirea acestora din urmă. „Voi, care veniți să căutați în Franța aerul liber care ne lipsește adesea — sublinia Edgar Quinet în răspunsul dat cuvântării omagiale a lui D. Brătianu⁴ — voi care reprezentați tinerețea moldo-valahă și care sunteți speranța țării voastre, nu vă lăsați descurajați de obstacole. Ce sunt ele în comparație cu scopul pe care îl urmăriți? O naționalitate de apărat, sufletul unui popor de păstrat, de salvat, aceasta e, orică s-ar întâmpla, cea mai sfântă misiune care poate fi oferită oamenilor!... Fie ca aceste cuvinte să ajungă în Moldova, în Valahia! Ele vor dovedi părinților voștri, prietenilor voștri, compatrioților voștri, că Franța nu e pentru voi, nici pentru ei, un pământ străin, că sentimentul vostru patriotic nu face decât să se călească printre noi și că alianța francezilor și moldo-valahilor este în sine un lucru desăvârșit în suflete”.

O altă personalitate a literelor franceze de care viitorii lideri ai Revoluției române de la 1848 și-au legat mari speranțe a fost Lamartine. Încă din 1841 jurnalul bilingv „Le glaneur moldo-valaque — Spicuiorul moldo-român”, apărut la Iași sub direcția lui G. Asachi, publica o poezie dedicată de marele romantic fiicei sale, Hermiona Asachi. La rândul său tânărul Vasile Alecsandri adresa un poem omagial în limba franceză celui pe care îl considera mentorul său literar⁵. Larga audiență de care se bucura Lamartine atât în Franța, cât și în Țările Române, precum și orientarea sa politică tot mai liberală, exprimată și prin discursurile pline de lirism rostite de la tribuna parlamentară, făceau să vibreze inimile tinere pentru care, așa cum consemna C. A. Rosetti în jurnalul său, „Franța e libertatea”⁶. De aici motivul pentru care, reorganizată la un an de la înființare, și având ca secretar al comitetului de direcție pe C. A. Rosetti, Societatea studenților români din Paris propunea prin intermediul acestuia președinția de onoare celebrului romantic, caracterizat drept „strălucitul poet, marele om de stat al Franciei, acea filomelă din dumbrăvile paradiselor”⁷.

Tot în 1846 era inaugurată în noul local al Societății din Place Sorbonne nr. 3, o bibliotecă prevăzută cu un cabinet de studii, precum și un salon de întâlniri pentru românii care se aflau în capitala Franței⁸. Unul din scopurile principale ale bibliotecii era acela de a oferi informații prin colecții

³ Pentru perioada până la 1848 vezi și textele epistolare publicate de I. Breazu („Revue de Transylvanie”, 1934, p. 279 și urm.) și Marin Bucur (*Jules Michelet și revoluționarii români în documente și scrisori de epocă*, Cluj-Napoca, 1982, p. 38–49).

⁴ *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*, t. 1, București, 1902, p. 37–44.

⁵ Versurile tânărului V. Alecsandri purtau titlul *À M. de Lamartine par un jeune moldave*, erau urmate de o versiune românească și dateate din Paris, iunie 1838.

⁶ C. A. Rosetti, *Jurnalul meu*, Cluj-Napoca, 1974, p. 157.

⁷ Cf. *Prefața* nesemnată, dar datată din Paris 25 iulie 1846 la broșura *Societatea studenților români sub patronajul domnului de Lamartine*, redactată probabil de C. A. Rosetti însuși. Text reprodus și în *Anul 1848*, I, p. 17–19. În încheierea prefeței se precizau „mădularile comitetului”: Ion Ghica, president, Scarlat Vârnav, casier și C. A. Rosetti, secretar. Acceptarea patronajului de către Lamartine avusese loc la 19 iulie.

⁸ Cu acest prilej era publicată broșura *Biblioteca română din Paris, fondată în anul 1846*, redactată de Scarlat Vârnav. Vezi și *Anul 1848*, I, p. 23–26.

de periodice asupra situației din țară și de a cultiva limba română într-un mediu străin. Salonul era destinat la rândul său să faciliteze „comunicarea și fraternitatea ideilor”. Aici aveau loc, duminica, lecturi în comun din „cronicle țării” și din alte lucrări, se țineau ședințele Societății sau conferințe de propagandă patriotică. Prima conferință privind starea actuală, trecutul și viitorul poporului român era prezentată de N. Bălcescu în preajma anului nou 1847⁹. O alta, improvizată în noiembrie 1847 de B. Brătianu și reconstituită în timpul Revoluției pentru ziarul „Pruncul român” se înscria pe aceeași linie¹⁰. Prima recomanda lupta pentru „regenerarea societății” și unitatea națională, deocamdată prin mijloace legitime. A doua, deși de mare verbozitate lirică, se ocupa și ea de „renașterea” națională, cerând compatrioților și mai ales „junimii” să se „românească”. Ambele conferințe erau impregnate de un puternic mesianism democratic de inspirație romantică. Prin activitatea sa culturală și politică Societatea studenților români din Paris a jucat în pregătirea Revoluției române de la 1848 un rol similar cu cel din țară al Societății secrete „Frăția”.

Dacă apariția în aceeași epocă în presa din Țările Române a unor pagini din *Le peuple* de Jules Michelet¹¹ sau *Histoire des Girondins* de Lamartine¹², alături de articole și informații curente din presa franceză contribuie la dezvoltarea și modernizarea culturii politice și la pregătirea spiritului revoluționar intern, raporturile cu presa franceză, liberală sau republicană („Journal des Débats”, „Le National”, „Le Constitutionnel” etc.) implicând uneori colaborare românească directă atrag atenția opiniei publice franceze și internaționale asupra gravității situației socio-politice din Țările Române, asupra valorilor spirituale ale poporului român și a aspirațiilor sale. Un loc aparte între informațiile și luările de poziție tot mai numeroase revine cunoscutului articol al lui H. Desprez, *La Moldo-Valachie et le mouvement roumain*, apărut în ianuarie 1848 în revistă, apoi în extras, formă sub care a circulat și în Principate. La elaborarea sa a participat cert și mâna sau informația junimii române din Paris¹³.

Nu trebuie uitate, în ce privește legăturile culturale și politice româno-franceze ale viitorilor revoluționari de la 1848, nici contribuția unor librării, biblioteci sau cabinete de lectură, ca acela al librăriei lui C. A. Rosetti și E. Winterhalder din București sau rolul de mediator politic al emigrației polone din Paris. Și mai ales se cuvine subliniată participarea comună la

⁹ O copie anonimă și fără titlu, dar cu corecturi autografe, la Biblioteca Academiei Române, arhiva Ion Ghica, VI, f. 595–598. Textul a fost publicat cu titluri formulate de editori. Cf. Nicolae Bălcescu, *Privire asupra stării de față, asupra trecutului și viitorului patriei noastre*, editată de C. Bodea, Bălcești pe Topolog, 1970, 43 p. și *Cuvîntare ținută la Societatea studenților români din Paris*, în N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, editat de G. și E.G. Zăne, București, 1974, p. 171–178.

¹⁰ Textul acestei „alocațiuni improvizate” a fost reconstituit de autor într-o „oră de memorie” și a fost publicat cu o notă introductivă de C.A. Rosetti în gazeta sa din 17 iulie 1848. Vezi și *Anul* 1848, p. 61–73.

¹¹ Cf. pasajele publicate și comentate din opera „renumitului bărbat din Paris” sub titlul *Națiile apune-vor* în „Gazeta de Transilvania” a lui G. Barițiu (IX, 1846, nr. 11).

¹² Cf. A. de Lamartine, *Fragmente din „Istoria Girondistilor”, „Organul luminărei”, I, 1847, p. 65–66, 71–72, 77–78, 83–84, 89–90, 95–96, 101–102 (cap. XI–XXX).*

¹³ H. Desprez, *La Moldo-Valachie et les mouvements roumains*, Extrait de la „Revue des deux mondes”, livraison I-r, janvier, 1848, Paris, 31 p. reproduit în *Anul* 1848, I, p. 88–122. Vezi și Liviu Maior, *O pagină din legăturile franco-române. Hyppolite Desprez, călător în Țările Române*, „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, series historica, XIII, 1968, nr. 2, p. 103–113.

societăți, cluburi și alte organizații secrete din Franța și Țările Române precum cele masonice sau conspirația revoluționară de la 1840, pregătitoare în atâtea privințe a societății „Frăția” și a Revoluției de la 1848 în Țara Românească ¹⁴.

Revoluția franceză de la 1848 în Franța a durat trei zile (22–24 februarie), la pregătirea ei concurând opoziția parlamentară, presa republicană, tineretul radical sau liberal, cluburile și societățile politice secrete între care cercuri socialiste utopice și nu în ultimul rând francmasoneria ¹⁵. Dacă revoluția n-a fost numai pariziană ca în 1830, Parisul s-a aflat totuși în postura de „entraineur de la Nation” datorită centralizării politice și administrative a țării, dar și de focar pentru răspândirea ideilor noi și păstrarea tradiției revoluționare. În aceste împrejurări s-au înscris eforturile pentru răsturnarea guvernului care interzice campania de banchete politice, adunări opoziționiste legale. Organizatorii mișcării de protest, opozanți moderați, sunt repede înlăturați de elemente mai radicale. Iar manifestația de masă din 22 februarie în sunetele Marseezei care ia locul banchetelor interzis, includea mai ales mic-burhezi, studenți, muncitori, membri din societățile secrete și alți simpatizanți ai acestora. Încercarea gărzii municipale de a dispersa pe cei adunați în piața Concorde, duce la uciderea a două persoane, o bătrână și un muncitor. Indignați, manifestații se răspândesc pe străzile din jur, răstoarnă căruțe, construiesc baricade pentru a opri înaintarea forțelor armate. Sunt atacate pentru înarmare armurării, posturi de poliție și chiar magazia de accesorii a teatrului „de l'Ambigu”. Se pregătește insurecția în cartierele populare. Acțiunea decisivă are loc la 23 februarie, când se produce defecțiunea gărzii naționale, care se pronunță pentru reformă sau republică. Regele e nevoit să sacrifice pe Guizot, primul său ministru, dar înlocuirea unui conservator cu alt conservator nu duce la înnăbușirea insurecției, iar gărzile municipale din cazarma Saint Martin scapă cu greu răzburării populare după uciderea unor manifestanți pe Boulevard des Capucines. Nici numirea liberalului Odillon Barrot, concesiv față de reforme, în fruntea guvernului, nici măsurile militare de ultimă oră nu mai pot opri căderea regimului. Către amiaza zilei de 24 februarie, reședința regelui e atacată de revoluționari. Ludovic Filip cedează puterea fiului său

¹⁴ Vezi și G. Zane, *Les mouvements révolutionnaires de 1840, prélude de la Révolution roumaine de 1848*, București, 1964; Dan Berindei, *Préludes de la Révolution roumaine de 1848. Les sociétés secrètes*, „Revue roumaine d'histoire”, XIII, 1978, nr. 3, p. 427–445; Horia Nestorescu-Bălcești, *Ordinul masonic român. Mai puțină legendă și mai mult adevăr*, București, 1993, p. 57–63. Rămâne totuși deschisă problema: A fost Societatea revoluționară secretă „Frăția” o lojă masonică cu numele „Dreptate-Frăție”?

¹⁵ Vezi și A. de Lamartine, *Histoire de la Révolution de 1848*, vol. I, Paris, 1849; D. Stern (La comtesse d'Agoult), *Histoire de la Révolution de 1848*, vol. I, Paris, 1850; L. Blanc, *Histoire de la Révolution de 1848*, t. I, Paris, 1870; L.A. Garnier-Pagès, *Histoire de la Révolution de 1848*, t. IV, *La chute de la royauté*; t. V, *La journée du 24 février*, Paris, 1862–1863; A. Crémieux, *La Révolution de février, étude critique*, Paris, 1912; P. de la Gorce, *Histoire de la seconde République Française*, t. I, Paris, 1887; Jean Dautry, *Histoire de la Révolution de 1848 en France*, préface de Georges Lefebvre, Paris, 1948; H. Guillaumin, *La première resurreccion de la République*, Geneva, 1969; Maurice Agulhon, *1848 ou l'apprentissage de la République, 1848–1852*, Paris, 1973. Pentru integrarea în ansamblul european, cf. Jacques Godechot, *Les révolutions de 1848*, Paris, 1971 (La mémorial des siècles).

¹⁶ *Souscription des Moldo-Valaques pour les blessés*, „Le peuple constituant”, 1848, nr. 25, 22 martie, p. 2, Marin Bucur, *op. cit.*, p. 57.

minor și unui guvern provizoriu, ceea ce nu poate împiedica proclamarea reîmbunătățirii.

Românii din Paris și-au adus și ei contribuția, asigurând ajutorul sanitar pentru răniți la sediul Societății studenților români din capitala Franței sau participând direct la mișcarea revoluționară, ca Nicolae Bălcescu sau Ion C. Brătianu. Ei asiguraseră pe propria lor cheltuială medicamentele necesare răniților, venindu-le în ajutor printr-o subscripție care întrunea 16 depuneri nominale (Scarlat Vârnav, C. Negri, N. Bălcescu, I. Alecsandri, frații D. și I. Brătianu etc.) și patru anonime¹⁶. E bine cunoscută scrisoarea plină de entuziasm și speranță adresată de Bălcescu „iubitului cetățean și amic” V. Alecsandri la 24 februarie, datată „I-a zi a Republicei”, ca pe vremea marii Revoluții Franceze, pentru a-l anunța că „nația cea mare s-a ridicat și libertatea lumii s-a mântuit”. Și alăturând ca dovadă un petiț din catifeaua ce acoperea tronul lui Louis Philippe în palatul Tuileries mărturisca că „de trei zile trăit-am tot pe ulițe”¹⁷. Două zile mai târziu, aflând la București despre reușita revoluției din Franța, C. A. Rosetti nu uita să consemneze în jurnalul său intim un salut fierbinte adresat „nației sublime, Christ al națiunilor. O! Facă cerul să-ți aduci aminte și de nenorocita nația noastră!”¹⁸.

Nu știm exact la ce se referea Bălcescu în scrisoarea amintită vorbind de „minutele cele mai mari și mai solemnele ce am petrecut în viața mea”. Cert este că după proclamarea celei de a doua Republici Franceze, o delegație din partea Societății studenților români, formată din munteni și moldoveni, purtând desfășurat steagul național cu culorile albastru, auriu și roșu, s-a îndreptat spre primăria Parisului spre a asigura Guvernul de călduroasele sentimente de simpatie ale românilor. „Gazeta Transilvaniei” reproducea după „Le Constitutionnel” răspunsul recunoscător al ajutorului de primar al Parisului. Amintind meritele din trecut ale poporului român pentru apărarea civilizației și arătând că Franța nu uită aceste servicii ale avangardei europene spre Orient, acesta își manifesta credința că veacul nu se va încheia până nu se va asigura pe deplin și libertatea popoarelor din răsăritul Europei. Apoi delegația română oferea drapelul său spre a fi așezat alături de ale altor popoare, în semn de solidaritate internațională¹⁹.

Tot în februarie 1848 erau aduse pe scenă viața populară și folclorul românesc în tabloul național *Nunta țărănească* de Vasile Alecsandri, reprezentat la Iași în scop filantropic de diletanți. Printre aceștia figurau, alături de Matei Millo și autorul piesei, Costache Negruzzi și Alecu Russo. Amintindu-și peste ani de atmosfera pregătirii spectacolului, poetul o compară cu „a juca pe un vulcan”... În timp ce pe scenă se fac repetițiile generale, pline de glume și veselie, între culise se clocește o revoluție!... Diverse grupe de tineri se exaltă la citirea jurnalelor franceze care descriu revoluția din Paris, și ochii lor se aprind, și mânele lor se strâng energic, și soaptele lor misterioase urzesc planuri de răscoală în contra guvernului: spectacol unic!... Succesul *Nunții* a fost complet. Fie că și mișcarea ce se pregătește să aibă același succes!”²⁰.

¹⁷ N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Correspondență*, București, 1964, p. 86.

¹⁸ C. A. Rosetti, *op. cit.*, p. 235.

¹⁹ Cf. „Gazeta Transilvaniei”, 1848; nr. 34, 26 aprilie; *Anul 1848*, p. 141 și urm.

²⁰ V. Alecsandri, *Teatrul românesc*, vol. I, Iași, 1852.

În același timp tinerii intelectuali români cu idei reformatoare și revoluționare pe care evenimentele i-au surprins la Paris se pregătesc pentru reîntoarcerea în țară. Ei se întâlnesc în mai multe rânduri, cea mai importantă dintre aceste consfătuiri fiind cea din 20 martie, la locuința lui N. Bălcescu din Rue de l'Université, nr. 94. Dintre munteni au mai participat A. G. Golescu, D. Bolintineanu și C. Mavrodin, iar dintre moldoveni Iancu Alecsandri, fratele poetului, V. Mălinescu, Teodor Rășcanu ș. a. Programul comun întocmit cu acest prilej era apropiat de cel inclus în Proclamația de la Islaz. Din discuții s-a ajuns în cele din urmă la hotărârea sincronizării mișcării în cele două Principate. Dar preparativele și declanșarea ei să aibă loc separat din motive tactice. În martie, atât N. Bălcescu și A. G. Golescu, cât și V. Mălinescu, T. Rășcanu, N. Ionescu sau Costache Negri și Alecu Russo plecau în grupuri deosebite spre țară, urmați de alți patrioți români din Paris. Reîntoarcerea a fost grăbită și de vestea victoriilor mișcării insurecționale europene, din Italia și Germania, dar mai ales de la Viena și Budapesta. Unii dintre ei iau în drum legătura și cu mișcarea românilor din Transilvania și Banat.

„Agitația pe care evenimentele din februarie au cauzat-o la București a crescut în mod deosebit sub influența noutăților aduse de la Viena de ultimii curieri — informa la 14 martie consulul de Nion pe noul ministru de externe Lamartine²¹. Ea n-a pătruns deloc e drept în rândurile superioare ale boierimii și cu atât mai puțin în clasa muncitoare (classe ouvrière). Comerțul, aproape exclusiv exercitat de străini, nu participă la ea decât în sensul simpatiilor sale naționale sau al intereselor sale speciale. Mișcarea pare deci îndeosebi să se concentreze într-un număr de tineri aparținând în general familiilor privilegiate, dar care excluși datorită vârstei lor de la beneficiile directe ale privilegiului n-au suferit încă complet contagiunea sa și care își fac iluzii că vor găsi în criza actuală vreo șansă pentru emanciparea țării lor sau cel puțin pentru reforma radicală a instituțiilor sale... Antrenați de instincte gencroase, mai degrabă decât conduși de o convingere bine gândită, palpitând încă de emoțiile pe care le-a lăsat o educație primită în școlile noastre sau scoasă din cărțile noastre, ei cer nici mai mult, nici mai puțin decât ansamblul libertăților politice atât de trudnic cucerite de Franța”. Diplomatul francez semnalează „diverse placarde cerând abolirea generală a privilegiilor boierimii, formarea unei gărzi civice și libertatea presei, care au fost afișate, în nopțile din urmă, în cartierele cele mai populate. Petiții au fost redactate în același sens, dar ele n-au întrunit până acum decât semnături foarte puține. Câțiva dintre șefii mișcării s-au prezentat personal la prinț. El le-a declarat că nu poate recunoaște-n ei pe mandatarii legali ai poporului valah, nici să satisfacă, numai prin autoritatea sa, vreună din cererile lor. Domnește în public o îngrijorare aproape generală”. Moștenit de la regimul regelui Louis Philippe, prieten declarat al „hospodarului” Gh. Bibescu și impunând „coloniei franceze” să nu se amestece în treburile țării în care se află, de Nion recunoaște slăbiciunea guvernului care „se închide într-o inacțiune absolută „în fața „egoismului încăpățânat” al boierimii conservatoare, deși se impune ameliorarea sortii populației. În încheierea scrisorii, Lamartine era feliicitat pentru circulara adresată agențiilor Republicii Franceze la începutul lunii, deși consulul francez declară că

²¹ *Anul 1848*, p. 159—162.

nu o cunoaște decât din ziare. Era apreciat desigur caracterul său moderat și conciliator.

În schimb revoluționarii români vor fi apreciat aceeași circulară pentru faptul că pune la baza Republicii Franceze dreptul natural și dreptul național, promitea sprijin la „ora reconstrucției câtorva naționalități oprimate în Europa sau aiurea”, iar „sufletul” republicii relevat în cele trei cuvinte „care cheamă la leagănul său binecuvântarea lui Dumnezeu și a oamenilor: libertate, egalitate, fraternitate” și „conștiință din partea sa de misiunea liberală și civilizatoare” declară prietenie și alianță tuturor popoarelor²².

Una dintre ideile scumpe acestui document al celei de a doua republici franceze, dar și Revoluției de la 1848 din Principatele Române era aceea de fraternitate (în românește preferându-se tradiționalul *frăție*). Ideea, concepută într-o manieră romantică sau socialist-utopică, era aceea a colaborării dincolo de diferențele de clasă sau etnie, ea pregătind o generoasă armonie în vederea eliberării tuturor popoarelor. Acest concept figura emblematic în lupta pentru răsturnarea puterii care se opunea progresului și era considerat esențial pentru consolidarea noului regim democratic. „Salut et fraternité” era salutul revoluționar în Franța după Revoluția din februarie. „Salutare și frăție” era al revoluționarilor din Țara Românească.

Această frăție sau fraternitate pretindea fie lupta pentru același ideal de libertate și progres, fie armonizarea intereleor sociale și politice esențiale la un nivel superior. Ideea Comisiei Proprietății de la București condusă de I. Ionescu de la Brad și concepută de N. Bălcescu nu era străină de exemplul Comisiei de la Luxemburg condusă și concepută de Louis Blanc. Deși obiectivele erau diferite, în funcție de nivelul de dezvoltare al societății. Și ambele și-au închis porțile înainte de vreme, fără a realiza noua organizare a muncii sau a proprietății bazată pe armonizarea intereselor dintre țărănime și boierime sau între burghezie și proletariat. Ceea ce a contribuit într-un fel sau altul la eșecul revoluției.

Revoluționarii francezi de la 1848 recitiseră Revoluția Franceză nu numai pentru ei. Istoriile lui Lamartine, Jules Michelet sau Louis Blanc făceau ocolul Europei. Un manifest în favoarea „dreptului de proprietate” reproducea articolele 1, 2, 6, 8, 9, 10, 19, 122 din Constituția republicană votată de Convenția Națională în 1793 și semnată de Collot d'Herbois, ca președinte al acesteia²³. Guvernul provizoriu hotărâ la 25 februarie 1848 că „națiunea adoptă cele *trei culori* dispuse așa cum *ele* erau în timpul *Republicii*”²⁴. Cu alte cuvinte în timpul Revoluției de la 1789. Drapelul urma să poarte inscripția *République Française*. În seara aceleiași zile *Proclamația guvernului provizoriu (Către cetățenii din Paris)* menționa sub frontispiciul „*République Française*” deviza *Liberté Égalité, Fraternité*, formulă care va rămâne neschimbată pe actele oficiale²⁵. Aceași deviză, sub cuvintele „*République Française*”, urma să fie înscrisă conform decretului semnat de membrii Guvernului provizoriu la 26 februarie pe drapelul tricolor, pentru a

²² Lamartine, *Circulaire du ministre des Affaires Étrangères aux agents de la République Française*, in *Les murailles révolutionnaires*, collection complète..., ed. XIV, Paris, 1856, p. 267–271.

²³ *Les murailles*, p. 335.

²⁴ *Ibidem*, p. 41.

²⁵ *Ibidem*, p. 57.

explica „sensul cel mai larg al doctrinelor democratice, al căror simbol este acest drapel, în același timp în care culorile sale îi continuă tradițiile”²⁶. În același timp, pentru a mulțumi și pe cei care arboreaseră culoarea roșie pe baricade, la protestul acestora²⁷ s-a adăugat hotărârea ca „membrii guvernului provizoriu și celelalte autorități să poarte rozeta roșie, care să fie plasată și la hampa drapelului”²⁸. În fond rozeta, pe vremea aceea tricoloră, nu fusese și semnul de raliere al revoluționarilor din 1789? Până la urmă se va renunța la rozetă, considerându-se la 7 martie că „drapelul Franței e semnul vizibil al unității naționale” și se cere „fixat într-o manieră invariabilă”. Se oprea de asemeni fluctuația repartizării culorilor tricolorului, pe baza decretului Convenției naționale din 27 pluvioze, an II, după desenele pictorului David, cu alte cuvinte în ordinea actuală: albastru la hampă, albul la mijloc, roșul fluturând la extremitate. Toți miniștrii erau însărcinați cu executarea decretului²⁹.

În Țările Române revoluția a adoptat la 1848 tricolorul, în Transilvania și Țara Românească, cu două deosebiri: culorile flamurei române albastru, roșu, alb erau arborate pe Câmpia Libertății de la Blaj alături de culorile imperiului austriac, negru și galben³⁰. În Țara Românească guvernul provizoriu decidea adoptarea tricolorului, dispus inițial și orizontal pe hampă³¹, oficializat însă definitiv în ordinea și forma actuală³². După model francez, drapelul purtat în timpul evenimentelor din iunie arbora deviza Revoluției, *Dreptate, Frăție*. Ea urma să fie înscrisă conform decretului nr. 1 al Guvernului provizoriu al Țării Românești, atât pe steagurile cu trei culori: albastru, galben și roșu, cât și pe monumentele și decretul public. Deviza era explicată în continuare, identificând dreptatea cu libertatea și egalitatea și caracterizând frăția drept „sentiment străbun românesc care leagă inimile pentru obștescul folos”. Decretul era semnat de mitropolitul Neofit, președintele Guvernului provizoriu și de membrii acestuia, N. Bălcescu, A. G. Golescu, C. A. Rosetti, I. C. Brătianu și negustorul G. Scurti³³.

Dacă prima Proclamație a guvernului provizoriu către poporul francez începea cu formula „Au nom du peuple français”³⁴, Proclamația revoluționară de la Islaz folosea formula similară „În numele poporului român”. Dar adăuga sloganul „Respect către proprietate. Respect către persoane”³⁵. Nici de data aceasta nu ne aflăm în fața unei inovații, numeroase documente ale Revoluției Franceze formulând aceeași idee. Mai mult un manifest parizian care anunța întemeierea celei de a doua republici în Franța se încheia cu

²⁶ *Ibidem*, p. 85.

²⁷ *Ibidem*, p. 67.

²⁸ *Ibidem*, p. 85.

²⁹ *Ibidem*, p. 359.

³⁰ T. Cipariu, *Adunarea națională*. Blasiu, 15, 16, 17 mai, „Organu național”, I, 1848, nr. 1, 12 mai; Cornelia Bodea, *op. cit.*, I, p. 489. Cu același prilej s-au invocat „principiile dreptății, libertății, egalității și frăției”, *ibidem*, p. 486.

³¹ Vezi de pildă cunoscutul desen în culori de Costache Petrescu *Constituția din București de la iunie 11, anul 1848*, Orig. Bibl. Academiei Române, Cabinetul de stampe, reprodus în *Anul 1848*, I, p. 523.

³² Cf. Decretul nr. 254 din 13 iulie al Guvernului provizoriu. Era precizată și nuanța culorilor: „albastru închis, galben deschis și roșu carmin”, *Anul 1848*, II, p. 477.

³³ *Ibidem*, I, p. 569.

³⁴ *Les murailles*, p. 23.

³⁵ *Anul 1848*, I, p. 490.

formula „Respect inviolable aux personnes et aux propriétés!”³⁶ Și în Proclamația franceză, ca și în proclamația românească era anunțată suveranitatea poporului și unitatea națiunii sub care se înțeleg toți fiii patriei, se proclamau principiile de libertate, egalitate și fraternitate etc. Există desigur între cele două proclamații, una datând din 24 februarie și alta din 9 iunie și deosebiri formale sau de conținut. Mai întâi documentul francez era axat pe anunțarea *componentei* guvernului provizoriu și a republicii. Cel românesc reprezenta o expunere de motive și un comentariu premergător programului revoluției. Redactorul său, referindu-se la situația concretă specifică, nu uita să demonstreze legalitatea revoluției române bazată pe respectarea capitulațiilor și pe convingerea că dreapta interpretare a tratatelor „nu e în paguba nimănui”, ca și „lepădarea Regulamentului” elaborat împotriva drepturilor sale legitime și a tratatelor. Se cerea în sprijinul poporului român arbitrajul Porții dimpreună cu „Franța, Germania și Anglittera”. Frații români erau invitați să urmeze exemplul miilor de frați participanți la Adunarea de la Blaj și să ia armele mântuirii cu strigătul „Cu noi este Dumnezeu!”. Finalul era și o replică la manifestul din 14 martie al țarului Nicolae I care cerea fiecărui rus să oprească la hotare „forța oarbă” a „valului revoluționar” din Franța spunând cu toții „Cu noi este Dumnezeu. Ascultați popoarele pământului și urmați glasul Domnului care e cu noi”³⁷.

Elaborarea unui program de reforme și proclamarea lui ca reprezentând voința poporului a caracterizat revoluțiile de la 1848, încă de la începutul lor. În Franța fac propuneri de acest fel redacțiile unor ziare, alături de cluburi, comitete și asociații, precum Comitetul republican al baroului din Paris, dar și persoane fizice, cum erau cele implicate în alegerile pentru Constituantă. O asemenea declarație în numele „poporului suveran” afișată în amiaza zilei de 24 februarie „decreta”:

„Camera pairilor și camera deputaților erau dizolvate; națiunea se constituie de acum în republică; toți cetățenii trebuie să rămână înarmați și să apere baricadele până când se vor bucura de toate drepturile lor de cetățeni și muncitori; orice cetățean major e gardă națională; orice cetățean e alegător; libertatea absolută a gândirii și a presei; dreptul de asociere politică și industrială pentru toți, etc”³⁸.

Un „programme au peuple” consemna 11 „mijloace tranzitorii”³⁹.

Treizeci și patru de puncte cuprinzând tot atâtea revendicări, de la „suveranitatea reală a poporului printr-o republică indivizibilă și democratică” până la unire și fraternitate între toți cetățenii sau pace și fraternitate între popoare erau incluse în Manifestul jurnalului „La Fraternité” care propunea deviza „Libertate, Egalitate, Fraternitate, Unitate”⁴⁰. S-a ajuns până și la elaborarea unei noi Declarații a drepturilor omului cu prilejul formării uneia din numeroasele societăți populare⁴¹. „Republica de la 1792 a distrus vechea ordine / Republica de la 1848 trebuia să constituie

³⁶ *Les murailles*, p. 151.

³⁷ *Anul 1848*, I, p. 158 și urm.

³⁸ *Les murailles*, p. 26.

³⁹ *Ibidem*, p. 25.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 38 și urm.

⁴¹ *Ibidem*, p. 149.

ordinea nouă” motivau redactorii „Democrației pacifice” programul lor în 21 de puncte difuzat în numele fraternității universale⁴².

Dacă propunerile de reformă ale Revoluției din Moldova au luat forma unei petiții către Domn în 35 de puncte, programul Adimării Naționale de la Blaj s-a finalizat într-o petiție în 16 puncte. O listă de 22 revendicări fundamentale, asemănătoare cu unele liste de revendicări franceze, se va transforma în act cu valoare constituțională după preluarea puterii de către guvernul provizoriu. De aici ambiguitatea utilizării termenului de constituție în Revoluția de la 1848 în Țara Românească, desemnând fie opera viitoarei Adunări constituante, fie programul revoluționar amintit, prestabilit la Paris.

„Zguduitura produsă în Europa de piciorul Franței s-a resimțit până la noi”, „citim într-o adresă a Guvernului provizoriu din București către membrii puterii executive din Paris, în care relatându-se evenimentele revoluționare din Țara Românească se cerea celei de a doua republici protecția pentru poporul român⁴³. De altfel declanșarea Revoluției aici fusese întârziată de așteptarea deciziei lui Lamartine și a Guvernului provizoriu francez. Într-o scrisoare care însoțea textul Proclamației de la Islaz adresată lui Edgar Quinet (o altă scrisoare asemănătoare, fusese trimisă lui Jules Michelet), I. C. Brătianu și C. A. Rosetti recunoșteau că Revoluția din Țara Românească aparține prin spirit și idei profesorilor de la Collège de France. „La France s'est levé et l'Europe entière s'est levée à sa voix”. Se regăsea aici imaginea piciorului Franței care a făcut să tremure pământul alungând de această dată din Țara Românească, fără vărsare de sânge, ca sub efectul unei vrăji, opera întunericului. (Puțin mai târziu această imagine idilică a Revoluției din Țara Românească va fi contrazisă, de fapte). Pentru a păstra flacăra dătătoare de lumină și viață, aprinsă la vatra culturii franceze și pentru a îndepărta pericolul anunțat de norii întunecați veniți cu vântul de la nord, tânăra Revoluție română mai are nevoie de sprijinul țării pentru care mulți români eminentei au luptat pe baricade. Vremea calculelor strâmte ale politicii a trecut. Ca discipoli ai lui Jules Michelet și Edgar Quinet, autorii scrisorii declară că se simt puternici tocmăi pentru că nu au altă preocupare decât pe aceea de a-și salva patria și libertatea. Ei concludeau folosind una din imaginile scumpe mesianismului revoluționar⁴⁴.

Limbaajul evanghelic, tonul mesianic al sfârșitului acestei scrisori se regăsește la alți conducători ai Revoluției. Sunt bunuri comune romanticismului francez și care colorează discursurile revoluționare sau socialiste ale epocii. Pe plan politic, introducerea acestui limbaj în Principate a favorizat mai ales influența lui Lamennais a cărui operă s-a buturat atunci de un mare prestigiu în toate provinciile românești. N. Bălcescu întâlnea compatrioți „moti”, soldați țărani de-ai lui Avram Iancu care recitau pe culmile Munților Apuseni lungi pasaje din: *Paroles d'un croyant*⁴⁵. Exemplul acestei cărți se află la baza poemului *Cântarea României*. Într-o scrisoare din 9 iulie 1848, A. G. Golescu, care se afla în misiune în străinătate, protesta împotriva „anacronismelor romantice” și împotriva „politicii sentimentale” de tip lamartinian. Dar nu uită să recomande „fraților” din gu-

⁴² Ibidem, p. 32.

⁴³ Anul 1848, I, p. 678–681.

⁴⁴ Ibidem, II, p. 134–136.

⁴⁵ Cf. N. Bălcescu, *Opere*, vol. II, București, 1982, p. 117.

vernul provizoriu să adreseze „un manifest popoarelor europene, mai ales Franței, de unde au supt laptele libertății”⁴⁶.

Două dintre ideile scumpe lui Bălcescu și lui A. G. Golescu, precum și altor conducători ai Revoluției erau pe de o parte necesitatea mobilizării în general a întregului popor prin propagandă revoluționară și pe de altă să asigure puterea de apărare a Revoluției. Pentru a mări această forță de apărare s-a organizat printre altele o gardă națională care nu era străină de exemplul francez.

În ce privește propaganda s-au luat măsuri pentru generalizarea adunărilor populare unde se depunea jurământ pe Constituție, cu alte cuvinte pe programul revoluționar de la Islaz într-o atmosferă solemnă. La aceste adunări erau invitați și țărani din departamentul respectiv, pentru ca fiecare centru urban „să devină un nou Blaj și ca întreaga țară să fie acoperită de cuiburi de propagandă”. Au fost antrenați în această acțiune a noii administrații a departamentului cadre didactice, persoane exercitând profesii liberale, preoți și călugări, ca și comisari de propagandă numiți ad-hoc după exemplul Revoluției Franceze de la 1789 și recrutați mai ales dintre candidații la postul de institutori și printre tinerimea studiosă. S-au plantat ca în Franța Revoluției arbori ai libertății. Câmpia de la Filaret unde a avut loc marea adunare de la București pentru proclamarea victoriei Revoluției, ca și aceea de la Craiova unde a avut loc adunarea pentru depunerea jurământului pe Constituție au primit denumirea de Câmpia Libertății, după modelul celei de la Blaj.

Un rol major în „aprinderea spiritelor” cum remarcă documentele epocii, a aparținut cluburilor politice organizate după model francez. Cel mai important era Clubul regenerării din București care avea ca președinte pe poetul Cezar Bolliac. Aici s-a votat în ședință publică, în seara de 1 august, Comitetul central electoral în vederea alegerii de reprezentanți pentru Adunarea constituantă. Comisia de anchetă stabilită după înfrângerea Revoluției pentru pedepsirea participanților remarcă faptul că activitatea de ferment revoluționar a acestor cluburi revenea mai ales profesorilor. Astfel transilvăneanul Ion Codrea, care va semna sub numele de Ion Codru Drăgușanu *Peregrinul transilvan*, memorial relatând între altele despre călătoria sa în Franța lui Louis Philippe, recunoștea la interogatoriul luat în închisoare că organizase clubul revoluționar de la școala din Ploiești. Tânărul profesor Costache Catina, fratele poetului Ion Catina, autorul unei Marseize de inspirație citadină, *Marșul revoluționar*, era anchetat cu duritate și deceda în închisoare, fiind găsit vinovat pentru sprijinul entuziast dat organizării și acțiunilor de club din București și Pitești. În activitatea cluburilor au fost atrași și elevi ca P. Orbanescu, de la Școala Bisericii Cuza Vodă, care fusese ales comisar de propagandă pentru plasa Amaradia, din județul Dolj. El mărturisea că tineretul studios arăta un viu interes revoluțiilor din Franța și Viena, grație lecturii jurnalelor. De altfel, în calitate de trimis al guvernului provizoriu la Viena și Paris, A. G. Golescu insistă asupra necesității întemeierii unor „cazine” aprovizionate cu ziare la orașe.

Asociațiile profesionale și-au avut și ele rolul lor în propaganda revoluționară, transformându-se uneori, ca și în Franța, în cluburi politice.

⁴⁶ *Anul 1848*, II, p. 370—375.

Astfel, agronomul Ion Ionescu de la Brad, vicepreședintele Comisiei proprietății, da zilnic lecții de economie politică la Asociația comercială, prezentând aici experiența franceză în acest domeniu. El făcea însă și îndoctrinare revoluționară aducând între altele în discuție marea Revoluție Franceză. Un rol însemnat în propaganda revoluționară a revenit presei, reorganizată adesea în Țara Românească după model francez.

Recentul bicentenar al Revoluției de la 1789 a redeschis și discuția asupra receptării Revoluției Franceze de la 1789 de către revoluționarii români la 1848.

Problema ar putea fi pusă și în ce privește revoluționarii francezi. Fiindcă nu toți au urmărit reeditarea ei, cum afirma Marx. Chiar și cei care recunoșteau necesitatea continuării ei, cum era Clubul Montagne, înființat după Revoluția din februarie, sau grupul „Montagne” din Adunarea Națională condus de Ledru Rollin își propuneau obiective sensibil diferite. Printre cei care argumentau necesitatea disocierii Celei de a doua Republici de aceea din 1792 se afla și autorul *Istoriei Girondinilor*. Am citat adresa acestuia, în calitate de ministru de externe, către agenții diplomatici ai Franței, adresă binecunoscută revoluționarilor români. Ea cuprindea o amplă argumentare bazată atât pe distanța de timp sau deosebiri între forțele în luptă, cât și pe deosebirea de obiective, în cazul Republicii de la 1848, acestea fiind unitatea întregului popor fără deosebire de clasă sau categorie socială, în scopul înfăptuirii unei ordini noi de pace și armonică conviețuire, atât pe plan intern, cât și pe plan extern. Un motiv pentru a afirma superioritatea ei. Alți revoluționari de la 1848 susțin ca nou obiectiv Republica democratică și socială.

Cultura politică a revoluționarilor români includea și aceste poziții și exemplul revoluțiilor din alte țări europene. Poziția lor diferă în funcție de raporturile cu tradiția națională, dar și de interese sau pregătire ideologică. Deși ideile cele mai avansate pe care le profesează sunt liberale sau radicale, cererea de ajutor a forțelor politice retrograde nu ezită să invoce aberant împotriva Revoluției din Țara Românească acuzația de comunism, ceea ce explică luarea de atitudine: *Nu suntem comuniști* a lui I. Ionescu de la Brad.

În schimb în Revoluția română nu pot fi negate, cum se mai încearcă, influențele Revoluției Franceze din 1789. Chiar dacă factorul receptor avea uneori poziția burghezului gentilom al lui Molière care făcea proză fără să știe, nu erau puține cazurile în care această receptare era perfect conștientă.

Un exemplu concludent în această direcție l-a constituit și manifestația organizată pentru înmormântarea privilegiilor boierești la București și Craiova. În primul caz asistăm la autodafeul Regulamentului organic și al arhondologiei, în cel de al doilea la arderea aceluiași Regulament, precum și a unor acte de titluri boierești. Ceremonia din Capitală fusese organizată pe Câmpul de la Filaret, în prezența miilor de țărani care se întorceau de la Giurgiu împreună cu delegația guvernamentală, care prezentase un memoriu în sprijinul Revoluției lui Fuad Efendi, noul comisar al Porții. Acțiunea revoluționară fusese binecuvântată de mitropolitul țării. La Craiova arderea simbolică a Regulamentului impus de protectoratul rus și afurișirea de către „orânduitalui Episcopiei” a cenușii acestuia și a celor ce nu vor îmbrățișa Constituția era însoțită de un fel de car alegoric. „Un pat de triumf așternut cu flori și purtat de șase cetățeni duceau un *fotei* încins cu

cununi de flori, pe care România, sub chipul demoaseli Dalen, în vârstă de 10 ani, ținând lanțurile în mâini, zâmbea de întoarcerea sa la viață, iar mulțimea poporului, cu standarde și un număr de trăsură urma alaiul". Juna elevă, fiica reputatei directoare de pension francez „rupse lanțurile robiei, înălță c-o mână elegantul tricolor, iar cu cealaltă cumpăna dreptății" în mijlocul detunăturilor de armă, al acordurilor muzicii militare al aclamațiilor și strigătelor: „Trăiască patria, trăiască libertatea".

Încă din primăvara anului 1848 circulase în Țara Românească o broșură anonimă de propagandă revoluționară, *Ce sunt meseriașii?* atribuită mai târziu lui Ion Ghica și inspirată de o broșură similară a abatelui Siéyès *Qu'est-ce que le Tiers État?* Cu această ocazie fusese expus un program liberal de revendicări în 23 puncte din care unele se regăseau în Proclamația de la Islaz. În timpul Revoluției, ziarul „Poporul suveran" propunea *Simbolul deputatului român în Constituantă* și un dialog între trei țărani și un preot, intitulat *Constituția explicată într-o școală de țară*. S-ar putea ca acestea sau alte texte să corespundă celor două catehisme a căror publicare se hotărâse în ședințele Clubului regenerației din București. Catehisme de orientare liberală și democratică au fost elaborate de C. A. Rosetti și I. C. Brătianu sau de N. Bălcescu, după înfrângerea Revoluției. Asemenea producții teoretice care permiteau o largă expunere a ideilor transformatoare pentru popor imitau uneori „catehisme republicane" la modă în Franța. „Am împărțit principiile și expunerea acestui dialog — scria Bălcescu într-o notă la *Manualul bunului român*, subintitulată *Dialog între un comisar de propagandă și un sătean*, din publicațiile de asemenea fel, potrivitându-le numai cu tendințele și trebuințele poporului român"⁴⁷. De fapt, așa cum s-a mai arătat, textul era în mare parte traducerea lucrării lui Charles Renouvier, *Manuel républicain de l'homme et du citoyen*, recent receditat în Franța, a cărui tipărire și largă difuzare fuseseră subvenționate de guvernul Republicii a doua.

Literatura și artelă au constituit pentru revoluționarii români de la 1848 mijloace remarcabile de educare civică și de propagandă în serviciul Revoluției. Producțiile lor reprezintă expresia sentimentului național, a ideilor de libertate și dreptate socială și politică a epocii. Dacă din punct de vedere artistic au fost create puține lucrări literare valoroase, un număr însemnat din acestea au reușit în schimb să-și îndeplinească misiunea mobilizatoare.

În timpul pregătirii evenimentelor revoluționare din Iași, Vasile Alecsandri, unul dintre participanții activi ai acestor acțiuni scria o poezie cu titlul de manifest: *La români*, caracterizată de el însuși mai târziu, ca o „Marseieză" care „înflăcărează sufletele". Ea a fost răspândită prin foi volante în mai multe rânduri, fiind reprodusă la 24 mai, sub același titlu și semnată: „Un Român" în revista lui G. Barițiu din Brașov (titlu sub care e cunoscută azi: *Deșteptarea României, 1848* va apare numai în 1853 în ediția de poezii a lui V. Alecsandri). În numărul următor al revistei lui Barițiu, Andrei Mureșanu publica o altă Marseieză, de această dată din partea ro-

⁴⁷ N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 125.

mânilor din Transilvania, sub titlul semnificativ *Un răsunet*. Pusă pe muzică de Anton Pann, ea a rămas reprezentativă pentru anul 1848, devenind azi imnul de stat al României. În aceeași epocă, V. Alecsandri publica în „Foaie pentru minte, inimă și literatură” *Hora Ardealului*, devenită câțiva ani mai târziu, *Hora Unirii*. Toate aceste producții chemau la luptă pentru libertate și unitate națională. Ceea ce l-a determinat pe Nicolae Bălcescu să afirme cu patos romantic, în fața conaționalilor reuniți la Biblioteca română din Paris în 1851, cu ocazia aniversării marii adunări populare de la Blaj, că „numai poporul și poezii, acești fii ai inspirației divine, avură la 1848 conștiința în-tâmplărilor viitoare, numai ei cetiră și destăinuiri ceea ce era scris în fundul inimei fiecărui român: mântuirea de orice domnire străină prin unitate națională!”⁴⁸

Conducătorii Revoluției române de la 1848 au acordat, după exemplul occidental, o importanță majoră, pe linie de propagandă revoluționară, executării de tablouri alegorice, ca *România revoluționară* și *România rupând lanțurile sale pe Câmpia Libertății*, ambele opera lui D. Rosenthal. Ultimul tablou va fi reprodus litografic la Paris de către Comitetul revoluționar român, după căderea Revoluției din Țara Românească. Aceluiași artist, bun prieten cu C. A. Rosetti, i se datorează, probabil, și statuia *România eliberată*, ridicată în curtea unei reședințe guvernamentale din centrul Bucureștiului. Statuia a fost distrusă după plecarea temporară a guvernului provizoriu din Capitală, la 28 iunie 1848, distrugere ordonată de regimul reacționar restaurat pentru două zile. Adevărata înfățișare a acestei statui alegorice dedicate libertății este cunoscută azi după relatarea ziarului „Augsburger Allgemeine Zeitung” oglindind evenimentele de la București⁴⁹. Ulterior locotenența domnească decidea o subscripție pentru monumentul lui Gheorghe Lazăr de la Colegiul Sf. Sava și patru zile mai târziu, la 19 august, Cezar Bolliac propunea în plus statui pentru Mihai Viteazul și Tudor Vladimirescu⁵⁰. Propaganda națională și revoluționară prin monumente nu ignora exemplul Revoluției Franceze.

Orice mentalitate revoluționară se concretizează prin fapte, dar și în cuvinte. Epoca Revoluției de la 1848 a stimulat modernizarea vocabularului socio-politic moștenit, îndeosebi prin neologisme franceze. Multe s-au încetățenit definitiv în limba română. Înnoire ce amintea Franța lui 1789.

Înăbușirea Revoluției de la 1848 în Țările Române n-a pus capăt nici turburărilor din această regiune a Europei, nici luptei revoluționarilor români. La întreținerea stării de spirit favorabile schimbărilor democratice a contribuit mai ales activitatea emigrației române din Occident, al cărui centru rămâne Parisul. În aceste împrejurări, consonanța culturală cu Franța a jucat în continuare un rol activ și binefăcător.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 115.

⁴⁹ Problema descoperirii și identificării acestei statui a preocupat pe istoricii de specialitate vreme de două decenii. Cf. Remus Niculescu, *Începuturile sculpturii statuare române*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, 1954, nr. 3—4, p. 114 și urm.; Zt. Schwann, G. Brătescu, „*Illustrierte Zeitung*”, *Imagini ale anului revoluționar 1848. Contribuții*, în „Magazin istoric”, IX, 1975, nr. 5, p. 64.

⁵⁰ *Anul 1848*, III, p. 450 și urm., 553.

MENTALITÉ RÉVOLUTIONNAIRE ET CULTURE MODERNE CONSONANCES ET CONTACTS FRANCO-ROUMAINS EN 1848

Résumé

La France et la culture française, qui occupaient des places de plus en plus importantes dans la formation des intellectuels roumains surtout dans les Principautés, ont contribué aussi à la formation spirituelle de la Révolutions de 1848.

L'auteur commence son investigation par une esquisse de la situation de la francophonie et de la réception de la culture française chez le Roumain dans la première moitié du XIXe siècle.

On suit parallèlement, dans une vision comparée, les préparatifs, le déclenchement et le développement de la Révolution de 1848 en France et dans les Pays Roumaines en établissant des convergences politiques et spirituelles. Parmi elles, en premier lieu, les idées de tradition nationale et de modernité, la lutte pour la liberté, le progrès social et la fraternité.

L'étude cherche en somme de pénétrer par une voie originale les traits définitoires de la mentalité révolutionnaire roumaine de 1848, pour laquelle l'exemple français a servi comme catalyseur.

EVENIMENTELE POLITICE POSTREVOLUȚIONARE DIN PRINCIPATELE ROMÂNE ÎN PERSPECTIVA RAPOARTELOR DIPLOMATICE ENGLEZE (1849 — 1853)

BEATRICE MARINESCU

La mijlocul secolului al XIX-lea cele două țări române deveneau „o problemă” pentru politica externă britanică de care diplomații de la Foreign Office trebuiau să țină seama. Principatele române, obiectul neînțelegerilor dintre marile puteri, și în special dintre Rusia țaristă și Imperiul otoman, începeau să preocupe cabinetele europene mai ales de când Rusia se străduia în mod constant să detașeze Moldova și Țara Românească de Imperiul otoman — a cărui dezmembrare o dorea. Este lesne de înțeles că intervenția Angliei va fi promptă în această chestiune, luând ori de câte ori se punea problema, apărarea Porții. Iar dacă la 1848 lord Palmerston a abdicat pentru moment de la principiul de bază al politicii externe britanice în problema orientală, fiind de acord cu încălcarea de către trupele țariste a integrității teritoriale a Imperiului otoman¹, ea a fost de scurtă durată. Evenimentele din 1853 aveau să demonstreze că Marea Britanie rămânea credincioasă principiilor politicii sale și că numai teama de revoluție, ce cuprinsese întreaga Europă și amenința schimbarea statu-quo-ului, au determinat-o să renunțe în 1848—49 la integritatea Imperiului otoman, Rusia țaristă fiind, în acea perioadă, singura putere capabilă să pună capăt revoluției din centrul Europei și să salveze de la prăbușire imperiul austriac².

În această conjunctură internațională, ce a zdruncinat Europa de la un capăt la altul, putem înțelege de ce în anii 1848—1849 Marea Britanie, cu tradiții liberale pentru acea vreme, a sacrificat lupta de emancipare socială și națională a popoarelor de dragul principiului „Balance of power”³. Deși opinia publică engleză și unii oameni de stat, printre care și Palmerston⁴, manifestaseră simpatie față de elementele revoluționare maghiare, italiene, poloneze și germane, întâietatea acordată de secretarul de stat

¹ *Anul 1848*, vol. II doc. 88 p. 31; J.A.S. Grenville, *Europe Reshaped, 1818—1878*, London, 1976, p. 96.

² H. Bell, *Lord Palmerston*, vol. II, p. 14; Jasper Ridley, *Lord Palmerston*, London, 1972, p. 466—467; Pierre Renouvin, *Histoire des relations internationales. Le XIXe siècle*, Paris, 1954, p. 200; P. Robertson, *Revolutions of 1848*, New York, 1960, p. 296.

³ *The New Cambridge Modern History*, vol. X, p. 246—273.

⁴ R.W. Seton Watson, *Britain in Europe, 1789—1914*, Cambridge, 1937, p. 288—289; *The Oxford History*, Oxford, 1949, vol. XIII, p. 297; Denes Janossy, *Great Britain and Kossuth*; George Fotino, *Boierii Golești*, vol. III, București, 1939, p. 210.

Europei centrale prin susținerea Imperiului habsburgic față de Europa de sud-est, a determinat cabinetul britanic să refuze sprijinirea revoluției din Principate și Transilvania. Ca întotdeauna Palmerston a privit situația prin prisma intereselor de moment ale Marii Britanii. Ideile de libertate și naționalitate puteau fi folosite în sprijinul intereselor britanice în Occident; ele puteau fi invocate în Belgia, Spania, Portugalia ca să stopeze influența Franței pe continent, dar nu în Balcani și în Centrul Europei unde ele constituiau forțe periculoase ce subminaau stabilitatea Imperiului otoman și al celui austriac și prin aceasta se expunea flancul mediteranean penetrației rusești. Aceasta pare o interpretare firească a politicii externe engleze, deoarece trebuie reamintit că Palmerston plasa interesele Angliei, așa cum le vedea el, înaintea oricărui alt considerent politic sau moral.

În perioada tulbure ce a urmat revoluției de la 1821 rolul agenților diplomatici englezi de la București și Iași a fost deosebit de important pentru diplomația engleză având în vedere locul ocupat de Principate în jocul politic al celor trei imperii: Rusia, Turcia și Austria.

Politica engleză în Țara Românească a fost reprezentată de consulul britanic R. G. Colquhoun. Timp de aproape douăzeci și cinci de ani, el a servit interesele Marii Britanii la Dunărea de Jos. În timpul activității sale consulare la București, el a privit problema celor două țări române prin prisma „integrității imperiului otoman”⁵ și a poziției Rusiei și Austriei față de provinciile dunărene. Consulul a manifestat întotdeauna neîncredere față de politica celor două mari puteri la gurile Dunării. El atrăgea continuu atenția asupra pericolului economic pe care aceste două state îl prezentau pentru dezvoltarea comercială a Marii Britanii în această zonă a Europei.

În cursul misiunii sale la București se pot distinge două etape, determinate de atitudinea lui față de problemele Principatelor române (1834—55 și 1856—1859).

Înfrângerea revoluției de la 1848 și ocupația străină capătă în lumina rapoartelor engleze anumite semnificații.

Este cunoscut faptul că țarul Nicolae I nu putea admite răspândirea ideilor revoluționare într-o regiune limitrofă imperiului rus. Numai frica de complicații internaționale și mai ales de împotrivirea Austriei și Angliei l-au oprit pe țar să anexeze Principatele. Teama de a nu deschide „problema orientală” l-au determinat să fie precaut în adoptarea unor măsuri atunci când a izbucnit revoluția din iunie 1848 în Țara Românească. Având în vedere că Principatele erau considerate ca parte integrantă a Imperiului otoman, Nicolae I a încercat să convingă Poarta să intervină armat și să ocupe împreună cu trupele țariste cele două țări române. Nereușind, rușii, în cele din urmă, au hotărât să treacă Prutul în Moldova la sfârșitul lui iulie 1848. Trupel otomane au fost și ele obligate de împrejurări să treacă Dunărea. În octombrie Rusia și Turcia ocupaseră Principatele și au căzut de acord să exercite împreună supravegherea și conducerea treburilor interne din cele două țări române.

⁵ Arhivele Statului București, microfilme Anglia, rola 21; Public Record Office London, Foreign Office 78/787 f. 108—109 (în continuare: Arh. St. Buc. microfilme Anglia, r....; P.R.O.F.O.... f....) R.G. Colquhoun către lord Palmerston, București, 22 februarie/5 martie 1849.

Consulul britanic s-a remarcat și de această dată un bun observator și comentator al noii situații create în Principate. Astfel în rapoartele trimise Foreign-Office-ului el relatează despre neînțelegerile survenite între cei doi comisari instalați la București: A. O. Duhamel și Fuad pașa. Cel din urmă considera propunerea comisarului rus de a numi în funcție de agă al Poliției pe C. Ghica ⁶, ca și cererea Petersburgului de a pune oficialități ruse în stațiile de carantină situate de-a lungul Dunării, iar pe Nicolae Mavros, director general, drept un amestec în „administrația internă a Țării Românești” ⁷. Numirea unui funcționar rus la fiecare punct de carantină era interpretat de Fuad pașa ca o încercare a Rusiei de a-și extinde frontiera de la Prut pe Dunăre în sus până la granița cu Austria ⁸. Dezacordul avea să se accentueze odată cu hotărârea Petersburgului de a interveni direct în Transilvania „la cererea expresă și formală” a autorităților militare austriece ⁹ pentru a înfrânge pe rebeli. Fuad Efendi a respins ideea colegului său de a interveni în comun în Transilvania și a folosi, în acest scop, Principatele ca punct de trecere a trupelor țariste ¹⁰, invocând violarea neutralității Turciei „principiu consacrat de toate puterile Europei” ¹¹. La solicitarea lui Fuad pașa ¹², consulul a trimis imediat ambasadorului britanic de la Constantinopol, notele schimbate între comisarii celor două imperii de la București în această problemă, atrăgând atenția asupra situației dificile a Porții și a neputinței ei de a opri trecerea armatelor ruse în Transilvania ¹³.

Trupele țariste au trecut în Transilvania la 21 ianuarie /2 februarie 1849 prin trecătorile Timiș și Turnu Roșu ¹⁴, eveniment care a adâncit disensiunile dintre reprezentanții Rusiei și Turciei în principate.

Luptele de la Sibiu, Brașov, Cluj, Mediaș, Orșova etc. ce constituiau pentru unii victorii, iar pentru alții înfrângeri și ca la scurt timp să se petreacă invers — au fost urmărite cu mare atenție de reprezentanții britanici de la București și Iași, și transmise, în funcție de importanța ce o reprezentau, cu lux de amănunte superiorilor de la Constantinopol și Londra ¹⁵. Pentru a obține date și fapte cât mai precise, Colquhoun a trimis la fața locului pe secretarul consulatului, Effingham Grant, la 5 ianuarie 1849 (st. n.) ¹⁶. El urma să se stabilească la Sibiu, iar „deplasările lui la Brașov sau în oricare alt punct de interes vor fi reglate de împrejurări” ¹⁷. Emissarul britanic a fost astfel martor ocular la luptele pentru ocuparea Sibiului de către trupele

⁶ Ibidem, f. 19—19v, R.G. Colquhoun către Stratford Canning, București, 7/19 ianuarie 1849.

⁷ Ibidem, f. 20—21, R.G. Colquhoun către Stratford Canning, 8/20 ianuarie 1849.

⁸ Ibidem, f. 40—40 v, R.G. Colquhoun către Stratford Canning, București, 14/26 ianuarie 1849.

⁹ Ibidem, f. 46—47, R.G. Colquhoun către Stratford Canning, București, 14/26 ianuarie 1849; A.O. Duhamel către Fuad Efendi, București, 10/22 ianuarie 1849.

¹⁰ Ibidem, f. 48—49, București 10/22 ianuarie 1849 A.O. Duhamel către Fuad pașa.

¹¹ Ibidem, f. 51—52, Fuad Efendi către A.O. Duhamel, București, 12/24 ianuarie 1849.

¹² Ibidem, f. 46—47, R.G. Colquhoun către Stratford Canning, București 14/26 ianuarie.

¹³ Ibidem, f. 59—61, R.G. Colquhoun către lord Palmerston, București, 16/28 ianuarie.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Vezi rapoartele din 14/26 februarie 1849; 21 februarie /5 martie 1849; 4/16 martie ș.a. ibidem, f. 118—121; f. 134—135; 143—146.

¹⁶ Ibidem, f. 62—63 v, R.G. Colquhoun către lord Palmerston, București 22 ianuarie/3 februarie 1849.

¹⁷ Ibidem.

generalului Bem¹⁸. Interesante sunt știrile lui Effingham Grant în legătură cu cererea comandantului rus de la Sibiu ca refugiații români să părăsească Transilvania în termen de trei zile. La ordinul generalului Engelhard s-au efectuat percheziții la domiciliile soțiilor lui Eliade, Tell, Bolliac aflate la Brașov și au fost puse sub supravegherea Poliției. După Effingham Grant se pare că generalul Puchner a ordonat să se pună capăt unui asemenea tratament, recomandând totuși acestor familii să părăsească localitatea¹⁹.

Foreign Office-ul a aprobat ideea trimiterii unui emisar britanic la fața locului, ca aceea a lui Effingham Grant la Sibiu²⁰, dar s-a împotrivit cererii generalului Bem de acreditare a unui agent englez pe lângă cartierul lui general pe motiv că faptul s-ar putea interpreta greșit de către alte puteri²¹. Informațiile referitoare la același aspect al situației din Transilvania ne dezvăluie politica elementelor revoluționare din Ungaria, care doreau pe orice cale să atragă Marea Britanie și Franța de partea lor pentru a face față intensificării atacurilor trupelor imperiale și intervenției armatelor rusești. Ele au protestat pe lângă C. Cantacuzino împotriva folosirii „provinciilor turcești” ca loc de refugiu al trupelor austriece înfrânte și ca drum de trecere al armatelor rusești, invocând tratatul din 1841²². Tot ei au trimis emisari speciali la Constantinopol, Paris, Londra pentru a pleda cauza revoluției. În acest context trebuie amintită scrisoarea adresată de I. Bem vicepreședintelui Franței, Boulay de la Meurthe²³, prin care se cerea sprijinul diplomației guvernului francez în oprirea intervenției armatelor ruse în Transilvania și misiunea maiorului Brown pe lângă guvernul otoman, ca reprezentant personal al lui Kossuth. Cu ocazia trecerii maiorului Brown prin București, consulul britanic intră în posesia a trei documente secrete — fără a spune însă cum — referitoare la Ungaria²⁴ și anume: 1) instrucțiunile lui Kossuth către Borwn în legătură cu misiunea sa la Constantinopol, care se refereau la următoarele probleme: asigurarea Porții de prietenia guvernului revoluționar, determinarea Turciei de a recunoaște suveranitatea națiunii ungare și de a-i oferi Porții alianța și prietenia Ungariei; 2) instrucțiuni politice pentru trimisul extraordinar al Ungariei în Anglia privind: notificarea independenței de stat a Ungariei, stabilirea de relații diplomatice și oprirea intervenției rusești; ultimul document era scrisoarea lui L. Kossuth către ministrul de externe al Turciei, Aali pașa, în care se sublinia necesitatea unor raporturi amicale între cele două țări și se recomanda primirea maiorului Brown în calitate de însărcinat cu afaceri al Ungariei pe lângă Poartă.

Într-adevăr mișcarea națională din Ungaria a stârnit entuziasmul radicalilor din întreaga Europă; dar „liberalii” maghiari, odată proclamată independența Ungariei în aprilie 1849, atrăgeau atenția celor nouă mili-

¹⁸ Ibidem, f. 138—140 și 143—146 rapoartele lui R.G. Colquhoun către Stratford de Redcliffe, București, 2/14 martie și 4/16 martie 1849.

¹⁹ Ibidem, f. 118—121 Eff. Grant către R.G. Colquhoun, Sibiu 14/26 februarie 1849.

²⁰ Ibidem, f. 3; lord Palmerston către R.G. Colquhoun, Londra, 16/28 februarie 1849.

²¹ Ibidem, f. 7—7 v, lord Palmerston către R.G. Colquhoun, Londra, 9/21 aprilie 1849.

²² Ibidem, r. 22; P.R.O.F.O. 78/788 f. 57—57 v, R.G. Colquhoun către lord Palmerston, 13/25 mai 1849.

²³ Ibidem, r. 21; P.R.O.F.O. 78/787 f. 158—160 v; Sibiu, 28 februarie/12 martie 1849, I. Bem către Boulay de la Meurthe.

²⁴ Ibidem, r. 22; P.R.O.F.O. 78/788 f. 28—43. R.G. Colquhoun către Stratford de Redcliffe, București, 28 aprilie/10 mai 1849.

oane de germani, slavi și români că nu le vor permite eliberarea de sub stăpânirea celor cinci milioane de unguri. Timp de aproape șase luni revoluționarii unguri conduși de Kossuth și ajutați de un număr de refugiați polonezi de sub comanda lui I. Bem au reușit să înfrângă armata imperială și pe oamenii generalului croat J. Jelacič²⁵, ceea ce a stârnit entuziasmul și admirația Europei occidentale. Liberalii din întreaga Europă au aplaudat ceea ce ei au numit cea mai mare luptă dusă împotriva despotismului de la revolta polonezilor din 1830—31. Revoluționarii s-au înșelat însă atunci când și-au făcut iluzii că Anglia liberală le va sprijini lupta împotriva unui imperiu autoritar ca Austria. Palmerston nu credea că era în interesul Angliei ca Imperiul habsburgic să se prăbușească și a refuzat să dea orice ajutor sau să încurajeze pe unguri. Radicalii din Europa, admiratori ai lui Palmerston, considerat de ei un campion al radicalismului european, ar fi fost surprinși dacă ar fi cunoscut scrisoarea omului de stat britanic către reprezentantul englez de la Viena, din vara lui 1848. Iată ce scria la 30 iunie 1848, Palmerston lui John Ponsonby cu privire la partidul ultraradical din Viena ce amenința monarhia habsburgică: „Trebuie să declar că guvernul Majestății Sale este de acord cu părerea exprimată de D-voastră cu privire la importanța menținerii Imperiului austriac cât mai unit și puternic posibil și Ex. Voastră trebuie să considere în toate împrejurările acest obiectiv ca unul din scopurile ce trebuie atinse prin toate mijloacele ce le aveți la îndemână și care contribuie la împlinirea lui”²⁶. Așa se explică de ce lord Palmerston a refuzat să primească pe trimisul lui L. Kossuth, Szalai, declarând că ar fi nepotrivit pentru un om de stat englez să aibă vreo legătură cu „rebelii” care luptă împotriva unui suveran prieten, iar dacă dorea să-i comunice ceva, atunci să o facă prin intermediul ambasadei otomane la Londra²⁷. Totuși Palmerston a fost de acord să aibă o întrevedere particulară cu Pulzski, ce fusese trimis în Anglia de Kossuth ca să facă propagandă pentru cauza ungară, dar i-a declarat fără menajamente că menținerea Imperiului austriac era o problemă esențială pentru Marea Britanie, deoarece Austria era aliatul firesc al Angliei în Balcani și Orientul Mijlociu²⁸. Astfel se explică de ce Palmerston n-a adresat nici un protest formal atunci când armatele rusești au trecut în Transilvania. Numai în august 1849, când înfrângerea revoluției era clară și pedepsirea „rebelilor” în plină desfășurare, guvernul britanic, ca răspuns la presiunea opiniei publice, a protestat împotriva cruzimii generalului austriac, Iulius von Haynau. Dar opinia publică din America și Anglia, unde L. Kossuth a fost primit cu entuziasm, cunoaștea doar o latură a evenimentelor din această zonă a Europei. În jurul revoluționarului maghiar se născuse legenda că era reprezentantul celor ce luptau împotriva autocrațiilor (țarul Rusiei și împăratul Austriei) și a libertății împotriva despotismului. Toate acestea erau departe de realitate, exceptând faptul că revoluționarii unguri au luptat cu vitejie împotriva celor două armate imperiale. În general conflictele din 1848—1849 au afectat Imperiul habsburgic atât pe plan social cât și național. Lupta maghiarilor s-a dus pentru recâștigarea drepturilor istorice ale regatului ungar, pentru afirma-

²⁵ Ibidem, f. 141—142 v, R.G. Colquhoun către lord Palmerston, București, 26 iulie/7 august 1849

²⁶ P.R.O.F.O. Austria, 78/1096 nepaginat.

²⁷ C. Sproston, Palmerston and the Hungarian Revolution, Cambridge 1919, p. 44—47.

²⁸ F. Pulszki, *Meine Zeit, mein Leben*, Pressburg, 1880, vol. II, p. 322.

rea națiunii maghiare pe plan politic. Dar între atitudinea oficialităților ungare și a guvernului imperial față de celelalte naționalități nu era decât o mică diferență. În Ungaria, grupurilor naționale le erau permise doar acele drepturi care nu includeau autodeterminarea politică. Orice tentativă de a reclama un drept egal cu al națiunii maghiare era asupra pedepsită. Comportarea generalului I. Haynau poate fi comparată — fără teama de a greși — cu represiunea brutală a ungarilor împotriva încercărilor de eliberare a românilor de sub dominația maghiară. La 4/16 februarie 1849, Effingham Grant raporta lui R. G. Colquhoun despre devastările „sălbaticе” de la Blaj, unde principalele victime au fost românii²⁹. Numai că opinia publică din America și Anglia, care l-au primit pe Kossuth și ai săi, nu știau sau nu voiau să știe adevărata situație din această parte a Europei.

La jumătatea anului 1849 situația în zonă devenise critică odată cu înfrângerea trupelor revoluționare maghiare și predarea necondiționată a lui A. Görgey³⁰. L. Kossuth, însoțit de un grup de ofițeri, ajung la Orșova, urmând să plece la Vidin³¹. În același timp Colquhoun informa despre sosirea lui Mesaroș, fost ministru de război, a lui Dembinski³², și a conțelui Zamoiscki cu o legiune formată din polonezi și italieni³³. Situația din zonă devenise explozivă. În octombrie 1849 apăreau la orizont începuturile unei crize orientale cu urmări diplomatice. După cum am menționat mai sus, mulți revoluționari maghiari și polonezi s-au refugiat în Principate ca de aici să plece în Turcia. Dar Rusia a cerut extrădarea polonezilor, fiind socotiți supuși ruși; Austria, la rândul ei, a cerut și ea extrădarea lui Kossuth și a altor maghiari ca fiind supuși austrieci. Franța și Anglia, sigure că nu riscă — Rusia și Austria fiind prea slăbite de pe urma evenimentelor, — ordonă flotelor engleze și franceze să se apropie de Dardanele pentru a determina Poarta să nu extrădeze pe revoluționarii unguri și polonezi. Guvernul otoman s-a aflat astfel într-o situație dificilă, și ca întotdeauna, a recurs la politica de tergiversare până s-a lămurit de partea cui înclina balanța. La început Turcia s-a declarat pentru acordarea dreptului de azil refugiaților de pe teritoriul imperiului. Încă din 10/20 ianuarie 1849, Duhamel aducea la cunoștința lui Fuad pașa instrucțiunile permise de generalul Lüders relativ la urmărirea „rebelilor” ce vor trece frontiera în Țara Românească³⁴ și predarea lor autorităților austriece³⁵. Comisarul otoman s-a declarat la început împotriva, fiind pentru acordarea „unui refugiu generos tuturor celor ce voiau să treacă în Principate, depunând armele și cerând ospitalitate”³⁶. Această poziție se menține și în august când, atât Rustem Bey cât și Fuad refuză cererea consulilor Austriei și Rusiei de a preda pe revoluționarii unguri³⁷, printre

²⁹ Arh. St. Buc. microfilme Anglia, r. 21; P.R.O.F.O. 78/787 f. 84—85. Eff. Grant către R.G. Colquhoun Sibiu 4 16 februarie 1849.

³⁰ Ibidem, r. 22; P.R.O.F.O. 78/788 f. 170—171, R.G. Colquhoun către lord Palmerston, 9/21 august 1849.

³¹ Ibidem, f. 164—165. R.G. Colquhoun către lord Palmerston, București 8/20 august 1849.

³² Ibidem, f. 160—161 R.G. Colquhoun către Stratford Canning, 6/18 august 1849.

³³ Ibidem, f. 180—182 v. R.G. Colquhoun către Stratford Canning, 19/31 august 1849.

³⁴ Ibidem, r. 21; P.R.O.F.O. 78/787 f. 49—50 v. A.O. Duhamel către Fuad Effendi.

³⁵ Ibidem, f. 66—66v. R.G. Colquhoun către lord Palmerston, București 22 ianuarie/3 februarie 1849.

³⁶ Ibidem, f. 51—52 v. Fuad Effendi către A.O. Duhamel, 12/24 ianuarie 1849.

³⁷ Ibidem, f. 164—165, R.G. Colquhoun către lord Palmerston, 8/20 august 1849.

care se afla și soția lui Kossuth³⁸. Consulul britanic, în calitate sa de reprezentant al Angliei — acum liberală — a intervenit în dese rânduri pe lângă comisarul otoman pentru soarta celor fugiți din Ungaria. Dar, după cum observă el, în atitudinea lui Fuad pașa, intervenise o schimbare. Acesta din urmă se arăta mai puțin binevoitor³⁹, invocând presiunea exercitată de Rusia. R. G. Colquhoun asigura pe superiorii săi de la Londra și Constantinopol că a depus toate eforturile „să salveze pe toți sau pe unii din acești nefericiți de la pericolul înspăimântător ce-i amenința”⁴⁰. Între timp Rusia s-a decis să nu persiste în cererea ei, flota anglo-franceză la strâmtori fiind un avertisment, iar Austria a renunțat și ea în cele din urmă. Interesant este că scurta alianță franco-britanică de intervenție în afacerile interne ale Turciei a constituit un preludiu al viitoarelor alianțe din 1853—1856. Acest episod aparține mai mult chestiunii orientale decât anului revoluționar 1848.

Se poate afirma că în sprijinul liberalismului european, acțiunile lui Palmerston și Ludovic Napoleon Bonaparte au fost mai mult de formă, fiecare urmărind interesele țărilor pe care le reprezentau, idealismul fiind lăsat revoluționarilor.

Printre preocupările trupelor ruse de ocupație ca și a căimăcămiei — așa cum reiese din rapoartele consulilor din Principate — era și supravegherea întregii frontiere a Transilvaniei sub pretextul că Țara Românească ar putea deveni „teatrul unor noi mișcări” revoluționare⁴¹. Consulul britanic observa că măsurile erau așa de severe încât, de exemplu soția lui Magheru, care a fugit în Țara Românească de la Sibiu, de frica ungarilor, a fost arestată și condusă dincolo de frontieră⁴². Dar, după cum remarcă și R. G. Cloquhoun, înăsprirea măsurilor de pază la graniță n-au putut împiedica pătrunderea revoluționarilor din Transilvania, Bucureștiul fiind, „plin de refugiați”, după cum consemna în raportul din 11/23 martie⁴³. Normal că acest fapt neliniștea autoritățile militare străine. În acest fel se explică și numărul mare de arestări, chiar și a unor persoane mai puțin importante din punct de vedere politic, conform relatărilor aceluiași consul⁴⁴. Scopul era clar: de a intimida orice încercare de organizare revoluționară. R. G. Cloquhoun avea să fie dezamăgit de ordinul emis de autoritățile ruse și poliția locală urmat de cel al comandantului trupelor otomane, Omer pașa, la 30 iulie/11 august de a se interzice discutarea problemelor politice în locurile publice⁴⁵. El arată că în Țara Românească se stabilise în ultimele șase luni un sistem polițist și de spionaj asemănător celui din Austria și Rusia, neplăcut nu numai pentru populație dar și pentru rezidenții obișnuiți cu un regim blând în trecutul nu prea îndepărtat. Erau interzise nu numai conversațiile politice, după cum am amintit, dar și pătrunderea oricăror știri din exterior. Poșta austriacă, care înainte primea de la orice persoană abo-

³⁸ Ibidem, f. 176—178, v. R.G. Colquhoun către Stratford Canning, 13/25 august 1849.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem, f. 180—182 v. R.G. Colquhoun către Stratford Canning, 19/31 august 1849.

⁴¹ Ibidem, r. 21; P.R.O.F.O. 78/787 f. 181—182 v. R.G. Colquhoun către Stratford Canning, 16/28 martie 1849.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem, f. 173—174; R.G. Colquhoun către Stratford Canning, 11/23 martie 1849.

⁴⁴ Ibidem, f. 181—182 v.

⁴⁵ Ibidem, r. 22; P.R.O.F.O. 78/788 f. 150—151 v. R.G. Colquhoun către Stratford Canning, 1/19 august 1849.

namente pentru ziare franceze și germane, refuza acum orice abonament. Presa era admisă să intre în țară doar pentru agenții consulari. „Poate acestea sunt fleacuri”, scria cu amărăciune Colquhoun la 20 iunie/2 iulie, „dar este de presupus că ele n-au fost făcute fără consimțământul comisarului turc și tind, ca și alte multe lucruri, la diminuarea autorității otomane, fiind cunoscut că astfel de măsuri nu există nicăieri în tot imperiul”⁴⁶. Consulul „regreta mult” repetarea unui astfel de ordin din partea autorităților militare otomane, deoarece putea aduce prejudicii bunelor relații dintre Poartă și Țara Românească. Acum, remarcă el, era nevoie să fie martorul unei situații ce ducea la înstrăinarea simpatiilor și bunelor sentimente, ce existau în general, în rândurile populației față de curtea suzerană⁴⁷.

Un interes deosebit l-a manifestat și pentru soarta exilaților români, pledând în favoarea lor. De la Effingham Grant, în misiune la Sibiu, află de plecarea a 16 exilați, la 10/22 februarie, din Transilvania la Constantinopol unde, după spusele lor, erau invitați de „un influent demnitar otoman care le-a promis mijloace de existență pe cheltuiala Porții”⁴⁸. Consulul britanic este cel ce se ridică împotriva pedepsirii celor implicați în revoluția de la 1848 și subliniază în depeșele oficiale abuzurile căimăcămiei ce hotărâse printr-o rezoluție judecarea persoanelor care s-au opus „intrării trupelor otomane și arderii Regulamentului Organic”⁴⁹. Revine asupra acestei probleme în raportul din 20 iunie/2 iulie adresat lui Stratford Canning, de data aceasta cu unele observații. Consulul regretă că, odată ce ordinea fusese restabilită în țară, autoritățile locale și de ocupație decideau o condamnare generală, greu de înțeles, împotriva „unui număr atât de mare de tineri”. Totodată el afla că dintre cei plecați din țară 34 au fost „surghiuniți pentru totdeauna”, iar mulți dintre ei nu aveau dreptul să se întoarcă atâta vreme cât țara se afla sub ocupație. La toate acestea, remarcă Colquhoun, majoritatea erau „lipsiți de mijloace de subzistență și vor fi foarte nevoiași”. Ar fi una din cele mai populare măsuri, era de părere reprezentantul britanic, dacă domnitorul Știrbei ar face din „amnistie o realitate și nu o ficțiune”⁵⁰.

În august se instituise o comisie la București pentru cercetarea cheltuielilor făcute de guvernul provizoriu în 1848. Consulul britanic află că raportul întocmit de comisari acuză pe membrii guvernului că și-ar fi însușit aproape un milion de piaștri (£1600). După el era foarte posibil să fi existat un asemenea deficit dar se afla și o justificare. Conform afirmațiilor unor prieteni ai partidei liberale au fost într-adevăr luate niște sume de unii din membrii guvernului provizoriu dar ele au fost folosite pentru „misiuni secrete și alte servicii delicate”, care desigur nu puteau fi specificate în registrele Ministerului de Finanțe. Acestea au fost sumele de bani analizate de Comisie și considerate ca delapidate. Lui Colquhoun îi părea rău să spună „că printre boieri exista o stare de spirit” foarte vindicativă împotriva suporterilor mișcării pașoptiste și era înclinat să creadă că se va propune de către comisie confiscarea averii unor membri din guvernul provizoriu ca să aco-

⁴⁶ Ibidem, f. 111–113, R.G. Colquhoun către Stratford Canning, 20 iunie/2 iulie 1849.

⁴⁷ Ibidem, f. 150–151; R.G. Colquhoun către Stratford Canning, 1/13 august 1849.

⁴⁸ Ibidem, r. 21; P.R.O.F.O. 78/787 f. 141–143 Eff. Grant către R.G. Colquhoun, Sibiu, 10/22 februarie 1849.

⁴⁹ Ibidem, r. 22; P.R.O.F.O. 78/788 f. 17–18, R.G. Colquhoun către lord Palmerston, 23 aprilie/5 mai 1849.

⁵⁰ Ibidem, f. 111–113, R.G. Colquhoun către Stratford Canning, 20 iunie/2 iulie 1849.

pere suma deficitară menționată. O astfel de măsură remarcă Colquhoun, va da satisfacție unor boieri și în același timp va veni în ajutorul unei visterii epuizate. Totuși reprezentantul britanic avea încredere în bunele sentimente ale domnitorului și spera că acesta nu va sancționa o altă nedreptate îndreptată împotriva unor „proscriși deja nefericiți”⁵¹.

În mai 1849 Rusia și Turcia au încheiat Convenția de la Balta Liman prin care se îngreua autonomia internă a Principatelor. Dreptul celor două puteri de a numi domni pe șapte ani, dizolvarea adunărilor obștești și înlocuirea lor cu noi adunări — ad-hoc — alcătuite numai din marea boierime, a nemulțumit nu numai populația din cele două Principate dar și pe consuli britanici din aceste țări. Sunt interesante din acest punct de vedere comentariile lui R. G. Colquhoun în legătură cu această problemă. Trebuie amintit că reprezentantul Marii Britanii avea ca sarcină să mențină influența Imperiului otoman în această parte a Europei. Or, el vedea în prevederile convenției de la Balta Liman o diminuare a puterii otomane în Principate și o creștere a celei rusești. „Marea mea teamă, scria el la 30/12 mai, este că treptat sentimentele de prietenie ale Valahilor în favoarea Turciei pot fi distruse”, așa că „orice concesie” făcută Rusiei ar îngreuna nu numai recăpătarea terenului pierdut, dar și bunele sentimente ale populației față de Poartă⁵².

În Moldova a fost numit Grigore Alex. Ghica „boier și gentelman foarte distins”, conform caracterizării lui Samuel Gardner⁵³, iar la București, Barbu Știrbei⁵⁴ ce avea de partea sa pe Duhamel și Kotzebue⁵⁵. Colquhoun era convins că numirea domnitorilor pe șapte ani de către Poartă era o clauză din convenție „care a rănit profund sentimentele multora violând unul din cele mai scumpe privilegii ale autonomiei”⁵⁶. Chiar în aceste condiții, cele două imperii n-au avut încredere în potolirea spiritului revoluționar, menținând Principatele sub ocupație militară până în mai 1851⁵⁷, ceea ce a dus la împovărarea populației și mai ales a țăranului dator a susține cheltuielile trupelor de ocupație⁵⁸.

În 1852 Rusia a pretins Principatelor plata unor datorii. Este interesantă relatarea consulului britanic de la București în legătură cu metodele diferite adoptate de cei doi domnitori față de notificarea Rusiei. Barbu Știrbei, fără a protesta, a înaintat nota Divanului, cerându-i să găsească mijloacele de îndeplinire a pretenției creditorului. Spre deosebire de domnul muntean, Grigore Ghica a acționat complet diferit. El a trimis o notă la Petersburg cu situația financiară a Moldovei fără știrea lui Halcinski, consulul rus de la Iași, cu observația că era „totalmente imposibil pentru el” să achite suma cerută. Petersburgul a răspuns prompt că n-a fost informat de dificultățile financiare ale Moldovei și „nu era în intenția guvernului să

⁵¹ Ibidem, f. 193—194; Eff. Grant către Stratford Canning, 27 august/8 septembrie 1849.

⁵² Ibidem, f. 46—48, R.G. Colquhoun către Stratford Canning, 30 aprilie/12 mai 1849.

⁵³ Ibidem, f. 25. 26 v. Samuel Gardner către lord Palmerston, Iași, 27 mai/8 iunie 1849.

⁵⁴ Ibidem, f. 93—94, R.G. Colquhoun către lord Palmerston, 13/25 iunie 1849.

⁵⁵ Ibidem, f. 46—48; R.G. Colquhoun către Stratford Canning, 30 aprilie/12 mai 1849.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem, r. 24; P.R.O.F.O. 78/864 f. 91, Eff. Grant către lord Palmerston, 6/18 mai 1851.

⁵⁸ Ibidem, r. 22; P.R.O.F.O. 78/788 f. 46—48, R.G. Colquhoun către Stratford Canning, 30 aprilie/12 mai 1849.

forțeze plata datoriei”⁵⁹. Știrea acestei întâmplări s-a răspândit și în Țara Românească, iar comparația ce s-a făcut între cei doi domnitori a fost desigur în dezavantajul lui Barbu Știrbei⁶⁰. Deosebirea dintre ei s-a accentuat în următorii ani. Domnul muntean a fost un conservator și antirevoluționar convins, pe când cel moldovean s-a afirmat ca un progresist, favorabil foștilor pașoptiști care, spre deosebire de frații lor munteni, s-au putut întoarce imediat în Moldova, ocupând chiar și unele funcții administrative, și nu în cele din urmă un unionist.

În ajunul războiului Crimeii, țarismul își considera politica sa în „problema orientală” în afara oricărui pericol. Austria acceptase extinderea Rusiei în Balcani ca recunoaștință pentru ajutorul dat în 1849, iar rivalitățile anglo-franceze (Afacerea Pacifico) îi dădea libertate de acțiune asupra Imperiului otoman. Ostilitățile abia provocate îi vor dovedi eroarea calculelor făcute.

În planul de împărțire a Turciei la care voia să atragă Anglia, Rusia n-a ținut seama de interesele economice și politice ale Marii Britanii în această parte a Europei. Ea a nesocotit faptul că Anglia și majoritatea oamenilor de stat englezi — mai cu seamă Palmerston — au rămas credincioși politicii de integritate a Imperiului otoman, iar burghezia industrială era legată prin interese economice și politice de Turcia. De asemenea politica țaristă a omis din planurile ei opinia publică britanică care după represiunea revoluțiilor de la 1848—49 a devenit potrivnică Rusiei. Creșterea „rusofobiei” — termen folosit de istoricii englezi — se datora în parte și propagandei exilaților revoluționari refugiați în Marea Britanie.

Rusia, în calculele sale, nu neglijase Austria, de care avea nevoie în rezolvarea problemei orientale și de a cărei colaborare era sigură. Totuși guvernul de la Petersburg n-a acordat suficientă atenție faptului că Imperiul habsburgic nu-și revenise de pe urma evenimentelor de la 1848—1849 ca și de intereselor economice și politice pe care el le avea în Sud-Estul Europei. Guvernul de la Viena nu se putea lăsa atras într-un război ca de exemplu în Balcani, deoarece s-ar fi expus în Italia izbucnirii unei mișcări naționale, iar în interior unor tulburări sociale. De aceea Austria a încercat să oprească Rusia de la ocuparea Principatelor și în acest fel să stăvilească dominația ei la Dunărea de Jos, unde avea interese economice și comerciale.

Ocuparea Principatelor române în iulie 1853 de către trupele țariste a fost considerată de guvernul Marii Britanii ca un „casus belli”, ca un atentat la integritatea Imperiului otoman. La Londra, după intrarea trupelor ruse în Moldova și Țara Românească atât în guvern cât și în Parlament își face loc tot mai mult ideea că războiul nu poate fi evitat. Cea mai mare parte a oamenilor de stat britanici susțineau că Rusia trebuie oprită să-și pună în aplicare planul de dezmembrare a Imperiului otoman. Se puneau doar problema metodei de luptă. Aberdeen credea că chestiunea se putea rezolva pe cale diplomatică. Palmerston avea convingerea că singura soluție era războiul. Gruparea sa a reușit să învingă în cele din urmă.

⁵⁹ Ibidem, r. 26; P.R.O.F.O. 78/899, f. 46—47 v. R.G. Colquhoun către lord Malmesbury, 7/19 iulie 1852.

⁶⁰ Ibidem.

Știrea despre o posibilă dezmembrare a Imperiului otoman pătrunsese și în Principatele române. Unele grupuri ale societății românești remarcă Colquhoun, își făceau o „plăcere” din a răspândi „svonuri” despre „starea de slăbiciune” a guvernului otoman, de faptul că a sosit timpul ca Turcia să fie împărțită și deci de necesitatea de a se hotărî asupra „unor noi angajamente teritoriale ale Turciei europene”. Era deci normal pentru un reprezentant al intereselor Marii Britanii ca să ia atitudine, să dezmință și să înlăture orice iluzie în legătură cu acest „zvон”. Este revelatoare depeșa din 4/16 martie 1853 a consulului britanic din București, de felul prompt în care a reacționat, fără a mai aștepta instrucțiunile superiorilor săi de la Londra sau Constantinopol. „În multe convorbiri avute cu persoanele de aici”, scria R. G. Colquhoun, „am crezut de datoria mea să mă străduiesc să-i asigur, să-i conving că independența și integritatea Turciei era de cea mai mare importanță pentru Europa de Vest; că dizolvarea Imperiului s-ar dovedi dezastruoasă pentru întreaga Europă iar puterea care ar fi cauza unei astfel de întâmplări ar avea de dat o înspăimântătoare socoteală; că era convins că Marea Britanie nu va lăsa nici o piatră neîntoarsă pentru a menține independența Turciei și nu vedea nici un motiv ca locuitorii acestor Provinci să-și imagineze că o schimbare a situației era aproape”⁶¹. Secretarul de stat lord Clarendon, a aprobat conduita subalternului său⁶².

În acest moment critic din punct de vedere internațional consulii britanici de la București și Iași s-au dovedit pioni deosebit de importanți în această zonă a Europei. Ei aveau un rol bine stabilit: acela de a transmite informații cât mai detaliate în legătură cu acțiunile întreprinse de Rusia și despre starea de spirit a populației atât înainte cât și după ocuparea Principatelor de către trupele țariste. Atât Samuel Gardner cât și R. G. Colquhoun erau de acord în a afirma că la aflarea știrilor privind o iminentă ocupare a Principatelor⁶³, neliniștea cuprinsese toate straturile societății și în special pe cele ale negustorimii⁶⁴.

Cu întreruperea negocierilor de la Constantinopol dintre Rusia și Turcia, prin plecarea prințului Menșicov și retragerea legăției ruse, sentimentul de neliniște s-a accentuat în cele două țări române. „Este imposibil de descris” raporta R. G. Colquhoun la 9/21 iunie, „starea de alarmă a tuturor partidelor de aici”⁶⁵. Marea teamă a boierilor era că Turcia va trimite trupe peste Dunăre „să ocupe o parte din sudul și estul Valahiei”, ori dacă această măsură era luată, remarcă R. G. Colquhoun, ar avea loc „o imediată emigrare” în Transilvania. Consulul asigura pe lord Clarendon, că s-a străduit să calmeze spiritele, dar „regreta” că Turcia n-a dus, în acest interval, o politică de atragere a populației și de formare a unei partide pro-turce, care ar fi avut succes în mase mai ales după ultima ocupație rusă ce lăsase urme de nemulțumire atât de profunde. În schimb, sublinia consulul, Rusia răspândea zvонul că primul semn al rușrii relațiilor era ocuparea Princi-

⁶¹ Ibidem, r. 27; P.R.O.F.O. 78/944 f. 11—12 v. R.G. Colquhoun către lord Clarendon.

⁶² Ibidem, f. 1, Clarendon către R.G. Colquhoun, Londra, 24 martie/5 aprilie 1853.

⁶³ Ibidem, r. 28; P.R.O.F.O. 78/944 f. 13—14; R.G. Colquhoun către lord Clarendon 5/17 mai 1853, și raportul lui Samuel Gardner către lord Clarendon Iași, 8/20 mai 1853, ibidem, f. 29—30.

⁶⁴ Ibidem, f. 29—30; Samuel Gardner către lord Palmerston, Iași 8/20 mai 1853.

⁶⁵ Ibidem, r. 27; P.R.O.F.O. 78/944 f. 30—32 R.G. Colquhoun către lord Clarendon 9/21 iunie 1853.

patelor cu o armată de 120.000 de oameni „dar că de data aceasta cheltuielile de ocupație nu vor cădea în sarcina Provinciilor iar administrația locală ar rămâne în mâinile domnitorilor și a Divanurilor”⁶⁶.

La 8/20 iunie ambasadorul britanic de la Constantinopol, lord Stratford de Redcliffe, trimitea instrucțiuni consulilor de la Iași și București de a rămâne la posturile lor atât timp cât Poarta nu-și retrăgea reprezentanții — adică pe domnitori — din Principate. Se recomanda, totodată, să se acționeze cu prudență și cât mai discret posibil în vederea „suspendării temporare” a funcțiilor lor consulare și a unei eventuale plecări din țară⁶⁷.

Cu trecerea Prutului de către trupele ruse la 20 iunie/2 iulie, situația lui R. G. Colquhoun și S. Gardner devenea totuși dificilă. Ei trebuiau să mențină în rândul populației și a autorităților fidelitatea față de Curtea Suzerană și să evite izbucnirea oricăror tulburări. Ambii consuli au căutat să-și asigure superiorii că au făcut tot posibilul pentru a păstra calmul în Principat⁶⁸. Consulul britanic de la București sublinia că în cadrul „lungilor conversații” cu „cele mai influente persoane” pe tema ocupației a încercat să combată sentimentul de „disperare” ce predomină și care avea la bază ideea că ocuparea celor două țări poate deveni „permanentă” iar „soarta Basarabiei” putea „aștepta și pe aceste Principate”. „Este zadarnic, se plângea Colquhoun, să-i convingi că după rău poate veni și bine”. Se putea considera că Rusia, prin „invadarea teritoriului turc” a rupt deja acele tratate în virtutea cărora își „exercita drepturi speciale asupra Principatelor și aceasta putea deveni mai târziu o problemă dacă acele privilegii speciale trebuiau să-i revină sau dacă existența acestor provincii nu va fi garantată și de alte puteri europene”⁶⁹.

Odată cu declarația de război a Turciei, în urma refuzului Rusiei de a evacua Principatele Colquhoun și Gardner raportau despre plecarea lui Barbu Știrbei⁷⁰ și a lui Grigore Ghica⁷¹ din Țara Românească și Moldova, în urma ordinului primit de Poartă și despre componența celor două căimăcării ce urmau să conducă cele două țări pe durata absenței domnitorilor⁷². La 19/31 octombrie lord Stratford de Redcliffe cerea consulilor să părăsească Principatele, lăsând consulatele de la Iași și București în grija unor persoane de încredere⁷³.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem, r. 28; P.R.O.F.O. 78/947, f. 41—42, Stratford de Redcliffe către S. Gardner, *Therapia* 8/20 iunie 1853.

⁶⁸ Ibidem, r. 27; P.R.O.F.O. 78/944 f. 22 R.G. Colquhoun către Stratford de Redcliffe, 5/17 iunie 1853 și S. Gardner către lord Clarendon, Iași, 15/27 iunie 1853, ibidem, r. 28; P.R.O.F.O. 78/947 f. 37—38.

⁶⁹ Ibidem, f. 58—59 v. R.G. Colquhoun către Stratford de Redcliffe, 28 iunie/10 iulie 1853.

⁷⁰ Ibidem r. 28; P.R.O.F.O. 78/945 f. 68—69, R.G. Colquhoun către lord Clarendon, 15/27 octombrie 1853.

⁷¹ Ibidem, r. 28; P.R.O.F.O. 78/947, f. 101—104 S. Gardner către lord Clarendon, Iași 16/28 octombrie 1853; Foreign Office-ul aprobă conduita lui Gr. Ghica „de a părăsi domnia” și de a nu asculta „oridinea primite de la ruși ce erau contrare onoarei sale”, Clarendon către S. Gardner, Londra, 27 octombrie/9 noiembrie 1853, ibidem, f. 5—6.

⁷² Ibidem, r. 38; P.R.O.F.O. 78/945 f. 78—79 v. R.G. Colquhoun către lord Clarendon, 17/29 octombrie 1853; vezi și raportul lui S. Gardner către lord Clarendon, Iași 26 octombrie/7 noiembrie 1853. Ibidem, r. 28; P.R.O.F.O. 78/947 f. 140—110 v.

⁷³ Ibidem, r. 28; P.R.O.F.O. 78/945, f. 193—194, R.G. Colquhoun către Stratford de Redcliffe, *Therapia*, 19/31 octombrie 1853.

Se cunoaște că prima fază a războiului a fost un conflict numai între Rusia și Turcia, ce a durat din 23 octombrie 1853 până în 28 martie 1854. Luptele s-au desfășurat pe două fronturi: în Transcaucazia și pe Dunăre. Rapoartele celor doi consuli au relatat despre cel de-al doilea front, uneori cu lux de amănunte, însoțite de comentarii, ca de exemplu luptele de la Isaccea⁷⁴, Oltenița⁷⁵, Turtucaia și Giurgiu⁷⁶, Calafat⁷⁷ etc.

Intrarea Franței și Marii Britanii în război, în martie 1854, și teama că Austria ar putea să-i declare război aliindu-se cu celelalte mari puteri, a determinat Rusia să se retragă din Principatele române astfel că la sfârșitul lui august trupele ei au trecut dincolo de Prut. Comportarea Austriei s-a dovedit destul de amenințătoare ca să forțeze Rusia să ia o asemenea decizie. La 20 aprilie 1854, Viena și Berlinul încheiau un tratat, iar una din principalele prevederi se referea la intenția celor două state de a fixa retragerea Rusiei din Principate. Mult mai importantă a fost poate mobilizarea, de către Austria tot în aprilie 1854 a patru corpuri de armată în Galiția adăugându-se altor trei corpuri de armată mobilizate deja din toamna lui 1853 și concentrate în sudul Ungariei. La 3 iunie contele Buol trimetea rușilor o notă, cerându-le să se retragă din Principate și la 14 iunie Austria încheia cu Turcia un acord. Conform înțelegerii, Imperiul habsburgic ocupa Principatele imediat după retragerea trupelor țariste și se obliga să le restituie după încheierea păcii. Viena era interesată ca și Poarta și mai mult decât Anglia și Franța ca protectoratul rus să ia sfârșit în Principate. La sfârșitul lui iunie, țarul a fost nevoit să accepte situația supărat de ingrătitudinea și lipsa de reciprocitate a Austriei pentru serviciile aduse de Rusia în 1849.

Noua situație intervenită în sud-estul Europei și implicit în Principatele române a permis reîntoarcerea lui R. G. Colquhoun din Bosnia⁷⁸ la București la 29 iulie/10 august, după o absență de opt luni⁷⁹. Problemele consulare au fost girate în acest răstimp de consulul belgian, Poumay, Effingham Grant fiind și el nevoit să părăsească Țara Românească în urma notei primită de la comisarul rus, baronul Budberg, din 24 martie/6 aprilie⁸⁰. R. G. Colquhoun și-a grăbit venirea la București la cererea lui Omer pașa, care spera că prin prezența consulului „chiar neoficială, s-ar da un grad de încredere populației capitalei”⁸¹. Relațiile oficiale dintre consulatul britanic și guvernul Țării Românești s-au reluat în august 1855⁸².

Două probleme importante se desprind totuși din noianul de evenimente petrecute în anul 1854: disensiunile austro-otomane, care s-au con-

⁷⁴ Ibidem, r. 28; P.R.O.F.O. 78/947, f. 110—110 v. S. Gardner către lord Clarendon, 26 octombrie/7 noiembrie 1853.

⁷⁵ Ibidem, r. 28; P.R.O.F.O. 78/945, f. 101—102, R.G. Colquhoun către lord Clarendon, 23 octombrie/4 noiembrie 1853.

⁷⁶ Ibidem, f. 116—117, R.G. Colquhoun către lord Clarendon, 31 octombrie/12 noiembrie 1853.

⁷⁷ Ibidem, r. 31; P.R.O.F.O. 78/1010 f. 33—34 v; Eff. Grant către lord Clarendon, 30 decembrie 1853/11 ianuarie 1854.

⁷⁸ Ibidem, f. 3, lord Clarendon către R.G. Colquhoun, Londra, 8/20 aprilie 1854.

⁷⁹ Ibidem, f. 251, R.G. Colquhoun către lord Clarendon, 31 iulie/12 august 1854.

⁸⁰ Ibidem, f. 101—102 Eff. Grant către lord Clarendon, 25 martie/6 aprilie 1854.

⁸¹ Ibidem, f. 215—218; R.G. Colquhoun către lord Clarendon, 31 iulie/12 august 1854.

⁸² Ibidem, r. 34; P.R.O.F.O. 78/1098 f. 154—156 v. R.G. Colquhoun către lord Clarendon, 13/25 august 1854.

cretizat în lupta autorităților militare de ocupație austriece pentru câștigarea supremației în Principate în detrimentul celor otomane și în al doilea rând — și poate cel mai important — interesul Foreign Office-ului pentru situația din Moldova și Țara Românească și soarta exilaților români de la 1848. Acest fapt se datora în mare parte și propagandei emigrației române în Anglia⁸³.

Amestecul tot mai fățiș al Austriei în treburile interne ale Principatelor române nemulțumea nu numai Poarta, dar și pe reprezentantul britanic de la București. Astfel în cazul readucerii lui Barbu Știrbei la conducerea țării, neînțelegerile dintre autoritățile austriace și otomane au luat amploare. Se știe că Poarta nu dorea revenirea fostului domnitor, acuzat de a fi filo-rus⁸⁴. Ea era încurajată de consulul britanic de la București și de ambasadorul britanic, lord Stratford de Redcliffe. Dar Barbu Știrbei era susținut de Austria. Conflictul a început de la faptul că invitația de a se întoarce în țară a fost înmănată domnitorului de către de Laurin, un austriac și nu de ambasadorul Turciei din capitala Austriei, ceea ce a iritat Poarta, considerând actul drept o încălcare a drepturilor ei de putere suzerană⁸⁵. Neînțelegeri au fost și cu privire la ceremonialul de primire a lui Știrbei în capitală⁸⁶. Drept urmare, Omer pașa a plecat din București pentru a nu asista la sosirea domnitorului⁸⁷. Un alt caz a fost cererea generalului Alleman de a permite întoarcerea în țară a lui Mavros, Ioanides, Florescu, colonelul Solomon, cunoscuți partizani ai Rusiei, și refuzul categoric al lui Omer pașa⁸⁸. Dar ceea ce nu puteau admite autoritățile otomane din Principate era intervenția tot mai directă a reprezentanților Austriei în dirijarea treburilor interne a celor două țări române și încercarea de a impune punctele lor de vedere. Această situație întărea credința Porții că la Viena se încerca subminarea autorității ei în aceste „provincii” ale Imperiului⁸⁹.

Disensiuni erau și pe plan militar, ca de exemplu restricțiile impuse de generalisimul imperial Coronini în legătură cu mișcarea trupelor oto-

⁸³ Beatrice Marinescu, *Romanian — British Political Relations 1848—1877*, București, 1983 p. 44—57.

⁸⁴ Arh. St. Buc. microfilme Anglia, r. 31; P.R.O.F.O. 78/1011 f. 181—183. R.G. Colquhoun către lord Clarendon. Este interesantă relatarea întrunirii cu E. Poujad, Derviş pașa și Daoud bey de la reședința consulului unde s-a discutat activitatea politică și administrativă a lui B. Știrbei pe marginea memoriului prezentat de comisarul otoman. Principalele capete de acuzare erau: domnitorul era informat de intrarea trupelor ruse în Principate încă de la sfârșitul anului 1852; B. Știrbei nu a înștiințat Poarta despre ordinul primit de la consulul general al Rusiei de a înceta orice relație cu Turcia și de a suspenda plata tributului; a dat informații rușilor cu mult înaintea intrării lor în Principate.

⁸⁵ Ibidem r. 31; P.R.O.F.O. 78/1010 f. 343—344. R.G. Colquhoun către Stratford de Redcliffe, 13/25 septembrie 1854.

⁸⁶ Ibidem, r. 31; P.R.O.F.O. 78/1011, f. 84—86. R.G. Colquhoun către lord Clarendon, 21 septembrie/3 octombrie 1854.

⁸⁷ Ibidem, r. 31; P.R.O.F.O. 78/1010, f. 358. R.G. Colquhoun către lord Clarendon, 18/30 septembrie 1854.

⁸⁸ Ibidem, r. 31; P.R.O.F.O. 78/1011 f. 358; R.G. Colquhoun către Stratford de Redcliffe, 8/20 decembrie 1854; ibidem f. 382—385, R.G. Colquhoun către lord Westmorland, 10 22 decembrie 1854.

⁸⁹ Ibidem, r. 31; P.R.O.F.O. 78/1010 f. 343—344; R.G. Colquhoun către Stratford de Redcliffe 13/25 septembrie 1854.

mane⁹⁰ discuții aprinse între conducerile celor două armate de ocupație⁹¹, și nu în ultimul rând „sentimentul de suspiciune” ce exista între cele două armate aliate⁹².

Creșterea influenței Austriei în Principate, neînțelegerile dintre autoritățile austriace și otomane, în care au fost atrași și reprezentanții consulari ai marilor puteri la București îngrijora Foreign Office-ul. La 21 decembrie 1854/2 ianuarie 1855 lord Clarendon atrăgea atenția consulului britanic, R. G. Colquhoun, că a omis trimiterea documentelor „privind diferendele austro-turce în Principate” și cerea să transmită lordului Westmorland, ambasadorul Marii Britanii la Viena, informații cât mai detaliate „cu privire la toate chestiunile ce există între autoritățile austriace și otomane”⁹³. Desele conflicte dintre autoritățile celor două imperii care ocupau Principatele nelinișteau pe oamenii de stat britanici, având în vedere situația critică existentă în Europa și relațiile dintre marile puteri în contextul crizei orientale. În cazul dat Anglia nu avea interesul nici economic și cu atât mai puțin politic ca locul Porții la Dunărea de Jos să fie luat de Austria. După cum sublinia R. G. Colquhoun „dreptul de a superviza” problemele Țării Românești trebuia să revină numai „comisarilor sultanului”⁹⁴.

Viena, pe durata războiului Crimeii, a devenit centrul diplomatic al Europei, unde s-au desfășurat discuțiile în legătură cu încheierea războiului. Ele au avut ca scop aparent înțelegerea între părți. În realitate năzuința ambelor tabere beligerante era să câștige de partea lor Austria. Negocierile, după cum anticipase lord Russell, n-au reușit să stabilească pacea, dar în schimb, au adus în fața marilor puteri printre altele și problema celor două Principate. Chestiunea țărilor române a dat naștere la discuții vii și a relevat interesele economice și politice diferite ale puterilor europene în aceste „provincii” periferice ale Imperiului otoman. Austria, Anglia, Franța și Turcia au încheiat așa numitul „memorandum”. Cele patru puncte au fost schițate de lord Clarendon în iulie 1854 și acceptate în principiu de Franța și Austria în august același an, fiind trimise apoi spre examinare Rusiei. Primul punct dezbătea problema reorganizării Principatelor române, care a produs puternice divergențe între reprezentanții diplomatici ai puterilor europene. Scopul urmărit de Marea Britanie era abolirea „protectoratului exclusiv” al Rusiei asupra Principatelor și înlocuirea lui cu garanția marilor puteri.

Pentru a avea o situație clară asupra celor două țări române E. Hammond, subsecretar de stat la Foreign Office, a cerut lui R. G. Colquhoun relații în legătură cu: scopurile politice reale ale Austriei în Principate; părerea lui asupra celei mai bune forme de guvernare și mijloacele prin care s-ar putea realiza; dacă unirea celor două Principate ar fi avantajoasă și

⁹⁰ Ibidem, r. 31; P.R.O.F.O. 78/1011 f. 224—225, R.G. Colquhoun către lord Clarendon, 1/13 noiembrie 1854.

⁹¹ Ibidem, r. 31; P.R.O.F.O. 78/1011, f. 258—260, R.G. Colquhoun către lord Clarendon, 9/21 noiembrie 1854.

⁹² Ibidem, r. 31; P.R.O.F.O. 78/1010, f. 260—261, R.G. Colquhoun către lord Clarendon, 13/25 august 1854.

⁹³ Ibidem, f. 297—298. R.G. Colquhoun către lord Clarendon, 2/14 septembrie 1854.

⁹⁴ Ibidem, r. 33; P.R.O.F.O. 78/1097 f. 1. lord Clarendon către R.G. Colquhoun, 21 decembrie 1854/2 ianuarie 1855 și instrucțiunile din 24 septembrie/8 octombrie 1854.

care ar fi oamenii indicați pentru administrarea lor⁹⁵. Din păcate răspunsul lui R. G. Colquhoun ne lipsește, dar se știe că a trimis un Memorandum referitor la chestiunile ce i-au fost puse⁹⁶. În schimb avem raportul lui din 1/13 octombrie în legătură cu exilații politici români implicați în evenimentele de la 1848⁹⁷. Se știe că exilații au desfășurat o intensă propagandă în vederea admiterii unei legiuni române⁹⁸. Luptând alături de Franța, Anglia și Turcia ei nădăjduiau să câștige sprijinul acestora la Conferința de pace. Pentru a fi mai siguri, câțiva dintre emigrații din apus, printre care și Gheorghe Magheru, frații Nicolae și Ștefan Golescu, generalul Ch. Tell și alții au sosit în capitala Turciei. Acțiunea lor a eșuat din cauza intrigilor lui Eliade pe lângă Omer pașa, comandantul trupelor otomane, aflat la Șumla și a neînțelegerilor dintre ei; dar și din cauza marilor puteri și a Porții, care n-au încurajat cu nimic această dorință de afirmare a românilor. După cum arăta A. G. Golescu într-o scrisoare era necesar ca „proscrișii români” să fi rămas la Paris și Londra ca „să facă pe oamenii guvernului să înțeleagă că pentru români este acum vorba numai de o chestiune națională și numai națională” și nu cum erau bănuți că „vor să puie foc la cele patru colțuri ale Europei”⁹⁹. Printre ele era și guvernul de la Viena, care a cerut explicații Porții în această problemă. Ea a reproșat că ar fi permis intrarea în țară a unor exilați ca de exemplu C. A. Rosetti și N. Golescu. Totodată a intervenit pe lângă secretarul de stat britanic pentru a-i susține demersurile la Constantinopol, argumentând că interesele acesteia cer ca la frontierele ei să nu se permită „intrigi revoluționare”¹⁰⁰. Consulul britanic a negat asemenea afirmații, susținând că în afară de Eliade, „singurul căruia i s-a permis să pună piciorul în Valahia”, nici unul din exilați n-a fost în Țara Românească. R. G. Colquhoun nu-și putea „imagina” de ce Viena se referă în special la N. Golescu și C. A. Rosetti. „Dreptatea față de aceste persoane”, scria Colquhoun, „mă determină să spun un cuvânt în favoarea lor, în special pentru N. Golescu. Îl cunosc de aproape douăzeci de ani și pot spune aproape în mod sigur că nici odată n-a întreținut principii ce i s-au atribuit — de incitare a țăranilor, împotriva clasei proprietarilor. Din una din cele mai vechi familii din Valahia, stimată prin conduita morală, familia a fost respectată de toate clasele, și într-adevăr cred că părerea unanimă a oamenilor — boieri, negustori, țărani —, ce se aude ar fi ca N. Golescu să fie unul din cei trei aleși ca viitori domnitori”. Consulul opina că și Reșid pașa avea o bună părere despre N. Golescu. În general, R. G. Colquhoun își exprima speranța că Poarta va acorda o mai mare încredere exilaților și o „apreciere corectă a caracterelor și motivelor acestor tineri ce în 1848 au fost contaminați de epidemia politică a zilei, ca Goleștii și alți câțiva ca ei, care au fost devotați Turciei și restabilirii influenței ei în Țara Româ-

⁹⁵ Ibidem, r. 31; P.R.O.F.O. 78/1011 f. 122—122 v. R.G. Colquhoun către Strat ord de Redcliffe, 4/16 octombrie 1854.

⁹⁶ Ibidem, f. 217—218 v. R.G. Colquhoun către lord Clarendon, 30 octombrie/11 noiembrie 1854.

⁹⁷ Ibidem, r. 31; P.R.O.F.O. 78/1010 f. 17—19, lord Clarendon către R.G. Colquhoun, 1/13 septembrie 1854.

⁹⁸ Cornelia Bodea, *Lupta pentru Unire a revoluționarilor exilați de la 1849*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 125—166.

⁹⁹ G. Fotino, *Boierii Golești*, 1930, vol. IV, p. 60.

¹⁰⁰ Arh. St. Buc., microfilme Anglia, r. 31; P.R.O.F.O. 78/1010, f. 17—19, lord Clarendon către R.G. Colquhoun, 1/13 septembrie 1854.

nească. Ei au rezistat argumentului ispititor a câtorva care doreau o completă independență și, din contra, au văzut liniștea numai în dependența de Poartă”¹⁰¹.

Pe plan internațional anul 1855 este dominat de lucrările conferinței de la Viena din martie și de victoria aliaților la Sevastopol. Pe plan local, în Principate, au continuat fricțiunile austro-turce și lupta comisarului otoman, susținută de consulul britanic, împotriva lui B. Știrbei. Dar problema care revine tot mai des în rapoartele consulare britanice din acest an era chestiunea Unirii pusă în cadrul conferinței din capitala imperiului habsburgic.

În martie 1855 s-au deschis la Viena lucrările conferinței, prezidate de contele Karl von Buol Schauenstein. În cadrul conferinței trebuiau să se dezbată cele patru puncte din Memorandum-ul acceptat la sfârșitul lui noiembrie 1854 și de Rusia. După cum am amintit mai sus, primul punct se referea la Principate. La cererea Porții cei doi domnitori au trimis la Conferința de la Viena, pe lângă reprezentantul otoman, Aali pașa, pe C. Negri din partea Moldovei¹⁰² și pe Arsachi din partea Țării Românești¹⁰³. Față de acesta din urmă, R. G. Colquhoun avea mari rețineri. În raportul din 3/15 iunie adresat ambasadorului Marii Britanii la Viena, lord Westmorland, consulul îl descria ca pe „cel mai devotat partizan pe care Rusia l-a avut în Valahia” și nu avea „nici un dubiu” în a afirma că delegatul muntean devenise filo-austriac cu scopul „de a servi în realitate Rusiei”¹⁰⁴.

La Viena conducerea dezbaterilor diplomatice a fost preluată de Franța, prin reprezentantul ei, F. A. Bourquenay, care a propus emiterea unui proiect de Unire a Principatelor sub un domnitor străin. Lordul John Russell a evitat să-și dea părerea. După el, această problemă privea Poarta și trebuia „amânată până în momentul când guvernul otoman va fi în măsură să facă cunoscută părerea sa conferinței”¹⁰⁵. Motivarea Franței că unirea celor două țări într-un singur stat putea constitui un temei de rezistență mai eficace în cazul unei eventuale agresiuni, n-a reușit să convingă pe reprezentantul Marii Britanii, care susținea că unirea era „inoportună”. vederile Angliei asupra dezvoltării viitoare a celor două țări române erau cuprinse în instrucțiunile Foreign Office-ului către lordul John Russell¹⁰⁶. Scopul urmărit de guvernul britanic era abolirea „protectoratului exclusiv” al Rusiei asupra Principatelor și menținerea statu-quo-ului anterior războiului în această zonă. Faptul că la conferință puterile europene au căzut de acord asupra garantării integrității Imperiului otoman ca bază a „echilibrului european”, a determinat Anglia să susțină cu tenacitate necesitatea unei dependențe mai strânse între Principate și puterea suzerană. Se cerea în schimb sultanului să garanteze celor două țări o constituție liberă,

¹⁰¹ Ibidem r. 31; P.R.O.F.O. 78/1011, f. 116—119 v. R.G. Colquhoun către lord Clarendon, 1/13 octombrie 1854.

¹⁰² Ibidem, r. 33; P.R.O.F.O. 78/1097, t. 294—297. R.G. Colquhoun către Stratford de Redcliffe, 3/15 iunie 1855.

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ T.W. Riker, *The concert of Europe and Moldavia in 1857*, în „English Historical Review”, nr. 166 nota de la p. 228.

¹⁰⁶ D.A. Sturdza, *Acte și Documente*, vol. II, p. 594, 638, 641—642.

cu adunări reprezentative și cu domnitori investiți de sultan¹⁰⁷. De fapt ceea ce preocupa pe oamenii de stat britanici era „neutralizarea Mării Negre”. Această clauză n-a putut fi acceptată de Rusia și lucrările Conferinței s-au întrerupt în iunie 1855. Decizia asupra păcii sau războiului a rămas să fie hotărâtă de armatele țărilor beligerante pe câmpul de luptă din Crimeia.

În Principate atitudinea reprezentanților Angliei la conferința de la Viena a stârnit indignare în rândul elementelor progresiste. În Memorandum-ul prezentat lui R. G. Colquhoun de unii boieri din Moldova și Țara Românească — relativ la primul punct discutat la Viena referitor la Principate — se cerea ca orice modificare în viața internă a celor două țări române, să se facă cu consimțământul prealabil al locuitorilor. Unii s-au pronunțat, în cadrul convorbirii cu reprezentantul britanic, pentru un domnitor străin. În același document se sublinia pericolul protectoratului Austriei sau Rusiei în Principate pentru securitatea și integritatea Imperiului otoman ca și pentru libertatea navigației pe Dunăre. De asemenea se denunța politica țarismului și a Imperiului habsburgic față de cele două țări române¹⁰⁸. R. G. Colquhoun remarcă în raportul său către Clarendon din 29 iunie/11 iulie că „unii doreau imediat un prinț străin, alții unul autohton, care să fie ales din cele două Provinci, unite sub un singur guvern”, dar toți — sublinia consulul — erau de acord să se îndepărteze influența Rusiei și a Austriei din Principate¹⁰⁹. Interesant este răspunsul secretarului de stat britanic... „trebuie să-ți declar, scria el la 21 iulie/2 august, că am citit cu mult interes extrasele din Memorandum-ul asupra poziției Principatelor Dunărene, pe care l-ai primit de la unii boieri din Valahia și Moldova. Guvernele francez și britanic au început din nou să se considere libere și neglegate de dezbaterile conferinței de la Viena”¹¹⁰.

Al doilea eveniment pe plan european — căderea Sevastopolului — a stârnit un val de entuziasm în rândurile populației din București, care a manifestat imediat în fața consulatelor Marii Britanii și al Franței¹¹¹. Spre deosebire de guvernul român, care a refuzat de a sărbători evenimentul pe motiv că domnitorul nu era în Capitală¹¹², simpatizanții celor două mari puteri victorioase au înmănat o adresă consulilor respectivi, cerând să transmită poporului britanic simpatia și felicitările românilor¹¹³. Atitudinea guvernului român și în special a lui Barbu Știrbei, care „s-a opus oricărei demonstrații”¹¹⁴ a nemulțumit pe reprezentantul Marii Britanii¹¹⁵, deși

¹⁰⁷ *Ibidem*; vezi și H. Temperley, *The Union of Roumanian in the private letters of Palmerston, Clarendon and Cowley, 1855—1857*, București 1937, p. 4 și urm.

¹⁰⁸ Arh. St. Buc. microfilme Anglia r. 33; P.R.O.F.O. 78/1097 f. 309—311, R.G. Colquhoun către lord Clarendon 29 iunie / 11 iulie 1855 și f. 313—335 v.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ *Ibidem*, r. 34; P.R.O.F.O. 78/1098 f. 1—1 v. lord Clarendon către R.G. Colquhoun 21 iulie/2 august 1855.

¹¹¹ *Ibidem*, f. 203—206, R.G. Colquhoun către lord Clarendon, 30 august/11 septembrie 1855.

¹¹² *Ibidem*, f. 226—228, R.G. Colquhoun către Stratford de Redcliffe, 5/17 septembrie 1855.

¹¹³ *Ibidem*, f. 207—212. Adresă manifestanților din București către R.G. Colquhoun, 30 august/11 septembrie 1855.

¹¹⁴ *Ibidem*, f. 226—228, R.G. Colquhoun către Stratford de Redcliffe, 5/17 septembrie 1855.

¹¹⁵ *Ibidem*, f. 238—243. R.G. Colquhoun către lord Clarendon, 14/26 septembrie 1855.

domnitorul la întoarcerea sa în Capitală a încercat să scuze incidentul, prezentând cu întârziere felicitările oficiale ¹¹⁶.

În tot cursul anului 1855 R. G. Colquhoun n-a încetat să discrediteze pe domnitor în fața superiorilor săi, demonstrându-le slăbiciunile politice și administrative ale domniei. Astfel cu ocazia anchetei condusă de Derviș pașa — începută în 1854 ¹¹⁷ — Colquhoun era gata să dea orice informație în legătură cu guvernarea Știrbei ¹¹⁸. De asemenea, el n-a pierdut ocazia „să repete” în fața Marelui vizir, Aali pașa, cu ocazia întrevederii de la Rusciuc „motivele de plângere, pe care locuitorii din Valahia le au împotriva domnului și a guvernului său” ¹¹⁹. La 25 ianuarie/6 februarie 1855 reprezentantul britanic informa atât Foreign Office-ul cât și pe lord Westmorland, la Viena, despre contribuția bănească pentru război strânsă din ordinul lui B. Știrbei pentru Rusia ¹²⁰. Acuzația era gravă. Astfel se explică de ce primește imediat instrucțiuni de la Londra ca să cerceteze dacă s-au acordat sume în plus guvernului rus față de ce s-a strâns ¹²¹. O schimbare însă a lui B. Știrbei, cu toate străduințele depuse de R. G. Colquhoun nu putea să aibă loc, după cum i-a declarat și Aali pașa, din cauza împrejurărilor existente ¹²².

Sfârșitul anului 1855 aducea totuși poporului român mari speranțe în îndeplinirea dorințelor de emancipare socială, politică și națională, deciderate ce urmau să se îndeplinească în următorii ani.

În concluzie, se poate constata că toate aceste aspecte ale activității consulilor britanici de la Iași și București trebuie privite prin prisma intereselor britanice urmărite în sud-estul Europei, ei fiind reprezentanții fideli a principiilor de politică externă a cabinetului de la Londra — apărarea integrității Imperiului otoman.

POSTREVOLUTIONARY POLITICAL DEVELOPMENTS IN THE ROMANIAN PRINCIPALITIES AS ILLUSTRATED BY ENGLISH DIPLOMATIC REPORTS (1849—1853)

Summary

Based on English diplomatic and consular documents concerning the Romanian Principalities, the research paper focuses on the years 1849—1855 and deals with the repression of the 1848 revolution in Hungary and Transylvania and the final stage of military operations in the Crimean War which

¹¹⁶ Ibidem.

¹¹⁷ Ibidem, r. 31; P.R.O.F.O. 78/1011, f. 181—191, R.G. Colquhoun către lord Clarendon, 19/31 octombrie 1854.

¹¹⁸ Ibidem, r. 33; P.R.O.F.O. 78/1097, f. 72—77, R.G. Colquhoun către lord Clarendon, 31 decembrie 1854/12 ianuarie 1855.

¹¹⁹ Ibidem, f. 302—303, R.G. Colquhoun către lord Clarendon, 18/30 iunie 1855.

¹²⁰ Ibidem, f. 143—145 v. R.G. Colquhoun către lord Westmorland, 22 ianuarie/3 februarie 1855.

¹²¹ Ibidem, f. 15; lord Clarendon către R.G. Colquhoun, Londra, 14/26 februarie 1855.

¹²² Ibidem, f. 302—303, R.G. Colquhoun către lord Clarendon, 18/30 iunie 1855.

resulted in the defeating of Russia. The reports by the British consuls in Jassy and Bucharest highlight the tribulations of Moldavia and Wallachia in the last years of tsarist domination to be suppressed by the 1856 Peace Congress in Paris. The coercive and liberty-restraining regime, the hounding and the persecuting of the 1848 revolutionaries, as well as of their families, the reinstatement of the Organic Regulations, the severe censorship give us a bleak image of the tsarist policy in the occupied Principalities.

As for the position of Great Britain toward the developments in the Principalities and in south-eastern Europe as a whole, the author sheds a light on the winding policy carried on by the representative of the Foreign Office, Lord Palmestron. Although economic issues were in dispute between England and Russia at the mouths of the Danube, while the former was politically promoting the interests of the Ottoman Empire and the preserving of its integrity, England nevertheless allowed in 1849 a Russian military intervention in Transylvania — as it had previously done in 1848, when the Principalities had been concerned — with the aim to suppress the revolution which had shattered the Habsburg Empire. England resumed its time-enduring policy of hindering the Russian progress toward the Straits only when confronted with the conservatory Austro-Russian alliance concluded during the autumn of 1849. Reports by British consuls in Jassy and Bucharest exhibit the position British diplomats had adopted toward the quite disheartening developments in the Principalities following the retreat of the occupation army after the Balta-Liman Convention in 1849 triggered by the setting up of a conservatory regime, especially in Wallachia. The aftereffects of the deterioration of the Anglo-Russian relations between 1851—1853 show clearly at the outbreak of the Russo-Turkish war and after the invasion of the Principalities. England and France join interests with the Ottoman Empire, while Austria offers diplomatic support to the common cause. Thereby, Russia is forced out of the Principalities where an Austro-Turkish occupation is established. The information conveyed through British diplomatic reports indicates that the new Austrian occupation was highly unpopular and basically conservative and gives highlights on the restlessness of the public opinion which largely favoured the abolishment of the Austro-Turkish domination and of the tsarist protectorate. By the end of the year 1855, the Romanians had great expectations as for their struggle to fulfil their dream of liberty and to overthrow a regime of foreign domination.

CONTRIBUȚII LA STUDIUL PROIECTELOR MAZZINIENE ÎN ARIA EUROPEI CENTRO- ORIENTALE (1866 – 1870)

RALUCA TOMI

Destin aparte în galeria personalităților ce au marcat prin existența lor generația Risorgimento-ului, Giuseppe Mazzini a visat și acționat nu numai pentru împlinirea idealului național italian dar și pentru o nouă ordine politică europeană concepută sub forma unor „unități naționale în mijlocul unei posibile confederații”¹.

Prezentul studiu își propune să surprindă aspecte inedite ale acțiunii mazziniene în cadrul Alianței Republicane Universale pentru emanciparea națiunilor din Europa centro-orientală și reverberațiile acesteia în spațiul românesc.

Concepția mazziniană asupra regenerării umanității — „scara prin care omul se apropie de Dumnezeu”² — se întemeiază pe principiul asocierii, „pârghia lumii, singurul instrument de regenerare care a fost dat rasei umane”³. Nu întâmplător Mazzini fondează în 1834 „Tânăra Europă”, în 1850 Comitetul Central Democratic European iar în septembrie 1866 apare manifestul de constituire a Alianței Republicane Universale.

Încă din acest prim document transpare legătura vitală dintre realizarea unității italiene în jurul republicii și eliberarea națiunilor din regiunea centro-orientală. Conform viziunii mazziniene monarhia sabaudă în vara lui 1866, prin acceptarea prevederilor păcii de la Viena n-a trădat numai cauza italiană — Veneția a fost câștigată în urma unui abil joc diplomatic între Austria și Franța, iar problema romană a rămas nerezolvată — dar și speranțele popoarelor aliate aflate „de-o parte și de alta a Savei, de-a lungul Dunării, de-a lungul Carpaților, în Ungaria, în Galiția, în Boemia, în Serbia, ale românilor... care au cea mai mare parte dintre ai lor în Transilvania, în Banat, în alte provincii austriece”⁴.

Cu entuziasmul și credința că noua încercare de asociere va trezi spiritul contemporanilor și-i va mobiliza la un nou asalt împotriva regimurilor absolutiste, Mazzini desfășoară o activitate frenetică: elaborează statutele alianței⁵, stabilind ca norme generale „apostolatul republican, înarmarea celor afiliați, conlucrarea cu armata”⁶; se preocupă de constituirea unei

¹ G. Mazzini, *Scritti editi ed inediti*, vol. 92, Imola, 1940, p. 158.

² L. Salvatorelli, *Pensiero e azione del Risorgimento*, Torino, 1962, p. 97.

³ G. Mazzini, *Foi et avenir*, Paris, 1850, p. 11.

⁴ Idem, *Scritti editi ed inediti*, vol. 86, p. 28.

⁵ *Ibidem*, p. 100–101.

⁶ *Ibidem*, vol. 87, Scrisoare către Virgilio Estival la Zürich din 25 aprilie 1868, p. 68.

rețele de asociații locale — în Italia și naționale — în Europa⁷; clarifică raporturile dintre Alianță și masonerie⁸; încearcă să-l convingă pe Garibaldi de viabilitatea regimului republican⁹.

Vasta corespondență mazziniană ne dezvăluie sfera de influență a Alianței, care tindea să cuprindă un caracter internațional. Într-o scrisoare din 9 iulie 1868 adresată Marelui Maestru al Orientului, din Italia, Mazzini precizează că Alianța „are rădăcini în Europa și S. U. A. ... <și> încearcă să conecteze ... toate diversele asociații din Europa, lăsând fiecăreia libera dezvoltare a misiunii sale”¹⁰. Despre activitatea Alianței în S. U. A. subliniază în altă corespondență: „alianța are această particularitate importantă: are rădăcini în S. U. A. și va avea o dezvoltare puternică și publică îndată ce conflictul dintre Președinte și Congres nu va absorbi activitatea republicanilor americani”¹¹.

Este interesant de subliniat concepția mazziniană cu privire la obiectivele Alianței Republicane Universale în diferite regiuni europene. Dacă pentru Franța, Spania și Italia realitatea imediată impunea instaurarea regimurilor republicane, pentru spațiul centro-oriental prioritară era emanciparea națională. Erau obiective distincte, dar a căror realizare nu era posibilă decât prin conjugarea lor. „Dacă un guvern național va exista două luni în Italia, are să aibă Orientul și cu asta problema orientală”¹², declara Mazzini într-o scrisoare din iunie 1868. Ideea se regăsește în întreaga corespondență din epocă. „Privește la Orientul Europei: acea problemă vitală pentru viitor este în mâna primului popor care le va spune slavilor, românilor și grecilor: pentru un concept național eu vă ajut”¹³.

Preocuparea constantă pentru destinul națiunilor din Europa centro-orientală reiese din bogata corespondență a lui Mazzini cu patriotul polonez Marian Langiewicz. Trimis în vara lui 1866 cu misiunea de a realiza o înțelegere între slavii de sud, greci și români „pentru a ridica dubla problemă turcă și austriacă”¹⁴ în contextul declanșării războiului austro-prusac, Marian Langiewicz va fi primit de Rosetti la București¹⁵. Deși planul mazzinian eșuează, revoluționarul polonez primește instrucțiuni să-și continue activitatea: „Astăzi ca și înainte succesul constă într-un acord între Serbia, România și Grecia”¹⁶. De remarcat că scrisoarea lui Mazzini datează din 25 decembrie 1866, la scurt timp după constituirea Alianței Republicane Universale.

Deosebit de importantă pentru viziunea mazziniană în legătură cu emanciparea Orientului european este scrisoarea către Marian Langiewicz din 26 iunie 1867. După ce analizează influențele turco-ruse din zonă, Mazzini

⁷ *Ibidem*, vol. 86, pag. 99.

⁸ *Ibidem*, vol. 87, pag. 23, Mazzini către Rosario Bognasco la Palermo din 26 martie 1868.

⁹ *Ibidem*, vol. 87, pag. 119, Mazzini către Maurizio Quadrio — 23 iunie 1868.

¹⁰ *Ibidem*, pag. 124—125.

¹¹ *Ibidem*, pag. 185, Mazzini către Gennaro Bovia, 2 octombrie 1868.

¹² *Ibidem*, pag. 105—106, Mazzini către Giuseppe Moriondo, 9 iunie 1868.

¹³ G. Mazzini, *Scritti editi ed inediti, Epistolario*, vol. 55, p. 145, *Scrisoare către Agostino Bertani* din 26 august 1869.

¹⁴ *Ibidem*, vol. 51, p. 200.

¹⁵ Ștefan Delureanu, *Progetti d'azione di Mazzini e di Garibaldi nell'area centro-orientale europea (1859—1866)*, Cagliari, 1983, p. 18.

¹⁶ G. Mazzini, *Scritti editi ed inediti*, vol. 52, pag. 189.

adaugă: „Soluția problemei orientale <constă> într-o mișcare insurecțională a popoarelor creștine; mișcarea nu poate reuși decât printr-un acord între slavi, greci și români”. Emanciparea națională condiționează viitoarea configurație politică a zonei: „acest acord trebuie să se fondeze pe ideea unei Elveții Orientale, federație de națiuni și Constantinopolul oraș liber... aparținând tuturor... sediul Dietei Centrale”. Sfârșitul scrisorii este semnificativ deoarece reafirmă unul dintre obiectivele Alianței Republicane Universale: „O Italie republicană condusă de noi va fi cel mai puternic ajutor al emancipării Orientului”¹⁷. Proiectul de constituire a unei federații orientale cu centrul la Constantinopol se regăsește și în instrucțiunile trimise Centrului polonez al Alianței Republicane în august 1868¹⁸.

Anii 1868—1869 sunt promițători pentru Alianță. Mazzini este încredințat de iminența instaurării regimurilor republicane în Franța¹⁹ și Spania²⁰, evenimente ce ar marca începutul renașterii europene. Paralel, în zona orientală lupta antiotomană ia amploare întreținută de rezistența cretană²¹ — ce realiază speranțele grecilor aflați în provinciile otomane —, de intensa activitate a comitetelor bulgărești ce pregăteau o nouă mișcare insurecțională.

Implicarea liberal-radicalilor în sprijinirea comitetelor bulgărești organizate pe teritoriul României este sesizată în epocă de reprezentanții diplomației austro-ungare, ruse și otomane și va constitui una dintre cauzele îndepărtării lor de la guvern.

Numeroase studii de specialitate au fost dedicate acestei probleme. Prezenta contribuție încearcă să surprindă un aspect nesesizat: implicarea agenților mazzinieni alături de liberali-radicali și comitetele bulgărești în organizarea unei mișcări insurecționale antiotomane de amploare în vara lui 1868.

Într-un raport al poliției secrete austro-ungare aflat în arhivele italiene²² se dau informații prețioase despre organizarea, scopul și activitatea comitetelor bulgărești prezente pe teritoriul României. Se menționează că printre membrii Comitetului Central din București sunt și: „C. A. Rosetti, prieten și coleg cu Brătianu, Carada, brațul drept al lui Rosetti, deputat și redactor șef la „Românul”; Ciocârlan, prefectul poliției din București; Serrurie, inginer și deputat român”. Scopul Comitetului era de a organiza o insurecție generală în Bulgaria, Bosnia și Herțegovina în acord cu organizațiile similare din provinciile grecești din Turcia. Activitatea sa era de a centraliza informațiile trimise de sub-comitetele din Balcani cu privire la organizarea acțiunii și de a supraveghea depozitele de arme. Comitetul din București poseda o mare cantitate de arme sub supravegherea lui Rosetti, Ciocârlan și Gejureff. Instrucțiunile din iunie 1868, trimise de Comitetul Central subcomitetelor din Balcani, vizau crearea unei diversiuni în Bulgaria care să mascheze declanșarea mișcării în Bosnia și Herțegovina.

¹⁷ *Ibidem*, vol. 53, pag. 100—101.

¹⁸ G. Mazzini, *Discorsi*, Al centro polacco dell'Alleanza Repubblicana, 22 august 1868, pag. 51.

¹⁹ G. Mazzini, *Scritti editi ed inediti*, vol. 87, pag. 105—106.

²⁰ *Ibidem*, pag. 240, *Către prietenii din Roma*, 4 ianuarie 1869.

²¹ Ștefan Delureanu, *op. cit.*, p. 187.

²² Raport inedit pus la dispoziție cu generozitate de domnul dr. Ștefan Delureanu.

Activitatea febrilă a comitetelor bulgărești, sprijinul moral și material al guvernelor liberal-radicală sunt surprinse și în rapoartele lui J. Woronicz, agentul din Tulcea al Biroului de presă polonez, constituit în 1867 la Constantinopol cu sprijinul autorităților otomane²³. Astfel în scrisoarea din 9 septembrie 1868 acesta remarcă „România va participa activ la o acțiune ostilă contra Turciei”²⁴.

În organizarea mișcării insurecționale antiotomane din vara-toamna lui 1868 au fost implicați și agenți mazzinieni. În sprijinul acestei afirmații aducem raportul consulului general al Italiei în România, baronul Fava din 5 noiembrie 1868 adresat lui Menabrea. Consulul italian atenționează despre prezența în București a lui Bidischini, „colonel în brigăzile lui Garibaldi” și socrul lui Menotti Garibaldi, care este în lăgtură cu „un comitet central româno-garibaldian” cu scopul de a susține „insurecția bulgară”²⁵.

Woronicz, în rapoartele către Aali-pașa, informa despre prezența la București a lui Menotti Garibaldi — care alături de socrul său se ocupa incognito de afaceri comerciale și industriale²⁶ — și a lui Ricciotti Garibaldi care sub un nume fals dorea să se angajeze inginer la calea ferată București-Mangalia²⁷.

Dacă prezența fiilor lui Garibaldi în România este îndoielnică și baronul Fava o face să rezulte astfel, informându-l pe Menabrea că Menotti Garibaldi preferă să-și petreacă timpul la Caprera²⁸, documentele menționează existența „ofițerilor garibaldieni care sosesc în fiecare zi în București”²⁹.

Având în vedere obiectivele Alianței Republicane Universale, proiectele mazziniene de reorganizare a Orientului pe baze naționale, contextul european tensionat în Occident de agitațiile republicane declanșate pe fondul vacanței tronului spaniol și a degradării vizibile a Imperiului francez — implicarea agenților mazzinieni în organizarea pe teritoriul român a unei mișcări insurecționale antiotomane în vara și toamna lui 1868 este reală fiind argumentată de logica evenimentelor și existența documentelor.

În anii 1869—1870 Italia monarhică³⁰ și cea republicană au drept deviză „Roma-capitală”. Conștient că ocuparea Romei de armata lui Victor Emanuel al II-lea va îndepărta idealul republican de conștiința contemporanilor, Mazzini mobilizează membrii partidului acțiunii pentru o ultimă tentativă. Iată ce mărturisea în iulie 1869 într-o scrisoare către Sante Cioni. „Această inițiativă va fi natural republicană. Numai republica poate rezolva problema Italiei și a Romei. Și mai departe, nu numai Italia, dar Europa se îndreaptă rapid spre republică”³¹. Este epoca în care se declanșează în peninsula acțiuni locale republicane, înfrânte rapid de guvernul Lanza. În ciuda represaliilor, a arestărilor — cotidianul guvernamental „L’Opi-

²³ Gh. Duzinchievici, *Le rôle des Polonais dans les relations bulgare-roumaines sous le règne de Charles Ier*, în „Revue historique du sud-est européen” nr. 1—3/1937, p. 38.

²⁴ *Ibidem*, anexe, p. 40.

²⁵ D.G.A.S., București, fond microfilme Italia, rola 91, c. 964.

²⁶ Gh. Duzinchievici, *op. cit.*, anexe, p. 47.

²⁷ *Ibidem*, p. 48.

²⁸ D.G.A.S., București, fond microfilme Italia, rola 91, c. 964.

²⁹ Gh. Duzinchievici, *op. cit.*, anexe, p. 48.

³⁰ Jacques Godechot, *Histoire de l’Italie moderne*, vol. I, 1770—1870, Paris, 1971, p. 470.

³¹ G. Mazzini, *Scritti editi ed inediti, Epistolario*, vol. 55, pag. 135.

nione" dezvăluia existența unei vaste conspirații" — încă din aprilie 1869 ³² Mazzini îi scria lui Nathan: „Sunt sclavul unei idei care pentru mine e o datorie absolută: să avem Roma, frontierele noastre și un regim republican” ³³.

În primăvara și vara lui 1870, dezamăgit de înfrângerea mișcării republicane în Nordul și centrul Italiei, încearcă să declanșeze o acțiune de proporții în Sicilia, regiune sfâșiata de contradicții economice și sociale ³⁴. Hotărât să supravegheze personal desfășurarea evenimentelor printr-un ultim efort sfidează rețeaua de agenți ai poliției, traversează Italia până la Neapole, de unde se îmbarcă pentru Sicilia. Este arestat în 15 august la Palermo, închis la Gaeta și eliberat la 15 octombrie 1870. Între timp, la 20 septembrie, armata italiană condusă de generalul Cadorna intrase în Roma ³⁵.

În vara lui 1870 realizarea proiectului „Roma-Republică” depindea ca și în trecut de declanșarea unei mișcări paralele în Europa centro-orientală.

Rapoartele consulilor italieni din Triest ³⁶, Atena ³⁷, Petersburg ³⁸ către Visconti-Venosta informează cu neliniște despre suspecta agitație a grupurilor garibaldiene din insulele grecești, care primiseră instrucțiuni de la Caprera să se pregătească pentru o viitoare acțiune.

În aceeași perioadă autoritățile române, consulii străini din București, Iași, Galați sesizează pregătiri intense în rândul comitetelor bulgărești paralel cu intensificarea mișcării antidinastice ce cunoaște o fază ultimativă odată cu declanșarea conflictului franco-prusac.

Lunile iulie-august 1870 reprezintă un nou moment de acțiune comună a liberal-radicalilor și a comitetelor bulgărești pentru declanșarea unei insurecții în Balcani. Iată ce menționa la 26 august 1870, consulul francez Mellinet într-un raport trimis ministerului de externe de la Paris, referindu-se la legătura dintre mișcarea de la Ploiești și proiectele comitetelor bulgare: „Revolta trebuie să izbucnească la 20 la Ploiești și în multe alte districte. Între 20 și 24 bandele bulgărești trebuiau să traverseze Dunărea pentru a ridica vilayet-ul” ³⁹. Același lucru este sesizat și de Ion Ghica în corespondența sa cu Dimitrie Ghica din 6/18 august, cu numai două zile înainte de revolta ploieștenilor: „Dacă Dumnezeuul armelor se declară pentru Franța, o insurecție izbucnește aici și proclamă pe Cuza sau Brătianu... iată cuvântul de ordine al comitetului bulgar” ⁴⁰.

Informații prețioase se regăsesc și în rapoartele agenților polonezi în România și Bulgaria ai Biroului de presă de la Constantinopol. Într-un raport din 11 ianuarie 1870 sunt amintite orașele în care activează comitetele bulgărești: București, Turnu-Severin, Calafat, Turnu-Măgurele, Giurgiu,

³² Maria dell'Isola, Georges Bourgin, *Mazzini promoteur de la republique italienne et pionnier de la fédération européenne*, Paris, 1956, p. 141.

³³ Francesco Luigi Odolo, *La Sicilia e Mazzini. L'ultima speranza di una iniziativa repubblicana*, „Rassegna Storica del Risorgimento”, apr. -iunie 1973, p. 192.

³⁴ *Ibidem*, p. 201.

³⁵ Mario dell'Isola, Georges Bourgin, *op. cit.*, p. 143—144.

³⁶ *Documenti Diplomatici Italiani*, seria primo, vol. XIII, 1970, doc. 111, p. 127.

³⁷ *Ibidem*, doc. 554, p. 373.

³⁸ *Ibidem*, doc. 551, p. 368.

³⁹ D.G.A.S., București, microfilme fond Franța, rola 45, c. 369.

⁴⁰ Victor Slăvescu, *Correspondența lui Ion Ghica cu Dimitrie Ghica (1860—1880)*, București, 1943.

Brăila, Galați, Iași, Bolgrad, Ploiești, Alexandria și Craiova⁴¹. De remarcat că printre ele se regăsesc și o parte dintre localitățile unde trebuia să se declanșeze în august mișcarea antidinastică. În continuare raportul dezvăluie obiectivul comitetelor bulgărești: „Toți sunt de acord că momentul este favorabil pentru o insurecție în Bulgaria... se bazează pe o acțiune simultană a bosniacilor, a Serbiei, a Muntenegrului, a grecilor cât și a slavilor din Austria și pe ajutorul eficace al Rusiei”. În final se subliniază implicarea cercurilor mazziniene în declanșarea insurecției. „Agenții lui Mazzini, Lindenbergh — care spune că este agent al Comitetului Central revoluționar prezidat de Mazzini — și Bidischini au promis ajutor în arme și în oameni”⁴².

Conform raportului baronului Fava din 7 septembrie 1870, colonelul Bidischini a venit în aprilie același an în România din Constantinopol. În iunie la Giurgiu a participat alături de liberal-radicali, cu ocazia alegerilor parlamentare, la acțiuni antiguvernamentale și a intrat în legătură cu reprezentanți ai bulgarilor⁴³. Din altă sursă documentară reiese că autoritățile române l-au supravegheat în permanență pe Bidischini⁴⁴ iar după revolta de la Ploiești este arestat împreună cu un compatriot al său, venețianul Alessandro Panozzi, implicat și el în proiectele orientale mazziniene.

Despre Alessandro Panozzi știm din presa timpului că a fost redactor al publicației „Diogene” din Constantinopol⁴⁵ și întreținea o corespondență intensă cu Bidischini. P. P. Carp — ministrul de externe — trimite în iulie 1870 instrucțiuni reprezentanților din Constantinopol pentru supravegherea atentă a lui Panozzi⁴⁶, care intenționa să vină în București și să se implice în „revoluție”⁴⁷. În 24 august/5 sept., P. P. Carp îl anunță oficial pe baronul Fava de arestarea celor doi italieni, implicați într-un complot împotriva

⁴¹ Gh. Duzinchievici, *op. cit.*, anexe, p. 53.

⁴² *Ibidem*, p. 54.

⁴³ D.G.A.S., București, microfilme, fond Italia, rola 91, c. 14.

⁴⁴ Arhiva M.A.E., fond Arhiva istorică, vol. 127, f. 9.

Bedicini (Bidischini) — Beau-père de Menotti Garibaldi

À faire surveiller par la police de Brăila. Faiseur capable de tout pour faire aboutir une affaire d'argent.

⁴⁵ „Românul”, 16 septembrie 1870.

⁴⁶ Arhiva M.A.E., fond Turcia, vol. 297, fila 193.

17/29 iulie 1870

Carp către Stirbey la Constantinopol

On nous apprend qu'un certain Alexandre Panozzi italien de Venice part pour Bucharest. Faites les surveiller de près et annoncez nous immédiatement son départ.

⁴⁷ *Ibidem*, fila 172—173.

13/15 august 1870

Carp către Sturdza la Constantinopol

Panozzi entretien avec Bidischini, demande ici, une correspondance active. Plusieurs lettres adressées par lui à Bidischini et surprises par nous, parlent de sa prochaine arrivée à Bukarest, il dit qu'il apporte avec lui des pilules (bombes) et, qu'il fera de la musique (révolution). Vous voyez par ces détails qu'il est de première nécessité que vous puissiez m'informer exactement du départ de Panozzi.

securității statului⁴⁸. Era vorba despre „afacerea Băleanu”. După ce au fost anchetați, au fost eliberați și expulzați pe motiv de vagabondaj⁴⁹, cazul lui Bidischini și de atentat la securitatea statului, cazul lui Panozzi⁵⁰. Înainte de a părăsi România, Bidischini și Panozzi își vor exprima indignarea împotriva „tratamentului barbar” la care au fost supuși de autorități, prin două scrisori deschise apărute în „Românul”⁵¹.

În august 1870, guvernul Epureanu este informat de existența unui complot al cărui obiectiv este „revoluționarea orientului”, care are „ramificații numeroase în special în Italia”⁵².

Este vorba despre „afacerea Băleanu”, caz controversat în epocă, ce a stârnit pasiuni atât în tabăra guvernamentală cât și a opoziției liberal-radicală. Detaliile afacerii sunt comentate în „Românul” și „Presa”, dar sunt surprinse și în rapoartele consulilor străini către ministerele de externe din Florența, Paris, Londra, Viena și în corespondența ministrului de externe român, P. P. Carp.

În raportul său din 24 aug/5 septembrie 1870⁵³ baronul Fava relatează discuția pe care a avut-o cu primul ministru român, care însoțit de prefectul poliției capitalei l-a vizitat în seara de 23 aug/4 septembrie. Manolache Epureanu i-a mărturisit cu îngrijorare că se află în posesia unei corespondențe cifrate ce dezvăluie existența unui complot îndreptat împotriva securității statului în care sunt implicați membrii unui comitet revoluționar italian și reprezentanți ai liberal-radicalilor, respectiv un fabricant de

⁴⁸ Idem, fond România 4870—1873, vol. 127, f. 44.

M.A.E.

Bukarest $\frac{24 \text{ august}}{5 \text{ septembrie}}$ 1870

Monsieur l'Agent,

J'ai l'honneur de vous informer que par suite de la découverte d'un complot contre la sûreté de l'état, le gouvernement de Son Altesse est obligé de lancer un mandat d'amener contre messieurs I. Bidischini et a Pozzano (Panozzi), sujets italiens qui paraissent gravement impliqués dans cette affaire par suite de correspondance...

En portant ce fait à votre connaissance je profite de cette occasion pour vous renouveler Monsieur le Baron, l'assurance de ma haute consideration.

P.P. Carp

Monsieur le Baron Fava
Agent et Consul Général d'Italie

⁴⁹ Hotărârile Tribunalului Județului Iași, secția a II-a Civilă Corecțională din 27 august și 21 septembrie 1870. Protestează împotriva acestei decizii C.A. Rosetti într-un editorial din „Românul” din 11 septembrie 1870.

⁵⁰ „Românul”, 16 septembrie 1870.

⁵¹ „Românul” din 7—8 septembrie 1870 scrisoarea lui G. Bidischini și din 16 septembrie a lui Panozzi.

⁵² Arhiva M.A.E., fond Turcia, vol. 297, f. 179.

Depeșă telegrafică cifrată.

24 august/5 septembrie 1870

Carp către D. Sturdza la Constantinopol

Venons de découvrir complot avec ramification en Italie pour révolutionner l'Orient, découverte à eu lieu au moyen d'une lettre chiffrée de Georges Boliano dont on nous a fourni la clé. Boliano est arrêté et a fait des aveux complets mais sans vouloir m'indiquer complices. Avons faites télégraphier à Florence pour faire perquisition en Italie. De notre côté faites une perquisition chez Panozzi. Détails par rapport.

⁵³ D.G.A.S. București, microfilme fond Italia, rola 91, c. 4.

postav bucureştean, Grigore Băleanu. Acesta din urmă a recunoscut că este autorul a două scrisori cifrate din 23 mai ⁵⁴ şi 19 august 1870 adresate unui veneţian, B. M. Carrara, în care-l anunţă despre ascunderea la proprietatea sa din Jilava a corespondenţei compromiţătoare împreună cu o cantitate de cartușe, solicitându-i suma de 7.500 napoleoni aur. Din scrisori rezultă că intermediarul lui Băleanu în Italia era un anume Lyon Wittering din Neapole. Conform unei note a lui P. P. Carp din 1/13 septembrie 1870, complotul a fost dezvăluit de un oarecare Juch fost angajat al lui Băleanu, care se găsea în Viena şi dorea să se rezbune pentru concedierea sa ⁵⁵.

⁵⁴ Ibidem, c. 9.

Bukarest 23 mai 1870

Monsieur B.M.C.

Venise

Je regrette beaucoup que vous n'avez pas juté à propos de me donner votre nom ca été plus facile de vous faire parvenu ma lettre poste restante à Venise. Du reste vous ne risquez rien car mon habitude sera toujours de vous l'envoyer par l'intermédiaire de mon agent Wittering Lyon.

Pour les papiers que j'ai reçues de vous je les ai serrés dans une partie de mon coffre fort que j'ai à ma terre de Jilava à une demiheure de Bucarest.

Quant aux boulets, comme ma fondérie à Jilave n'est pas encore installer, je les ai commandés à un fondeur de Bucarest, en les faisant passer pour des creusets et ils seront prêts dans une quinzaine de jours.

Ces creusets sont de forme spherique et a 1000 de 0,063 mm; 500 de 0,053 mm et 1000 de 0,035 mm.

Une fois prêts, je les emballerai dans des caisses et je les ferai porter dans des caves, que j'ai à Jilava, à cote de la gare. J'ai vu de l'annonce de l'envoi des 7500 napoleons d'or pour la réception des quels, je vous avertirai si tout reçus et j'en ferai du reste l'usage que vous m'indiquerez.

En attendant de vos bonnes nouvelles je vous salue cordialement.

Gregoire I

⁵⁵ Arhiva M.A.E., fond România 1870 – 1873, vol. 127, f. 190.

Bucharest 1/13 sept. 1870

Notă a lui P.P. Carp

Le 23 août/4 septembre nous avons reçus ici une lettre datée de Vienne, signée par un certain Juch, qui nous informait qu'ayant à se plaindre de M. Gregoire Boliano. Il venait nous mettre ou fait d'une conspiration donc laquelle ce dernier, serait entré et dont le but était de révolutionner l'Orient. Cette conspiration aurait des ramifications nombreuses, notamment en Italie. Quelques heures après cette première dépêche, nous en reçumes une seconde, contenant l'original d'une lettre chiffrée, adressée par Boliano à un certain C.M. Curara en ... dit être un des membres influents du parti mazzinien à Venise. Dans cette lettre Boliano parle d'une corespondance secrète qu'il avait cachée chez lui, de la confection d'armes et de bombes qui aurait été confiée à son ... et finit par la demande d'un envoi de 7000 napoléons.

C'est sur ces motifs que M. Boliano été arrêté il a reconnu la lettre chiffrée comme était de lui et il n'en a pas nié de contenu; il a refusé de dire s'il avait d'autres complices, et comme les recherches faites, n'ont amène jusqu'ici aucune preuve contre d'autres personnes, il a été. ... encore avec son secrétaire le seul prévenu Comme la justice n'a pas encore, démêlé aujourd'hui si cette affaire est réellement de première importance au bien simplement, si il n'y a en là que d'abiles manoeuvres pour soutirer quelques argents au trop crédule, M. Gregoire Boliano, nous avons dû pour toute éventualité faire prendre ... à Constantinople contre le S. Panozzi, déjà soupçonné, qu'à Vienne contre Mr Juch et Lyon Wittering, des renseignements, qui ne nous sont pas encore parvenus, mais qui pourraient être de nature à nous éclairer. Telle est la proportion véritable de cette affaire que l'opposition systematique du „Românul” considère comme une mystification à l'adresse du Gouvernement. Si mystification il y a, elle n'atteint que ceux qui en ont été les auteurs, et qui ont fait devant ses résultats. M.C.A. Rosetti ait parti préceptant de Bukarest, et s'était mis à l'abri de nos poursuites, sur un bateau autrichien, quand nos autorités sont venu l'arrêter à Turnu Severin.

Amploarea mișcării antidinastice — cu ecouri în cercurile pariziene — corelată cu agitațiile comitetelor bulgărești și prezența unor emisari mazzinieni determină guvernul Epureanu să reacționeze prompt. Îi arestează pe Băleanu⁵⁶, Bidischini, Panozzi, percheziționează locuințele lui Băleanu din București și Jilava⁵⁷. Ministerul de externe inițiază o anchetă discretă, dar teimnică. P. P. Carp trimite instrucțiuni la Constantinopol pentru percheziționarea locuinței lui Panozzi⁵⁸, la Viena pentru supravegherea lui Juch⁵⁹, iar cabinetului de la Florența îi cere informații despre activitatea lui Carrara și Wittering⁶⁰. Se încearcă arestarea lui C. A. Rosetti⁶¹, la Turnu-Severin, aflat la bordul unui vas poștal austriac și se cere supravegherea atentă a lui Dimitrie Brătianu de către poliția vieneză⁶¹ bis. Baronul Fava se informează despre prezența la Veneția și Florența a lui C. A. Rosetti și a ginerelui său căpitanul Pilat și despre eventualele legături cu cercurile mazziniene⁶².

Rezultatele anchetei declanșate de guvern nu s-au păstrat. Deși voluminosul dosar Băleanu, ce cuprindea corespondența mazziniană, lipsește, surse contemporane afirmă că acesta ar fi făcut mărturisiri complete fără a implica însă un lider liberal-radical⁶³.

Cert este că evoluția sa ulterioară atestă legăturile cu cercurile radicale din țară și din Italia. Eliberat în octombrie 1870⁶⁴, pleacă la Viena de unde revine și este proprietarul publicației bisăptămânale „L'Alliance latino-russe”, ce apare în 1872—1873. Consulul italian Gloria îl caracteriza „un jurnal care afectează cel mai mare republicanism”⁶⁵. În no. 52 din 6/17

⁵⁶ D.G.A.S. București, fond microfilme, rola 85, c. 150.

București 5 septembrie 1872

Green către Granooble

Monsieur Gregoire Boliano a large landed proprietor was arrested at his estate a few miles out of Bucharest. It is stated that against him correspondence a number of letters from Mazzini and others.

⁵⁷ „Românul” 26 august 1870.

⁵⁸ Arhiva M.A.E., fond Turcia, vol. 297, f. 179, vezi nota 52.

⁵⁹ Arhiva M.A.E., fond Austro-Ungaria 1866—1871, vol. 173, f. 197.

Carp către Tresnea la Viena

27 august
6 septembrie 1870

Monsieur le gérant,

Ou sujet de l'affaire Boliano j'ai besoin des renseignements suivants que je vous prie de communiquer dans le plus bref délai: 1° Veuillez vous informer si M. Grégoire Boleano a eu ce moment à Vienne des procès avec les sieurs Juch et Lyon Wittering, 2° Savoir de Mr Cremel, doyen des avocats de Vienne, s'il n'a pas entre les moins une lettre du sieur Juch, par laquelle il menace M. Grégoire Boleano, et lui demande de l'argent, en outre si au nom de Boleano il n'a pas intenté une action criminelle au Mr Juch et de ces cas quel est l'époque du procès?

Ces renseignements étant pour nous d'utilité première, je ne saurais trop vous recommander, M. le Gerant d'apporter pour moi les fournir toute votre activité.

⁶⁰ Ibidem, f. 196.

⁶¹ Idem, fond România 1870—1873, vol. 127, f. 190, vezi nota 55.

^{61bis} B.A.R., Consuli austriaci, Mapa XXXII (1870), depeșă a lui Beust către Pottenburg, Viena, 26 august.

⁶² D.G.A.S., microfilme fond Italia, r. 91, c. 23.

⁶³ Ibidem, c. 5—6; D.G.A.S., microfilme fond R.F.G., rola 8, Radowitz către Bismarck.

⁶⁴ Ibidem, c. 45. Raport al lui Fava către Visconti Venosta—octombrie 1870.

⁶⁵ Ibidem, rola 87, c. 272, Gloria către Visconti Venosta, București 10 aprilie 1872.

iulie 1872 apare articolul « L'Italie, la France et la Confédération latine », aspru rechizitoriu al politicii progermane a regelui Victor-Emanuel al II-lea. Acuzat de defăimare, autorul articolului Gr. Băleanu este arestat și condamnat. Publicația își schimbă titlul în „La Revue latino-slave”, iar în numărul din 1873 apare scrisoarea lui Bruto Amante — director al gazetei italiene „La Confederazione Latina” — care îl numește pe Băleanu martir al cauzei latine „această idee fecundă care trebuie să restabilească echilibrul în lume”.

Documentele epocii ne întăresc convingerea că „afacerea Băleanu” n-a fost o mistificare guvernamentală. Cercurile oficiale pot fi acuzate cel mult de hipersensibilitate în raport cu agitațiile liberal-radicalilor, a căror dorință de a reveni la putere este de necontestat.

Consistența legăturilor grupării liberal-radicală cu cercurile mazziniene în vața lui 1870 o putem determina în funcție de existența unei tensionate crize politice, dinastice, constituționale care, în ciuda dramatismului sesizat de contemporani, va avea drept rezultat consolidarea monarhiei, constituirea unor mature grupări și mai apoi partide politice, realizarea unui regim politic ce va asigura României un plus de stabilitate și forță în zona centro-orientală.

Lăsând la o parte exagerările presei și ale diplomaților străini — care prezentau capitala României drept un turbulent centru și arsenal revoluționar — nu putem ignora existența unor afinități, dacă nu practice cel puțin teoretice și afective ale unor personalități liberal-radicală — în special C. A. Rosetti — cu gânditorul genovez și adepții europeni ai acestuia.

Dorința de a reveni la putere conjugată în oarecare măsură cu nostalgia ideilor mazziniene din tinerețe i-a determinat pe liberal radicali să exercite o presiune statornică asupra principelui Carol și chiar pentru moment pe o parte dintre ei să încerce reeditarea nopții de 11/23 februarie 1866. Realismul politic va birui în final, punând mai presus de omeneasca dorință de putere interesele statului român.

Schimbarea centrelor decizionale în politica europeană odată cu sfârșitul conflictului franco-prusac a prezentat și eșecul proiectelor mazziniene, sfârșitul practic al Alianței Republicane Universale, chiar dacă structura sa organizatorică supraviețuiește. Revoluționarul genovez este nevoit să recunoască înfăptuirea unității italiene de către Victor Emanuel al II-lea, a celei germane de către Bismarck așa cum liberal-radicalii români se vor uni în jurul dinastiei străine spre a realiza independența și deplina unitate națională.

Politicienii din spațiul Europei centro-orientale devin conștienți că realizarea statelor naționale va fi posibilă în acel moment în care efortul intern se va întâlni cu acordul favorabil al marilor puteri și nu printr-o utoptică acțiune revoluționară condusă de un centru unic.

Înfrânt în proiectele sale republicane, Mazzini supraviețuiește prin viziunea sa asupra unei Europe unite, devenind astfel contemporanul nostru. În 1871 el vede Italia drept „inima unui centru al unei ligi de state mici europene legate într-un pact comun defensiv împotriva unor posibile uzurpări a uneia sau alteia dintre marile puteri: Spania, Portugalia, Scandinavia, Belgia, Olanda, Elveția, Grecia, Principatele, 64 de milioane de oameni

legați într-un pact de independență și libertate la care nu este dificil de adăugat și Anglia”⁶⁶.

THE IMPACT OF MAZZINI'S PROJECTS IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE (1866—1870)

Summary

Firmly believing that the emancipation of nations in central and eastern Europe together with the establishment of republican regimes in France, Spain and Italy would necessarily lead to a new political configuration on the Continent, in September 1866 G. Mazzini sets up the Universal Republican Alliance.

The study begins with general outlines on the efforts by the Genoese revolutionaries toward creating organizatoric structures at European level with a view to establishing contacts with republican circles in the United States.

In the years 1866—1870, the ideal Rome — the capital of Italy largely prevails within the Risorgimento movement. The old schemes of creating diversions in the Balkans by giving an incentive to the struggle for national emancipation are resumed. In this respect, the involvement of Mazzini's agents in the organizing in 1868 of Bulgarian committees on the territory of Romania is being backed up by new documentary arguments.

Mazzini will make an ultimate attempt at establishing a republican regime in Italy during the summer of 1870. The documents investigated in the present study illustrate the active presence of Mazzini's agents on the left bank of the Danube during the same period in which the movement directed against the Italian dynasty was being launched.

⁶⁶ G. Mazzini, *Scritti editi ed inediti*, vol. 92, p. 158.

DE LA REVOLUȚIE LA REFORMĂ — SOCIETATE ȘI INDIVID

LUPTA DE EMANCIPARE NAȚIONALĂ PURTATĂ DE ROMÂNII DIN ȚARA FĂGĂRAȘULUI ÎNTRE 1848 ȘI 1918

IOAN MÂNDREA

Paginile care urmează își propun să scoată în evidență aspecte mai puțin cunoscute în istoriografia noastră referitoare la contribuția Țării Făgărașului¹ la marile acte revoluționare din epoca modernă, care au dus la făurirea dezideratului de veacuri al poporului român — unitatea și independența tuturor românilor.

Desfășurându-se pe fondul luptei generale împotriva feudalismului, a stării de exploatare socială și oprimare națională exercitată de clasele privilegiate din Transilvania, vârtejul revoluției de la 1848 a atras cu repeziciune masele țărănești, orășenii și intelectuali din districtul Făgărașului. Grelele sarcini feudale, samavolniciile nobililor și ale diferiților dregători apăsau greu pe umerii țărănimii. În Țara Făgărașului, ca de altfel în întreaga Transilvanie, marea majoritate a iobagilor o formau țărani români². La 1848, iobagi erau în 51 de comune ale acestui district; mai existau, ca o particularitate a acestui teritoriu și țărani liberi, în comunele numite „boierești” sau cele „militariste” (grănicerești)³. Sunt semnalate astfel, încă din primăvara anului 1848, acțiuni revoluționare ale iobagilor din Țara Făgărașului, care considerându-se eliberați de sarcinile feudale, refuzau să-și mai îndeplinească obligațiile economice față de proprietarii pământurilor. Din această cauză rapoartele oficialităților habsburgice informau despre „serviciile refuzate de subalternii nobililor din Făgăraș...”⁴. Asemenea acțiuni sunt semnalate în vara lui 1848 în comuna Sâmbăta de Sus⁵ și Toderița⁶, unde țărani iobagi „eliberați” nu vor să mai execute claca și celelalte obligații, motiv pentru care arendașii acestor proprietăți cer sprijinul autorităților administrative ale Făgărașului.

Trecând peste voința exprimată de români în cadrul Adunării naționale de la Blaj, nedând ascultare delegațiilor trimise de aceștia la Cluj, Dieta transilvană, compusă în exclusivitate din reprezentanți ai nobilimii maghiare, secuiești și ai patriciatului săsesc, nu numai că nu a satisfăcut nici o doleanță a românilor, dar a vota la 17/29 mai 1848 în unanimitate, încorporarea Transilvaniei la Ungaria⁷. Această măsură de o gravitate excepțională pentru soarta poporului român și a revoluției însăși, a avut imediat repercusiuni deosebit de grele

¹ Țara Făgărașului, cunoscută și sub denumirea de Țara Oltului, situată în partea de sud-est a Transilvaniei, era la mijlocul secolului al XIX-lea organizată din punct de vedere administrativ sub formă de district, cuprinzând un număr de 65 localități, din care un oraș, Făgărașul și 64 de sate (V. Meruțiu, *Județele din Ardeal și din Maramureș, până în Banat*, Cluj, 1929, p. 126—128). Din punct de vedere al populației, din totalul de 65.500 de locuitori ai districtului, 52.000 erau români, în proporție de 79,3% (Al. Bărbat, *Dezvoltarea și structura economică a Țării Oltului*, Cluj, 1938, p. 16; T. V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politico-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, I, Sibiu, 1904, p. 543).

² Ștefan Meteș, *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*, Cluj, 1935, p. XLI.

³ George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pre două sute de ani din urmă*, I, Sibiu, 1889, p. 647—648.

⁴ Arhivele Statului Sibiu, *Protocolul Universității Săsești*, II, 1846—1848, p. 618, act. nr. 618 din 31 mai 1848.

⁵ Arhivele Statului Brașov, fondul Prefectura Făgăraș, doc. nr. 1573 din 8 iulie 1848.

⁶ Ibidem, doc. nr. 1611 din 17 iulie 1848.

⁷ *Revoluția română din 1848*, București, 1969, p. 193.

pentru situația din Transilvania, ducând implicit la ascuțirea contradicțiilor sociale și naționale. În timpul verii lui 1848 se înmulțesc conflictele dintre nemeșimea proprietară și țărani, dintre autoritățile maghiare și conducătorii mișcării naționale române. Autoritățile pornesc o adevărată goană după „canceliști” (intelectuali) români.

În noua situație creată, poporul român din Transilvania se va aduna între 3/15—12/24 septembrie 1848 în cadrul celei de a treia adunări de la Blaj. Aici s-a hotărât organizarea și ridicarea sa armată⁸ pentru a-și apăra drepturile și ființa națională. Comitetul Național Român de la Sibiu, ales la această adunare, a hotărât modul de organizare a gărzilor transilvănene. S-au format 15 prefecturi; fiecare din ele trebuia să organizeze o legiune condusă de un prefect și de un viceprefect⁹. Această organizare a fost aprobată în octombrie 1848 de Înalta Comandă generală austriacă din Sibiu¹⁰.

Una din cele 15 prefecturi s-a format în Țara Făgărașului¹¹. La conducerea ei Comitetul Național Român a numit pe tânărul prefect Ioan (Iovian) Brad¹², intelectual, pătruns de ideile înaintate ale revoluției, devotat cauzei emancipării naționale a poporului român. În scurt timp prefectura va organiza în Țara Făgărașului o legiune — formație militară, constituită pe principiul teritorial, fapt care-i conferea o coeziune sufletească și morală trainică, generată de cunoașterea reciprocă și de identitatea idealului național pentru care era chemată să lupte. În acțiunea de organizare a legiunii și în desfășurarea operațiunilor militare, prefectul I. Brad a fost ajutat de tinerii revoluționari făgărașeni, viceprefecții Ioan Comșia¹³ și Ioan Morariu¹⁴. Sarcina principală a legiunii era de a apăra teritoriul Țării Făgărașului și a coopera militar cu Legiunea Țării Bârsei¹⁵.

Ambele tabere revoluționare, română și maghiară, luptând pentru libertate făceau ca, atât răzvrătirea românilor cât și împotrivirea secuilor și a ceangăilor să constituie acte progresiste. Dar în același timp revoluționarii maghiari, influențați de elementele de dreapta, ale nobilimii liberale, partizani ai ideii supremației naționale, nu au vrut să recunoască existența românilor ca popor, fapt care a determinat ca românii ardeleni să fie nevoiți a se alia cu împăratul Austriei, care din motive tactice s-a pronunțat gata să recunoască drepturile națiunii române¹⁶. Asemenea situație exista în zona de sud-est a Transilvaniei, unde alături de trupele Legiunilor Țării Bârsei și Țării Făgărașului se aflau unități ale armatei austriece conduse de feldmareșul Gedeon¹⁷.

Acțiunea de organizare a Legiunii Țării Făgărașului începe în luna octombrie 1848, când se formează lângă comuna Șercaia, în apropiere de orașul Făgăraș, tabăra militară a revoluționarilor făgărașeni. Aici sunt deplasate și unități militare austriece conduse de feldmareșul Gedeon.

⁸ George Barițiu, *op. cit.*, II, Sibiu, 1890, p. 242—243.

⁹ *Revoluția de la 1848, în Țările române*, București, 1974, p. 137.

¹⁰ Aprobând această organizare guvernatorul militar al Transilvaniei, generalul Anton Puchner, urmărea să atragă gărzile naționale românești de partea imperialilor, promițându-le tot ajutorul său în dotarea cu armament (*Aspecte militare ale revoluției de la 1848—1849 în Transilvania*, București, 1970, p. 17).

¹¹ George Barițiu, *op. cit.*, II, p. 309, 318—319; Silvestru Moldovan, *În Panteon. Mormintele marilor noștri bărbați de la 1848—1849* Sibiu, 1901, p. 70.

¹² Ioan Brad (1817—1890) s-a născut în localitatea Orlat. A studiat gimnaziul la Blaj și cursul matematic Secăreș. După absolvirea celui trei în Țara Românească ca profesor de limba germană la o școală din Craiova. La 1848 se întoarce în Transilvania și este numit de C.N.R. prefect al Legiunii districtului Sibiu, apoi în aceeași calitate în Țara Făgărașului (Dr. C. Diaconovich, *Enciclopedia română*, I, Sibiu, 1898, p. 558). La începutul revoluției, tânărul locotenent de gineri I. Brad, va fi alături de Avram Iancu și de celelalte Sever în instruirea militară a trupelor române (George Barițiu, *op. cit.*, II, p. 245.).

¹³ Originar din Țara Făgărașului, Ioan Comșia, a absolvit gimnaziul și școala teologică (Arh. Statului Brașov, fondul Prefectura Făgăraș, act. nr. 47 din 14 ianuarie 1849).

¹⁴ Silviu Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania, în anii 1848—1849*, I, Sibiu, 1944, p. IX.

¹⁵ Legiunea Țării Bârsei, condusă efectiv de viceprefectul Constantin Secăreanu, organizată în tribunele Branului și Săcelelor, a luptat cu mult eroism în bătăliile de la Vama Buzăului, Săcele, Prejmer, Hărman, Bod, Hălchiu etc., împiedicând trupele inamice să ocupe Brașovul (Florin Salvan, *Constantin I. Secăreanu — conducătorul Legiunii Țării Bârsei în revoluția de la 1848—1849*, în „Studii și articole de istorie”, XVIII, București, 1972, p. 64—65).

¹⁶ *Revoluția română din 1848*, p. 263—269.

¹⁷ George Barițiu, *op. cit.*, II, p. 318—319.

Locuitorii Țării Făgărașului răspund chemării tribunilor lor și se înrolează pe bază de voluntariat în rândurile legiunii. Ca urmare, în tabăra de la Șercaia s-a adunat din tot districtul Făgărașului — anunță „Gazeta de Transilvania” — „o mare sumă de români armați sub căpitanii sau prefecții lor comandanți”. Același ziar apreciază că aici, „numărul românilor armați ar trece de 10.000, mai mulți cu lănci”¹⁸. La sfârșitul lunii octombrie, trupele austriece au cucerit Cetatea Făgărașului, care va servi, până în martie 1849, drept garnizoană a armatei imperiale¹⁹. În orașul Făgăraș s-a organizat, de altfel, cartierul general al trupelor habsburgice din această zonă.

În timpul revoluției, Legiunea Țării Făgărașului a dus o mare lipsă de armament modern de luptă. Comandamentul general austriac a acordat taberci române de la Șercaia puține arme și muniții²⁰. De aceea, înarmarea „glorietelor” române s-a făcut în condiții grele, folosindu-se posibilitățile locale și cu arme tradiționale, îndeosebi cu lănci²¹.

Ascuțirea contradicțiilor naționale și sociale duce în toamna anului 1848 și în Țara Făgărașului la un conflict deschis armat. Acțiunile militare ale legiunii încep la sfârșitul lunii octombrie, îndată după organizarea taberei militare de la Șercaia de unde prefectul I. Brad „cu trupa sa de lănceri” este detașat din ordinul lui Gedeon, pentru a opera în districtul Brașovului, alături de Legiunea Țării Bârsei, pentru dezarmarea ceangăilor săceleni, apoi continuă acțiunea în districtul Trei Scaune, împotriva secuilor, de unde trupele române sunt respinse²².

În toamna anului 1848, masele țărănești au mers pe drumul vechi al luptei împotriva nobilimii, care căuta să stăpânească și să stoarcă și mai departe, sub amenințarea forței, țărănimea. Sub influența ideilor revoluționare, țărânii pornesc să-și facă ei înșiși dreptate, să-și recapete pământurile răpite odinioară de feudali.

Asemenea acțiuni sunt semnalate în Țara Făgărașului în comunele: Drăguș, Ucea de Jos, Sâmbăta de Jos, Iași, Voievodeni, ai căror locuitori intră cu forța în stăpânirea unor suprafețe de pădure ale curții feudale ale baronului Iosif Brukenthal²³. Pe aceeași cale revoluționară acționează țărânii din comuna Arpașul de Sus, luând în stăpânire suprafețe de pădure din domeniul feudal al grofului S. Teleki²⁴. Semnificativă este și acțiunea țăranilor din comuna Șercaia, care, îndemnați de preotul ortodox Ioan Raita, refuză să îndeplinească sarcinile fiscale față de autoritățile comunale²⁵.

O altă formă de manifestare a spiritului revoluționar care a cuprins pe locuitorii satelor Țării Făgărașului a constituit-o rezistența tineretului față de recrutările militare, efectuate de autoritățile maghiare. Astfel, în comuna Cuciulata, la 9 septembrie 1848, în fața comisiei de recrutare, țărânii, la îndemnul învățătorului Gheorghe Ciocan, au refuzat în masă „înscriserea și darea recruiților”, pe motivul că ei nu vor să servească interesele nobilimii maghiare, care nu a recunoscut drepturile națiunii române și a hotărât „unirea Ardealului cu Țara Ungurească”, fără voia poporului român. Considerându-se reprezentantul țăranilor din această comună, învățătorul Gheorghe Ciocan (numit și Voicila, originar din Cuciulata, absolvent al Liceului din Blaj), arată numitei comisii că refuzul comunei de a da tineri pentru armată se datorează lipsei drepturilor politice ale românilor, care deși formează marea majoritate a locuitorilor acestui district, nu au „oficiali” (funcționari) din rândurile lor care să le apere drepturile, precizând că „oficialii” maghiari îi împiedică să folosească limba română și să se manifeste ca națiune²⁶. Asemenea manifestări sunt cunoscute și în comunele Veneția²⁷, Perșani și satul Lupșa²⁸.

În condițiile ridicării generale la luptă a maselor prefectura a răsturnat pe cale revoluționară administrația districtului Țării Făgărașului, formată în marea sa majoritate din elemente funcționărești ale clasei dominante maghiare. În ziua de 25 octombrie 1848 toți „oficialii” vechii conduceri administrative sunt siliți să demisioneze²⁹. Pentru o scurtă perioadă a fost

¹⁸ „Gazeta de Transilvania”, XI, nr. 84 din octombrie 1848.

¹⁹ Wilhelm Schmidt, *Cetatea Făgărașului*, Sibiu, 1865, p. 122.

²⁰ Silviu Dragomir, *op. cit.*, doc. nr. 9, p. 15.

²¹ „Gazeta de Transilvania”, XI, nr. 84 din octombrie 1848.

²² George Barițiu, *op. cit.*, II, p. 318—319.

²³ Arh. Statului Brașov, fondul Prefectura Făgăraș, doc. nr. 92 din 19 decembrie 1848.

²⁴ Ibidem, doc. nr. 93/1848.

²⁵ Ibidem, act. prezidențial nr. 88 din 10 septembrie 1848.

²⁶ Ibidem, act. prezidențial nr. 83 din 9 septembrie 1848.

²⁷ Ibidem, act. nr. 75/1848.

²⁸ Ibidem, act. nr. 83 din 9 septembrie 1848.

²⁹ „Gazeta de Transilvania”, XI, nr. 85 din octombrie 1848.

numită o administrație provizorie formată dintr-un vicecăpitan (ofițer austriac numit de generalul comandant A. Puchner) și subalternii acestuia: preotul Moldovan din comuna Racovița și tribunul I. Brad, conducătorul prefecturii³⁰.

La 12 noiembrie 1848 Comitetul Național Român organizează alegeri generale pentru noua administrație românească a Țării Făgărașului. În acest scop delegaseră pe fruntașii revoluționari August Treboniu Laurian și Ioan Brad, care, așa cum relatează „Gazeta de Transilvania”, aveau rolul aici la Făgăraș de „a lumina pe popor asupra frumosului său drept...” (de a-și alege pe ai săi reprezentanți — n.n.)³¹. La adunarea de alegeri au participat reprezentanții Comandamentului general austriac al Transilvaniei³².

Pentru desfășurarea adunării au fost aleși ca secretari: Ioan Bran, George Barițiu, Ioan Popazu, David Almășan, Dimitrie Popovici. Prin aclamație deschisă au fost aleși atunci în funcțiile administrative ale Făgărașului: David Almășan, jurist, în calitate de vicecăpitan sau al doilea cărmuitor (în funcția de prim cărmuitor numirea trebuia s-o facă împăratul Austriei), Ioan Aldulea, avocat — prim notar; Nicolae Găitan, jurist — rîcenotar; Constantin Secăreanu, avocat — perceptor; asesori au fost aleși: Matei Pop (deputat al românilor la Pesta), Aron Pumnea (Pumnul), profesor de filozofie, Ion Codrea (Codru Drăgușan) învățător, Dimitrie Popovici, tricesimător, Gh. Sulleri (Suleriu), avocat, Ioan Pușcașu (Pușcariu), jurist, profesor, Ilie Moraru și Gheorghe Făgărașanu, intelectuali din Făgăraș³³.

Arătând importanța evenimentului „Gazeta de Transilvania” sublinia: „Astăzi districtul Făgărașului sau mai pe românește Țara Oltului avu o zi mare, însemnată, scumpă. Astăzi poporul român în număr ca de 70 mii își alege prin ai săi deputați pe oficialii de ținut...”³⁴. Pe această cale, prin exprimare liberă și democratică, poporul român din acest teritoriu și-a arătat voința, alegându-și autoritatea politico-administrativă care să-i apere drepturile și interesele sale naționale. Noua conducere era formată din intelectuali proveniți din rândul poporului, cu ale căror idealuri se contopeau. În importanta funcție de al doilea cărmuitor (vicecăpitan) a fost ales David Almășan³⁵, tânăr avocat cu concepții revoluționare avansate. A funcționat la 1848 în calitate de profesor în Țara Românească, unde nu s-a mărginit a preda în școala de aici „moralul și învățăturile trebuincioase”, ci s-a abătut din datorii „cu lăure de parte la cauza revoluției întrebunțând propaganda”³⁶.

Semnificativ este faptul că printre membrii acestui organ național se numărau în majoritate intelectuali de seamă din Țara Bârsei, revoluționari ca: Constantin Secăreanu, conducătorul Legiunii Țării Bârsei și Ioan Pușcariu³⁷, animați de dorința fierbinte a triumfului revoluției în zona vecină, compact românească a Țării Făgărașului. Ei au acționat atunci pentru a forma din Țara Bârsei și Țara Făgărașului un puternic centru al revoluției române. La fel de semnificativ este și faptul că printre cei cinci membri ai administrației, originari din Țara Făgărașului, s-au aflat cărturarii Ion Codru Drăgușan și Aron Pumnul (ales în absență), luptători de seamă pentru emanciparea socială, culturală și națională a poporului român. Începutul evenimentelor îl găsește pe tânărul învățător I. Codru Drăgușan în Țara Românească, unde, atras de ideile pașoptiste participă în calitate de comisar de propagandă în județul Prahova alături de Costache Telegescu, N. Roată, Dumitrache Florescu, etc., la pregătirea revoluției³⁸.

³⁰ *Din Istoria Transilvaniei*, II, ed. a II-a, București, 1963, p. 97; „Gazeta de Transilvania”, XI, nr. 88 din octombrie 1848.

³¹ „Gazeta de Transilvania”, XI, nr. 90 din octombrie 1848.

³² *Ibidem* (aceștia erau: maiorul pensionar Mangheciuc, care deschide adunarea în calitate de președinte și D. Tiemar, căpitanul comandant al cetății Făgărașului în calitate de comisar al Comandamentului general).

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Originar din localitatea Alma (Cetatea de Baltă) David Almășan (1807—1897) a studiat dreptul la Cluj și a funcționat ca avocat la Cetatea de Baltă în 1838—1848 (Andrei Birseanu, *Istoria școalelor centrale*, Brașov, 1902, p. 578).

³⁶ *Anul 1848 în Principatele Române (acte și documente)*, V, București, 1904, p. 158.

³⁷ După Marea Adunare Națională de la Blaj, unde a purtat steagul național, a fost chemat în Țara Românească și a activat aici ca comisar de propagandă în județul Piteștiului; reîntors în Transilvania se înrolează în Legiunea Țării Bârsei, participând cu eroism la luptele pentru apărarea Brașovului (Ioan Cavalier de Pușcariu, *Notele despre întâmplările contemporane*, Sibiu, 1913, p. 9).

³⁸ Originar din comuna Drăguș (Făgăraș), fiu de țăran, I. Codru Drăgușan (1818—1886) a frecventat cursurile școlii primare în satul natal, apoi pe cele ale școlii grănicerești din Viștea inferioară, probabil și pe cele de la Sf. Sava, după care funcționează ca învățător în școala elementară din Ploiești (*Peregrinul transilvan*, București, 1956, p. 5., 7, 10, 12).

În conflict cu „Departamentul Credinței”³⁹ se întoarce în Transilvania purtat de arzătoarea dorință de a sluji interesele poporului din care se trăgea.

Aceleași sentimente patriotice le-a manifestat și Aron Pumnul (profesor și filolog)⁴⁰, față de revoluționarii făgărășeni, în dorința de a participa activ la apărarea și consolidarea cuceririlor revoluționare în această parte a țării.

Încă de la începutul existenței sale, noul organ administrativ al Țării Făgărașului a acționat pentru reinstaurarea unor vechi drepturi ale poporului român. Astfel, una din primele sale măsuri a fost introducerea limbii române ca limbă oficială în această parte a Transilvaniei⁴¹.

Exprimându-și încrederea în noua conducere, care fiind o adevărată reprezentare a poporului român apără drepturile sale politice și civile, „Gazeta de Transilvania” menționa că acest organ avea menirea „să lucreze în toată privința spre binele publicului”⁴². De aceea, locuitorii districtului îi solicitau sprijinul împotriva unor abuzuri ale clasei dominante. Astfel, în luna noiembrie 1848 este înaintată o plângere administrației Făgărașului în numele locuitorilor și soldaților grăniceri din comuna Arpașul de Sus și a celor din satul Lupșa, în care se cere „Onoratului Comitet al Făgărașului” sprijinul împotriva Curții nobiliare a grofului Teleki care le-a ocupat prin forță o parte din pământuri, trei munți, mai multe suprafețe de fânașuri și pădure⁴³.

Activitatea administrației române a Țării Făgărașului a fost coordonată de Comitetul Națiunii Române. Printr-o serie de adrese ale sale, semnate de Simion Bărnuțiu (președinte), Aron Florian (secretar), s-au transmis autorității de aici, dispoziții și sarcini izvorâte din mersul evenimentelor revoluționare. Pe această cale se cerca administrației să manifeste răspundere față de drepturile cetățenilor, să apere ordinea publică⁴⁴.

Acțiunile militare ale Legiunii Făgărașului s-au intensificat în luna decembrie 1848. Din tabăra de la Șercaia, prefectul Ioan Brad s-a deplasat cu „trupa sa de lănceri” în partea de nord-est a districtului, unde a participat la acțiunile militare din zona comunelor Hoghiz, Racoș, Căpeni⁴⁵ și Ormeniș⁴⁶, silind inamicul să se replieze, la 19 decembrie, pe malul drept al Oltului, în zona comunelor Belin și Aita Mare⁴⁷.

La sfârșitul anului 1848, odată cu intrarea în Transilvania a trupelor revoluționare maghiare conduse de Iosif Bem, Legiunea va trebui să facă față unor dificile situații militare. Înaintarea armatei maghiare a lui Bem spre Sibiu, la 18–19 ianuarie 1849⁴⁸, va amenința Țara Făgărașului dinspre apus. În partea dinspre răsărit secuii s-au dispus și întărit militar pe malul drept al Oltului, au ocupat zona comunelor Racoșul de Jos și de Sus, Cața, Homorod, Ungra, urmărind să intre în Făgăraș pentru a se uni cu trupele lui Bem. În această situație prefectura își va organiza legiunea pe malul stâng al Oltului, creând o puternică linie de apărare în zona comunelor Hoghiz, Comana de Jos, Venicea de Jos, Șercaia, Mândra⁴⁹. Acum se vor remarca prin eroismul și talentul lor militar viceprefectul Ioan Comșia, care va conduce din tabăra de la Șercaia toate acțiunile militare din această zonă. În susținerea atacurilor militare el a fost ajutat de Ioan Morariu și de centurionul Voicila⁵⁰. În partea de

³⁹ *Anul 1848 în Principatele Române*, III, București, 1902, p. 114.

⁴⁰ Originar din comuna Cuciulata, Aron Pumnul (1818–1866) a urmat cursurile gimnaziale la școlile din Blaj și Cluj (1843), iar pe cele teologice și filosofice la Universitatea din Viena. Reîntors în Transilvania funcționează ca profesor la Liceul din Blaj. Aici colaborează la ziarul „Organul Luminării”, înființat de Timotei Cipariu. Participă la evenimentele din 1848, motiv pentru care este persecutat de autoritățile maghiare, fiind nevoit să plece la București, apoi la Iași și de aici în Bucovina. La Cernăuți activează ca colaborator apropiat al lui Hurmuzachi la *Gazeta „Bucovina”*, 1848 (Dr. C. Diaconovich, *op. cit.*, III, p. 695).

⁴¹ „Gazeta Transilvaniei” XI, nr. 90 din noiembrie 1848.

⁴² *Ibidem*, nr. 101 din noiembrie 1848.

⁴³ Arh. Statului Brașov, fondul Prefectura Făgăraș, act. nr. 35 din noiembrie 1848, pachet nr. 1371–2124/1848.

⁴⁴ *Ibidem*, doc. nr. 43, pachet D. nr. 163–895/1848; nr. 97/1848; nr. 14/1849.

⁴⁵ S. Dragomir, *op. cit.*, doc. nr. 29, 30, p. 42.

⁴⁶ *Ibidem*, doc. nr. 33, p. 44.

⁴⁷ *Ibidem*, doc. nr. 44, p. 56.

⁴⁸ „Gazeta de Transilvania”, XII, nr. 4 din ianuarie 1849.

⁴⁹ S. Dragomir, *op. cit.*, doc. nr. 72, p. 86; nr. 73, p. 87; nr. 78, p. 91–92.

⁵⁰ *Ibidem*, doc. nr. 71, p. 83; nr. 72, p. 86; nr. 73, p. 87; Arhivele Statului Brașov, fondul Prefectura Făgăraș, act. nr. 10/1849.

apus, de la Șercaia spre Sibiu, linia stângă a Oltului era apărată de unitățile militare habsburgice așezate în taberele de la Ohaba, Mărgineni, Lisa, Viștea de Jos⁵¹. La sfârșitul lunii februarie 1849, Legiunea Țării Făgărașului a cooperat cu cea a Țării Bârsei pentru apărarea zonei Făgărașului și a drumului spre Sibiu⁵².

După ocuparea Sibiului, la 11 martie 1849, armata lui Bem se va îndrepta spre Făgăraș. Trupele existente în Cetatea Făgărașului se vor retrage la 17 martie spre Brașov⁵³. Odată cu apropierea armatei lui Bem de marginea Făgărașului, eveniment petrecut la 18 martie 1849, prefectura și administrația română a Țării Făgărașului și-au încetat activitatea. Unii dintre conducătorii administrației: David Almășan, I. Codru Drăgușan, I. Pușcariu se vor refugia în Țara Românească⁵⁴.

În decursul existenței sale, administrația Făgărașului, instaurată pe cale revoluționară, a reprezentat organul național conducător al românilor din această zonă a Transilvaniei, care le-a apărut cu zel drepturile politice și civile. În același timp, ea a constituit o garanție a victoriei revoluției române pentru care motiv, marele revoluționar-democrat Nicolae Bălcescu era îndemnat să vadă în actul instaurării administrației române în județele Făgăraș, Hunedoara, Alba Inferioară, Cetatea de Baltă⁵⁵, prima cheazăie a triumfului de mâine. Conducătorii administrației și ai prefecturii Țării Făgărașului prin faptele lor revoluționare se înscriu în panteonul luptătorilor pașoptiști pentru emancipare socială și națională a poporului român.

Reprezentanții mișcării naționale din acest district s-au aflat prezenți la marile manifestări organizate de fruntașii națiunii române din Transilvania, care au hotărât tactica și formele de luptă adoptate în perioada așa numitului liberalism habsburgic (1860–1865). Astfel, la Conferința națională de la Sibiu, din ianuarie 1861, care proclamă, în spiritul ideilor pașoptiste independența națiunii române, printre cei 150 de delegați din întreaga Transilvanie s-au aflat și 14 reprezentanți ai Țării Făgărașului (preoți, funcționari, notari, pretori, ofițeri) în frunte cu vicarul Ioan Chirilă⁵⁶.

Acționând în noile condiții create de politica „liberală” habsburgică, conducătorii mișcării naționale au instaurat, în mare parte, o administrație românească, fapt semnificativ în întreaga Transilvanie.

Încă din noiembrie 1860 au petiționat comunele românești din Țara Făgărașului la Viena pentru numirea în fruntea administrației districtului a unui „căpitan suprem din sânul națiunii române” și pentru introducerea „limbii române ca limbă oficială” în acest district „curat românesc”⁵⁷. Ca urmare este numit prefect al districtului Ioan Bran, cunoscut luptător pentru drepturile politico-naționale ale românilor⁵⁸.

Acțiunea de constituire a noului organ s-a desfășurat în zilele de 16 și 17 aprilie 1861. Au fost aleși 100 de membri, reprezentanți de seamă ai Țării Făgărașului, în majoritate români. La 16 aprilie, în prima zi a adunării de constituire a noului organ administrativ districtual, în urma unor puternice dispute între oficialii români și funcționarii maghiari, apărătorii vechilor rânduieli, limba română a fost declarată limbă oficială⁵⁹. Redând atmosfera de la Făgăraș, „Gazeta Transilvaniei” scria de hotărârea celor 6 000 de oameni prezenți la adunarea populară, care într-un singur glas strigau: „Nu cunoaștem legi făcute de voi fără noi, destul ne-ăți apăsător cu limbi străine nouă, necunoscute”. În numele celor adunați, vicarul Ioan Chirilă afirmă că în secolul al XIX-lea „nici o lege” nu poate să impună românilor din districtul Făgăraș o altă limbă decât cea română⁶⁰.

⁵¹ S. Dragomir, *op. cit.*, doc. nr. 71, p. 83.

⁵² Florin Salvan, *op. cit.*, p. 70.

⁵³ George Barițiu, *op. cit.*, II, p. 480–481.

⁵⁴ Ioan Cavaler de Pușcariu, *op. cit.*, p. 22.

⁵⁵ Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitate națională 1834–1849*, București, 1967, p. 184.

⁵⁶ *Protocolul ședințelor conferinței naționale românești ținute din 1/13 până în 4/16 ianuarie 1861 la Sibiu*, Brașov, 1861, p. 13.

⁵⁷ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 24 din 25 martie 1861, p. 100.

⁵⁸ Ioan Bran de Lemény s-a născut la Zărnești în 1811 dintr-o familie originară din părțile Chioarului. A studiat la Blaj, Sibiu și Cluj, primind diploma de avocat. Este participant la revoluția de la 1848–1849: delegatul Brașovului la Marea Adunare Națională de la Blaj, unde este ales secretar, apoi membru al delegației românilor la împărat. După revoluție ocupă mai multe funcții administrative. În perioada liberalismului habsburgic a fost numit căpitan suprem al Țării Făgărașului și apoi ales ca reprezentant al acestui ținut în Dieta de la Sibiu din 1863–1864. (C. Diaconovich, *op. cit.*, I, Sibiu, 1898, p. 565).

⁵⁹ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 30 din 12/24 aprilie 1861, p. 128.

⁶⁰ *Ibidem*.

Guvernul reacționează dur și casează întreaga organizație a Făgărașului⁶¹, după care o supune unui boicot financiar. Totodată a fost numit de guvern Ioan Ardeleanu, consilier guvernamental, pentru a cerceta plângerile funcționarilor maghiari⁶². În consecință a avut loc, la 13 mai 1861, o nouă adunare a reprezentanților districtului, în prezența reprezentantului guvernului, căruia îi revenea sarcina „să aducă administrația districtului în ordinea prescrisă de legi”. La adunare au fost prezenți 341 de români și 59 de alte naționalități: maghiari, sași. Românii au venit cu steagul național pe care era scris cu litere aurite: „limba” deziderat principal al luptei lor. Faptele dovedeau că poporul român pășise în viața politică și nu era dispus să cedeze. Cu această ocazie a fost ales un alt comitet central districtual format din 100 de persoane, în care au fost aleși, proporțional cu numărul și structura națională a populației, 70 de funcționari români și 30 de funcționari maghiari și sași⁶³. Și acest comitet a declarat limba română drept limbă oficială, în baza dreptului la autonomie de care se bucura districtul⁶⁴.

Disputele politico-naționale au continuat la Făgăraș. Reacțiunea, reprezentanții clasei dominante maghiare au întocmit o petiție către guvern, prin care cereau respectarea limbii maghiare ca singura limbă oficială, numirea altor „oficiali” cunoscători ai limbii maghiare, care să respecte „legile patriei”⁶⁵.

Acțiunea de reorganizare administrativă a Țării Făgărașului a continuat la 18 iulie, când au avut loc noi alegeri pentru unele funcții în comitetul central districtual⁶⁶. Cu această ocazie elementul românesc s-a întărit în organul central administrativ. Printre oficialii aleși se aflau Ion Pușcariu și Ioan Codru Drăgușan, cunoscuți luptători pentru drepturile politico-naționale ale românilor transilvăneni.

Pentru recunoașterea hotărârilor luate de organul administrativ, conducătorii mișcării naționale s-au adresat împăratului Austriei. Memoriul intitulat sugestiv „Suplica Țării Oltului”, redactat la 31 iulie 1861, a fost prezentat la Viena de o delegație formată din fruntași ai luptei naționale: Ion Codru Drăgușan, George Strâmbu și Ioan Roman, în numele tuturor trombanelor din acest district. Formulată în 8 puncte, memoriul bazat pe adevăruri istorice incontestabile, cerea dreptul folosirii limbii române ca limbă oficială în această parte a țării⁶⁷. Memoriul este înaintat împăratului de numita delegație în audiența din 5 august 1861. După o lungă așteptare, în mai 1862 districtul obține recunoașterea hotărârilor sale⁶⁸.

La Făgăraș continuă confruntările pe planul vieții politice și administrative⁶⁹. Până la urmă, mișcarea națională a obținut aici o însemnată cucerire, limba română este recunoscută ca limbă oficială în toamna anului 1862⁷⁰.

Mari frământări și dispute politice au avut loc la Făgăraș în timpul alegerilor pentru Dieta Transilvaniei. Reprezentanții Țării Făgărașului au participat la momentele hotărâtoare ale demersurilor electorale. Astfel, la cea de-a doua Conferință națională de la Sibiu, din 8–11 aprilie 1863, care a hotărât orientarea politică a națiunii române în perioada de dinaintea Dietei, au participat și reprezentanții acestui district: Ioan Brau și Ioan Pușcariu. Ei au făcut parte din delegația română condusă de Andrei Șaguna, care a prezentat monarhului hotărârile Conferinței⁷¹. Alegerile deputaților dietei s-au făcut la Făgăraș în cea mai deplină ordine. La 20 iunie 1863 s-a ținut ședința Comitetului districtual care a ales Comitetul electoral forma.

⁶¹ *Ibidem*, nr. 33 din 22 aprilie 1861, p. 144.

⁶² T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. II, Sibiu, 1902, p. 549; „Gazeta Transilvaniei”, nr. 31 din 15/27 aprilie 1861, p. 131. Ioan Alduleanu s-a născut la 1821 la Moieciu-Bran. După absolvirea studiilor juridice a activat ca avocat în Brașov, la 1848 ca notar al districtului Făgăraș, Ocupă apoi mai multe funcții administrative, printre care și consilier al guvernului Transilvaniei, 1861. (C. Diaconovich, *op. cit.*, p. 92).

⁶³ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 39 din 13 mai 1861, p. 167.

⁶⁴ *Ibidem*, nr. 40 din 16 mai 1861, p. 173.

⁶⁵ *Ibidem*, nr. 49 din 17 iulie 1861, p. 212.

⁶⁶ *Ibidem*, nr. 69 din 1 august 1861, p. 256.

⁶⁷ Este publicat în „Foaie pentru minte, inimă și literatură” nr. 32 din 30 august 1861, p. 252–253.

⁶⁸ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 76 din 26 septembrie 1862, p. 302.

⁶⁹ Pentru detalii, cf. I. Mândrea, E. Tăutu, *Acțiuni politico-naționale în Țara Făgărașului*, în „Apulum”, XX, Alba-Iulia, 1982.

⁷⁰ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 76 din 26 septembrie 1862, p. 302; nr. 77 din 29 septembrie 1860, p. 306; nr. 84 din 24 octombrie 1862, p. 334.

⁷¹ „Telegraful român” nr. 7 din 25 ianuarie 1862, p. 26.

din 13 membri, toți români. Acest organ a desemnat deputații districtului la forul legislativ al Transilvaniei. Astfel au fost aleși în cercul I electoral Ioan Pușcariu, în cercul II Ioan Bran și în cercul III Ioan Alduleanu, consilier gubernial⁷².

Dieta — forul legislativ al Transilvaniei — și-a deschis lucrările la 15 iulie 1863, la Sibiu. Deputații Țării Făgărașului s-au remarcat în cadrul activității Dietei printr-o atitudine înaintată și fermă. În cuvântările lor, au cerut cu vehemență acordarea și respectarea drepturilor politice ale poporului român⁷³.

Semnificativ este faptul că în condițiile vitrege ale instaurării dualismului austro-ungar, în noua dietă „Constituală” de la Cluj, care și-a deschis lucrările la 19 noiembrie 1865, printre cei 14 deputați români, doi reprezentau Țara Făgărașului: Ioan Antonelli (vicar) și Ioan Mețianu (protopop)⁷⁴. În acest district se observa orientarea spre tactica „activistă”⁷⁵.

În condițiile adâncirii sciziunii dintre activiștii conduși de mitropolitul Șaguna, linia pasivistă având în frunte pe George Barițiu, la sfârșitul anului 1865 și la începutul anului 1866, Pușcariu s-a afirmat ca unul dintre liderii de seamă ai primei orientări care considera că trebuie încercat a se salva cât mai mult din autonomia Transilvaniei și drepturile românilor, prin participarea la dieta pestană, punct de vedere împărtășit de către marea majoritate a fruntașilor făgărașeni⁷⁶.

Unirea Principatelor Române, domnia reformatoare a lui Alexandru Ioan Cuza au avut un puternic ecou în Transilvania și îndeosebi în străvechiul ținut românesc al Țării Făgărașului, aflat în vecinătatea Țării Românești, căreia i-a aparținut timp de secole în evul mediu și de care a fost întotdeauna legat în modul cel mai strâns. Aici, la Făgăraș, s-a petrecut în ziua de 20 februarie/4 martie 1866 un episod semnificativ prilejuit de trecerea domnitorului detronat în împrejurări cunoscute, în noaptea de 10—11/22—23 februarie 1866 în drumul său spre exil, cu ecou atât în presa vremii, cât și în corespondența oficială a conducătorului districtului cu guvernatorul Transilvaniei, contele Folliot de Crenneville⁷⁷.

Numit în fruntea districtului Făgăraș, în locul cumnatului său Ioan Bran de Lémény, ca unul ce era socotit de către cancelaria din Viena un fidel al său în condițiile radicale schimbări în orientarea sa politică, Pușcariu avea să fie confruntat aici, între altele, cu aceeași opoziție a fruntașilor maghiari locali, concentrați în totalitatea lor în orașul Făgăraș, opoziție puternic încurajată de noul curs al evenimentelor, care duceau la dualism.

S-au înmulțit în această perioadă denunțurile și reclamațiile opoziției maghiare la Cluj și Viena împotriva românilor făgărașeni și ai fruntașilor lor.

Numeroase acte oficiale vorbesc despre marele număr al tinerilor din districtul Făgăraș care s-au sustras de la serviciul militar, trecând în România, această problemă constituind obiectul mai multor adrese speciale trimise de conducerea guvernului către autoritățile locale în 1865—1866⁷⁸. Semnificativă în acest sens este și adresa guvernatorului Crenneville către districtul Făgăraș, cu numărul 341/5 februarie 1866, prin care impută conducerii acestuia prea numeroase cazuri de eliberare de pașapoarte pentru România⁷⁹.

Un caz aparte, care a făcut obiectul mai multor acte de anchetă a autorităților și a unor adrese și rapoarte către guvernatorul Transilvaniei, l-a constituit trecerea domnitorului detronat, Alexandru Ioan Cuza, în exil, prin Făgăraș, la 4 martie 1866 (stil nou) și îndeosebi primirea de care s-a bucurat marele om de către mulțimea celor adunați la Casa de poștă

⁷² „Gazeta Transilvaniei”, nr. 42 din 1/13 iunie 1863, p. 166; nr. 43 din 5 iunie 1863, p. 170; nr. 47 din 19 iunie 1863, p. 186.

⁷³ *Ziarul stenografic al Dietei transilvane conchimate la Sibiu pe 1 iulie 1863 prin rescript prea înalt*, p. 53—61; 64—65; 94; 166—168; 169, 221, 344, 345; „Gazeta Transilvaniei”, nr. 73—74 din 24 august 1863, p. 288—289; nr. 91—92 din 27 septembrie 1863, p. 357.

⁷⁴ *Ibidem*, nr. 92 din 2 dec. 1865, p. 2; nr. 99 din 27 decembrie 1865; T. V. Păcățian, *op. cit.*, II, Sibiu, 1902, p. 781.

⁷⁵ I. Mândrea, E. Tăutu, *op. cit.*, p. 284.

⁷⁶ N. Josan, *Activitatea politică a lui Ioan Pușcariu în anii 1860—1863*, în „Apulum” XVI, 1978, p. 373—390; idem, *Activitatea lui Ioan Pușcariu în cadrul Dietei de la Sibiu din 1863—1864*, în „Apulum”, XXI, 1983, p. 287—314.

⁷⁷ N. Josan, I. Mândrea, *Un episod semnificativ al trecerii domnitorului Alexandru Ioan Cuza prin Transilvania în drum spre exil: Făgăraș, 4 martie 1866*, în „Apulum”, XXII, 1985, p. 240.

⁷⁸ Arh. statului Brașov, fond Prefectura jud. Făgăraș, Oficiul districtual, nr. 4328/1865 și 1405/1866.

⁷⁹ Loc. cit., Acte prezidențiale, nr. 210/1866.

„pentru a-l vedea pe domnul Cuza” și vizita protocolară pe care a făcut-o fostul revoluționar pașoptist Ioan Pușcariu ex-domnitorului⁸⁰, vizită cu largă rezonanță în istoria Făgărașului.

Politica de oprimare națională și socială, intronată de regimul politic dualist după 1867, a lovit greu în interesele naționale ale populației românești a Țării Făgărașului, care forma marea majoritate a locuitorilor acestui district. Cu toate acestea, în viața economică și socială a început să se simtă, în ultimile decenii ale secolului al XIX-lea, prezența burgheziei române, a început să se dezvolte capitalul financiar românesc, mai ales după constituirea în 1883 a Băncii „Furnica”, cea dintâi bancă românească constituită în Ardeal cu ajutorul „Albinei” din Sibiu. Până la sfârșitul secolului s-au creat băncile: „Oltenia” (Viștea de Jos, 1893), „Porumbăceana” (Porumbacu de Jos, 1900), „Unirea” (Vad, 1900)⁸¹.

În pofida tuturor măsurilor vexatorii luate de autorități pentru a împiedica dezvoltarea culturii naționale românești, fruntași ai vieții naționale și culturale — învățători, preoți, avocați etc., din districtul Făgăraș —, și-au închinat întreaga lor activitate luptei pentru emancipare culturală, pentru libertatea națională a poporului român. Cu multă greutate funcționau în Făgăraș, alături de școlile de stat, cele două școli românești confesionale (greco-ortodoxă și greco-catolică), fondate și întreținute cu efort material propriu⁸². Din cauza lipsurilor materiale, școala capitală greco-ortodoxă „Radu Negru”, întemeiată în 1869 prin efortul unor cărturari în frunte cu Ion Codru Drăgușanu și cu ajutor din România, a fost nevoită în 1873 să-și închidă porțile⁸³. Cu aceleași lipsuri materiale erau confruntate și școlile românești din satele Țării Făgărașului⁸⁴.

Un rol important în formarea și răspândirea culturii naționale l-a jucat despărțământul „Astrei” din Făgăraș, constituit în 1870⁸⁵, care a antrenat la acțiuni culturale, în funcție de interesele politico-naționale, largi categorii sociale românești.

În pregătirea cadrelor școlare la răspândirea culturii naționale și-au adus contribuția cele două Reuniuni ale învățătorilor din districtul Făgăraș, înființate în 1862 și 1895⁸⁶, cele două „Reuniuni ale femeilor române din Făgăraș și jur”, constituite în 1876⁸⁷. Trebuie amintită și activitatea culturală desfășurată de Societatea de diletanți români „Progresul”, constituită în 1883, care avea, cu predilecție, repertorii din tezaurul clasicilor români⁸⁸.

În activitatea politico-națională a românilor din Țara Făgărașului un moment de seamă l-a reprezentat crearea la 12 aprilie 1872 a organizației districtuale a Partidului Național Român din Transilvania, numită și „Clubul național român din Țara Făgărașului”. Rolul său era de a „veghea și conduce toate acțiunile politico-naționale în district”⁸⁹. Sub conducerea unui comitet permanent alcătuit din fruntași ai vieții politice: Ioan Antonelli (președinte)⁹⁰ și Aron Densușeanu (notar)⁹¹, clubul a reprezentat organul permanent de acțiune al românilor din acest district.

Politica de discriminare a regimului dualist față de participarea elementului românesc în funcțiile administrative ale Țării Făgărașului s-a accentuat în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. La 1892, din cei 89 de funcționari ai comitatului numai 16 erau români, restul de 73 erau maghiari. Această proporție fiind raportată la populația românească care reprezenta 89,24% și la cea maghiară, care reprezenta 4,63%, demonstra cu prisosință politica de oprimare, vexatorie a autorităților maghiare⁹². Așa-zisele alegeri de func-

⁸⁰ Cf. N. Josan, I. Mândrea, *op. cit.*

⁸¹ Alexandru Bărbat, *Dezvoltarea și structura economică a Țării Oltului*, cu un plan de organizare, Cluj, 1938, p. 67—70, 74, 78, 85.

⁸² N. Aron, *Monografia bisericilor, școalelor și reuniunilor române din Făgăraș*, Făgăraș, 1911, p. 84, 93.

⁸³ *Ibidem*, p. 60—61, 64—65; I. Ciupea, *Ajutoarele primite din România de Școala capitală „Radu Negru” din Făgăraș (1869—1973)*, în „Acta Musei Napocensis”, XVIII, 1981.

⁸⁴ Informații despre școlile sătești în: C. Stan, *Școala Poporană din Făgăraș și de pe Târnave*, Sibiu, 1928, vol. I, p. 50—51, 72.

⁸⁵ „Familia”, nr. 11 din 1870, p. 217.

⁸⁶ M. Aron, *op. cit.*, p. 14.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 129—135.

⁸⁸ „Tribuna”, I, nr. 124 din 18/30 septembrie 1884, p. 495.

⁸⁹ „Telegraful român”, XX, nr. 42 din 14/26 aprilie 1872, p. 124.

⁹⁰ Ioan Antonelli, vicar gr. cat. al Făgărașului (1865—1872), apoi canonic la Blaj (N. Aron, *op. cit.*, p. 9).

⁹¹ Aron Densușeanu, filolog, istoric, literat, poet (*Cărturari brașoveni, sec. XV—XX*, Brașov, 1972, p. 75).

⁹² „Gazeta Transilvaniei”, LV, nr. 219 din 4/16 oct., 1982, p. 3.

ționari în aparatul administrativ nu erau decât o altă dovadă a persecuțiilor naționale. Este semnificativ în acest sens cazul celor 160 de țărani din comuna Arpașul de Sus, care în aprilie 1892 au fost târați în fața judecătoriei cercuale din Făgăraș și apoi judecați la Tribunalul din Brașov în mai același an, pentru motivul că în 1888, cu ocazia alegerii de jude(primar) s-au opus în masă candidaturii propus de autorități. Procesul țăranilor din Arpașul de Sus a ocazionat o frumoasă acțiune de solidaritate⁹³.

Folosirea limbii române în administrație și justiție era tot mai îngrădită. Noua lege școlară din 1879 venea să întărească politica de maghiarizare prin intermediul învățământului. Conform legii, atât școlile elementare confesionale, cât și școlile normale și medii care nu aparținuseră statului erau obligate să introducă un număr excesiv de ore pentru studiul limbii maghiare⁹⁴. În Țara Făgărașului introducerea limbii maghiare în școlile confesionale s-a făcut, față de rezistența opusă de învățători, prin metode represive. În articolul „Limba maghiară în școlile noastre de pe Țara Oltului”, redacția ziarului „Gazeta Transilvaniei” constata: „S-a introdus limba maghiară ca studiu obligatoriu în comitat. Dar procesul învățării ei de către români nu există”⁹⁵.

Referitor la tactica politică a frunțașilor făgărașeni se observă tot mai mult o orientare spre activism, orientare ce era promovată mai ales de cercurile Mitropoliei din Sibiu. Dovadă este și alegerea lui Nicolae Șerban⁹⁶, în cercul electoral al Arpașului, în ianuarie 1892, ca deputat al Parlamentului din Budapesta, pentru legislatura 1892—1896. Această alegere a stârnit discuții în presa mișcării naționale⁹⁷.

Pe de altă parte se observă participarea reprezentanților partidei naționale din Țara Făgărașului la marile momente politice care pregătesc mișcarea memorandistă. Printre cei 153 de deputați ai cercurilor electorale prezenți la Conferința națională a românilor din Transilvania și Banat din mai 1881, care stabilește „originile politice” ale Memorandului, se aflau și reprezentanții Țării Făgărașului: Vasiliu Stanciu (căpitan), Ioan Roman (avocat), reprezentând cercul electoral inferior și Ilarie Duvlea (avocat), Alexandru Micu (protopop și vicar foraneu gr. cat.) pentru cercul electoral superior⁹⁸. Aceștia au fost prezenți și la Conferința națională a P.N.R. din 1884, care a exprimat prima hotărâre oficială a Comitetului Central al P.N.R. în privința Memorandului⁹⁹. De asemenea, la Conferința națională din 20—21 ianuarie 1892, care a fost hotărâtoare în problema Memorandului, participă Baziliu Rațiu, Iuliu Dan și Nicolae Cosgaria, reprezentanți ai cercului electoral al Făgărașului și David Ursu, Andrei Micu, Vasile Stanciu, reprezentanți ai cercului Arpașul Inferior, precum și Nicolae Garoiu, reprezentant al cercului Bran¹⁰⁰. Atunci s-a ales un nou Comitet central al P.N.R. format din 25 membri, printre care se numără și Baziliu Rațiu¹⁰¹, reprezentant al Făgărașului. În numeroasa delegație care purta Memorandul la Viena nu se aflau însă reprezentanți din Țara Făgărașului. Baziliu Rațiu s-a aflat, după relatările presei, printre acei frunțași români care „și-au scuzat absentarea prin morb sau alte cauze grave”¹⁰². Ar putea fi vorba

⁹³ *Ibidem*, nr. 94 din 28 aprilie/10 mai 1892, p. 2; nr. 97 din 1/13 mai 1892, p. 2; nr. 105 din 10/22 mai 1892, p. 2.

⁹⁴ *Unirea Transilvaniei cu România*, București, 1972, p. 161—162.

⁹⁵ „Telegraful român”, XLI, nr. 139 din 18/30 decembrie, 1893, p. 453.

⁹⁶ Originar din comuna Voila (comitatul Făgăraș), dr. Nicolae Șerban (1866—1832), a studiat dreptul la Budapesta („Vremuri noi”, nr. 9 din 1932).

⁹⁷ „Telegraful român”, XL, nr. 6 din 18/30 aprilie 1892, p. 23; nr. 12 din 4/16 feb. 1892, p. 46, „Tribuna”, IX, nr. 78 din 4/16 aprilie 1892, p. 316.

⁹⁸ *Memorial compus și publicat din însărcinarea Conferinței generale a reprezentanților alegătorilor români, alunați la Sibiu în zilele de 12, 13 și 14 Maiu stil nou, 1881*, ed. a II-a, Sibiu, 1883, p. 163.

⁹⁹ *Actele Conferinței electorale a reprezentanților alegătorilor români din Ungaria și Transilvania ținută la Sibiu, la 1, 2 și 3 iunie*, Sibiu, 1884, p. 16.

¹⁰⁰ Nicolae Garoiu (avocat), Iuliu Dan (protopop) și Andrei Micu (avocat) s-au aflat la Conferință printre votanții care s-au pronunțat împotriva propunerii lui Eugen Brote, în problema înăntării Memorandului („Tribuna”, nr. 7 din 10/22 ianuarie 1892, p. 26).

¹⁰¹ Originar din Căpâlna de Jos, jud. Alba, Baziliu Rațiu (1837—1902), canonic, și-a făcut studiile la Blaj și Viena. Ocupa mai multe funcții: profesor de teologie la Blaj (1871), paroh și protopop la Reghinul săsesc și din 1888 vicar foraneu în Făgăraș. Apoi profesor seminarial la Blaj (C. Diaconovich, *op. cit.*, III, Sibiu, 1904, p. 731).

¹⁰² „Telegraful român”, XL, nr. 58 din 30 mai/11 iunie 1892, p. 222.

de influența cercurilor înalte bisericești, mai ales de la Sibiu, care erau împotriva înaintării Memorandului, atitudine exprimată prin „Telegraful român”¹⁰³.

Populația română din Țara Făgărașului a manifestat un atașament fierbinte față de Memorand. Prin telegrame de felicitare, adrese de aderență etc., au fost trimise în numele „clerului, inteligenței și poporului român” din Țara Făgărașului, conducătorilor memorandiști, adeziunea acestor locuitori la Memorand. Asemenea adeziuni sunt trimise din partea românilor din comunele: Beclean, Comana Inferioară, Veneția Inferioară, Sărata, Viștea Superioară, Streza, Cârțișoara etc.¹⁰⁴.

În timpul acțiunilor memorandiste s-au înmulțit disputele politice ale reprezentanților partidei naționale române cu oficialii maghiari, atât în adunările comitatense, cât și în consiliul municipal, cu care ocazie au fost demascate o serie de abuzuri ale autorităților¹⁰⁵, motiv pentru care autoritățile maghiare locale au trecut la măsuri represive. Astfel trebuie interpretată denunțarea deputatului dr. Nicolae Șerban guvernului, ca o persoană periculoasă „pentru partidul liberal din Făgăraș”, un infocat „daco-romanist și iredentist”¹⁰⁶. O altă acțiune represivă a constituit-o cererea autorităților maghiare din Făgăraș, din noiembrie 1893, adresată dietei și guvernului maghiar să introducă în Țara Făgărașului, „administrație de Stat”. Cu alte cuvinte „amplioații administrațiunii” să nu mai fie aleși, ci numiți direct de guvern. Se consideră o asemenea măsură necesară pentru „a face afrent mișcărilor și agitațiunilor românilor”¹⁰⁷.

Procesul Memorandului, 1894, a fost înscenat de către autoritățile maghiare cu scopul premeditat de a înăbuși mișcarea națională românească, prin condamnarea și întemnițarea conducătorilor. Printre acuzați se află și Baziliu Rațiu, vicar al Făgărașului, membru al Comitetului executiv al P.N.R.; în ziua de 3 mai 1894 este interog; respinge cu demnitate acuzațiile, improvizate și în cuvântul său demască politica opresivă a guvernului maghiar. „Noi românii — afirmă acuzatul — cu toate că suntem oameni săraci, nu o să renunțăm nicio dată la năzuințele noastre politice și nici la punctele noastre de vedere de dragul banilor”¹⁰⁸. În ședința din 12 mai 1894, Baziliu Rațiu a recunoscut participarea și contribuția sa la mișcarea memorandistă, că a răspândit printre „oamenii inteligenți” exemplare din Memorand. Se alătură celorlalți fruntași naționali inculpați, care cer tribunalului, în ședința din 14 mai, să pronunțe „decesiuni de merit” în această cauză¹⁰⁹.

Sunt cunoscute amplele acțiuni de solidaritate ale românilor de pretutindeni cu „inculpați” de la Cluj. În scrisorile și telegramele de aderență publicate în „Tribuna”, la Arhiva Muzeului Unirii din Alba-Iulia s-au păstrat (nepublicate) circa 268 de alte adrese de aderență, mai puțin cunoscute, dintre care 13 sunt trimise din localitățile Țării Făgărașului, din: Căpăcel, Găina, Hârseni, Hurez, Noul Român, Părău, Poiana Mărului, Streza-Cârțișoara, Voievodenii Mari, de „femeile române din Bran și giur” sau de „Femeile române din Țara Făgărașului”¹¹⁰. Ele degajă un înalt sentiment patriotic de solidaritate, exprimat în cel mai frumos grai popular.

În primele decenii ale sec. XX-lea s-a înregistrat o anumită dezvoltare a vieții economice și sociale. S-a înmulțit numărul atelierelor cu activități industriale, îndeosebi cele legate de industria casnică. Existau circa 80 de mici întreprinderi în orașul Făgăraș și 100 în satele Țării Făgărașului. În această statistică erau cuprinse atât industriile, băncile și cooperativele. Anumite industrii (cherestea, tăbăcărit) lucrau pentru export în România¹¹¹. S-a dezvoltat rețeaua bancară, existau la începutul secolului al XX-lea 17 bănci cu capital românesc (cea mai importantă era „Albina”). Mai existau 5 asociații („Însoțiri de credit”) și 3 societăți pe acțiuni cu capital românesc¹¹². Ca urmare a avut loc un proces de creștere a capitalului românesc și de afirmare a unor elemente ale burgheziei române.

¹⁰³ T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. III, 1913, p. 512.

¹⁰⁴ I. Mândrea, V. Megheșan, *Documente privind adeziunea maselor românești din Țara Făgărașului la mișcarea memorandistă (1892—1894)*, în „Apulum” XVIII, 1980, p. 435—436.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 436—437.

¹⁰⁶ „Telegraful român”, XLI, nr. 109 din 20 mai/1 iunie 1893, p. 3.

¹⁰⁷ *Ibidem*, nr. 120 din 2/14 noiembrie 1893, p. 477.

¹⁰⁸ *Unirea Transilvaniei cu România*, București, 1972, p. 219.

¹⁰⁹ „Telegraful român”, XLII, nr. 53 din 12/24 mai 1894, p. 205, 211.

¹¹⁰ I. Mândrea, V. Megheșan, *op. cit.*, p. 438—440.

¹¹¹ Alexandru Bărbat, *op. cit.*, p. 77—78, 82.

¹¹² *Ibidem*, p. 85, 89.

La începutul secolului al XX-lea, cu toate piedicile puse de guvernul Tisza, îndeosebi pe plan legislativ, viața culturală și politică a românilor din districtul Făgărașului se intensifică. S-a înmulțit numărul școlilor (două școli confesionale în Făgăraș și peste 30 în sate)¹¹³. Animatori ai școlilor, ai reuniunilor învățătorilor și ai societăților culturale erau cărturari ca: dr. Ioan Senchea, dr. Liviu Pandrea, dr. Dănilă Vasu, etc., care urmăreau „lățirea culturii printre români”, ca principală cale a emancipării naționale¹¹⁴.

Același scop al emancipării l-au urmărit primele ziare românești: la 4/17 ianuarie 1907, apare foaia săptăminală „Țara Oitului” (1907–1910), sub redacția învățătorului Ioan Berescu și cu ajutor material și spiritual al patriotului dr. avocat Ioan Senchea. A fost scos în tipografia „Constantin Pop”, tipografie care a scos apoi ziarul „Olteanul” (1909–1916) și „Foaia specială culturală și economică”¹¹⁵.

În activitatea politică s-au produs schimbări esențiale. În anii 1903–1905, sub îndrumarea directă a conducătorilor P.N.R., Vasile Goldiș și Aurel Vlad, s-a reorganizat filiala P.N.R. din Țara Făgărașului sub președinția intelectualului dr. Ioan Senchea¹¹⁶, pe noile principii ale tacticii politice „activiste”. La vestita Conferință națională a P.N.R., de la Sibiu, din 10 ianuarie 1905, care a adoptat poziții tactice active s-a ales un nou Comitet executiv al P.N.R., în care a fost ales ca membru dr. Ioan Senchea, președintele organizației P.N.R. din Țara Făgărașului¹¹⁷.

Una din principalele căi de luptă a constituit-o demascarea politicii discriminatorie a guvernului și a autorităților locale maghiare. La diferite ocazii, în cadrul adunărilor populare, în presă etc. s-a făcut auzit cuvântul de protest al frunțașilor români. Astfel, la adunarea populară din 13 septembrie 1908 din orașul Făgăraș s-a protestat vehement — precizează ziarul „Olteanul” — împotriva prevederilor nedrepte ale legii electorale¹¹⁸. Un asemenea protest îl fac conducătorii dr. Ioan Senchea, dr. Nicolae Șerban, dr. Octavian Baciș și protopopul Nicolae Borzea în adunarea comitatensă ținută la Făgăraș în august 1912, contra măsurilor represive ale autorităților maghiare locale de a lovi în existența materială a școlilor și bisericilor românești din Țara Făgărașului¹¹⁹. Concomitent s-a produs un proces de radicalizare în mișcarea națională. La începutul lunii mai 1912 se formează un nou comitet de conducere al organizației, din elemente deosebit de active în acțiunea națională: dr. Ioan Senchea — președinte, dr. Octavian Vasu — vicepreședinte, Matei Jiga — secretar¹²⁰, care a condus activitatea organizației până în anul 1916.

Primul război mondial și consecințele sale au adus grele suferințe materiale și umane populației Țării Făgărașului. Marile pierderi le-au suferit în primul rând familiile și gospodăriile țărănești. Din datele păstrate rezultă că din totalul de 83660 de locuitori ai populației române din satele Țării Făgărașului, 12092 soldați au fost trimiși pe front, iar 1329 bărbați au fost mobilizați la diferite munci. Aceste cifre li se adaugă cei 1246 morți pe câmpul de luptă, cei 369 de morți în temniță, pribegie sau spitale și cei 770 de invalizi. În urma războiului au rămas: 2289 copii orfani și 1142 de femei văduve. Pierderile materiale sunt estimate pe totalul comunelor la 21 003 000 lei, plus cei 851 500 lei care a însemnat „contribuția” acestor comune pentru armata austro-ungară¹²¹.

Soldatul român era pus să lupte pentru o cauză străină lui. De aceea dezertările tinerilor făgărașeni din armata austro-ungară precum și „dispariția” celor care urmau a fi mobilizați s-au înmulțit în timpul războiului, stârnind îngrijorarea autorităților¹²². Sunt cunoscute numeroase cazuri de voluntari din Țara Făgărașului, care au ajuns să lupte în armata rpmână uneori chiar și în funcții de conducere¹²³.

După izbucnirea războiului, conform măsurilor excepționale instituite, se alcătuiau în fiecare plasă sau județ listele „instigatorilor”, se căutau cu migală pretexte pentru a se înăbu-

¹¹³ N. Aron, *op. cit.*, p. 92–93, 98, 135–136, 138.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 135–138.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 158–160.

¹¹⁶ *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul*, III, 1918–1928, București, p. 1503–1514; „Telegraful român”, LIII, nr. 2/15 ianuarie 1905, p. 3.

¹¹⁷ „Telegraful român”, LIII, nr. 2/15 ianuarie 1905, p. 3.

¹¹⁸ „Olteanul”, I, nr. 36 din 15 septembrie 1908, p. 2.

¹¹⁹ *Ibidem*, V, nr. 23/30 august 1912, p. 7.

¹²⁰ „Telegraful român”, LX, nr. 44 din 4 mai 1912, p. 3.

¹²¹ T. V. Păcățean, *Jertfele românilor din Ardeal, Banat, Crișana, Sălțmar și Maramureș, aduse în războiul mondial din anii 1914–1918*, Sibiu, 1923, p. 25 (anexa A).

¹²² Ioan Ciupca, *Țara Făgărașului în timpul campaniei armatei române în Transilvania, august-septembrie 1916*, în „Acta Musei Napocensis”, XX, 1983, p. 618–620.

¹²³ *Ibidem*, p. 618–619.

și spiritul național. Numeroase documente fac referiri la arestarea și maltratarea de către autoritățile austro-ungare a unui număr mare de frunțași ai mișcării naționale a românilor din Țara Făgărașului, atât în perioada de dinaintea intrării armatei române în Transilvania, cât și mai ales după retragerea acesteia. Sunt arestați și uciși de jandarmi la-nceputul lunii septembrie 1916 dr. Ioan Senchea, președintele organizației locale a P.N.R. (în noaptea de 23 – 24 august/5 – 6 septembrie 1916), precum și alți patrioți: Constantin Pop, proprietarul tipografiei ziarului „Olteanul”, Zosim Dalea din comuna Ucea de Jos, Octavian Bârsan din Corbi, Boldan din Arpaș, Jacob Gabor din Voila etc.¹²⁴.

Au fost luate de autorități și alte măsuri represive: rechiziții de animale și vite, care au ruinat multe gospodării. Cei retrași cu armatele române au fost declarați „vanzători de patrie”, avuții lor confiscate și familiile persecutate. În același mod a pățimit preotul ortodox Pavel Borzea din Viștea de Jos¹²⁵. La fel sunt tratați cei care au fraternizat cu armata română, printre care avocații din Făgăraș: Liviu Pandrea și dr. Victor Pralea, care sunt declarați „lipsiți de vecie de praxa avocațială”¹²⁶. Pentru „legături cu România”, cu armata română etc., au fost întemnițați Pompiliu Dan (1915–1917), revizor școlar¹²⁷, și numeroși preoți ortodocși: Ioan Capătă din Sona, Ioan Cațavei din Lisa, Ion Gavrilescu din Tântări, Aurel Mușat din Ucea de Jos, Ioan Papița din Comana de Jos, Vasile Stoicania din Șercaia, Nicolae Borzea, protopop al Făgărașului etc.¹²⁸.

Prin numeroase căi și forme și-a exprimat populația Țării Făgărașului atitudinea de rezistență față de regimul dualist și de sprijinire directă a luptei de eliberare a Transilvaniei și de unire a acesteia cu România. Frunțași de seamă din Țara Făgărașului participă la momentele decisive ale luptei: la întrunirea din 7 ianuarie 1917 de la Iași s-a ales un comitet de conducere din 12 membri, în care alături de marii bărbați ai neamului, dr. Vasile Lucaciu, Octavian Goga, etc., au intrat și făgărășenii dr. Titul Perțea și prof. Aurel Popa¹²⁹. După cum se știe acest comitet, în prezența reprezentanților guvernului român, a semnat declarația de război trimisă monarhiei austro-ungare.

La acțiunile de luptă pentru eliberarea Transilvaniei și pentru unirea Transilvaniei cu România și-au adus contribuția și românii aflați în afara granițelor țării. Mulți români din Țara Făgărașului, aflați în străinătate, s-au înrolat voluntar în armatele care luptau contra Triplei Alianțe. Documentele îi atestă în corpurile de voluntari de la Darnița, lângă Kiev (dr. Octavian Vasu)¹³⁰ sau în formațiunile de voluntari din S.U.A. (divizia 37 Ohio)¹³¹.

În condițiile istorice ale adâncirii revoluției, românii și-au ales organele conducătoare. După constituirea, la 30 octombrie 1918 a C. N. R. C. „supremul și unicul for politic al națiunii române”, locuitorii Țării Făgărașului au acționat cu hotărâre pentru constituirea organelor conducătoare locale: comisiile și gărzile naționale. La 11 noiembrie 1918, în cadrul unei adunări populare, s-a constituit Consiliul național român pentru toată Țara Făgărașului, format din 52 persoane, în fruntea căruia au fost aleși patrioți ca: dr. Nicolae Șerban (avocat, fost deputat dietal) – președinte, dr. Camil Negrea (avocat) – secretar; Nicolae Borzea (protopop) – vicepreședinte¹³². La scurt timp comitetul se lărgește: al doilea vicepreședinte – dr. Hariton Pralea (avocat), al doilea secretar – Vasile Stoicanea (preot și învățător).¹³³ În cadrul aceleiași adunări, s-a constituit și Garda națională românească din Țara Făgărașului, la început sub conducerea căpitanului Ioan Dejenariu¹³⁴, apoi sub conducerea căpitanului Ștefan Boier¹³⁵.

Consiliul național al Țării Făgărașului a devenit organul suprem conducător al acțiunilor naționale revoluționare. Primele măsuri au fost cele referitoare la alegerile pentru consi-

¹²⁴ N. Borzea de Viștea, *Organizarea românilor olteni din orașul Făgăraș din Țara voievozilor români la 11 noiembrie 1918*, Făgăraș, 1925, p. 9.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 9–10.

¹²⁶ „Gazeta Transilvaniei”, LXXIX, nr. 230, din 6 ianuarie 1917, p. 3.

¹²⁷ „Telegraful român”, LXVI, nr. 112 din 5 noiembrie 1918, p. 446.

¹²⁸ Sebastian Stanca, *Contribuția preoților români la războiul pentru întregirea neamului (1916–1918)*, Cluj, 1925, p. 53–54, 71, 100, 114, 126, 141.

¹²⁹ Arhivele Muzeului Unirii Alba-Iulia, Fond: Documentele Unirii, dos. 10/26, 27.

¹³⁰ *Ibidem*, Fond: ASTRA, colecția dr. P. Nistor, nr. 9954–956.

¹³¹ Dr. T. Podea, *Transilvania*, București, 1936, p. 116.

¹³² N. Borzea de Viștea, *op. cit.*, p. 47–48; „Glasul Ardealului”, I, nr. 6 din 16 noiembrie 1918, p. 2; „Telegraful român”, LXVI, nr. 120 din 17 noiembrie 1918, p. 470.

¹³³ „Oltul”, I, nr. 2 din 2 ianuarie 1919, p. 7; nr. 7 din 24 ianuarie 1919, p. 1.

¹³⁴ Arhivele Muzeului Unirii Alba-Iulia, Fond: Documentele Unirii, vol. VII, nr. 1820.

¹³⁵ „Oltul”, I, nr. 3, din 7 ianuarie 1919.

liile și gărzile naționale locale. În ordinul de zi (manifest) al C. N. din Țara Făgărașului s-au comunicat dispozițiile centrale cu privire la aceste alegeri, fixate pentru 17 noiembrie 1918, în cele 77 localități (aici se număra și Branul cu 11 sate)¹³⁶. Până la sfârșitul lunii noiembrie s-au ales consilii și gărzi naționale în toate localitățile Țării Făgărașului. Pentru cele 11 sate ale Branului s-a ales o singură gardă și un singur consiliul național¹³⁷.

La fel ca-n întreaga Transilvanie, în Țara Făgărașului vechile autorități austro-maghiare, au fost înlăturate și înlocuite de noile organe: consiliile și gărzile naționale. La 14 noiembrie 1918 C. N. din Țara Făgărașului a hotărât ca administrația, singuranța și ordinea publică din district să treacă asupra organelor naționale¹³⁸.

Acțiuni revoluționare au loc în toate localitățile mari sau mici ale Țării Făgărașului. Sub conducerea consiliilor și gărzilor locale, atacul locuitorilor români s-a îndreptat împotriva autorităților, în marea lor majoritate de naționalitate maghiară, beneficiari ai unor poziții economice privilegiate¹³⁹. Consiliul Național Român din Țara Făgărașului a acționat în vederea mobilizării populației românești din acest district pentru a participa în număr cât mai mare la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia. În acest scop a convocat și organizat adunări generale în toate cercurile electorale pentru desemnarea delegațiilor la Marea Adunare, care, în numele tuturor locuitorilor, să hotărască unirea cu Țara. Din partea Făgărașului și a comitatului, la Adunarea Națională de la Alba-Iulia, au fost desemnați ca delegați ai diferitelor organizații și cercuri electorale 39 de deputați¹⁴⁰. Aleșii erau împuterniciți prin mandate, date de locuitori, cu nume diferite: crediționale, procese-verbale, împuterniciri, hotărârea noastră, plenipotențe etc. Ele purtau numeroase semnături și reflectau voința fermă a populației din această zonă a țării de unire a Transilvaniei cu România¹⁴¹.

În anul 1918 s-a sfârșit un capitol al istoriei neamului nostru, a luptelor pentru libertatea și unitatea națională a tuturor românilor, la care și-au adus contribuția eroi și mase, mai multe generații din Țara Făgărașului, în a căror amintire scriem aceste rânduri.

¹³⁶ Arhivele Muzeului Unirii Alba-Iulia, Fond: Documentele Unirii, vol. II, nr. 1820.

¹³⁷ Pentru această problemă Ioan Mândrea, *1918 în Țara Făgărașului*, în „Cumidava”, Brașov, 1979–1980, p. 293–294.

¹³⁸ „Telegraful român”, LXVI, nr. 123 din 22 noiembrie 1918, p. 479; „Glasul Ardealului”, I, nr. 9 din 20 noiembrie 1918, p. 2.

¹³⁹ Cf. I. Mândrea, *op. cit.*, p. 295–296.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 297.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 297–298.

TENTATIVE DE „REEDITARE” A REVOLUȚIEI DIN 1848

PAUL BARBU

După reprimarea revoluției de la 1848 în țările române, mulți dintre conducători și alți participanți la evenimentele din Principate au fost forțați să ia calea exilului¹ — stabilindu-se în diferite capitale sau alte orașe europene: la Viena, Triest, Paris, Londra, Constantinopol și chiar Brusa, în Asia Mică, reședința provinciei otomane Anatolia, pe când militanții revoluționari din provinciile noastre aflate în granițele Imperiului habsburgic au format o puternică delegație, care a acționat, timp de doi ani, la Viena, pe lângă împărat și guvern, pentru a impune drepturile naționale ale românilor din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina².

Proscrișii români își părăseau patria cu durere în suflet și inimă, dar și cu o mare încredere că ideile revoluției vor fi biruitoare într-un viitor mai apropiat sau mai îndepărtat. „Viitorul naționalității române — scria Ion Ghica emigranților din Brusa în 1849 — este mare și frumos; ea [națiunea română — n.n.] ieși triumfătoare din toate luptele, precum a ieșit cristianismul din persecuțiile păgânismului. Căci umanitatea trebuie să pășească spre apogeul său, spre perfecția ce i-a însemnat Creatorul. Triumful cauzei românești este numai o chestie de timp. Și cu toate pericolele ce întâmpinăm, dorințele noastre cele naționale și drepte se vor realiza mai curând sau mai târziu. Orice evoluție vor da [guvernele] politicii de astăzi, complicațiilor și destinelor ce s-au ivit în Europa de vreo doi ani (...), va fi efemeră și necapabilă de a sluji de garanție ordinei și liniștii, dacă instituțiile cele mai noi nu vor fi așezate pe respectul absolut al naționalităților, pe dreptate și pe progres. De vor lucra împotriva acestor principii, nu vor face decât să ridice un edificiu politic care se va dărâma la cea mai mică ocazie”³.

Ca să poată desfășura lupta revoluționară cu succes, patrioții români din exil au acționat pentru a impune anumite forme de organizare și coordonare a activității lor sub o singură conducere. Deși, în pofida unor eforturi susținute, nu au reușit să-și impună un organ conducător⁴, formele create nefiind viabile — dar poate că nu aceasta era problema cea mai importantă —, proscrișii noștri au acționat totuși, ceea ce este demn de subliniat, prin diferite căi și mijloace pentru atingerea scopurilor comune, ce fuseseră înscrise pe stindardul revoluției de la 1848. Militanții progresiști români afirmau răspicat că „misia noastră [este] o Românie, una, liberă, independentă, democratică, socială”⁵. Aceasta era nu numai dorința românilor din Principate, ci și a celor din provinciile aflate în granițele unor imperii limitrofe. La 22 iulie 1850, de pildă, Papp Szilágyi, consilier pentru școlile „cezaro-crăiești” din districtul Oradea, raporta ministrului de interne de la Viena, Al. Bach, după ce înaintase și împăratului un memoriu în aceeași chestiune, că românii transilvăneni „conspiră contra monarhiei ca să [se] unească într-un singur stat român cu cei din Principate”⁶.

Pentru a-și atinge scopul, fruntașii politici români au întreprins o serie de acțiuni care vizau mai întâi popularizarea cauzei naționale în rândurile opiniei publice și a oame-nilor de stat din Europa. Dacă românii din provinciile incorporate monarhiei habsburgice

¹ *Anul 1848*, tom IV, p. 516—517; *Ibidem*, tom VI, p. 260—261; *Istoria României*, vol. IV, p. 229—230.

² Vasile Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertate națională (1848—1861)*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1984.

³ Bibl. Acad., fond I. Ghica, S. 32/DCXIV.

⁴ Vezi Cornelia Bodea, *Lupta pentru Unire a revoluționarilor exilați de la 1848*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 131—160.

⁵ Arh. St. București, Microfilme Austria, r. 9, c. 760; Viena, 11 ian. 1852. I. (Măiorescu?) către Cernătescu.

⁶ *Ibidem*, c. 526—527.

și-au concentrat eforturile în cadrul delegației de la Viena, cei din Moldova și Țara Românească acționau mai ales în capitalele sau în celelalte orașe europene unde fuseseră exilați, prin trimiterea de memorii cabinetelor marilor puteri, întrevederi cu oameni politici și de stat, articole publicate în presa străină, editarea unor organe de presă proprii etc. În februarie 1849, de exemplu, emigranții români din Paris au tipărit un memoriu în care se protesta vehement „asupra ocupației nelegiuite sub care gem Principatele”, invadate de trupele otomane și țariste. Memoriul explica, în lumina vechilor tratate încheiate cu Poarta și recunoscute pe plan internațional, situația Țării Românești și a Moldovei în raport cu imperiile otoman și țarist. Principatele trebuiau să se bucure de o administrație națională independentă și de o putere legislativă națională⁷. În același spirit este conceput și memoriul din 28 iunie 1849 adresat de emigrația română aceluiasi cabinet, ca protest împotriva Convenției de la Balta Liman, care încălca vechile tratate încheiate de voievozii români cu sultanii, în virtutea cărora Principatele trebuiau să se bucure de o largă autonomie, acum din ce în ce și mai mult încălcată atât de puterea protectoare, Rusia țaristă, cât și de cea suzerană, Poarta otomană. Se contestă numirea celor doi domni, Barbu Știrbei și Grigore Al. Ghica, pe șapte ani, de către Turcia și Rusia, fără „a consulta țara”, menținerea Regulamentului organic în puterea sa și suspendarea adunărilor naționale. Totodată, se ia din nou atitudine împotriva menținerii Principatelor sub ocupație militară străină⁸. Același lucru se face și prin memoriul înaintat de emigranți guvernului britanic în noiembrie 1850⁹.

Militanții progresiști din Principate considerau că cel mai mare pericol pentru ființa națională a poporului român îl constituiau cele trei mari imperii din vecinătate, îndeosebi cel țarist. De aceea ei urmăreau să impulsioneze Turcia în acțiunile sale de respingere a ascendenței politice a Rusiei în estul european. În concepția contemporanilor, Imperiul otoman ar fi reprezentat reazemul redobândirii drepturilor de autonomie, grav subminate de protectoratul țarist. Turcia era destul de slabă pentru a provoca alte nemulțumiri popoarelor supuse sau vasale, dar încă în stare să poată rezista expansiunii țariste spre Strămtori, fiind sprijinită îndeosebi de Anglia și Franța. Guvernele europene aveau o mare înrăurire asupra politicii interne otomane, încât problema românească nu putea fi revolvată de Poartă decât în măsura în care ambasadorii Angliei și Franței aveau instrucțiuni pentru a o sprijini. Ori, în acest timp, asemenea instrucțiuni nu erau date.

Spre sfârșitul anului 1849, acordând o importanță deosebită acțiunilor pe care exilații români urmau să le întreprindă pe plan extern, N. Bălcescu schița lui Ion Ghica un întreg plan privind reprezentarea „diplomatică” a emigrației. El, N. Bălcescu, urma să rămână la Paris, I. Ghica la Constantinopol, Gh. Magheru la Viena, împreună cu Ioan Maiorescu, C. Bolliac să meargă „în Bulgaria și pe malul Dunării, ca să fie în comunicație cu țeara”, A. G. Goleșcu să meargă „mai la primăvară în Transilvania”¹⁰, urmând să se stabilească cine va merge la Londra. De altfel, începând cu iarna anului 1849 o atenție deosebită se acorda Angliei și acțiunilor pe care emigrația română trebuia să le desfășoare aici pentru a dobândi sprijinul guvernului englez, deoarece Londra era „în acea vreme un centru al revoluției europene”¹¹. În acest sens, importante demersuri au întreprins la Londra N. Bălcescu și Dimitrie Brătianu, având întrevederi cu mai mulți bărbați de stat, precum lordii Palmerston, Dudley Stuart, Beaumont, Harry Verney și alții, din partea cărora au primit promisiuni de sprijin intereselor poporului român¹².

Prin stăruințe notabile, emigranții români și-au asigurat colaborarea la publicațiile periodice în care erau apărute interese similare celor ale cauzei române. Bunăoară, pentru popularizarea dezideratelor fundamentale ale națiunii române, au fost publicate articole în „La Reforme”, „La Presse”, „Le National”, „Daily News” etc.¹³.

Opinia publică europeană a fost pe larg informată asupra obiectivelor luptei poporului nostru, acțiunile emigrației românești având un larg ecou. De aceea, la 20 februarie/4 martie 1850, N. Bălcescu îi scria lui Al. C. Goleșcu-Albu: „Chestiunea unității a făcut mari progrese și s-a simplificat în mare măsură. Unirea Țării Românești și a Moldovei este un fapt câștigat pentru toată lumea, chiar în ochii rușilor, și nu poate a întârzia a se realiza. Românii

⁷ Ibidem, r. 24, c. 116.

⁸ Ibidem, c. 124–126.

⁹ Ibidem, c. 126–127.

¹⁰ N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Correspondență*, ediție critică de G. Zane, Edit. Academiei, București, 1964, p. 247.

¹¹ Dan Berindei, *Nicolae Bălcescu la Londra*, în „Magazin istoric”, II, nr. 7–8, 1968.

¹² Ibidem; Anastasie Iordache, *Pe urmele lui Dumitru Brătianu*, Edit. Sport-Turism, București, 1984, p. 99–135.

¹³ Ibidem.

din Austria, întemeiați pe Constituția din 4 martie [1849] și pe făgăduielile făcute, cer cu toții și cu multă stăruință de a fi constituiți într-un singur corp de națiune de trei milioane și jumătate și vor sfârși prin a obține acest lucru. Când două mari grupe, de 4 milioane și de 3 milioane și jumătate de români vor fi constituiți unul lângă celălalt, cine va putea să le împiedice a se uni”¹⁴.

Într-adevăr, la jumătatea secolului trecut, stadiul dezvoltării social-economice a poporului român, ca și situația politică internațională nu au făcut posibilă realizarea unității statale integrale, și nici măcar parțiale, printr-o luptă armată dusă pe mai multe fronturi. Practic, nu s-a putut crea un front revoluționar comun cu celelalte popoare oprite din Europa, ceea ce ar fi asigurat succesul luptei lor pentru unitate și independență statală deplină, cum urmărea revoluția de la 1848, iar poporul român nu a putut să înfrunte singur nu mai puțin de trei imperii. În aceste împrejurări, militanții revoluționari români și-au dat seama că nu sosise încă momentul prielnic pentru constituirea statului național unitar independent, acest obiectiv urmând să se realizeze în etape succesive. Ca urmare, se adoptă acum o formulă unionistă mai restrânsă: realizarea unei unități parțiale pe fiecare din cele două versante ale Carpaților, adică, pe de o parte, unirea tuturor provinciilor românești din Imperiul habsburgic, iar pe de alta, unirea Țării Românești cu Moldova, pentru ca, după aceea, într-un moment prielnic, să se făurească statul național unitar independent.

Desigur, N. Bălcescu, ca și alți militanți progresiști întrevădea făurirea unității statale depline și pe cale revoluționară. Frunțașii naționali credeau în iminența și triumful unei noi revoluții europene, „mai serioase, mai generale decât cea din 1848” și care, de data aceasta, „nu avea să se oprească numai la Dunăre”, după cum se exprima N. Bălcescu. Telerile și programul de luptă ale viitoarei revoluții românești, încadrată în revoluția generală europeană, căci! altfel nu avea sorți de izbândă, au fost concretizate și formulate de Bălcescu în manifestul adresat *Poporului român* la 8/20 septembrie 1850, după care, apoi, le-a dezvoltat și comentat mai pe larg în lucrarea sa *Mersul revoluției în istoria românilor*. În lucrarea amintită, după ce înfățișa evoluția istorică a mișcării revoluționare în trecutul poporului român, N. Bălcescu preciza „calea ce va lua revoluția în viitor”. Astfel, marele patriot scria: „Revoluția viitoare nu se mai poate mărgini a voi ca românii să fie liberi și egali, proprietari de pământ și de capital și frați asociați în fața unui program comun. Ea nu se va mărgini a cere libertatea dinăuntru, care este peste puțină a dobândi fără libertate din afară, libertatea de sub domnia străină, ci va cere unitatea și libertatea națională. Deviza ei va fi: Dreptate, Frăție, Unitate. Ea va fi o revoluție națională”. Enunțând principiul unității și libertății naționale, Bălcescu înțelegea că aceste deziderate, odată realizate, vor fi încununate de reforme politice și sociale, care să ducă, în mod nemijlocit, la „domnirea democrației, la domnirea poporului prin popor”¹⁵.

Ambele documente au fost publicate în revista *România viitoare*, editată de N. Bălcescu la Paris, în noiembrie 1850. În comitetul de redacție al revistei figurau frații N. și C. Bălcescu, D. Bolintineanu, C. G. Florescu, Șt. și N. Golescu, Gh. Magheru, V. Mălinescu, A. Paleologu, C. A. Rosetti, I. Voinescu II, ceea ce reflectă o largă alianță a majorității personalităților reprezentative ale emigrației revoluționare.

La câteva luni, în mai 1851, tot la Paris, apărea revista *Junimea română*, editată de C. A. Rosetti. În paginile acesteia sunt publicate mai multe articole, referitoare la obiectivele luptei militante a poporului român, între care reținem: *Scopul nostru*, *Revoluțiile române*, *Trecutul și prezentul*, *O idee asupra unirii noastre naționale*, precum și manifestul *Fraților români*!¹⁶.

Ambele reviste, editate de patrioții români din emigrație, au pătruns prin diferite canale și în țară, ceea ce n-a putut trece neobservat de domnitorii celor două Principate și de guvernatorul Transilvaniei, și, mai ales, de autoritățile habsburgice¹⁷.

În primăvara aceluiași an, datorită energicelor eforturi, exilații români reușesc să reînvie *Comitetul revoluționar de la 1848*, impus de necesitatea ca reprezentanții poporului român aflați peste graniță să se arate mai organizați și mai uniți, în procesul colaborării cu alte emigrații revoluționare, îndeosebi cu cele ale italienilor, maghiarilor, polonezilor, boemilor, moravilor, ale căror națiuni — ca și națiunea română — gemeau sub opresiunea străină. Comitetul, păstrându-și vechea componență, era deci format din frații N. și C. Bălcescu, patru frați Go-

¹⁴ N. Bălcescu, *Opere*, IV, p. 276—277.

¹⁵ Idem, *Opere*, tom I, partea a II-a, ediție G. Zane, București, 1940, p. 106—107.

¹⁶ „Junimea română”, Paris, nr. 1, 2, mai, iunie 1851. (Arh. V. București, Microfilme Austria, r. 24, c. 147—154, 179, 180).

¹⁷ Ibidem, r. 9, c. 762—764.

lești, Al. G. Golescu-Negru, frații D. și I. C. Brătianu, C. A. Rosetti ș.a., la 7 aprilie 1852 ieșind din rândurile sale Heliade și Ghica.

Inițial, s-au stabilit contacte și legături personale cu celelalte emigrații revoluționare. Colaborarea românească cu acestea urma să se realizeze prin intermediul *Comitetului central democratic european*, creat în iunie 1850 la Londra, prin grija lui Giuseppe Mazzini, Ledru Rollin, Albert Darasz și Arnold Rouge. Fomânii erau reprezentați în acest comitet de D. Brătianu¹⁸.

Comitetul central democratic european de la Londra, chiar în luna în care a fost creat, a lansat un înflăcărat apel către poporul român, intitulat *La populațiile române*, care a fost reprodus de numeroase periodice: *La Voix du Proscrit*, *Le National*, *L'Evenement*, *Le Siecle*, *La Republique*, *L'Assemblée nationale*, *L'Ordre*, *Le Journal des Débats*, *La Presse* etc.

Manifestul începe prin a sublinia originea nobilă a poporului român și misiunea sa istorică în Europa: „Românii Vă trageți dintr-o seminție nepieritoare. Numele ce v-a rămas de la străbuni, limba, tradiția, aplecările [aptitudinile] voastre, toate vă aduc aminte că sunteți fii ai aceluiași popor, care deschizând calea civilizației europene, sunt acei douzeci de secol, lasă în lume urmele sale uriașe. Acel popor renaște astăzi. Voi încă trebuie să renașteți. Căci și voi aveți a împlini o misiune în Europa și credința în această misiune a rămas neștearsă în sufletele voastre.

Voi trebuie să înfățișați în mijlocul Europei Orientale gândirea de libertate individuală [națională] și de progres colectiv, acea gândire care ne-a sfințit pe noi, Europei, apostoli ai omeniei. Sunteți înaintemergători siminției greco-latine și trebuie să fiți una din toarele ce o vor uni cu seminția slavă și cu cea maghiară. De veți avea sentimentul uniunii voastre, veți dobândi întemeierea și ocrotirea naționalității voastre”.

Pentru a-și putea împlini menirea lor în istorie, românii trebuiau să propage și să acționeze pentru solidaritatea în luptă a tuturor națiunilor europene oprite. „Propagați acest sentiment cu credință și statornicie — se cere în apel — suferiți, munciți, luptați-vă pentru el. Aceasta e datoria voastră către omenire. Acesta e dreptul vostru înaintea celorlalte nații. Fiți frații noștri, precum sunteți ai voștri. Un popor nu poate să umble singur pe pământ și să-și dobândească libertatea, care e suflarea sa de viață, precum un om nu poate sta singur în mijlocul unui stat. Popoarele sunt pentru omenire ceea ce sunt oamenii pentru staturi. Veniți a face parte din această mare familie; la vatra ei, veți găsi titlurile viitoare ale vieții voastre naționale. Să ne dăm mâna peste mormintele martirilor noștri (...). Fiecare pentru toți și toți pentru fiecare. Această sfântă deviză, de mult uitată de popoare și surpată de impatori noștri prin nelegiuirile lor scopuri, va fi singura noastră mântuire”.

În continuare, se anunță că nu va dura mult până ce o nouă revoluție va cuprinde întreaga Europă „pentru libertate și dreptate în contra împărării, ori de unde ar veni. Acolo se va sfinți stindardul fiecărei nații și acel stindard va fi binecuvântat de frații săi după victorie”. De aceea, românii trebuie a fi pregătiți spre a se putea ridica în luptă la cel dintâi semn¹⁹.

Comitetul central democratic european, în jurul căruia se raliaseră revoluționarii din centrul și sud-estul Europei, n-a reușit însă să provoace o mișcare generală a popoarelor asuprite împotriva dominației străine. Revoluția „sinfonă și sincronă” preconizată de Mazzini pentru anul 1852 nu s-a realizat, deoarece, după 1848, forțele conservatoare au devenit stăpâne pe situație, în condițiile în care perioada de prosperitate creată în Europa occidentală, în urma revoluției pașoptiste și a dezvoltării marii industrii, a dus la consolidarea pozițiilor claselor dominante.

Cu toate acestea, la începutul anului 1853, se profila la orizont redeschiderea problemei orientale, care nu numai că a declanșat un nou război ruso-turc, cunoscut sub numele de războiul Crimeii (1853—1856), dar a generat și un reviriment în mișcarea revoluționară europeană, deci și în cea românească.

La 22 iunie/4 iulie 1853, armata țaristă a trecut Prutul, iar la 13/25 iulie a ocupat Bucureștii. Invadarea Principatelor de către armata țaristă a făcut obiectul unui protest al Porții adresat reprezentanților Angliei, Franței și Prusiei la Constantinopol. În protest se declara, pe un ton ferm, că intervenția Rusiei în Moldova și Țara Românească se produsese fără acordul puterii suzerane, pricinuid mai mult nelinește decât surpriză, fiind „penibil de a vedea pe locuitorii acestor provincii loiale și liniștite supuși la toate vexațiunile unei ocupații militare”. Pe drept cuvânt, guvernul otoman califică actul Rusiei țariste drept o agresiune, ocuparea armată a Principatelor făcându-se chiar în pofida declarațiilor pașnice și amicale date de guvernul de la Petersburg, cu scopul evident de a induce în eroare celelalte puteri europene. Poarta era

¹⁸ *Istoria României*, vol. IV, p. 236.

¹⁹ Arh. St. București, Microfilme Austria, r. 24, c. 292.

dispusă să dea toate dovezile de bunăvoință, în afara încălcării drepturilor sale de stat independent și putere suzerană a Principatelor, ceea ce constituia un garant al acestora. Tratatelor încheiate între puterea protectoare și cea suzerană nu prevedeau, sub nici o formă, ocuparea Principatelor de armata țaristă. În Convenția de la Balta-Liman se înscrisa o intervenție militară numai în cazul unor tulburări interne, ceea ce nu era însă cazul acum. Intervenția armată a Rusiei, prin urmare, nu putea fi decât un act de agresiune, o declarație evidentă de război. Guvernul otoman nu are însă intenția de a face uz de drepturile sale și așteaptă ca Rusia să acționeze conform declarațiilor sale, oferind lumii întregi un exemplu de moderație, prin continuarea negocierilor²⁰, ceea ce presupunea retragerea trupelor țariste din Țara Românească și Moldova. Turcia, deși fermă în precizarea poziției sale față de ocuparea Principatelor, nu era însă în măsură, în acel moment, să răspundă la agresiunea țaristă cu forța armată, pentru că nu primise încă sprijin din partea Angliei și Franței. Pentru moment, miniștrii de externe ai celor două mari puteri s-au limitat la trimiterea de circulare către misiunile diplomatice cu privire la necesitatea menținerii *statu-quo-ului* în Orient. Ed. Drouyn de Lhuys, ministrul de externe al Franței, aprecia de la bun început ocuparea Principatelor Române ca un act de agresiune, care nu putea fi decât deplăns și respins. Dacă în 1848 Țara Românească și Moldova se aflaseră în pline evenimente revoluționare, în acest moment domnea o atmosferă de liniște, încât nu exista nici un pretext pentru invadarea lor. De aceea, în acțiunea Rusiei nu putea fi văzută decât „opresiunea în plină pace a unor state slabe de către state mai puternice care sunt vecinele lor”. Interesul general european „se opune unei asemenea doctrine”, iar Poarta, în particular, „are dreptul încontestabil de a vedea un act de război în invadarea acestor două provincii”²¹.

La rândul său, lordul Clarendon, ministrul de externe al Angliei, preciza în nota sa circulară că guvernul de la Londra nu putea fi de acord cu justificările diplomatice ale cabinetului țarist cu privire la noile acte comise față de Turcia și cu pretenția ca Anglia și Franța să nu intervină în conflictul dintre cele două mari puteri din Orient, sub pretext că ar complica și mai mult relațiile dintre acestea. Guvernul țarist ar fi dorit, deci, ca Turcia să rămână singură în fața Rusiei. Cancelarul Nesselrode a justificat ocuparea Principatelor prin prezența flotelor anglo-franceze în golful Besika. Guvernul englez protestează împotriva acestei interpretări, neexistând nici o legătură directă între ocupație și prezența flotelor anglo-franceze în golful Besika, prezență ce nu era interzisă de nici un tratat. Anglia și Franța nu violaseră nici un teritoriu și nu amenințaseră pe nimeni, pe când invadarea Principatelor de către trupele rusești „constituie o violare de teritoriu al sultanului și a tratatului special relativ la această parte a imperiului său”, ceea ce echivalează cu „o infracțiune la principiile de drept ale națiunilor și un act de ostilitate directă contra sultanului, căruia ar fi în drept să-i răspundă printr-o declarație de război și printr-o cerere făcută flotelor aliate de a înainta spre Constantinopol pentru a-l apăra”. Clarendon conchidea că ocuparea Principatelor constituia un precedent periculos, un act de forță al unui stat puternic față de un stat slab. De aceea, guvernul britanic nu se va abține de a interveni pentru menținerea și apărarea tratatelor existente, a dreptului public, flagrant încălcat de către guvernul Rusiei, spre a-și extinde influența sa în orientul european în detrimentul Imperiului otoman — declară omul de stat englez²².

Lordul de Redcliffe informa pe Clarendon că Poarta l-a consultat cu privire la ocuparea Principatelor de către armata țaristă ai cărei comandanți au invitat pe cei doi domnitori să-și suspende relațiile cu suzeranul lor. În această situație, Barbu Știrbei și Ghica nu mai puteau continua să stea pe tron, trebuind să se retragă singuri, în caz contrar urmând a fi destituiți. Consuliile Angliei și Franței, de asemenea, nu vor mai putea rămâne în posturile lor în Principate²³. Reșid Pașa, în urma acestei consultări, scria celor doi domnitori să-și părăsească tronurile, în mod provizoriu, în caz de nesupunere Poarta fiind nevoită să procedeze conform intereselor sale²⁴.

La 1/13 octombrie 1853, Poarta lansează un manifest, care, de fapt, este o declarație de război împotriva Rusiei. În manifest se relevă că nu mai este posibil a se intra în detaliile diferendului ruso-turc. Toate dovezile de bunăvoință ale sultanului fuseseră respinse fără echivoc, urmărindu-se umilirea guvernului otoman de către cabinetul rus. În atare situație, Poarta nu mai poate admite prelungirea stării de lucruri existente, fiind hotărâtă a face uz de mijloace de represalii contra violării tratatelor existente, ceea ce este considerat un *casus belli*.

²⁰ *Acte și documente*, tom. II, p. 162–166. Protest din 14 iul. 1853.

²¹ *Ibidem*, p. 166–170. Paris, 15 iul. 1853.

²² *Ibidem*, p. 174–175. Londra, 16 iul. 1853.

²³ *Ibidem*, p. 178, Thérapia, 17 iul. 1853.

²⁴ *Ibidem*, p. 182. Constantinopol. 25 iul. 1853.

Prin urmare, Turcia se vede obligată a declara război Rusiei, dacă aceasta nu va evacua principatele în termen de 15 zile. În acest caz, diplomații ruși vor trebui să părăsească posturile lor de pe teritoriul Imperiului otoman²⁵.

Cum Rusia nu a dat curs cererii formulate de Turcia, declarația propriu-zisă de război a fost formulată la 4/16 octombrie 1853, printr-o publicație a Porții. După toate negocierile purtate, se preciza în acest document, diferendul ruso-turc n-a putut ajunge la o soluționare pașnică. Continuarea stării de lucruri create prin ocuparea Principatelor nu mai poate fi tolerată. Consiliul general a luat în discuție această problemă, hotărându-se să declare război Rusiei. Prin proclamația marelui vizir către locuitorii Constantinopolului, din 8/20 octombrie 1853, se menționa, de asemenea, că neputându-se ajunge la o soluționare pe calea tratatelor a diferendului cu Rusia, „războiul a fost, prin urmare, decis”²⁶. În aceeași zi, Omer Pașa trimite lui M. Gorceakov o scrisoare privind evacuarea Principatelor, în caz contrar cele două state considerându-se în stare de război²⁷. La 20 octombrie/1 noiembrie 1853, generalul rus răspundea că nu este împuternicit de țară pentru a trata pacea, războiul sau evacuarea Principatelor de către trupele de sub comanda sa²⁸. Așadar, prin răspunsul negativ pe care acesta îl da, războiul era considerat declarat de către Turcia.

Cei doi domnitori, Grigore Ghica și Barbu Știrbei, au părăsit tronurile, plecând din țările lor și încredințând puterea sfaturilor administrative extraordinare²⁹. La 8/20 noiembrie 1853, printr-un rescript adresat de țară lui Gorceakov, generalul Budberg era numit în calitate de comisar extraordinar și plenipotențiar pentru ambele principate, înlocuind astfel pe cei doi domnitori³⁰. Ulterior, au fost numiți doi vicepreședinți ai sfaturilor administrative, Halcinski în Țara Românească și Urusov în Moldova³¹.

Ca urmare a declarației de război din partea Turciei, la 20 octombrie/1 noiembrie 1853, țarul Nicolae I adresa un manifest supușilor săi, în care nu făcea decât să se considere victimă a politicii otomane. La toate demersurile sale de reglementare pașnică a conflictului, insinuează țarul, guvernul otoman a răspuns negativ. „Și astfel, printr-o declarație de război, printr-o proclamație plină de acuzații mincinoase contra Rusiei (...), Poarta a început ostilitățile pe Dunăre. Rusia este provocată la luptă, nemairămânându-i deci (...) decât a recurge la forța armelor pentru a constrânge guvernul otoman a respecta tratatele și pentru a obține repararea ofenselor prin care a răspuns cererilor noastre cele mai moderate și solitudinii noastre legitime pentru apărarea credinței ortodoxe în Orient, pe care o profesază în mod egal poporul rus”³².

Într-o adresă circulară către reprezentanții săi diplomați, guvernul englez aprecia, însă, că adevăratul vinovat în declanșarea conflictului militar în problema orientală nu era Turcia, ci Rusia, asupra acesteia planând întreaga responsabilitate³³. Pe aceeași poziție se plasa și guvernul francez. Presa occidentală era în consens cu atitudinea cabinetelor de la Londra și Paris. „Jurnalele — îi scria N. Pleșoianu lui Chr. Tell — vorbesc cu mult interes de țările noastre. Prin urmare, îmi vine să cred, până acum, că nu va veni bine europenilor să ne lase în gura ursului”³⁴, adică a Rusiei.

Conflictul militar ruso-turc, început în toamna anului 1853 și continuat în Principate până în primăvara lui 1854, provoacă în sânul societății românești puternice frământări social-politice și acțiuni revoluționare. De altfel, acest conflict a generat o puternică efervescență în Europa, îndeosebi în rândurile revoluționarilor din centrul și sud-estul continentului aflați în exil, ale căror națiuni se aflau sub o dominație străină apăsătoare. Ei sperau că războiul ruso-turc va constitui o împrejurare favorabilă pentru dezvoltarea luptei revoluționare, unul din principalele lor țeluri fiind înfrângerea absolutismului țarist, care avusese un rol hotărâtor în reprimarea revoluției de la 1848 în această parte a Europei.

În cadrul conflictului, atât forțele progresiste din țară cât și militanții pașoptiști aflați în exil au adoptat o poziție comună, intensificându-și acțiunile ideologice și social-politice. În

²⁵ *Ibidem*, p. 237—241.

²⁶ *Ibidem*, p. 242—243, 249.

²⁷ *Ibidem*, p. 251.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, p. 252—253, 264, 271. Scrisorile principilor Gr. Ghica, 14 oct. 1853 și Barbu Știrbei, 19 oct. 1853 către Reșid Pașa.

³⁰ *Ibidem*, p. 284—285.

³¹ *Ibidem*, p. 301, 307.

³² *Ibidem*, p. 277, 278.

³³ *Ibidem*, p. 280.

³⁴ 130 de ani de la Unirea Moldovei cu Muntenia. Documente, în „Revista Arhivelor”, nr. 1, 1989, p. 7—8. Scrisoare din 7 aug. 1853.

frângerea Rusiei țariste era considerată o condiție indispensabilă pentru modificarea statutului juridic al Principatelor și pentru realizarea, pe această bază, a unor reforme vitale pentru propășirea națiunii române³⁵.

De aceea, în fața emigraților, ca și patrioților din țară se puneau două mari probleme: 1) alcătuirea unei forțe armate românești, înarmată de turci, care să lupte alături de Poartă împotriva Rusiei și 2) organizarea unei insurecții în Țara Românească, având ca punct de plecare Oltenia, în vederea declanșării unei noi revoluții românești. În urma înfrângerii Imperiului țarist, cel puțin Principatele urmau să primească o nouă organizare, conformă cu principiile proclamate în 1848. Dacă în privința organizării unei forțe armate naționale, care să ia parte la război, în principiu, toți emigrații erau de acord, în ceea ce privește mișcarea insurecțională, taberele s-au delimitat net. Ideea insurecției era îmbrățișată de Gh. Magheru, D. Brătianu, C. Bălcescu, Nițu Magheru (nepotul generalului), Gr. Ioranu, I. Apoloniu, Vasile Mălinescu, C. A. Rosetti și alții, pe când Heliade Rădulescu și I. Ghica, cărora li se vor adăuga A. C. Goleșcu-Albu și Al. G. Goleșcu-Arăpău, precum și alți exilați se împotriveau unei asemenea acțiuni. Dacă în ceea ce privește atitudinea lui Heliade Rădulescu și a lui I. Ghica, opoziția față de insurecție nu se pare firească, concordantă cu propria lor concepție (prin care acordau întâietate mijloacelor diplomatice) și relațiile ce le aveau cu Poarta, modificarea de poziție a celor doi veri Goleșcu și a altor militanți trebuie explicată numai prin circumstanțele determinate de atitudinea Austriei și de politica marilor puteri de a-și apropia cabinetul vienez³⁶. De altfel, în final, Austria va juca rolul hotărâtor în năruirea planurilor făcute de români. Dar, indiferent de calea preconizată pentru rezolvarea problemei românești, diplomatică sau revoluționară, toți patrioții români, atât cei din exil, cât și cei din țară, urmăreau realizarea aceluiași obiectiv. „Mișcați se un sentiment înalt — se exprima atât de plastic Ion Ghica — mergeau toți spre același țel, dar fiecare pe deosebite poteci”³⁷.

Acțiunile proiectate de românii emigrați urmăreau mobilizarea tuturor forțelor progresiste din țară și din afară pentru sfărâmarea barierelor politice și sociale care frâneau dezvoltarea poporului român, spre a deschide cale liberă propășirii tuturor sectoarelor de activitate, prin realizarea celor mai ardente și mai legitime aspirații ale națiunii noastre: unitatea și independența națională deplină.

Începutul diferendului ruso-turc i-a determinat pe exilații români să se îndrepte spre granița danubiană a Imperiului otoman, pentru a putea lua parte la război, alături de Poartă, împotriva Rusiei țariste și a organiza insurecționarea Olteniei în vederea declanșării unei noi revoluții cu aceleași obiective ca în 1848. În acest timp, guvernul otoman era în mare derută și incapabil să găsească cele mai corespunzătoare posibilități de a duce singur un război victorios contra Rusiei. Inițial, Poarta a intenționat chiar să folosească împotriva armatei țariste „miliția din Principate ca avangardă”³⁸. Acțiunea era însă greu de pus în aplicare, dacă nu chiar imposibil, deoarece trupele țariste ocupaseră deja Principatele. Dată fiind o asemenea stare de lucruri, planul emigraților români de a participa la luptă a fost privit cu interes de unele oficialități, mai ales că și comandantul armatei rusești, la rândul său, depunea eforturi pentru a constitui în Principate o armată de voluntari³⁹, de a folosi anumite efective de dobrobanți⁴⁰ și chiar să capaciteze oștirea permanentă din Țara Românească și Moldova⁴¹.

Spre a-și pune planurile în aplicare, emigrații, aproape în unanimitate, și-au îndreptat atenția spre generalul Gh. Magheru, considerându-l omul cel mai indicat pentru îndeplinirea „unei misiuni din cele mai dificile dar promițătoare prin perspectiva succesului care se întrezărea”, avându-se în vedere experiența lui politică, dar mai ales militară⁴². Ca și în 1848, militanții revoluționari considerau că tot Oltenia era zona cea mai potrivită pentru începerea

³⁵ Apostol Stan, Constantin Vlăduț, *Gheorghe Magheru*, București, 1969, p. 163—164.

³⁶ L. Boicu, *Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii (1853—1856)*, București, 1972, p. 129—131.

³⁷ Bibl. Acad., fond I. Ghica, S. 40 (1)/LXI. Constantinopol, 30 ian. 1854, I. Ghica către C.A. Rosetti.

³⁸ Arh. St. București, Microfilme R.D.G., r. 22, c. 14—17. Informații din ziarul londonez „Times”.

³⁹ Idem, Microfilme Franța, r. 41 (vol. IV), c. 14—17. *Regulament de constituire a unui batalion de voluntari în Principatele Danubiene*, alcătuit de Gorceakov.

⁴⁰ Idem, Microfilme Anglia, r. 28, c. 97—100; 1853 noiembrie 4, București, consulul englez către ministrul de externe al Marii Britanii.

⁴¹ Idem, Microfilme R.D.G., r. 22, c. 218—219, 1853 noiembrie 19, București. Consulul prusian către ministrul său de externe.

⁴² Apostol Stan, Constantin Vlăduț, *op. cit.*, p. 185.

acțiunii insurecționale la sud de Carpați. Astfel, A. G. Goleescu propunea deschidera unor focare de luptă, în special în zona montană a Olteniei, unde urma ca generalul Magheru să organizeze unitățile militare, considerându-se că provincia de la vest de Olt era „țara sa de predilecție”⁴³. Însuși Heliade Rădulescu recunoștea că numai Gh. Magheru „va face ceva în România Mică [Oltenia]”⁴⁴. Concomitent, ceilalți exilați trebuiau să se regroupeze de-a lungul Dunării, spre a lua contact și a mobiliza masele populare din țară⁴⁵.

Situația internă și cea externă păreau favorabile unei noi revoluții. În țară se manifesta o puternică stare de spirit antițaristă. Cu excepția boierilor retrograzi, toți locuitorii erau gata să se ridice la luptă la momentul oportun. În acest sens, comandantul cordonului „Dunărea de Jos” informa Comandamentul militar provincial Timișoara, între altele, că în „Principate nemulțumirea populației este mare”⁴⁶. Nemulțumirea cuprinsese cea mai mare parte a populației Țării Românești și a Moldovei, în rândurile căreia se afla chiar o parte a boierimii, mai ales cea legată de afaceri comerciale și industriale. Erau gata să intre în acțiune nu numai locuitorii din Principate, ci și cei din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, provincii aflate sub o dominație străină directă, fiind încorporate Imperiului habsburgic. O situație similară se afla în Basarabia, partea din trupul Moldovei dintre Prut și Nistru anexată Imperiului țarist. Ridicarea românilor din provinciile înglobate în fruntările unor imperii limitrofe se putea face însă numai în condiții prielnice, adică doar în cazul în care Poarta ar fi acceptat colaborarea cu militanții progresiști români și odată cu armata otomană ar fi intrat în Principate și aceștia, în fruntea unei forțe armate naționale, după care urma să se declanșeze insurecția în Oltenia, de unde să se extindă în toate teritoriile românești. Izbucnirea insurecției la sud de Carpați trebuia să aibă, indiscutabil, o influență decisivă asupra „fraților noștri din Banat și Ardeal, care ne vor ajuta și materialicești și moralicești”. După aceea, „vom putea lesne răscula Ardealul, Banatul”⁴⁷.

Pregătiri pentru participarea la război alături de Poartă și în vederea declanșării unei noi revoluții se făceau chiar înainte de izbucnirea conflictului militar ruso-turc, ce părea iminent. Referindu-se la acțiunile patrioților aflați în afara granițelor țării, la 20 iunie 1853, Barbu Știrbei îi scria lui Fuad Effendi despre tentativele „neîntrerupte și foarte recente de a infesta satele noastre cu publicații subversive și anarhice”⁴⁸. Tot astfel, o lună mai târziu, Catinca R. Goleescu înregistra la Viena zvonuri despre o revoluție în Țara Românească⁴⁹. Dacă avem în vedere contextul intern și extern, acestor știri trebuie să le acordăm întregul credit.

Aflat la Viena, Gh. Magheru se aștepta ca Principatele să fie ocupate de Rusia, chiar cu mai bine de o lună de zile înainte ca trupele țariste să treacă Prutul. Î. mai 1853, generalul patriot a avut o întrevedere cu Aarif Effendi, ambasadorul Porții la Viena, cu prilejul căreia — după cum însuși mărturisește — și-a expus punctul de vedere referitor la calea ce trebuia urmată de guvernul otoman în „criza orientală”, spre a da evenimentelor acea direcție care să poată asigura, pe de o parte, „onoarea, puterea și existența Înaltei Porții, iar pe de alta „binele și fericirea” Principatelor”⁵⁰. La 8/20 iunie, într-un memoriu adresat prin ambasada otomană din Viena lui Reșid Pașa, ministrul de externe al Turciei, Gh. Magheru a dezvoltat „aceste idei mai pe larg”⁵¹. În mod detaliat, nu ne sunt cunoscute nici dicuțiile din timpul întrevederii cu Aarif Effendi și nici memoriul înaintat lui Reșid Pașa. Totuși, concepția lui Gh. Magheru în legătură cu modul în care Poarta trebuia să acționeze în problema orientală, formulată în lunile mai-iunie 1853, ne este cunoscută tot din precizările făcute de general. Într-o scrisoare expediată lui I. Ghica, la 8/20 octombrie 1853, Gh. Magheru notează că, în memoriul remis înaltului demnitar otoman, înainte ca armata țaristă să ocupe Principatele, a „dezvoltat importanța acestor țări pentru cazul de a erupe resbelul între Rusia și Turcia”. Gh. Magheru propunea guvernului otoman ca — în virtutea dreptului de suzeranitate, a dreptului și a datoriei de a apăra teritoriul Principatelor împotriva „oricărei invaziuni de țară” — Poarta să ocupe cel puțin Țara Românească „când rușii ar face cel dintâi pas peste Prut”. În situația

⁴³ G. Fotino, *op. cit.*, IV, p. 72.

⁴⁴ I. Heliade Rădulescu, *Scrisori din exil*, cu note de N.B. Locusteanu, București, 1891, p. 246.

⁴⁵ G. Fotino, *op. cit.*, IV, p. 41.

⁴⁶ Arh. St. Timișoara, fond Comandamentul general bănățean, LXIV/52.

⁴⁷ Bibl. Acad., fond I. Ghica, S. 24 (3)/DCVI. Vidin, 22 noiembrie 1853. N. Apoloniu către I. Ghica.

⁴⁸ N. Iorga, *Corespondența lui Știrbei Vodă*, tom I, București, 1904, p. 482.

⁴⁹ G. Fotino, *op. cit.*, IV, p. 9.

⁵⁰ Bibl. Acad., fond I. Ghica, mapa V, scris. 1113, f. 418.

⁵¹ Ibidem.

în care armata otomană ar fi trecut Dunărea, „ar fi fost toată țara un Landsturm și ar fi alergat la arme, alături cu oastea otomană”. Totodată, pe lângă „vechile capitulații de autonomie din năuntru a țărilor”, generalul a dezvoltat și „garanțiile” sub care „românii ar fi fost și sunt bucuroși a voi lupta și a-și vărsa sângele”. Aceste garanții „se reduc la noua Constituție a țărilor române, pe baze cerute de dorințele românilor și de progresul timpului și chiar de siguranța Imperiului otoman”. Pe lângă elaborarea unei noi constituții, bazată pe necesitățile și aspirațiile poporului român și în spiritul ideilor înaintate ale vremii, Poarta trebuia să pună la dispoziția românilor armanentul și muniția necesare „organizării unei noi armate române”, pentru care erau necesari și „câțiva ofițeri capabili pentru artilerie”. Pe aceste baze, și-a oferit generalul Magheru serviciile sale, așteptând numai ordinele guvernului otoman.⁵³

Trebuie să mai luăm în considerație și conținutul unui memoriu înaintat de același Magheru, în martie 1854, lui Omer Pașa. În acest document, publicat în urmă cu mai mulți ani, se precizează că generalul Gh. Magheru încheiasă în iunie 1853 un acord cu autoritățile de la Constantinopol, prin care i se atribuia comanda forțelor armate din Principate. „Prin acordul cu data de 14 iunie [1853] — precizează Magheru — comandamentul armatei Principatelor mi-a fost atribuit mie”. În ceea ce privește efectivele ce trebuiau să alcătuiască trupele române, „care să lupte împotriva dușmanului comun”, alături de oștirea otomană, documentul citat menționează că Magheru a trimis un raport lui Omer Pașa, comandantul suprem al armatei otomane, pentru a primi aprobarea „Majestății Sale”, adică a sultanului. Totodată, generalul român cerea ca în acțiunea de organizare a unităților militare naționale să fie însoțit de fiul său, Gh. Gh. Magheru, căpitan de cavalerie, și de nepotul său, Ion (Nițu) Magheru, căpitan de artilerie.⁵⁴

Tot în luna iunie 1853, aceluiși demnitar otoman, Reșid Pașa, îi adresau un memoriu și exilații din Brusa, cerându-i „ca întâmplându-se un răzbel între Rusia cu Poarta să ne lase liberi să intrăm în România”⁵⁵.

Emigrații de la Paris și Londra, la rândul lor, acționau pe lângă guvernele și parlamentele de acolo, ca și pe lângă redacțiile unor organe de presă, pentru a atrage atenția și a obține sprijinul în apărarea Principatelor în cazul unui conflict armat ruso-turc. În capitala Marii Britanii o activitate stăruitoare au desfășurat Nicolae Pleșoianu și D. Brătianu, care au avut mai multe întâlniri cu lordul Dudley Stuart și alți bărbați politici și de stat englezi, cu care au dezbătut politica promovată de Rusia țaristă pe plan european, care constituia o „piedică” la „toate înaintările țarei”. În acest cadru, s-a dezbătut, desigur, în special problema orientală și dorința Principatelor de a se apropia de puterile occidentale, etc.⁵⁶ „Noi, pe aici, facem toți ce putem, pentru ca intervenția anglo-franceză în Orient să fie și țărilor noastre de vreun bine”, îi scria N. Pleșoianu lui Gh. Magheru.⁵⁷ Intervențiile exilaților români la Paris și Londra au avut un larg ecou. Astfel, în Camera comunelor s-a ajuns la dezbaterea „chestiei naționale” românești.⁵⁸ De asemenea, ziarele engleze și franceze „fac cunoscută cauza noastră”⁵⁹.

După ce trupele țariste au trecut Prutul și au ocupat apoi Bucureștii, generalul Magheru a trimis din Viena, la 30 august/11 septembrie 1853, un lung memoriu lui Reșid Pașa, ceea ce constituie un vehement protest împotriva Rusiei țariste care, „în contra tuturor tratatelor și a dreptului popoarelor, a călcat cu putere armată” Principatele Române, „dând pe față politica sa cea periculoasă, pe care astăzi o condamnă Europa întreagă”. În același document, Magheru aprobă atitudinea guvernului otoman, care a declarat război Rusiei — după ce Principatele fuseseră invadate de trupele țariste — având de partea sa „opinia publică a Europei”, după cum se arătase în nota Conferinței de la Viena, unde se urmărise rezolvarea diferendului ruso-turc pe calea tratativelor, dar fără rezultat. În final, generalul conchidea că era gata să

⁵³ Ibidem, S. 6(3)/DCVIII.

⁵⁴ Aurel Decei, Rodica Maria Gâteiu, *Cîteva documente turcești privitoare mai ales la generalul Magheru*.

⁵⁵ Arh. St. Craiova, fond Gh. Magheru, XL bis/2. Brusa, 7/19 iunie 1853. I. Magheru către generalul Magheru.

⁵⁶ Arh. St. București, fond Chr. Tell, nr. 67. Londra, 26 apr. 1853. N. Pleșoianu către Ch. Tell.

⁵⁷ Ibidem, nr. 7. Scrisoare din Londra, 14 iun. 1853.

⁵⁸ Arh. St. Craiova, fond Gh. Magheru, LXI bis/49. Paris, 22 apr. 1853. Gh. Gh. Magheru către sora sa Alexandrina.

⁵⁹ Ibidem, XXVII bis/11. Paris, 5/17 iunie 1853. Gh. Gh. Magheru către tatăl său, generalul Magheru.

se pună în serviciul „Înaltei Porți, în conformitate cu principiile dezvoltate în memorandumul din trecutul iunie [1853], oricând voi fi chemat”⁵⁹.

Unii demnitari otomani și-au manifestat intenția de a-l chema pe Gh. Magheru din Viena cu scopul de a-i încredința misiunea organizării unei armate naționale „pour prendre part à la guerre contre l'ennemi commun”⁶⁰. De altfel, nu numai generalul Magheru era așteptat la Constantinopol, ci și alți exilați. „Aici, în Constantinopol, — îi scria Nițu Magheru unchiului său, la 7/19 iunie 1853 — se așteaptă mai toți emigrații români du prin Paris și de prin alte locuri și mie mi se pare bună ideea aceasta pentru multe împrejurări”⁶¹.

La 2/14 noiembrie 1853, Dimitrie Crețulescu îl anunță, din Constantinopol, pe Gh. Magheru că autoritățile otomane, îndeosebi Reșid Pașa, studiau planul exilaților români de participare la războiul ruso-turc, urmând ca, în curând, generalul revoluționar să fie chemat în capitala Imperiului otoman, „Astăzi — scria Crețulescu prietenului său — am o năvălă bună a vă da. Zilele trecute, Reșid Pașa a chemat pe Ion Ghica și i-a spus să vă scrie că în pricina dumneavoastră el a vorbit chiar cu sultanul și că sultanul îndată i-a cerut să văză atât petiția dumneavoastră cât și memorandumul ce trimiteși în luna lui iunie. Astăzi acele hârtii s-au tras de la Poartă, de unde se dedese de Reșid Pașa, după cum v-am scris luna trecută, și s-a dat sultanului. Sper să iasă lucru bun d-aici. Cred că peste puțin timp o să fiți poftiți la ambasada d-acolo ca să vă arate de ce va fi hotărât asupra dumneavoastră. Tot ce vă pot zice, astăzi dată, este [să] fiți gata de plecare, căci dintr-un minut în altul puteți fi chemați aici (...). Gândesc că toate să va face după cum doriți. Puțină îngăduială încă și bun e cerul”⁶².

Acordându-i o întrevedere lui Nițu Magheru, Reșid Pașa i-a precizat și lui că „era nevoie” de unchiul său, Gh. Magheru, la Constantinopol, spre a i se încredința „funcția de serviciu” ce i se cuvenea, aceea de general, conform gradului în patria sa, ca să adune sub drapelul național soldați în număr suficient, din efectivele deja existente, și să facă chiar noi recrutări, în care scop fusese invitat de însăși autoritatea supremă a Imperiului otoman, sultanul⁶³.

Într-adevăr, în urma tratatelor ce au avut loc la Constantinopol între autoritățile otomane, Omer Pașa, comandantul armatei otomane din Balcani, a trimis generalului Magheru, aflat la Viena, o invitație specială, chemându-l să pună în aplicare planul de participare la război. Primind, la 18 februarie 1854, pașaportul de plecare, Gh. Magheru s-a deplasat pe itinerariul Viena, Triest, Corfu, Pireu, Atena, Constantinopol, unde ajunge la începutul lui martie 1854⁶⁴. Într-o scrisoare din 4/16 martie, generalul arăta fiicei sale Alexandrina că autoritățile imperiale l-au primit „foarte bine” și își exprima speranța că va putea folosi atitudinea binevoitoare a Porții în vederea realizării unor idealuri ale națiunii române. El anunța însă că nu se putea întreprinde nimic până ce Poarta nu emitea un firman privind recunoașterea de către puterea suzerană a dreptului de autonomie a Principatelor, care, spera Magheru, „nu să va zăbovi”⁶⁵.

Marele vizir Aali Pașa, după cum precizează Nițu Magheru, a ținut să evidențieze că, „din considerentele găsite convenabile, vom contribui și noi, [românii], în mod apreciabil, la apărarea Imperiului otoman”. Ca urmare, el a fost atașat armatei otomane aflată în părțile Șumlei. Omer Pașa l-a întâmpinat pe Nițu Magheru „cu bunăvoință” și l-a repartizat în cadrul diviziei aflată la Calafat, cu rangul de căpitan de artilerie, spre a servi, după puterile sale, în armata imperială. „Această funcție — afirmă Nițu Magheru — era sprijinită și de faptul că eu eram din Țara Românească, precum și pe acela că eram proprietar în Oltenia, având astfel poziția și cunoștințele necesare locurilor aceloră pentru armata pașahală, precum și pe respectul poporului față de numele familiei noastre și față de rolul nostru”⁶⁶. Întâlnindu-se în tabăra otomană, Omer Pașa i-a spus lui Nițu Magheru că „el era dorit să-l vadă pe unchiul meu patern”⁶⁷, adică pe generalul Magheru.

⁵⁹ Bibl. Acad., fond I. Ghica, mapa V, scris. 1113, f. 418—419.

⁶⁰ Acte și documente, III, p. 882, 1208.

⁶¹ Arh. St. Craiova, fond Gh. Magheru. LX bis/2.

⁶² Ibidem, XXXV bis/11.

⁶³ Aurel Decei, Monica Maria Gâteiu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 198. Anexa 6. Încă de la 7/19 iunie 1853, Nițu Magheru îi scria generalului Magheru să meragă cel puțin el la Constantinopol, ca să se informeze însuși „de starea lucrurilor și de speranța ce trebuie să aștepte Europa din întâmplările acestea” (Arh. St. Craiova, fond Gh. Magheru, XL bis/2).

⁶⁴ Apostol Stan, Constantin Vlăduț, *op. cit.*, p. 188.

⁶⁵ Arh. St. Craiova, fond Gh. Magheru, LX bis/5.

⁶⁶ Aurel Decei, Rodica Maria Gâteiu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 198.

⁶⁷ Ibidem.

Vestea că Gh. Magheru a fost invitat de autoritățile otomane, ca să dea viață planului de colaborare militară cu Poarta, i-a animat pe toți emigrații, care încă de la începutul conflictului militar ruso-turc se grăbiseră să se apropie de patrie, venind la Dunăre, spre a-și pune mîntea și brațele în slujba cauzei naționale.

În a doua jumătate a lunii octombrie 1853, după ce se deschisese deja conflictul armat între Rusia și Turcia, Nițu Magheru exprima în mod clar, într-o scrisoare adresată verilor săi, poziția grupului de exilați care militau pentru o colaborare militară cu Poarta și pentru izbucnirea unei noi revoluții. Astfel, după ce relatea mersul operațiilor de front, în cadrul cărora turcii ocupaseră Calafatul, el releva: „Multe au fost de făcut și multe mai avem a face, de vom vrea să ne mai numim români și să gândim că avem o patrie care suferă (...). Martir numai acela va fi care va adăuga la [18] 53 un supliment faptelor de la 1848 (...), cum și cred că va fi urmat de contemporani, venerat de posteritate și adorat de patria sa”⁶⁸.

Nepotul generalului patriot aprecia că era de datoria românilor și nu a turcilor să înceapă lupta, căci ei fuseseră invadați de armata dușmană, trebuind ca Turcia, în temeiul vechilor tratate, numai „să ne ajute”, iar Europa, interesată fiind, „să ne susție și lumina admirându-ne să ne dea dreptul ce merită poporul nostru”⁶⁹. După părerea sa, exilații trebuiau să se afle la Dunăre încă de la începutul ostilităților, adică chiar din momentul când trupele țariste se pregăteau să treacă Prutul, căci fiecare putea fi folositor patriei. „Între noi — scria Nițu Magheru — sunt unii care ar putea servi patria și cauza ei: unii cu arme, alții cu condeiul alții cu vocea și alții cu devotamentul. Când oare vom auzi că fiecare e la locul său?”⁷⁰.

Tot astfel, la 3 noiembrie 1853, C. A. Rosetti îi scria lui D. Brătianu că misiunea exilaților era „să pîndim ocazia și să ne silim, de va fi să între turcii [în țară], să ne sculăm și noi sub steagul nostru și să năvălim pe muscali”⁷¹. De altfel, aceasta era părerea întregii țări. C. A. Rosetti, aflat la Paris, l-a auzit pe tânărul Cernătescu, ce sosise recent din patrie, spunând că „de vor intra turcii se poate scula toată țara”⁷². Pentru antrenarea poporului român la lupta antițaristă și la acțiunea insurecțională menită a declanșa noua revoluție, exilații inițiaseră deja unele măsuri. De pildă, C. A. Rosetti a dat unui tipograf parizian, în octombrie 1853, să editeze proclamații revoluționare spre a fi introduse și difuzate în țară. Între materialele de propagandă se afla și o proclamație către săteni, redactată de D. Brătianu, dar emigrații din capitala Franței au considerat-o nesatisfăcătoare și n-au fost de acord să fie tipărită⁷³. Cu deplin temei, avocatul craiovean Emanoil Kinezu, participant atât la evenimentele din 1848 cât și la cele din 1853—1854, sublinia, mai târziu, că propaganda pentru „reeditarea” revoluției de la 1848 nu încetase, de fapt, nici un moment. „Revoluția de atunci, aprecia el, devenind o legendă populară, ajunsese visul și dorința fiecăruia”⁷⁴.

Ion Ionescu de la Brad, într-o scrisoare din 23 noiembrie 1853, expediată lui Ion Ghica, se referea la instituirea unui domnitor peste ambele Principate, „cu proclamațiune și cu legi fundamentale, cerute de noi și aprobate acum, la nevoie, de Poartă”. El considera că „avem datoria sfîntă să mergem în țară”. Militantul progresist își propunea ca, odată intrat în țară, să adune pe foști deputați săteni din Comisia proprietății de la 1848, cu ajutorul cărora să înarmeze masele țărănești, „ca să gonească pe dușmani și să pună țara la cale”⁷⁵.

La rîndul său, Gh. Magheru spunea că noua revoluție trebuia să-i înlăture pe „toți cei mizerabili”⁷⁶, adică să anihileze opoziția forțelor retrograde spre a putea fi asigurată cale liberă unei evoluții normale a societății românești, sub toate aspectele sale. Noul stat român, ce ar fi trebuit să rezulte din revoluția preconizată, urma să fie o „republică democratică”. Conform concepției lui Ledru Rollin, această formă de stat republicană urma a fi instituită în toate statele europene⁷⁷.

⁶⁸ Arh. St. Craiova, fond Gh. Magheru, LXII bis/6.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu*, I, p. 361.

⁷² Ibidem.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Emanoil Kinezu, *Adevărul asupra căderii ministerului Brătianu sau liberalismul și istoria lui în România*, București, 1873, p. 126.

⁷⁵ V. Slăvescu, *Correspondența lui Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica, 1846—1874*, București, 1943, p. 140.

⁷⁶ Arh. St. Craiova, fond Gh. Magheru, LXI bis/48, Paris, 2 apr. 1853. Gh. Magheru către sora sa Alexandrina.

⁷⁷ Arh. St. București, fond Chr. Tell, nr. 66. Londra, 24 mart. 1853, N. Pleșoianu către Chr. Tell.

În seara zilei de 21 noiembrie 1853, C. A. Rosetti pleca din Paris, spre a se apropia de zona operațiilor militare, dar nu era prea încrezător în reușita planului conceput de exilați — și avea dreptate —, deoarece intuia, încă de pe acum, intențiile și adevărata atitudine a guvernului otoman. Peste trei zile de călătorie, el nota: „Această plecare a mea era dureroasă pentru mine, din două puncte de vedere: Primul, unde mă duc? Turcii nu ne vor. Turcii voiesc a lua o domnie asupra țărilor noastre și chiar d-ar voi să facă ceva bun pentru țară, turcii ori se slujesc cu boierii sau cel mult cu constituționalii ca Ion Ghica. A lucra dar cu turcii este prin neputință. Spre a lucra fără dânsii și a-i sili a se purta cu omenie și a ne da ce ni se cuvine este un singur mijloc: a scula țara și a ne face o putere. Cred că țara s-ar scula, dar pentru aceasta ne trebuie arme și bani și amândouă aceste ne lipsesc. Am plecat cu inima închisă pentru că nu văd nimic sigur, ba încă mai nimic probabil pentru mine, adică pentru credință, dar am plecat fiindcă mă simt dator, în asemenea împrejurări, a mă afla în jurul țarei”⁷⁸.

Călătorind sub alt nume și purtând ochelari albaștri, spre a se ascunde de poliția franceză, plecând de la Londra, D. Brătianu a trecut în grabă prin Paris și s-a imbarcat la Marsilia împreună cu tovarășii săi de drum plecați din Franța. La 3 decembrie, întregul grup ajungea la Malta, unde era primit cu multă afecțiune de un prieten al lui Mazzini. La Malta, C. A. Rosetti nota că exilații nu aveau bani și-și exprima credința că Omer Pașa, numai atunci când va vedea că turcii „nu sunt siguri de biruință”, poate, în mod secret, „să ne dea ceva arme”⁷⁹. Trecând prin Galipoli, Filipopoli, Sofia, Niș, exilații din grupul amintit ajung la Belgrad, la 21 ianuarie 1854, unde pașa de aici le dă o scrisoare de recomandare către omologul său de la Vidin, unde sosesc la 28 ianuarie.

Numeroși emigrați români s-au concentrat în tabăra militară otomană de la Șumla, unde se afla cartierul lui Omer Pașa, în vederea punerii în aplicare a planurilor proiectate.

În pofida tuturor eforturilor întreprinse de emigrația românească, până în cele din urmă, planul de colaborare militară cu Poarta n-a putut fi pus în aplicare și nici cel de „reeditare” a revoluției de la 1848, datorită influenței mai multor factori: intervenția austrieilor, tendința marilor puteri, Turcia, Anglia și Franța, de a-și apropia cabinetul din Viena, precum și înțelegerea turco-austriacă ce se pregătea și se va încheia la Boyadju-Keuy (14 iunie 1854), la care, desigur, trebuie adăugate și disensiunile dintre exilați. Factorul decisiv l-a constituit însă opoziția Austriei, care avea multiple interese de ordin economic și politic. În primul rând, cabinetul vienez se temea de o nouă revoluție, chiar redusă doar în granițele Principatelor, deoarece aceasta ar fi putut contamina și Imperiul austriac, acest lucru fiind de domeniul evidenței. În al doilea rând, Austria voia să înlăture influența Rusiei de la Dunăre, să ia locul trupelor țariste și să ocupe ea Principatele⁸⁰.

De altfel, exilații români de la Viena, Paris, Londra, Brusa ajungeau la Constantinopol sau în apropierea frontului, adică în zona Dunării, după ce în țară avuseseră deja loc unele acțiuni ale forțelor armate și ale maselor populare, în fruntea cărora s-au situat elemente cu vederi înaintate. Aceste acțiuni au început prin ostilitatea cu care populația a primit armata țaristă, refuzul și răscularea dorobanților din Oltenia când li s-a cerut să colaboreze cu forțele de ocupație, nesupunerea maselor țărănești la efectuarea muncilor agricole pentru proprietari și arendași. Ele au atins punctul maxim prin răscoala țăranilor și grănicerilor din Țara Românească din iarna anilor 1853—1854. Aceste evenimente se înscriu în contextul planurilor făurite de exilații români de a lua parte la războiul Crimeii și a provoca declanșarea unei noi revoluții, care să împlinească programul formulat în 1848. De aceea, lupta dusă de forțele patriotice din țară au beneficiat, deși numai parțial, datorită împrejurărilor istorice interne și externe, de aportul emigrației românești, care a menținut o strânsă legătură cu locuitorii din cele trei țări române.

⁷⁸ C.A. Rosetti, *De la Paris la Stambul (căldtorie fără'ă în 1853)* în *Lui C.A. Rosetti (1816—1916) la o sută de ani de la nașterea sa*, București, 1916, p. 262.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 273.

⁸⁰ Vezi: L. Boicu, *op. cit.*, p. 45—117, 183; Cornelia Bodea, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 143—144.

O VICTIMĂ A REVOLUȚIEI: CASTELANUL DE LA BRAN

GEORGETA PENELEA-FILITTI

Birocrația a jucat, neîndoios, un rol esențial în prelungirea vieții regimului feudal în Transilvania. Rigoarea, brutalitatea, apelul la armată au făcut ca mecanismul administrativ să funcționeze în mod profitabil atât pentru stat cât și pentru proprietari. Istoria domeniului Bran, al cărui domn de pământ era Magistratul orașului Brașov, este elocventă în acest sens. Numit în 1806 castelan la Bran, Andreas Bokros și-a îndeplinit funcția cu o asprime care l-a făcut odios în ochii administrațiilor săi, dar i-a atras încrederea conducerii orașului. Rapoartele trimise timp de 43 de ani stau mărturie a felului cum a înțeles să gospodărească această parte din patrimoniul brașovean. Dincolo de monotonia unor bilanțuri, sechestre, confiscări, dispute cu vameșul aflat în subordine, două momente rămân notabile în viața acestui funcționar model: anii 1821 și 1848. În primul caz s-a văzut pus în situația de a primi și tria rapid refugiații din Țara Românească, a-i deosebi pe boieri, târgoveți ori negustori de zaverghii și a urmări starea de spirit a localnicilor, incitați de evenimentele ce se desfășurau în vecinătate¹. Cu cei din urmă conflictul avea să se permanentizeze, culminând cu anul 1848 când, excedați, brănenii îl alungă pe castelan. Publicăm mai jos suplica lui Andreas Bokros către Magistratul orașului Brașov în care, plângându-se de sumetirea românilor, cere să fie repus în funcție prin forța armelor².

Cinstit Magistrat,

La începutul lui noiembrie 1848, o persoană demnă de încredere, care însă vrea ca numele să-i rămână secret, mi-a adus la cunoștință că românii din Bran, care s-au înarmat atunci, nu numai că intenționează să mă atace, dar urmăresc chiar să mă omoare.

Deși în slujba mea de 42 ani, în calitate de funcționar supus Împărăției, nu m-am simțit vinovat cu nimic, totuși am crezut oportun să ies din calea poporului atât de fanatizat prin înarmarea sa și am venit la Brașov, asigurându-mi viața mea și a familiei mele, după ce am lăsat să conducă serviciul din Bran de adjunctul castelanului, Andreas Deák.

La Brașov am fost nevoit să aud, atât din partea notarului Honigberger, care venea periodic, cât și din partea adjunctului mai sus pomenit, că amenințările la adresa mea continuă să se dezlănțuie. Din această cauză am amânat întoarcerea mea la Bran, cu atât mai vârtos cu cât anarhia dintre românii de acolo s-a înțepit, lucru care a fost semnalat nu numai de Cinstita Inspecție a Branului ci și eu l-am raportat Cinstitului Magistrat în urma provocării oficiale ce mi s-a făcut să predau contribuția restantă.

Neținând seama de aceste amenințări, eu aș fi mers în postul meu dar o pneumonie neașteptată a soției mele i-a pus viața în pericol, așa cum rezultă din copia legalizată a certificatului medical din 19 ianuarie 1849 și astfel am fost reținut de această maladie și în special de îngrijirea pe care i-am datorat-o soției mele.

Între timp amenințările s-au înfăptuit, averea mi-a fost jefuită, cea mai mare parte a trabanților, așa cum am raportat în luna noiembrie 1848, au fost alungați din slujbă, adjunctul castelanului, Deák, a fost expus la diferite insulte, ba chiar la 15 noiembrie 1848 a fost amenințat de dascălul Iuon Vartolomei și Nicolae Tătaru (amândoi secretari ai tribunatului) din Șimon să părăsească castelul împreună cu familia și cu notarul Honigberger, căci în caz contrar ei vor pune foc tuturor clădirilor de acolo. Deci nu le-a rămas altceva de făcut decât să se refugieze în oraș cu familia, să raporteze cele întâmplate Cinstitului Magistrat și să rămână liniștiți în oraș. Atunci Cinstitul Magistrat a binevoit să obțină de la Cinstitul Comandament de grăniceri chesaro crăiesc o strajă militară pentru castelul din Bran, care se compunea dintr-un caporal și

¹ Vezi art. ns. *Date noi despre mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu. Refugiații din districtul Brașov, în „Studii”*. XXIV, 1971, nr. 1. p. 53 și urm.

² Arhivele Statului Brașov, Fond Actele Magistratului, nr. 581/1849. Dăm traducerea din limba germană.

trei soldați. Străjuit astfel, castelul din Bran nu a avut de îndurat nici o păgubire dar insultele, amenințările și celelalte cu privire la persoana mea cât și la amintitul adjunct au luat proporții nemăsurate de la așezarea tribunului. Totuși des amintitul adjunct a plecat și el la Bran, după ce s-au dus la Bran, la 21 ianuarie a. c. militarii chesaro crăiești și mulți slujbași și familii de-ale lor; el s-a prezentat Cinstiutului Comandament de grăniceri chesaro crăiești, care l-a îndemnat să rămână la Bran, pentru a-și îndeplini serviciul. Deák a dat curs acestei dispoziții, mai ales că în acest scop venise la Bran. Și în timpul cât cinstita armată a fost acolo, el n-a mai fost expus la nici o insultă. Dar nici această liniște relativă n-a durat mult, căci la 27 ianuarie a. c., după plecarea cinstitei armate chesaro crăiești, când a voit Deák, la cererea Cinstiutului Comandament de grăniceri chesaro crăiesc, să i se dea patru ordonanțe călări pentru a duce în satele vecine adrese oficiale militare pentru procurarea a 27 de căruțe de transport, i s-a adus insulta de către tribun și acoliții săi, prin trabantul de la castel Flue-raș, să-și ia catrafusele la Brașov. În aceeași zi s-a tras asupra lui în curtea grădinii <sic!> castelanatului un foc de armă din lunca domnească, iar la 16/28 ianuarie a. c. i s-a scris de tribunat, sub semnătura lui Aron Moșoiu, Ion Chiuje, Coman Enescu, Nicolae Tătaru și Iuon Vartolomei: „Deák să se abțină de la orice amestec în serviciu deoarece brănenii și-au pus slujbașii lor și Deák, în cazul unui amestec, va primi ceea ce nu va putea împărți cu nimeni”.

În aceeași zi a fost iarăși amenințat cu împușcarea și cu atac prin surprindere și a scăpat de acestea numai mulțumită strajei care i-a fost dată de către d. comandant al pasului, căpitanul de Bosnyak și ordinului de pază întărită. Urmărit în acest fel, pentru a-și putea salva viața, a părăsit iarăși Branul, împreună cu familia, cu asentimentul domnului comandant de grăniceri, maiorul de Arbutina; această plecare i-a fost asigurată și favorizată numai mulțumită pazei militare care i-a fost dată până la Brașov și prezenței mai sus amintitului căpitan. Neavând nici o cunoștință despre acest incident, am plecat și eu la 21 ianuarie a. c. din oraș, în speranța că atitudinea anarhică a românilor brăneni se va fi liniștit, pentru ca să-mi reiau postul, dar n-am rămas puțin mirat când l-am întâlnit pe Deák în câmp și mi-a povestit întâmplarea de mai sus. Eu am cântărit cele întâmplate și am dedus că nu se poate face serviciul deocamdată în mijlocul poporului de mai sus, din cauza anarhiei dezlănțuite și m-am reîntors iarăși în oraș.

De altfel eu pot să-i dau Cinstiutului Magistrat cea mai desăvârșită asigurare că nicăieri nu mă simt mai bine ca în slujba mea și, cu toată boala soției mele, de când sunt aci, m-aș fi dus des acolo dacă n-ar fi avut loc insultele anarhice de mai sus și dacă viața mea nu mi-ar fi fost amenințată. Aceste tulburări, pot jura, nu sunt provocate de mine ci de împrejurările actuale care trebuie atribuite urei mari pe care o au românii față de unguri. De aceea este cu atât mai dureros să citesc două adrese ale Cinstiutului Magistrat din 14 februarie 1849 nr. 450/1849 și 17 februarie nr. 485/1849 (pe care le-am primit abia la 21 februarie a. c.) în care mi se aduce jignirea nemeritată de a propune în termen de trei zile în mod provizoriu om de naționalitate germană, căci altfel locul va fi ocupat chiar fără propunerea mea. Cinstit Magistrat!

S-ar părea că această comportare a brănenilor se atribuie faptului că atât eu cât și adjunctul Deák suntem de naționalitate maghiară și de aceea se intenționează angajarea provizorie a unui german. Dacă se adoptă această părere, atunci nu pot să mă abțin de a-mi exprima supusa observație că, un sas sau un german este tot atât de rău primit de brăneni și tot atât de puțin iubit ca și un ungur, deoarece anarhiștii din Bran nu iau în considerație celelalte națiuni și nu acceptă administrator sau reprezentant al autorității superioare decât pe slujbașii puși de ei, făcând parte din națiunea română.

Oricum ar fi, eu vreau să-mi continui serviciul și să mă prezint în post la 1 martie a. c., dar îmi permit mai întâi să cer apărare și ajutor ca Cinstitul Magistrat să binevoiască să-mi obțină, înaintea plecării mele din Brașov, pe cale militară :

1. Prin Cînsitul Comandant al pasului Bran să se ordone ca preoții de acolo, tribunul și personalul lui, jurații și toți locuitorii să se abțină de la orice insulte, amenințări și violențe și să-mi dea ascultare, fără de care nu se poate presta serviciul.

2. Pentru siguranța vieții mele cer o escortă suficientă la plecarea mea de aici cu adăosul prea supus ca garda castelului din Bran să fie întărită de către armata chesaro crăiască, iar în caz de nevoie comandantul pasului să-mi dea asistență militară, de voi avea nevoie în serviciu. Totodată să fie arestate căpeteniile răzvrătiților, fanatizați de agitații și să fie predați locurilor competente pentru a fi pedepsiți.

3. Trabanții alungați care vor să se întoarcă să fie reprimiți, pe cei care nu mai voiesc să slujească, să-i înlocuiască cu alții noi, care să nu mai fie împiedicați, amenințați și insultați sau urmăriți de anarhiști.

4. În sfârșit, Cînsitul Magistrat să binevoiască să dea trabanților caii necesari, cizmele și solda lor. Totodată să dea dispoziție să li se restituie acestora puștile și săbiile, iar în cazurile urgente brănenii să dea curieri călări care să ducă scriptele oficiale în comunele învecinate și la Brașov.

În așteptarea unui răspuns favorabil, rămân cu deosebită stimă, al Cînsitului Magistrat, supus servitor,

Andreas Bokros, castelan

Brașov, la 22 februarie 1849

PRESA ÎN EPOCA MODERNĂ — IDEAL ȘI REALITATE

ROLUL ZIARELOR ROMÂNEȘTI BRAȘOVENE ÎN TIMPUL REVOLUȚIEI DE LA 1848—1849

PAUL ABRUDAN

Cele două ziare românești ce apăreau la Brașov, „Gazeta de Transilvania” și „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, au avut un rol însemnat în pregătirea și desfășurarea revoluției de la 1848/1849 din Transilvania. Aceasta s-a datorat faptului că în fruntea lor, în calitate de redactor, s-a aflat George Barițiu, luptător ferm și hotărât pentru cauza națională, militant cu temeinică și vastă cultură generală, bine informat asupra evenimentelor europene și locale, analist priceput și bun organizator, combatant neînfricat, propagandist și mobilizator de prestigiu în rândul maselor. Datorită acestor calități, în timpul evenimentelor — chiar și atunci când ființa Comitetul național român — redacția celor două ziare, reprezentată de neînfricatul cărturar brașovean, a îndeplinit, în bună măsură, rolul de stat-major al revoluției române de la 1848/1849 din Transilvania și Banat. Aceasta avea în vedere legătura permanentă, directă și operativă a redacției, realizată prin cele două organe de presă, cu masele largi ale milioaneilor de români ardeleni și bănățeni, din toate clasele și stările sociale, în rândul cărora a răspândit ideile noi, privind lupta popoarelor europene pentru înfăptuirea unor transformări revoluționare pe plan social-economic și politico-național, și pe care le-a informat asupra situației interne și internaționale, declanșarea, desfășurarea și programele revoluției din diferite țări ale vechiului continent; prezentarea prietenilor și adversarilor luptei poporului român pentru libertate; luarea de poziție împotriva asupritorilor și dușmanilor; demascarea și combaterea măsurilor represive, a crimelor și masacrelor săvârșite de nobili, gărzile maghiare și unitățile de secui; sfătuirea, călăuzirea și îndrumarea teoretică și practică a luptei românilor pentru înfăptuirea programului revoluției; mobilizarea la acțiune și organizare militară, la înarmare cu arme albe și în special cu arme de foc, la învățarea meseriei armelor; încercarea de a crea un limbaj românesc cu specific militar; sădirea încrederii în forțele proprii și în viitorul luminos al poporului nostru; prin caracterul lor combativ și centru polarizator a luptei revoluționare din cele trei țări române surori; prin aceea că ele au păstrat pentru posteritate o serie de documente de epocă de mare însemnătate, care prin conținutul lor, sunt asemenea unor jurnale de operații militare zilnice.

Prin publicațiile brașovene, în special prin „Gazeta de Transilvania”, în cele patru și uneori șase din pagini din perioada martie 1848 — martie 1849, dedicate în întregime revoluției, George Barițiu ținea permanent contactul cu toate localitățile Transilvaniei și Banatului.

Pe această cale, cărturarul brașovean își informa cititorii asupra ideilor noi răspândite în Europa, referitoare la lupta popoarelor pentru înlăturarea vechilor rânduieli și înfăptuirea unor transformări revoluționare pe toate planurile. Dintre acestea menționăm: libertatea tiparului, libertatea națională, folosirea limbii naționale în toate instituțiile, egalitate civilă și religioasă, reprezentare proporțională a claselor și stărilor în organele de conducere, gardă națională, minister responsabil de actele sale, purtarea comună a greutăților publice, instanțe judecătorești cu jurați, învățământ de toate gradele în limba maternă, eliberarea deținuților politici, eliberarea țăranilor aserviți și împrăștierea lor, siguranță personală, desființarea pedepsei cu bătaia și moartea și multe altele. De asemenea, îi informa cu evenimentele internaționale și interne, referitoare la declanșarea diferitelor mișcări sociale și politice, cu izbucnirea, desfășurarea și obiectivele revoluției în țările europene, începând din Irlanda până la Dunăre. Astfel, publica știri despre revoluția franceză din februarie 1848, adunările locuitorilor și revendicările acestora din Praga, Viena, Pesta, München, din ducatele Hessen-Darmstadt, Sleswig-Holstein, din Prusia, Polonia rusească, Galizia, Venetia, Lombardia, Sardinia, Genua,

Roma, Lemberg, Slovacia, Boemia, Croația, Serbia, Slovenia, Dalmația; despre proclamarea republicii la Lyon în Franța, în ducatele Modena, Parma și Piacența — Italia; despre fuga unor suverani din fața revoluției; despre răscoala vinezilor din mai 1848; despre concentrarea de trupe rusești la granița spre Prusia, Galiția și Moldova, luptele armate dintre trupele austriece și statele italiene, dintre polonezi și prusaci, dintre croato-sloveno-sîrbi și unguri; despre tratativele dintre masele populare și guvernanți, dintre conducerea națională și puterile suzerane; despre situația din Țara Românească și Moldova, adunările și programele revoluționare, desfășurarea revoluției, intervenția militară străină țaristă și otomană.

Concomitent, românii ardeleni erau informați despre situația din Transilvania și Banat: adunările românilor, ungarilor, sașilor și secuilor, ținute separat la Brașov, Cluj, Sibiu, Sighișoara, Dej, Târgu-Mureș, Aiud, Blaj, Arad, Timișoara, Lutița; sau împreună ale românilor și sașilor la Brașov și Sibiu, ale canceliștilor unguri, români și secui la Târgu Mureș. Publică date în legătură cu pregătirea și desfășurarea adunărilor naționale ale românilor de la Blaj, ținute la 30 aprilie, 3—5/15—17 mai, 15—30 septembrie 1848, și rezoluțiile adoptate. Ele înserează în paginile lor petițiile cu revendicările sociale, economice, politice și naționale, dezbătute și adoptate în aceste adunări, dintre care menționăm acelea ale românilor de la Blaj, Orlat, Arad, Timișoara, ale sașilor din Sibiu, Brașov, Sighișoara și Mediaș, ale ungarilor din Cluj, Dej, Târgu Mureș și Aiud; conținutul acestor petiții, devenite programe de acțiune și particularitățile lor. Referindu-se la petiția ungarilor din Cluj, „Gazeta de Transilvania” din 29 martie 1848, vorbește despre dorința acestora de uniune a Transilvaniei cu Ungaria, sub motivul că numai astfel „vom putea asigura viitorul patriei noastre, pacea și liniștea”. Același lucru îl solicită și canceliștii maghiari și secui, practicanți la Tabla regească din Târgu Mureș, în petiția adoptată în adunarea din 24 și 25 martie 1848. La un asemenea deziderat s-au raliat nobilii unguri din comitatul Solnocul Interior, la 3 aprilie și din Dej.

Dar în același timp, redacția ziarelor românești brașovene prezintă poziția românilor și sașilor față de problema uniunii. Și unii și alții se opun din răspuțeri, atât în adunări și petiții, cât și în organele publicitare.

Cu toate promisiunile de drepturi și libertăți adresate românilor, aceștia resping ideea uniunii, imediat după vehicularea acesteia. Poziția lor oficială s-a stabilit în programul revoluției, adoptat de adunarea națională de la Blaj, din 3—5/15—17 mai 1848, la punctul al 16-lea, în care se consemnează: „Națiunea română cere ca conlocuitoarele națiuni nici decum să nu iie la dezbateri cauza uniunii cu Ungaria, până când națiunea română nu va fi națiune constituită și organizată cu vot deliberativ și decisiv în camera legislativă”¹.

Sașii, la rândul lor, s-au opus uniunii. Astfel, canceliști sași, aflați la Tabla regească din Târgu Mureș, refuză să semneze petiția alcătuită de canceliștii maghiari la 25 martie 1848². La 10 mai, adunarea sașilor din Sibiu refuză să primească „manifestul magistratului de la Cluj, prin care se cerea uniunea necondiționată”. Tot atunci și sașii din scaunul Miercurea declară că sunt „în contra uniunii”³. Peste două zile, sașii din „Bistrița, Sighișoara, Mediaș, Sebeș, cu tot cuprinsul lor, se declară în contra uniunii”⁴. La 18 mai, ora 10, în Sibiu, „nația săsească ținu o adunare națională publică, compusă din cetățeni sași, dregători și țărani din toate jurisdicțiile săsești, sub președinția Comitetului național, în care întrebarea fundamentală fu pentru uniunea Transilvaniei cu Ungaria. Toți strigară într-un glas: „Nu vrem uniune cu Ungaria”⁵. Referindu-se la situația din Sibiu, la 26 mai, „Gazeta de Transilvania” consemna că „cetatea aceasta și ținutul său rămân credincioși principiilor sale, care sunt în contra uniunii cu Ungaria, au pus toate măsurile la cale, ca la întâmplare de o năvălire din partea celor ce sunt pentru uniune, să se poată apăra”⁶.

Foile românești brașovene își informează cititorii în legătură cu înființarea de gărzii nobiliare, cetățenești și naționale în multe din statele europene, precum și în orașele și târgurile ardeleni și bănățene. O asemenea problemă a fost discutată de comunitatea din Brașov, la 21 martie 1848, unde s-a hotărât organizarea gărzii cetățenești, în care să intre „toți locuitorii”⁷. Consecvenți acestui principiu, după constituirea gărzii cetățenești, în orașul de la poalele Tâmpiei, sașii îi invită și pe „locuitorii români brașoveni, cu arme, în gardă”, iar din

¹ „Foaie pentru minte, inimă și literatură” nr. 20, din 17 mai 1848, p. 153—155.

² Idem, nr. 13, din 29 martie 1848, p. 94—100.

³ „Gazeta de Transilvania” nr. 36, din 3 mai 1848, p. 147.

⁴ Idem, nr. 37, din 6 mai 1848, p. 152.

⁵ Ibidem, nr. 38, din 10 mai 1848, p. 157—160.

⁶ Ibidem, nr. 41, din 20 mai 1848, p. 169—172.

⁷ Ibidem, nr. 22, din 15 martie 1848, p. 89—92.

rândurile lor și ale grecilor, „se denumiră și comisari la comisia înrolatoare”⁸. Pe la începutul lunii aprilie 1848, când „se organiză garda cetățeană” în Mediaș, și românii localnici au fost invitați să intre în acest organ. Drept urmare, „se duseră și se înscriseră la gardă, unde fuseră primiți cu vivaturi”⁹.

Redacția ziarelor românești brașovene informează publicul despre faptul, că, în mai multe localități, iobagii nu vor să mai lucreze pe domenii, să plătească taxe și dări ca în trecut, să-și înscrie feciorii la oaste în unitățile ungurești, nu acceptă uniunea Transilvaniei cu Ungaria; că în unele locuri sătenii au intrat în pământurile pe care feudații maghiari le răpiseră de la înaintașii lor, cu ani în urmă. Mai departe, descriu măsurile luate de nobili și autorități împotriva iobagilor, încercând să-i intimideze și să-i oblige la supunere și îndeplinirea vechilor obligații, cu forța armată.

Concomitent cu acțiunea de răspândire a ideilor noi, revoluționare, și de informare a maselor de români cu mersul și desfășurarea luptelor sociale, politice și militare pe plan european și transilvănean, ziarele românești din Brașov demască, combat și infierează măsurile represive — execuțiile silite, urmărirea, prigoana, bătaia, arestările, întemnițările, crimele și masacrele — luate de nobilii și aparatul de stat maghiar împotriva românilor și, uneori, a sașilor, care se opun uniunii Transilvaniei cu Ungaria, nu acceptă conscrierea tinerilor în oastea maghiară, nu vor să îndeplinească vechile obligații de natură feudală, se opun execuțiilor silite, ori au intrat pe pământurile nobiliare, folosindu-se de forța gărzilor nobiliare, a gărzilor maghiare și a unităților de secui.

Referindu-se la aceste acțiuni, „Gazeta de Transilvania” din 8 aprilie 1848 relatează că „Eftimie Murgu, martirul libertății române, după o robie amară și dureroasă de doi ani și șase luni... își recăstigă libertatea”¹⁰. În ziua de 9 mai, avocatul Florian Micaș, „fu dus la Târgu Mureș între cele mai urâte batjocuri și aruncat în grea închisoare”¹¹. La 22 mai, de teama unităților de secui, care, se zvonea „că vin contra sașilor” din Mediaș, „toate stau aci pe picior de război. Tobe sună alarma și clopotele de la biserica săsească se băteau într-o dungă. Mulțimea alergia pe uliță, tremurând. Garda națională se concentrează în piață. Toți de toate părțile striga: vin secuii, vin să ne ardă și să ne prădeze orașul. Vai de noi!” Din „satele Ațel și Saroș ieșiră gloatele înarmate, ca să întâmpine pe dușmani. Iar din satele de jos venea mulțime ca să dea mână de ajutor cetățenilor”¹².

De la Sibiu, la 20 mai 1848 se arată că „Divizia de secui, trecând în zilele acestea către Sibiu, făcu excesurile cele mai urâte. Anume, în Arpătac batjocori pe mai mulți români, care avură nenorocirea a trece pe lângă ea”¹³. La 25 mai, de frica unităților de secui „cetatea Mediaș și întreg scaunul ei se află pe picior de război”¹⁴.

Din Carei, la 21 mai 1848 se relatează că „preotul românesc Moise S. Novac se află în prisoare la Carei”, acuzat că a îndemnat pe iobagi să nu îndeplinească obligațiile față de stăpânii de pământ. Tot acolo „se află închiși încă 36 români din Sanislău, cu fiarele la picioare, pentru cuprinderea unor porțiuni de pământ, pe care le luase groful Gy. Károly de 6 ani”¹⁵. Iar în numărul următor al ziarului, se condamnă faptul că „în temnițele din Carei se află 327 robi, iar alți 115 sunt scoși la facerea drumului, pentru că în temniță nu mai încap”, proveniți din rândurile țăranilor ridicați la luptă¹⁶.

O atitudine deosebit de vehementă au luat ziarele românești brașovene față de baia de sânge de la Mihail, unde, în 2 iunie, „vineri, la 10 ceas, secuii, însoțiți de husarii din Teiuș și de gardiștii din Aiud, pușcară de 7 ori, rămaseră 14 români morți, 50 răniți, din care mulți își deteră sufletul mai târziu. Sângele nenorociților, vaietul și amarul văduvelor și al orfanilor — sublinia G. Barițiu — va striga răzbunare către cer și va fi testimoniu de ură națională”¹⁷.

Ziarul demască atacul ungurilor înarmați asupra românilor lipsiți de arme din Marghita, la 28 iunie 1848, cu prilejul alegerii de deputați, când au fost măcelăriți mai mulți bărbați,

⁸ Ibidem, nr. 30, din 12 aprilie 1848, p. 123—126.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem, nr. 29, din 8 aprilie 1848, p. 119—124.

¹¹ Ibidem, nr. 38, din 10 mai 1848, p. 157—160.

¹² Ibidem, nr. 41, din 20 mai 1848, p. 169—172.

¹³ Ibidem, nr. 40, din 17 mai 1848, p. 165—168.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem, nr. 42, din 24 mai 1848, p. 173—176.

¹⁶ Ibidem, nr. 43, din 27 mai 1848, p. 177—180.

¹⁷ Ibidem.

Între care și-au pierdut viața preotul Praja din Margine și Vasile Cireșan, judele din Popescu¹⁸. Cei 160 de grăniceri secui staționați în Dârlos și Ibașfalău i-au batjocorit și bătut pe locuitorii români și sași — informează ziarele brașovene. „Pe preoții românești îi prind, îi închid”, între care se aflau parohul român din Blăjel, care „de 3 săptămâni se află în prinsoare, și parohul din Budui”¹⁹. La 26 iulie 1848, foile brașovene criticau „măsurile întreprinse de dragătoria mirenească în contra românilor. Soldații îi prind pe aceia care nu acceptă uniunea, îi bat și trimit la temniță. De-a lungul Mureșului mai din tot satul sunt trimiși câte 3—4 oameni, în numele satului, la temniță, la Reghin sau la Turda, unde suferă de foame. Preoții români, care au fost la Blaj, sunt disprețuiți și condamnați la temniță. La Icland Mare, solgăbirăul a adus, 60 dragoni, pe care trei sate sunt silite a-i ține cu toată proviziunea. Românii din Icland Mare Icland Mic și M(ureș) Lechința suferă multe necazuri și asuprel, numai pentru că își țin jurământul depus pe Câmpul Libertății. Din această cauză, mulți sunt trimiși la temniță”²⁰.

În zona Abrudului, „soldații secui și poleaci” au cules armele de la românii din mai multe sate, și se întrețin din sumele și subzistențele ridicate forțat de la populație. O parte dintre conducătorii români locali, între care preoții: Simion Balint, Ilie Coșocariu, Nicolae Fodor, I. Pătița, intelectualii G. Balea, I. Corcheș, I. Dangea, Samuel Morariu, Petre Ionete, Iosif Șuluțiu, Tioc Teodor și Moga, se aflau arestați și întemnițați. Pe preotul român din Daia, la 17 iulie st. v. îl împușcă mortal nemeșul maghiar, care-i era vecin. În timp ce comitea crima, ucigașul se exprima cu cinism: „Te pușc mai bucuros pe tine, decât pe câinele meu”²¹. La Sibiu, ungurii, prin vameșii de la Turnu Roșu, Dobokai, însoțit de locotenentul Bánffy, cu o patrulă numeroasă, i-a arestat pe August Treboniu Laurian, care „zace prins și păzit în cazarmă”, și pe Nicolae Bălășescu, „prins în cvartirul său și păzit de ostași”²², iar Simion Bărnuțiu, președintele Comitetului național român, a scăpat cu fuga²³.

În Turda, la 24 iunie, un soldat secui, „la o fecioară de român i-a tăiat costița, cu care apoi el a început a o bate. Fecioara, de rușine, își pierdu mintea”. La 23 iulie, „solgăbirăul din Aiud, Hegyesy, bătut pe un român foarte rău”, iar preotului care interveni în apărarea sateanului, „solgăbirăul răspunde: Și pe d-ta te voi pune în lanț!”. La 24 iulie, autoritățile maghiare din Șieu „duseră 60 ostași călăreți asupra sătenilor care nu voiseră a face robotele”, pe care-i bătură la sânge „și pe unii îi duseră la prinsoare”²⁴.

Cu multă virulență au atacat ziarele românești brașovene masacrul săvârșit, pe la sfârșitul lunii august 1848, de „husarii și gardiștii aduși de la Ghiriș și Agărbiciu”, în rândurile sătenilor din Luna Arieșului, care „nu voră a lăsa să intre în comună Comisia conscrietoare a recruiilor”, și deschizând focul, „după 5 pușcături, căzură 15—20 (oameni), mai cu seamă români”²⁵.

Pentru a pune capăt represiunilor comise de nobili, gărzile ungurești și unitățile secuiești, „Foaia pentru minte, inimă și literatură”, din 26 iulie 1848, publică un apel, semnat, „În numele mai multor români de la Mureș”, de Iacob Mureșanu, adresat *Fraților unguri!*, prin care-i cheamă la rațiune. „Nu batjocoriți intru atâtea pe compatrioții voștri români — spune acesta —, nu vă pătați caracterul și numele cel vestit de unguri, nu vă înșelați, că cu temniță, cu robie, nu puteți pleca inimile românului la unire frățească cu voi. *Să știți, fruților, că românul în veci va rămâne tot român, și numai atunci va putea iubi din inimă pe voi ca unguri, când nu-ți mai ridică băta asupra capului român, și nu-ți mai încărcă picioarele românului cu lanțuri de fier. Ați rățăcit, fraților maghiari! Că voi pe românul care știe ceva carte îl numiți turburătoriu, iar pe cei neștiuți, îi aruncați în temniță; credeți(-ne) că politica aceeașta e rea, vă mănjește numele și vă înegrește caracterul!*”²⁶.

Cum acțiunile represive împotriva românilor nu scad, ci, dimpotrivă, se amplifică, redacția brașovenească continuă să le demaște și combată. În articolul *Barbariile și cruzimile ungaro-secuilor*, se ia atitudine atât împotriva asasinilor tribunului Vasile Pop, pe care, după ce l-au schingiuit cumplit, l-au spânzurat în fața casei sale din Nazna; cât și a gărzilor naționale ungurești, a unităților de secui și husari, care jefuiau pe locuitorii români ai satelor de bunurile lor, după care le incendiau casele și gospodăriile, lăsându-i pe drumuri²⁷.

¹⁸ Ibidem, nr. 56, din 8 iulie 1848, p. 229—232.

¹⁹ Ibidem, nr. 58, din 15 iulie 1848, p. 237—240.

²⁰ „Foaie pentru minte...”, nr. 30, din 26 iulie 1848, p. 238—239.

²¹ „Gazeta de Transilvania”, nr. 63, din 2 august 1848, p. 259—262.

²² Idem, nr. 66, din 12 august 1848, p. 273—276.

²³ Ibidem, nr. 67, din 16 august 1848, p. 277—280.

²⁴ Ibidem, nr. 58, din 15 iulie 1848, p. 237—240.

²⁵ „Foaie pentru minte...”, nr. 41, din 11 octombrie 1848, p. 325—332.

²⁶ Idem, nr. 30, din 26 iulie 1848, p. 239—240.

²⁷ Ibidem, nr. 46, din 15 noiembrie 1848, p. 366—367.

Redacția ziarelor românești brașovene a avut un rol deosebit de însemnat în sfătuirea, călăuzirea și îndrumarea teoretică și practică a luptei românilor, mobilizarea la acțiune și organizare, la înarmare cu arme albe și în special cu arme de foc, învățarea meseriei armelor, încercarea de a crea un limbaj românesc cu specific militar, la trezirea și dezvoltarea conștiinței naționale, pentru înfăptuirea programului revoluției, pentru a-i feri de greșeli și abateri, care ar fi putut avea consecințe grave și pune în pericol nu numai îndeplinirea obiectivelor stabilite, ci și ființa și viitorul națiunii române.

Una din problemele asupra căreia cele două ziare îi sfătuiesc, îndrumă și călăuzesc pe românii ardeleni și bănățeni este chestiunea *formării de gărzii naționale înarmate*, care să fie în măsură a le apăra interesele. În acest sens, la 5 aprilie 1848, „Gazeta de Transilvania” publică articolul *Ce este garda națională?*²⁸. La 31 mai, ziarul reține atenția că în numărul 15/1848 al „Foi...”, „arătarăm folosul și trebuința de a se organiza neapărat o gardă națională și muștrăm pe toți aceia care nu voiesc sau nu pricep însemnătatea acestei măsuri mântuitoare”. În același articol se vorbește despre necesitatea înarmării gărzilor naționale, adică a locuitorilor. „Ar fi o mare norocire dacă s-ar putea câștiga arme de foc cât mai multe — se arăta în articolul menționat mai sus. Lipsa acestora se simte și pe la orașe, încât locuitorii sunt siliți a scoate la întrebuire orice ruginituri. După armele de foc, cele mai bune sunt *lâncile ascuțite și toporate*. Sășimea pe la sate încă primi lâncile și coasele puse în lung; sașii în mai multe părți îmbiară și pe români a se arma ca ei; mulți și primiră”²⁹.

Argumentând nevoia imperioasă ca românii să fie înarmați, redacția ziarelor din Brașov arăta că „de când e lumea, unde fu știința și arma, acolo fu și puterea și domnia. În ochii noștri — sublinia aceasta — de azi încolo, toți care se feresc de arme vor fi sau iepuri fricoși, sau nebuni, sau prădători, cari ar vrea ca pământul străbunesc să fie la mâini străine”³⁰.

Referindu-se la situația din Moldova și Țara Românească, ziarul consemnează: „Toate sunt bune, oameni încă avem; dar ne cam lipsesc armele. Vom lua. Garda națională din București, câți s-au scris până acum se suie peste 1.500. *Arme! Arme!* Cu organizația gardei din țărani facem o armadă numeroasă, dar numai cu sulii”³¹. Apoi, ziarul se ocupă de o latură a activității gărzilor naționale, atrăgând atenția că „la arme se cere și deprindere”. După care arată că deprinderea în mănuirea armelor cade în sarcina ostașilor „scăpați de sub arme, cum și grănicerii (care) pot și trebuie să fie dascălii poporului în purtarea armelor”³².

Redacția ziarelor brașovene se preocupă și de crearea unui limbaj românesc cu specific militar. În acest scop publică un articol cu termeni militari străini, referitori la organizarea, înzestrarea, instruirea și tactica de luptă a subunităților și unităților, preluați din limba germană, pe care-i traduce în limba română, sau găsindu-le termenii adecvați.

Trezirea conștiinței naționale și mobilizarea la acțiune au fost alte probleme ce au stat în atenția redacției ziarelor românești din Brașov. Reluând ideea din Manifestul elaborat de Simion Bărnuțiu în martie 1848 la Sibiu, G. Barițiu publică mai multe articole, prin care îi înștiințează pe cititori că „Astăzi răsună cuvântul cel dulce al libertății în toate cetățile și mâne va răsuna în toate satele. Astăzi este ziua învierii popoarelor celor moarte! Românilor! Astăzi este ziua învierii dreptului nostru! Nația română nu mai poate fi roabă unguirilor, secuiilor și sașilor. Nația noastră trebuie să se recunoască!”

În acest context este abordată chestiunea uniunii Transilvaniei cu Ungaria, despre care a vorbit S. Bărnuțiu în manifestul amintit mai sus, asupra căreia nobilimea și aristocrația maghiară puneau un deosebit accent. Redacția, urmând îndemnul lui Bărnuțiu, se ridică împotriva uniunii, explicând daunele deosebit de mari ce s-ar aduce românilor, în cazul când aceasta ar deveni fapt. „Întărâtarea crește în toate părțile — scria ziarul. Toate jurnalele maghiare sunt pline de amenințări în dreapta și în stânga. Un maghiar se îndreaptă către români și îi provoacă, ca în adunarea națională de la Blaj, să nu facă alta decât să ceară uniunea cu Ungaria fără nici o condițiune, zicând că prin aceea, țărânul deodată se scapă de robote, religia se recunoaște primită”. Prin aceasta, continuă Barițiu, românii și-ar pierde bunul cel mai de preț: naționalitatea și limba. După care, el spune că: „Românii de la Blaj, dacă își vor concentra ideile, după cum tare nădăjdum, vor forma o opinie publică, pornind din principiul de la care pornește toată lumea: libertate, egalitate, frățietate, pe care nici lingușirile din ziua

²⁸ „Gazeta de Transilvania”, nr. 29, din 5 aprilie 1848, p. 115—116.

²⁹ Ibidem, nr. 44, din 31 mai 1848, p. 181—184.

³⁰ „Foaițe pentru minte...”, nr. 15, din 12 aprilie 1848, p. 112—120.

³¹ „Gazeta de Transilvania” nr. 50, din 21 iunie 1848, p. 205—208.

³² Idem, nr. 44, din 31 mai 1848, p. 181—184.

de astăzi, nici baionetele, nici amenințările cu cei 80.000 secui — ce le vedem figurând în jurnalele din Cluj — ru vor fi în stare a o sfărâma”³³.

La încercările maghiare de a-i determina pe români — prin prămisuni, presiuni, amenințări și măsuri represive — a accepta uniunea cu Ungaria, foile brașovene îi sfătuiesc pe aceștia să nu facă pe voia dușmanului, ci să-și unească forțele pentru a se opune uniunii și pentru înfăptuirea programului revoluționar. Tot acum, redacția publică articolul *Răspuns la proclamațiunea românilor din Ungaria*, care văzuse lumina tiparului în „Pesti Hirlep” nr. 62, adresată către frații lor români ardeleni, îndemnându-i la unirea cu Țara Ungurească „articol, în care se arată că hotărârea românilor ardeleni în această privință a fost luată de cei 40.000 de români adunați în Câmpul Libertății din sus de Blaj, în 15 mai a. c.”³⁴. În același timp, G. Barițiu îi sfătuia pe autorii proclamației „fie să vină pe vatra străbună, fie să nu dea mâna cu alții, cari sunt dușmanii poporului român”³⁵. Iar adversarilor, care socoteau că românii vor putea fi ușor manevrați în direcția dorită de ei, redactorul foilor brașovene le răspundea astfel: Cei „cari socoteau mai deunăzi cum că ora libertății au bătit numai în Apusul Europei, și au sunat numai în urechile popoarelor așa zise culte, se înșelară foarte; căci sunetul ei, trecând prin Germania și Ungaria, și pretutendeni încoronat de cele mai mărețe rezultate, au ajuns până în Transilvania, și încă tocmai și între românii din ținutul Abrudului și a Cămpenilor”³⁶. Pentru a fi și mai convingător, G. Barițiu scrie că în „22 martie (1848), fiind mulți veniți la piața Abrudului, ai noștri, însuflețiți de o boare a libertății, concuseră la un loc spre a se înțelege, și a-și defige cuvințioasă cale către țintă: oamenilor cuverita libertate”³⁷. După care conchide: „Poporul care a ajuns la cunoștința de sine, care își cunoaște dorințele drepte, își simte puterea într-o voie unită, n-are trebuință nici de ajutor străin, nici are a se teme de alt rău, decât de neunirea între sine”³⁸. Și pentru a dovedi caracterul unitar al dorinței românilor de libertate, el spune: „Setea românilor noștri era mai vărtos spirituală, și pentru aceea tuturor comună”³⁹. După care continuă: „Soarta națiunii române se va hotări la București și în Iași, iar nu la Cluj, nici la Blaj, nici la Buda”.

Pentru a-i încuraja pe românii ardeleni la lupta pentru libertate, G. Barițiu le aduce vestea că la 9 iunie și în Țara Românească „se strigă slavă libertății!”. Iar mai departe spune: „Să dea cel de sus să nu mai fie românul iobag”, pentru că „românului de sânge roman strălucit mai bine-i stă liber”⁴⁰.

În scopul mobilizării lor la acțiune, ziarele brașovene dau exemplu populația românească din satele de lângă Mediaș, care s-a organizat în gărzii naționale și înarmat, pentru a se apăra în fața atacurilor nobiliare și secuiești; locuitorii sași din Mediaș și împrejurimi, care s-au ridicat la arme pentru a-și apăra familiile, casele și bunurile gospodărești. Cu același gând, le aduc la cunoștință și hotărârea de luptă a croato-slovenilor, care și-au stabilit ca deviză: „Viață liberă ori moarte!”⁴¹.

Tot cu această intenție, publică manifestul intitulat *Fraților români!*, elaborat și publicat la București, în iunie 1848, în care se spune: „Timpul mântuirii noastre a venit; poporul român se deșteaptă la glasul trâmbiței mântuirii și-și cunoaște dreptul său suveran. Poporul român, se scoală și se armează ca să ție în frâu pe voitorii de rău. Poporul român, decretând drepturile civile și politice, declară că tot românul e liber”⁴². Spre lauda românilor ardeleni, Manifestul continua: „Frați români! adunați-vă cât mai mulți, armați-vă cu toții, însă imitați pe frații voștri transilvani. Vedeți cum se adună atâtea miriade fără să se facă cea mai mică larmă, cea mai mică neorânduială”. În încheierea manifestului era lansată chemarea: „La arme români! La armele mântuirii!”⁴³.

Redacția ziarelor românești de la Brașov, de asemenea, a publicat mai multe poezii, pentru a le trezi sentimentele naționale și a-i determina să pornească la lupta pentru înfăptuirea

³³ Ibidem, nr. 36, din 3 mai 1848, p. 147—150.

³⁴ „Foaie pentru minte...”, nr. 22, din 31 mai 1848, p. 169—176.

³⁵ Idem.

³⁶ „Gazeta de Transilvania”, nr. 31, din 15 aprilie 1848, p. 127—130.

³⁷ Idem.

³⁸ Ibidem, nr. 37, din 6 mai 1848, p. 152—155.

³⁹ Ibidem, nr. 31, din 15 aprilie 1848, p. 127—130.

⁴⁰ Ibidem, nr. 53, din 28 iunie 1848, p. 201—208.

⁴¹ Ibidem, nr. 41, din 20 mai 1848, p. 169—172.

⁴² „Foaie pentru minte...”, nr. 25, din 21 iunie 1848, p. 196.

⁴³ Idem, nr. 26, din 28 iunie 1848, p. 201.

rea programului revoluționar. Dintre acestea amintim poezia „Către români”⁴⁴, scrisă de Vasile Alecsandri, în februarie 1848, din care cităm o strofă:

*Voi ce stați în adormire! Voi ce stați în nemișcare
N-auziți sunând puternic acel glas triumfător
Ce se nălță pân'la ceruri din al lunei deșteptare
Ca o falnică chemare
Unui falnic viitor?*

În același număr de ziar este inserată și poezia *La frații mei români*⁴⁵, scrisă „de un filo-român”, în care se spune:

*Românilor de sânge! Români de bărbăție,
Stindardul libertății priviți-l fluturând!
Sub el lumea se pleacă, și azi din nou reînvie
Popoarele, ce-n lanțuri piereau, piereau gemând.*

La 19 mai 1848, ziarul dă publicității poezia *15 mai 1848*⁴⁶, care îndeamnă la libertate și unitate națională, din care redăm prima și ultima strofă.

*Fraților, nădejde bună! Fiți cu toți în veselie!
Cerul însuși ocrotește scumpa noastră Românie!
Azi e ziua de-nviere a românului popor,
Care singur își urzește dulce, mândru viitor!*

*Fraților, nădejde bună! Viitorul ce urziți
Va fi vrednic de trecutul a strămoșilor slăviți!
Bărbăția și unirea între voi de-acum domnească,
Și strigați în libertate: România să trăiască!*

Peste trei săptămâni, foaia brașoveană publica *Hora Ardealului*⁴⁷, scrisă de „Un Român”, creație care chema la unire poporul român din cele trei țări surori.

*Hai să dăm mână cu mână! Cei cu inima română
Să-nvîrtim hora frăției! Pe pământul României!*

După șapte zile, când revoluția era în plină desfășurare în țările române, ziarul publică poezia *Răsunet*⁴⁸, de Andrei Mureșanu, care a devenit marșul revoluționar al românilor, din care reproducem prima strofă:

*Deșteaptă-te române din somnul cel de moarte,
În care te-adânciră barbarii de tirani!
Acum, ori niciodată, croiește-ți altă soartă,
La care să se-nchine și cruzii tăi dușmani!*

În toamna aceluiași an, când revoluția din Moldova și Țara Românească fusese înăbușită de armatele țariste și otomane, iar în Transilvania evenimentele se desfășurau în condițiile creșterii acțiunilor represive maghiare împotriva românilor, „Foaia...” brașoveană înserează în paginile sale poezia *Către români*⁴⁹ de Dimitrie Bolintineanu, prin care aceștia erau chemați la luptă pentru drepturi și libertăți, pentru a dovedi și pe această cale că sunt demni urmași ai vitejilor daci și romani. Redăm prima strofă din această poezie:

*Voi pe care vă gonește tirania omenească,
Nobili fii ai României, cu curaj vă înarmați
Rușinoasa apatie nu lăsați să vă răpească,
Ș-arătați la toată lumea că în Țara Românească
Pe mormintele romane crește-un popor de bărbați.*

Problema *unității de acțiune*, de asemenea, a fost tratată de redacția ziarelor românești de la poalele Tâmpiei. În mai multe articole, publicate în cele două organe de presă, românii erau sfătuiți și îndrumați să acționeze unitar, arătându-li-se că în unire stă puterea. Atunci când în a doua jumătate a lunii aprilie, în timp ce românii se pregăteau intens pentru adunarea națională de la Blaj, adversarii cauzei naționale românești, pentru a slăbi mișcarea națională, au emis ideea ca românii să se întrunească în două adunări separate, pe confesii, greco-catolicii la Blaj și ortodocșii la Sibiu. În fața acestui pericol ce amenința revoluția românească cu diviziunea, „Gazeta de Transilvania” publică articolul *Pentru congresul românilor*, în care critică un asemenea punct de vedere. „Congresul — se arăta în articol — trebuie să se țină a un loc, oriunde, el trebuie să fie numai unul. Congresul are scop civil și politic, iar nu re-

⁴⁴ Ibidem, nr. 21, din 24 mai 1848, p. 161—168.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem, nr. 19, din 10/22 mai 1848, p. 144—152.

⁴⁷ Ibidem, nr. 24, din 14 iunie 1848, p. 185—192.

⁴⁸ Ibidem, nr. 25, din 21 iunie 1848, p. 193—200.

⁴⁹ Ibidem, nr. 46, din 15 noiembrie 1848, p. 368.

ligios. Fraților! — continua ziarul — toată patria își aruncă privirea încordată asupra-ne. Cel dintâi congres va da cea dintâi probă dacă am ajuns ori nu la maturitate politică. Luați seama... ca nu cumva să ne repezim nația în vreo prăpastie. Nu opinia unuia sau altuia, ci judecata totului, reprezentată prin majoritate, va avea a determina punctele națiunii noastre. Așa este în toată Europa luminată, așa trebuie să fie și la noi”⁵⁰. Pentru ca adunarea națională, ce urma să se întrunească, să acționeze unitar, și astfel să se ridice la înălțimea dezideratelor istorice, redacția se adresează tinerilor, spunând: „Mai vărtos rugăm pe junime, ca focul sfânt al pieptului său să sufere a se stămpăra prin cumpătul bărbaților, în capetele cărora se unește teoria cu o experiență bogată”⁵¹.

În zilele premergătoare adunării naționale de la Blaj, redacția brașoveană s-a ocupat pe larg și cu detalii, în trei numere de ziar, de problema *revendicărilor poporului român*. Sub titlul *Ce voiesc românii?*, redactorul „Foii...” enumeră, explică și comentează, totodată, cele „12 puncturi, primite și proclamate în Ungaria, care străbătură până în cele mai din urmă clase ale locuitorilor, și pe care nu e putere omenească care să le mai retragă”⁵². El insistă în special asupra următoarelor revendicări: libertatea tiparului, egalitate civilă și religioasă, gardă națională, încetarea raporturilor urbariale (eliberarea și împroprietărirea iobagilor), eliberarea învinuiților politici.

În cel de-al treilea articol dedicat acestei chestiuni, pe care-l intitulează *Ce voiesc românii transilvani?*, Barițiu reia problema libertății tiparului, arătând că aceasta cuprinde în sine libertatea de a-și cultiva limba, libertatea și egalitatea religiilor, egalitatea școlară: școli comunale, gimnaziale și o universitate la Blaj⁵³.

Problema revendicărilor revoluției române este tratată și într-un articol scris de cancelistul Alexandru Papiu Ilarian, în care se spune: „Românilor din Transilvania, acum e timpul! Nu întârziati, nu vă mai lăsați în starea pomenită de moși strămoși. Minutul binevenit iată-l! Cereți înainte de toate răscumpărarea totală fără nici o despăgubire; de aici urmează toate drepturile civile și politice, așa dar și reprezentațiune. Cereți respectarea limbii voastre celei românești în biserici, școli de pe sate ș. a. dintr-untâi”. După care, luptătorul pentru cauza națională, exprimându-se cu compasiune, dar și făcând elogiul limbii, spune: „Sărmanii de noi, nouă românii, altă erezitate nu ne-au rămas de la străbuni, fără singură, dar singură limba — acest scump odor, acest neprețuit tezaur al națiunii românești. Limba fraților români! Ascultați limba — această limbă străveche, care un român o aseamănă cu un munte, peste care atâtea semnii străine n-au putut străbate, ca să ne absoarbă; această limbă dulce, melodică, o iubiți, a prețuiți, o păstrați ca străbunii noștri — mai presus de toate; iubirea, prețuirea limbii voastre să n-aibă margini”⁵⁴.

Referindu-se la revendicarea eliberării țăranilor iobagi și împroprietăririi lor, redacția ziarelor brașovene este de părere ca aceasta să se facă fără răscumpărare. În mai multe articole, intitulate *Despăgubirea proprietarilor. Legile agrare*, G. Barițiu se ocupă de această chestiune, tratând-o pe larg, începând cu statul roman și până în zilele revoluției⁵⁵. După părerea lui, țăranii „destul au plătit până acum, de mai multe sute de ani, pentru acea bucăciță de moșie, purtând ei totdeauna toate greutățile și toate sarcinile cele grele ale patriei, nu numai pentru sine, ci și pentru nemeși”⁵⁶. Când este vorba de țăranii români, se afirmă că aceștia sunt și mai mult îndreptățiți la eliberare și împroprietărire fără răscumpărare, deoarece „românii singuri, dar singuri au purtat totdeauna, până în ziua de astăzi, toată economia, toate spesele statului, atunci când nemeșii, respective foarte puțin, iară de vreo câteva zeci de ani, în deplinul înțeles al cuvântului nimic, dar nimic n-au întrebuințat”⁵⁷.

Redacția ziarelor românești brașovene s-a ocupat cu regularitate și pe larg de evenimentele politice din Țara Românească și Moldova. Astfel, număr de număr, cele două organe de presă publicau știri și informații privitoare la declanșarea, programele și desfășurarea revo-

⁵⁰ „Gazeta de Transilvania” nr. 33, din 22 aprilie 1848, p. 135—138.

⁵¹ Idem.

⁵² „Foaie pentru minte...” nr. 15 din 12 aprilie 1848, p. 112—120.

⁵³ Idem, nr. 16, din 19 aprilie 1848, p. 121—122.

⁵⁴ Ibidem, nr. 13, din 29 martie 1848, p. 99—100.

⁵⁵ „Gazeta de Transilvania”, nr. 59, din 19 iulie 1848, p. 241—244.

⁵⁶ „Foaie pentru minte...” nr. 13, din 29 martie 1848, p. 99—100.

⁵⁷ Idem.

luției. La 12 aprilie 1848, „Gazeta de Transilvania”, pe baza știrilor sosite din Iași, arăta că în Moldova au loc „mișcări de reforme constituționale”, subliniind faptul că „nația română nicăieri nu doarme”⁵⁸. Apoi, publică proclamația și programul revoluționarilor moldoveni, elaborat după adunarea de la 27 martie, ținută la Hotelul Petersburg din Iași. În numărul următor, ziarul informează pe cititori că în Moldova, revoluția a fost „sugrumată în noaptea de 29 martie, cu mână armată”⁵⁹.

În cursul lunii mai 1848, când Moldova în special, dar și Țara Românească erau amenințate de intervenția armatelor țariste, iar reprezentantul Rusiei, generalul Aleksandr Duhamel, comisar extraordinar, se afla în misiune în Principatele Române, redacția brașoveană spunea: „România nu se mai sperie de nimeni și de nimic, pentru aceasta cutezăm a chezași”⁶⁰.

Declanșarea revoluției în Țara Românească la 9 iunie la Islaz și la 11 iunie în capitală, și desfășurarea acesteia au fost în atenția foilor românești din Brașov. La 21 iunie, „Gazeta de Transilvania” publică știri de la București, anunțând că la 11 iunie, pe Câmpul Filaretului s-au adunat cca 20.000 de oameni, care au aprobat programul revoluției⁶¹. Complotul organizat de colonelii Odobescu și Solomon împotriva guvernului provizoriu, arestarea și eliberarea acestuia au fost cuprinse cu multe amănunte în numerele următoare ale ziarului⁶². Intrarea trupelor ruse în Moldova, la 6 iulie⁶³, în sprijinul forțelor contrarevoluționare din țară, și amenințarea că vor trece Milcovul în Țara Românească, tratativele guvernului provizoriu cu trimișii Porții otomane, pătrunderea oștilor turcești în Muntenia și înăbușirea în sânge a revoluției, au fost alte subiecte cuprinse, număr de număr, în foile brașovene.

Condamnând intervenția militară străină, țaristă și otomană, în Principatele Române, și rolul nefast al acesteia în înlăturarea vechilor rânduieli anacronice, redacția ziarelor brașovene o apreciază drept una din cauzele principale ale înăbușirii revoluției de la 1848 în țările române surori.

Analizând revoluțiile europene și comparându-le cu revoluția din Țara Românească, George Barițiu publică articolul *Osebiere între revoluția Țării Românești și între alte revoluții europene*, în ziarul din 12 iulie 1848, în care explică acest lucru, pe două pagini. „Osebiere — spune dânsul — stă într-un singur punct, care este: în alte [statute] revoluționate până acum nu s-a îmbiat nime(ni), și cu atât mai puțin amenințat cineva cu intervenția armată, lucru ce în Țara Românească se făcu și până acum, se face și până în aceste minute, și se face fără a aștepta întru nimic desfășurarea și rezultatele revoluției. Astfel, Țara Românească (și Moldova) n-are a se lupta numai cu partida reacționară din sânul său, ci, totodată, cu neconținută amenințare a sabiei tiranului Damocles asupra capului său”⁶⁴.

Prin înăbușirea revoluției și ocuparea Moldovei și Munteniei de către forțele militare rusești și turcești, ziarele românești brașovene arată că s-au încălcat „driturile ambelor surori” și că aceasta este „o completă catastrofă”⁶⁵.

Cele două ziare românești din Brașov, prin conținutul lor bogat în acte oficiale de epocă, relatări, știri, informări, declarații și comentarii ale participanților și martorilor oculari, constituie un prețios fond documentar și un izvor istoric deosebit de valoros, de care trebuie să țină seama cercetarea științifică de specialitate, cu atât mai mult că aria lor de cuprindere este întreg teritoriul locuit de români.

Câteva din aceste documente, deși publicate în zilele revoluției într-unul din cele două ziare, au rămas totuși mai puțin cunoscute, cu toate că prezintă un anume interes. Dintre ele amintim *Petiția poporului adunat la Blaj*, adresată baronului Miklos Vay, comisar regal al Transilvaniei, datată 7/19 septembrie 1848, semnată de „Necăjiți și asupriți frați ardeleni, români, unguri și sași”, și prezentată prin maiorul Clococeanu. Din contextul ei rezultă că la Blaj, în septembrie 1848, s-a adunat „poporul transilvan, români, unguri și sași”, datorită grelei asuprii, a prădăciunilor și jafurilor, făcute de slujbașii statului și nobili. Apoi, sistematizate în trei grupe, sunt enumerate plângerile și doleanțele lor, care constituie un lung act de acuzare la adresa asupritorilor și guvernanților de la Budapesta, urmat de cererile lor cele mai urgente fără îndeplinirea cărora, cei 50.000 de participanți, declară „că nu ne putem duce de aici”⁶⁶.

⁵⁸ „Gazeta de Transilvania” nr. 30, din 12 aprilie 1848, p. 123—126.

⁵⁹ Idem, nr. 31, din 15 aprilie 1848, p. 127—130.

⁶⁰ Ibidem, nr. 44, din 31 mai 1848, p. 181—184.

⁶¹ Ibidem, nr. 50, din 21 iunie 1848, p. 205—208.

⁶² Ibidem, nr. 51, din 23 iunie 1848, p. 209—212; nr. 52, din 24 iunie 1848, p. 213—216.

⁶³ Ibidem, nr. 57, din 12 iulie 1848, p. 233—236.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ „Foaie pentru minte...”, nr. 38, din 20 sept. 1848, p. 301—302.

„Noi, poporul transilvan, români, unguri și sași — începe petiția —, în număr de aproape 50.000, cari ne lăsarăm casele, copiii și femeile, și ne adunărăm aici ca să scăpăm, mai ales de noua lege de recrutație; de predațiunile (prădăciunile — n. n.), jafurile și o mie de alte nedreptăți, asupra și hoții pe față, care ne fac dregătorii comitatelor și mulți nobili privați; rămânând credincios jurământului fidelității, care l-am depus în Câmpul Libertății... în care se zice curat că nu asupra nimeni, precum nici nu am asuprit până acum; dar nici noi nu vom suferi ca să ne asupească cineva, prin aceasta declarăm:

1) Cum că noi nu furăm agitați și sumuțați de nimenea; cum îi place Excelenței Sale d. baron Vay a crede, când zice: să nu ascultăm de unii mincinoși, cari ne vreau răul; noi nu cunoaștem cine sunt mincinoșii aceia, cari ne vreau răul; de cumva nu se înțelege prin aceia dregătorii, cum și domnii comitatelor, și nemeșii, că aceștia ne-au tot înșelat până acum.

2) Chiar și când am fi fost agitați de niște mincinoși și înșelători, cum zice Excelența Sa, n-am făcut până acum nimănui nici un rău; am venit și am șezut aici în cea mai mare liniște,...

Dacă se aflarea vreo câțiva între noi mai învățați, cari ne sfătuiră să venim în rând bun, să nu intrăm nici în casă la cineva, până nu ne vom cere voie...; aceștia nu sunt agitatori, ci împăciuitori; agitatorii sunt aceia care ne-au bătut, ne-au jefuit, au adus execuții pre noi; au stors câte 500, 1000, 2000 și mai mulți de zloți din punge-ne; agitatorii sunt aceia care ne scriu feciorii la cătane și vreau să-i ducă cu miile; agitatorii sunt aceia care batjocoresc toată țara, omorără la Mihalți 13, iar acum la Luna până la 20 oameni nevinovați; unele ca acestea ne făcură să ne lăsăm tot ce avurăm și să fugim prin păduri și pe unde puturăm, până ajunserăm aici.

Mincinoșii și înșelătorii sunt aceia cari ne-au făgăduit că vor slobozi pe Florian Micaș la adunarea din Mai, care astăzi încă zace în cătuși; mincinoși sunt aceia cari au vrut să conscrie 60.000 de feciori numai din Ardeal; aceștia sunt adevărații mincinoși și înșelători, iară nu învățătorii noștri; (...)

3) Noi nu ne putem duce de aici până când ne vom încredința deplin, cum că nu se vor mai cere niciodată feciorii în cătane pentru Țara Ungurească.

b) Până nu ni se va da voie, după cum am cerut în rugămintea de la v(ice) capitul, să avem adunare.

c) Până se vor slobozi toți cei prinși... pentru pricini politice.

Toate acelea prin care trecurăm până acum ne-au învățat să nu credem la ce auzim din gură, nici la ce vedem pe hârtie; ci numai la ce vedem în fapte.

d) Nu putem merge de aicea pentru că ne temem, că de vom merge acasă, iară ne vor începe a scrie la cătane, ne vor bate, cum ne-au bătut în rândul trecut, pentru că am fost la Blaj, și vor aduce pre secui asupra noastră...

Pentru aceea, dacă vrea și dorește în. Guberniu să ne ducem de aici, să binevoiască a ne da toate câte am cerut, și cum le-am cerut, trimițând, totodată, porunci pe la toate satele ca să nu cuteze nimenea a se pune în calea noastră, când ne vom întoarce cu bună rânduială către casa noastră, și acolo să nu ne supere nimeni cu nici un cuvânt; apoi când vom vedea această poruncă trimisă și împlinite toate câte le-am cerut, ne vom duce;... protestăm cu cea mai mare solemnitate împotriva oricărui atac ce va putea veni de o parte, ori de alta aici în loc, și pe la casele noastre, pentru că la astfel de întâmplare, vom fi siliți a ne arma."

Un al doilea document este *Protocolul adunării poporului român, ținută la Blaj, din 3 până în 13 septembrie 1848*, în care se arată că „împinsă de terorismul unguresc și de stoarcerile, jafurile, arestările, batjocurile, violențele, prigonirile și uciderea care au urmat din acel terorism nepomenit în această țară, curse poporul român din toate părțile Transilvaniei, la Blaj, spre a se înțelege despre starea sa cea tristă, și spre a se adresa la locurile mai înalte pentru îndreptarea ei”⁶⁷. Apoi urmează cererile poporului, și anume: „sistema teroristică să înceteze, stătarul să se desființeze; stoarcerile și jafurile (...) să se repareze; cei ce s-au prins (...) să se sloboadă îndată; pentru siguranța publică, în satele și ținuturile române să înființeze acum garda națională română, după îngăduirea împăratului”. În încheiere, adunarea „declară că nu vrea să recunoască uniunea Transilvaniei cu Ungaria (și) ministerul unguresc, ca urmare a uniunii”.

Un al treilea document este *Protocolul adunării naționale române, ținută în Sibiu, la 16/28 decembrie 1848*, la care au luat parte 250 de oameni, „protopopi, preoți, notabili și altă inteligență a națiunii”, adunare deschisă de episcopul Andrei Șaguna, în prezența unei comisii militare imperiale, alcătuită din feldmareșalul-locotenent Pfersmann, secretarul de război

⁶⁷ Idem, nr. 39, din 27 sept. 1848, p. 313—315.

Florian Glantz și vicecolonelul Klima, unde, în numele poporului român, printre altele s-a petiționat:

„Să se dea arme de foc cu baionete la o gardă mobilă românească, ca de 15.000, care să fie bine deprinsă și disciplinată. Ca să avem pace, trebuie neapărat să se înfrâne dușmanii; aceasta se poate face numai cu arme. Fără arme, nici eroii nu pot fi bravi.

Să se mai câștige vreo 50.000 puști pentru poporul întreg, pe socoteala și pe creditul națiunii.

Adunarea (...) protestează din nou contra uniunii Transilvaniei cu Ungaria, ca în contra izvorului de toate nenorocirile patriei.

Guberniul din Cluj, care se compromise de atâtea ori prin purtarea sa perfidă, să se desființeze”⁶⁸.

În încheiere, consemnăm că prin înțrecaga lor activitate desfășurată în timpul revoluției de la 1848/1849, redacția ziarelor românești brașovene și cele două organe de presă au îndeplinit un rol militant activ în lupta românilor pentru libertate și emancipare pe multiple planuri.

⁶⁸ Ibidem, nr. 51, din 27 decembrie 1848, p. 397—400.

BRAȘOVUL, „GAZETA TRANSILVANIEI” ȘI LIGA CULTURALĂ

MĂRIUCA RADU

Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor, una din cele mai dinamice și mai importante societăți cultural-patriotice din țara noastră a fost plămădită din entuziasmul tineresc ce-i caracteriza pe studenții de la Universitatea din București, din care mulți erau veniți de peste munți la studii în țara liberă, cărora li se asociază și profesorii lor.

Desigur că acest entuziasm era clădit pe solidaritatea existentă între românii de pe ambele versante ale Carpaților, solidaritate care sub multiple forme apărea ca un fenomen cotidian, dar și pe condițiile specifice sfârșitului de veac XIX, când măsurile de deznaționalizare luate de autoritățile austro-ungare ajunseseră la apogeu. De altfel în această perioadă se vor înregistra marile acțiuni politice întreprinse atât în țară cât și în Transilvania, ce vor avea un ecou remarcabil în întreaga Europă.

Din această conjugare a solidarității și luptei naționale, dar și a sentimentului tot mai acut că dincolo de granițele țării există frați de același sânge în permanent pericol de a fi desființați ca neam, a luat ființă Liga Culturală¹.

Ecourile înființării Ligii, la 24 ianuarie 1891 s-au făcut simțite imediat și la Brașov, moment în care „Gazeta Transilvaniei” anunța evenimentul cu entuziasm relatând discursul lui Grigore Brătianu care își exprima bucuria că „tineretul a început cu atâta căldură și zel această mișcare națională”².

Scopul declarat al noii societăți era conform manifestului lansat în aceeași zi istorică de 24 ianuarie³, de „a deschide și de a întreține neconținut lupte pentru apărarea naționalității noastre până la încetarea persecuțiilor străine secolului nostru și moravurilor europene”; „de a întreține continuu vie pe baza culturii naționale conștiința de solidaritate cu întregul neam românesc”, iar mijloacele prin care Liga intenționa a se servi constau în: înființarea de biblioteci, tipărirea de cărți în ediții populare și de publicații naționale combative, formarea unui fond de ajutoare pentru susținerea luptei românilor de peste hotare, congrese anuale pentru examinarea problemelor urmărite și a noilor evenimente, apelul la presa și instituțiile politice și științifice din străinătate⁴.

Afirmarea și consolidarea unității culturale nu reprezenta însă scopul final al Ligii Culturale, fiindcă așa cum avea să se exprime în anul 1914 un membru fondator, încă de la începuturile sale, aceasta a căutat pentru a nu alarma puterile vecine, să se arate îndeosebi preocupată de răspândirea culturii în mase și de întărirea legăturilor între frații răzleți; totuși la momentul princiios ea urma să proclame necesitatea unității politice⁵.

Liga a jucat rolul unui foarte important instrument de ajutorare a românilor transilvăneni, le-a dat acestora speranța că nu sunt singuri în lupta lor, a fost un factor eficace de propagandă pentru cauza românilor din străinătate prin secțiile sale interne și externe.

Între Brașov, „Gazeta Transilvaniei” și Ligă s-au statornicit încă de la început puterice și statornice legături. Nu numai știrile care apăreau aproape în fiecare număr al ziarului brașovean sunt interesante putând fi reconstituită de aici activitatea Ligii, ci și corespondența (rămasă în bună parte inedită) purtată între Dr. Aurel Mureșianu atât cu personalități marcante din conducerea de la București, cu conducerea filialelor din provincie și străinătate, cât

¹ Vasile Netea, *Spre unitatea statală a poporului român*, București, 1979, p. 202—205; V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, 1968, p. 209.

² „Gazeta Transilvaniei”, nr. 22, 27 ianuarie/8 februarie 1891, p. 3.

³ Vasile Netea, *op. cit.*, p. 206.

⁴ *Ibidem*.

⁵ V. Netea, C. Gh. Marinescu, *Liga Culturală și unirea Transilvaniei cu România*, Iași, 1978, p. 49.

și cu corespondenți ad-hoc originari din Transilvania dau la iveală aspecte noi ce evidențiază adevăratele țeluri ale Ligii⁶, ce nu puteau fi divulgate la vremea respectivă.

Se poate afirma că „Gazeta Transilvaniei” joacă în această perioadă rolul de oficios al Ligii și de intermediar între presa românească și cea din străinătate. Aceste lucruri reprezintă o recunoaștere a audienței de care se bucura la public și a poziției echilibrate pe care au avut-o dintotdeauna redactorii săi.

Liga a dat autorităților maghiare o stare de frică permanentă; ei i se puneau în spate vini adevărate dar și imaginare; adeseori în rapoartele înaintate organelor centrale Liga era menționată ca element agitatoric. Astfel în noiembrie 1895 Ministerul de Interne Ungar informa Consiliul de Miniștri că „Liga din România desfășoară o activitate tot mai intensă” (în problema națională n. n.)⁷; Valeriu Braniște era percheziționat și interogată în toamna anului 1918 pentru legăturile sale cu Nicolae Iorga la care se adaugă și însușirea „unor preținși bani ai Ligii din București”⁸.

Într-o scrisoare confidențială expediată lui Dr. Aurel Mureșianu, casierul Ligii, Ștefan Perietzeanu-Buzău relatează comentând o telegramă publicată de ziarul „La Liberté” din Paris despre „încercările făcute de unguri de a ne face să tăcem” și care concorda cu spusele unuia dintre miniștrii de la Budapesta, ce era convins că „a tăiat firul agitațiunilor”⁹.

Deși scopul adevărat al Ligii era ascuns, conducătorii acesteia au căutat, firește, pentru a nu stârni complicații, să o apere cu orice preț. V. A. Urechia, acuzat de redactorul „Gazetei Transilvaniei” că tocmai unui ziar ultrașovin „Magyar Ország” a dezvăluit programul societății răspunzându-i de altfel unui atac, V. A. Urechia replică: „...întotdeauna am justificat Liga în contra învinuirilor ce i s-au adus de ori și cine” și din mândrie arată că este gata să-și dea demisia, ceea ce s-a și întâmplat în cadrul congresului desfășurat un an mai târziu (1879). Din aceleași motive diplomatice, V. A. Urechia roagă ca această scrisoare să-i fie publicată în coloanele „Gazetei Transilvaniei”¹⁰.

Documentele confirmă astăzi, la un secol de la înființare că Liga își depășise cu mult scopurile ei afișate, programul ei fiind preponderent politic. O demonstrează cu prisosință strănselile legături existente între conducătorii P.N.R. și reprezentanții asociației bucureștene. Același Perietzeanu mulțumea lui Dr. Aurel Mureșianu de căldura cu care a fost primit la Brașov și Sibiu¹¹.

Din Abrud i se scria redactorului foii brașovene că un fruntaș român de acolo a făcut destăinuiri în locuri publice în legătură cu ajutoarele trimise de Ligă, iar conflictul abia a putut fi aplanat¹², iar Amos Frâncu îl anunța pe Mureșianu că și-a dat demisia chiar din fruntea despărțământului Cluj al Astrei „în cauza infamei denunțări cu Liga”¹³ — făcută probabil de un răuvoitor. Traian H. Pop, redactor responsabil la ziarului românesc din Brașov, internat la Seghedin fusese vizitat în închisoare de un reprezentant al Comitetului Central al Ligii care l-a ajutat cu bani; Traian H. Pop se mira în aceeași scrisoare că ar fi auzit că „Tribuna” din Sibiu ar primi un ajutor mai substanțial decât „Gazeta Transilvaniei”¹⁴. Dar acest fapt nu face decât să confirme că scopurile neoficiale erau mult mai puternice, din aceleași motive nici ajutoarele nu puteau să capete un caracter regulat.

Sesizând adevăratele scopuri ale Ligii, deputatul Pózmándy Dénes, într-o cuvântare rostită în Parlamentul din Budapesta afirma că „Liga Culturală, sub pretextul studierii limbii române nu râvnește la altceva decât la unirea românilor într-un singur stat”¹⁵.

Însăși Liga, în cadrul congresului din anul 1899, a arătat că s-a abținut de la arătarea faptelor și a succeselor sale pentru a nu compromite cauza unității naționale pentru a cărei

⁶ *Ibidem*, p. 70–71.

⁷ 1918. *Unirea Transilvaniei cu România*, București, 1978, p. 244.

⁸ Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare*, București, 1972, p. 530.

⁹ Arhiva Mureșenilor (vezi în continuare Arh. Mur.), dos. 527, doc. 14.687; Ștefan Perietzeanu-Buzău către dr. Aurel Mureșianu, București, 29 septembrie 1893.

¹⁰ Arh. Mur., dos. 527, doc. 14.688; V. A. Urechia către Dr. Aurel Mureșianu; scrisoarea nu va fi publicată în paginile ziarului brașovean. De asemenea nu vor apărea nici alte corespondențe conținând exagerări, ceea ce denotă încă o dată poziția serioasă și obiectivă pe care s-au plasat redactorii ei.

¹¹ Arh. Mur. dosar 527, doc. 14.687.

¹² Arh. Mur., dosar 585, doc. 1.134.

¹³ Arh. Mur., dosar 590, doc. 3.465; Amos Frâncu către dr. Aurel Mureșianu, Cluj, 5 septembrie 1907.

¹⁴ Arh. Mur., dosar 112, doc. 432; Traian H. Pop către Dr. Aurel Mureșianu; Seghedin, 14 august 1891.

¹⁵ Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1978, p. 199.

înaintare a fost ea fondată. Raportul releva că odată și odată acțiunile ei vor fi scoase la iveală, ... și suntem siguri că mulți, foarte mulți din cei ce cred că azi Liga Culturală ar fi nu mai o societate de agitații de stradă, au să rămână uimiți de activitatea Ligei”¹⁶.

Dar Liga — așa cum se estima în documentele maghiare — a ajutat enorm mișcarea națională din Transilvania; suma se ridică la impresionanta valoare de 400.000 franci aur¹⁷.

Ajutoarele materiale trimise de Ligă în Transilvania cunoșteau cele mai variate căi și forme, cele mai substanțiale sume fiind destinate presei românești.

Încă în anul 1892, Grigore T. Brătianu trimitea „Gazetei” 1125 lei cu condiția ca abonamentele să se facă numai pentru Transilvania¹⁸. Era de altfel un dublu folos, unul material, pentru că Gazeta, la fel ca întreaga presă de dincolo de munți se confrunta cu grave dificultăți materiale din cauza proceselor de presă care se țineau lanț și desigur altul de câștig moral pentru locuitorii din mediul rural care primeau gratuit o publicație sau alta. „Acești locuitori — scria Grigore T. Brătianu — vor putea fi la curent cu ceea ce se petrece în lume și nu vor mai fi puși în situația de până acum de a afla numai din auzite câte ceva”¹⁹.

Același entuziasm aprecia că ajutorul în sine este nesemnificativ, important este „ca viața românească să pulseze mai tare în acele comune”. În același timp sublinia importanța deosebită a presei față de celelalte mijloace de comunicare: „convingerea mea este, că după dezvoltarea la care au ajuns societățile moderne, un ziar poate da mai mult chiar decât cartea cea mai bună. Cărțile le citeșc puțini și puțini au timpul și răbdarea să citească o carte din scoarță în scoarță, pe când dintr-un ziar se poate în câteva minute, în fiecare zi, adăpa orișicine și ziarul infiltrează cititorului pe nesimțite și fără știrea sa în fiecare zi câte o picătură, care cu timpul se acumulează în mintea sa ca un capital”. Și autorul încheie profetic: „Cât de mare și nemăsurat e dar în zilele noastre rolul presei”²⁰.

Ajutoarele vor continua și în anii următori; în 1896, deși grav bolnav, Grigore T. Brătianu încă mai anunța achitarea unei sume destinată ziarului brașovean²¹.

Interessant ne apare faptul, privit prin prisma solidarității românești, că „Gazeta Transilvaniei” era ajutată în același mod și de secțiile locale ale Ligii. Asemenea ajutoare au trimis filialele din: Iași, Brăila, Slatina și Craiova. Secția de la Craiova trimitea fără nici o condiție suma de 500 lei și încă una suplimentară pentru un abonament la Gazetă și la suplimentul duminical cu care dorea să-și înzestreze cabinetul de lectură²². Casierul filialei îl anunța pe Dr. A. Mureșianu că „banii se pun la dispoziția dumitale fără nici o condițiune sau îndatorire ci pur și simplu în vederea marilor sacrificii ce D-ta le faci pentru bătrâna Gazetă”²³.

Secțiunea Slatina dorea să fie considerată printre abonați, deoarece în cabinetul de lectură preconizat a se înființa figurau și ziare de peste munți²⁴.

Ajutoare similare erau trimise și de secțiunea Predeal a Ligii, care deși funcționa într-o localitate mică, era foarte puternică datorită apropierii de granița cu Transilvania²⁵. Predealul era totodată și punctul de trecere a numeroaselor publicații românești, bineînțeles cele mai multe în mod neoficial, pentru că așa cum se plângea un membru al Ligii căruia tocmai i se publicase în Gazetă un foileton, „...dacă se află că sunt publicații românești și în legătură cu Liga, întâmpină greutăți neînchipuit de mari”²⁶.

¹⁶ Vasile Netea, C. Gh. Marinescu, *op. cit.*, p. 70—71.

¹⁷ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 156; pentru traducerea și tipărirea Replicei, Liga Culturală a cheltuit 40.000 franci, pentru traducerea, tipărirea și înaintarea Memorandului la Viena 70.000 franci, pentru subvenționarea presei românești din Transilvania 30.000 franci, pentru întreținerea birourilor din Graz și Paris 60.000 franci etc.

¹⁸ Arh. Mur., dosar 328, doc. 2.015, 2.017, 2.018, 2.020. În aceeași arhivă se păstrează și două mandate poștale, unul conținând 145 lei, celălalt 500 lei, sume expediate personal de Grigore T. Brătianu de la locuința sa din București.

¹⁹ Arh. Mur., dosar 328, doc. 2.018; Grigore T. Brătianu către dr. Aurel Mureșianu, București, 10 octombrie 1892. Vezi și Luana Popa, *Documente referitoare la legăturile familiei Mureșenilor cu familia Brătianu*, în „Cumidava”, XIII, Brașov, 1979—1980, p. 204—205.

²⁰ Arh. Mur., dosar 328, doc. 2.018.

²¹ Arh. Mur., dosar 328, doc. 2020; Grigore T. Brătianu către dr. Aurel Mureșianu, București, 29 aprilie 1896.

²² Arh. Mur., dosar 587, doc. 2.041; Liga Culturală, secția Craiova către dr. Aurel Mureșianu, 25 aprilie 1899.

²³ Ibidem.

²⁴ Arh. Mur., dosar 587, doc. 2.508; Liga Culturală, secția Slatina către dr. Aurel Mureșianu, 6/18 noiembrie 1891.

²⁵ Vasile Netea, *op. cit.*, p. 222; Arh. Mur. dosar 515, doc. 12.534, 12.535; G. Dogărescu, director al „Casei de expediție”, deținea și funcția de casier al „Ligii” — filiala Predeal.

²⁶ Arh. Mur., dosar 587, doc. 2.011.

În anul 1893 Liga punea la dispoziția Comitetului PNR din Sibiu 20.000 florini pentru achiziționarea „Tribunei” aflată în posesia lui Eugen Brote. De această chestiune despre care Dr. Aurel Mureșianu nu întârzie să fie informat se ocupa Ion Lupulescu (casierul societății) trimis la Sibiu de către conducerea din București spre a aranja lucrurile ²⁷.

În același timp erau ajutați atât ziaristi aflați în închisori, cât și familiile lor. Este cazul redactorului brașovean Traian H. Pop, căruia i se alocau 100 florini lunar ²⁸.

Mai mult decât ajutoarele propriu-zise, se înregistrează în această perioadă intense schimburi între ziarele românești de dincoace și de dincolo de Carpați. Președintele Ligii cerea permisiunea lui Aurel Mureșianu ca articolul acestuia intitulat „Conștiința națională la tinerimea noastră” să fie reprodus în „Voința națională”, remarcându-se că „... e interesul nostru al tuturor ca legăturile dintre noi să devină din ce în ce mai strînse” ²⁹. La rândul ei „Gazeta Transilvaniei” prelua în paginile sale cele mai interesante articole, discursuri și manifestări ale Ligii pe care le aducea la cunoștința publicului. Totodată cu presa din România, prin intermediul Ligii erau dotate bibliotecile asociațiilor culturale și economice din Brașov ³⁰.

Între acțiunile Ligii se numără și însemnata contribuție la organizarea primului congres al naționalităților de la Budapesta (1895). Deja cu trei ani înainte, Grigore T. Brătianu cerea sfaturi asupra acestei chestiuni într-o scrisoare trimisă lui Aurel Mureșianu: „... pentru că este natural să ne adresăm la oamenii politici de dincolo (din Transilvania n. n.) și mai ales la dumeata pentru a ne lămurii și noi” ³¹. Brătianu îi aprecia lui Aurel Mureșianu legăturile strînse pe care acesta le avea cu fruntașii naționalităților asuprite din Monarhia austro-ungară.

Dacă la început baza de masă a Ligii era relativ restrânsă, în câțiva ani ea reușește prin scopurile ce și le propusese să atingă un mare număr de oameni din cele mai diferite categorii sociale, de la țărani, muncitori și meșteșugari și până la personalități proeminente ale vieții științifice și culturale românești și oameni politici. Toți erau animați însă de același ideal național, unirea românilor într-un singur stat ³².

Se ridică însă întrebarea firească: era Liga un instrument de partid? La o privire atentă s-ar putea crede că da, pentru că din Comitetul Central al Ligii făceau parte atât conservatori cât și liberali, iar nodul gordian era reprezentat de Transilvania, pentru că scria Alexandru Lahovary: „Chestiunea transilvăneană nu era indiferentă nici direcției politicii regatului român, nici solidității Monarhiei austro-ungare, nici intereselor păcii generale, pe care alianța celor trei puteri din centru își luase misiunea de a o menține în Europa” ³³.

Desigur că după ezitățile și dezvăluirile cu privire la ajutoarele secrete date Transilvaniei făcute publice, D. A. Sturdza ajunsese să nu mai fie agreat de liderii mișcării naționale din Transilvania. Și cum totul era pus în seama Ligii, inclusiv chestiunile de politică externă, Aurel Isac scria cu amărăciune lui Aurel Mureșianu în mai 1896: „Frate! Fotoliul Ligei de când Goluchowsky, Banffy și Sturdza sunt una nu prea abundează” ³⁴.

Aceste stări de fapt contribuie și la apariția unor disensiuni în cadrul conducerii centrale. Congresul Ligii din anul 1896 se anunța a fi foarte furtunos cel puțin după părerea unui corespondent din București care îl roagă pe Aurel Mureșianu să-i publice scrisoarea cerând însă ca numele să-i rămână în cel mai strict anonim. Rezulta din această scrisoare că „Transilvania a ajuns la București a întârzi sau a slăbi poziția unui guvern” și aceasta în strânsă legătură cu „Liga pe care unii vor s-o transforme dintr-o asociație blândă într-una violentă”. Autorul concluziona că imediat după congresul proiectat în tumultuosul an 1896 „va începe era persecuțiilor” ³⁵. În ciuda acestor frământări de tot felul, cel care a învins până la urmă a fost sentimentul național ce se va manifesta ca forță dominantă ³⁶, atingând punctul culmi-

²⁷ Arh. Mur., dosar 587, doc. 2329; Ion Lupulescu către dr. Aurel Mureșianu, București, 1 ianuarie 1894.

²⁸ Arh. Mur., dosar 112, doc. 432.

²⁹ Arh. Mur. dosar 328, doc. 2.018; Grigore T. Brătianu către dr. Aurel Mureșianu, București, 10 octombrie 1892.

³⁰ Arh. Mur., dosar 328, doc. 2.016.

³¹ Arh. Mur. dosar 328, doc. 2.018.

³² Vasile Netea, C. Gh. Marinescu, *op. cit.*, p. 54.

³³ Apud Ion Bulei, *Sistemul politic al României moderne. Partidul Conservator*, București, 1987, p. 164–165.

³⁴ Arh. Mur. dosar 589, doc. 2.782; Aurel Isac către dr. Aurel Mureșianu, Cluj, 10 mai 1896.

³⁵ Arh. Mur. dosar 590, doc. 3.714; corespondență semnată „Dixi”, trimisă după cum dovedește analiza stărilor de fapt, de un transilvănean stabilit în capitala României; „Gazeta Transilvaniei” nu a publicat nici măcar fragmentar această scrisoare.

³⁶ Vasile Netea, C. Gh. Marinescu, *op. cit.*, p. 54.

nant în conjunctura creată de izbucnirea primului război mondial când „Acțiunea Națională” reușește să înlăture de la conducerea Ligii Culturale pe Virgil Arion, devenit un apărător înfocat al Puterilor Centrale ³⁷.

Pe planul politicii externe, Liga Culturală juca rolul unui ac magnetic între vechea Românie, Transilvania și Puterile Centrale ³⁸. Avându-se în vedere orientarea Bucureștiului către Tripla Alianță, cu repercusiuni asupra soartei românilor din Transilvania, conducerea Ligii discuta această chestiune în ședințele sale — după cum semnala un martor ocular — și tot pentru aceleași motive se temeau de vizita împăratului Francisc Iosif la București ³⁹.

Momentul decorării lui Jezzensky de către regele Carol I aflat în vizită la Budapesta dă naștere unor ample demonstrații de protest organizate la București de către Liga Culturală, dovedind că nu a uitat scopul pentru care a fost creată. „Gazeta Transilvaniei” sesizând consecințele situației create, elogiaza calda solidaritate manifestată de românii din țara liberă: „Vestea prigonirilor și nedreptăților ce ni se fac, a trecut departe, peste granițele țării noastre și au aflat un viu ecou la aceia care doresc binele și înaintarea popoarelor și compătimesc cu cei asupriți.

Nimic mai firesc ca printre inimile generoase, ce simt cu noi în necazuri și dureri, cele dintâi să fie ale fraților noștri din România liberă. Acești frați de sânge și de limbă ai noștri au dat expresiune mâhnirii și nemulțumirii lor pentru nedreptățile ce ni se fac, adunându-se într-un meeting de protest ce s-a ținut Duminica trecută în București ...” ⁴⁰

Înființarea Ligii Culturale a avut ca o primă urmare apariția imediată a unei rețele de filiale ce se va extinde în câțiva ani la nivelul întregii țări cuprinzând toate capitalele de județ, târguri și chiar sate ⁴¹.

Secțiile își vor aduce un aport însemnat în cadrul Ligii, prin ajutoare materiale, colecte, organizarea de biblioteci, săli de lectură, activități cu caracter cultural-patriotic, membrii lor desfășurând o muncă intensă, pusă în slujba realizării idealului național.

Asaltați de atâtea știri și corespondențe, redactorii „Gazetei” vor inaugura o rubrică specială dedicată secțiilor Ligii. Din Slatina se anunța înființarea secțiunii Ligii Culturale încă din ianuarie 1891. Și corespondentul adaugă plin de mândrie: „Astfel constituită secția sperăm ca activitatea comitetului și a Ligii va fi energică în toate direcțiile și va contribui dimpreună cu celelalte secțiuni la ajungerea marilor scopuri ale Ligei”, ca apoi, după nici un an să se primească din aceeași localitate o „corespondență detaliată” în care să se arate rezultatele obținute „convinși fiind — că am contribuit și noi cu o piatră fundamentală la înaintarea măreței zidiri” ⁴². Imediat „Gazeta” anunța cu bucurie înființarea altor filiale la Ocnele Mari și Câmpulung ⁴³, precum și compunerea unui marș al „Ligii” pe motivele unui vechi cântec popular din Transilvania ⁴⁴.

În toamna anului 1892 era anunțată inaugurarea unei secțiuni în îndepărtatul Băbădag sub președinția lui Nicolae Silvie Baboianu. Redactorul „Gazetei” completa acest eveniment: „Românii lucrează umăr la umăr sub ocrotirea mărețelor principii ale Ligii înscrise pe drapelele ei” ⁴⁵.

În aceeași perioadă de efervescentă patriotică erau aduse la cunoștința publicului primele știri referitoare la apariția de noi secțiuni în mediul rural: este vorba de comuna Cosimțești din județul Ialomița ⁴⁶.

De asemenea erau publicate principalele manifestări culturale și politice. Unul din cei mai activi corespondenți rămâne profesorul Romulus Ionașcu ⁴⁷, care relatează momentul inaugurării la Iași sub auspiciile „Ligii Culturale” a steagului acesteia, dăruit de către femeile române din Sibiu, ce a prilejuit manifestări complexe: de la o mare demonstrație de stradă, până la discursurile înflăcărate din aula Universității înșesată de lume. Luând cuvântul, Aron

³⁷ Ion Bulei, *op. cit.*, p. 198.

³⁸ Idem, *Lumea românească la 1900*, București, 1984, p. 221.

³⁹ Arh. Mur. dosar 594, doc. 4.883; Marius Mureșianu, București, 25 septembrie 1895.

⁴⁰ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 283, 21 decembrie 1897, p. 1; articolul de fond intitulat *Revistă politică*.

⁴¹ Vasile Netea, *op. cit.*, p. 208; Maria Itu, *Forme instituționalizate de educație populară în România, 1859–1918*, București, 1981, p. 64–65.

⁴² „Gazeta Transilvaniei”, nr. 26, 3/15 februarie 1891, p. 3.

⁴³ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 26, 3/15 februarie 1892, p. 2.

⁴⁴ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 214, 29 septembrie/11 octombrie 1892, p. 2.

⁴⁵ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 189, 27 august/8 septembrie 1892, p. 2.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Arh. Mur., dosar 594, doc. 2.291.

Densușianu, vicepreședintele secțiunii Iași arăta că: „...de 1000 de ani n-a fost pentru noi un moment mai sublim decât acest moment al primirii acestui stindard, care este simbolul care ne leagă pe noi cu frații de peste Carpați”. După interesanta expunere privind permanența idealului național în istoria românilor, A. D. Xenopol încheia la rândul său în cuvinte patetice „...Suntem datorii a apăra elementul românesc în contra uneltirilor de deznaționalizare, căci puținându-se elementul românesc din Transilvania, atunci nici noi nu avem durată multă, Apărând pe transilvăneni, ne apărăm pe noi”.

La fel de profetic încheia șirul discursurilor Aron Densușianu care sublinia faptul că deși marii noștri domnitori au lucrat neostenit pentru „interesul național” numai împrejurările potrivnice au fost cauza pentru care nu l-au putut împlini, dar „...tot timpul acesta va aduce și cealaltă unire a tuturor românilor”.

„În tot timpul — conchidea corespondentul — a domnit o mare însuflețire”⁴⁸.

Același Romulus Ionașcu va relata într-o altă corespondență despre spectacolul patriotic prezentat la Iași tot sub auspiciile secției locale a „Ligii Culturale”. Alegoriile având ca subiect unitatea națională, cântecele patriotice și piesa de teatru ce a evocat figurile marilor eroi Horea, Cloșca și Crișan, simboluri ale luptei de eliberare socială și națională, la care s-a adăugat entuziasmul „de neimaginat al sălii” a atras protestul consulului austriac aflat și el la fața locului, care a raportat lui D. A. Sturdza această situație „intolerabilă”, cerând pedepsirea vinovaților. Populația ieșeană, după spusele lui Romulus Ionașcu era hotărâtă să protesteze în stradă împotriva pedepsirii colonelului Teșanu, cel care aranjase tablourile alegorice cu „60 de zile de arest”. Corespondentul adăuga malițios și cu adresă precisă că „pedeapsa a fost aplicată tot de un român (D. A. Sturdza n. n.), care în vreme de opoziție făcea mare paradă de patriotism și care te taxa pe dumneata (adică pe Aurel Mureșianu n. n.) de rău român”⁴⁹.

Spectacolul, totuși a fost atât de reușit, după cum reiese dintr-un extras din „Evenimentul”, încât fondurile adunate bineînțeles în folosul „Ligii” au depășit 3000 de lei, iar la cererea publicului larg, însă lipsit de mijloace financiare, s-a cerut repetarea lui la prețuri reduse⁵⁰.

Desigur că acest gen de manifestări, la care se adăuga și aniversarea datelor cu valoare de simbol din istoria României, chiar dacă nu a cunoscut amploarea celor de la Iași a avut loc în toată țara, fiecare însemnând un nou impuls în dezvoltarea ideii de unitate națională.

Între inițiativele venite din partea secțiilor se numără și tipărirea albumului personalităților Revoluției române de la 1848, pentru reușita căruia dr. Aurel Mureșianu era solicitat să trimită portretele revoluționarilor transilvăneni, însoțite și de principalele date biografice⁵¹.

Statutele „Ligii” prevedeau totodată posibilitatea înființării de secții în străinătate. Prevederea era bine gândită avându-se în vedere că în principalele centre universitare din Europa învățau sau își desăvârșeau studile numeroși studenți din Transilvania și din țară, din rândul cărora mulți vor deveni militanți de seamă pentru cauza unității românilor⁵².

Prima și cea mai puternică secție va lua naștere la Paris. Printre componenți îi regăsim pe I. D. Berindey (student la arhitectură), Stroe Brătianu, Alfred Moșoiu, Pompiliu Eliade⁵³, și mai tirziu pe George Moroianu, care va deveni președintele acestei importante secțiuni, ce va avea un caracter preponderent politic. În acest sens, I. D. Berindey, aflat la Viena, îi mărturisea lui George Moroianu că în discuțiile purtate cu membri ai societății „România Jună” aceștia recunoșteau că „...ar fi greu să aibă o ligă ca a noastră la Paris, Liga este ceva politic și în Viena nu o pot ține”⁵⁴.

Se remarcă și diversitatea tematicii activităților abordate ce constau în conferințe cu caracter sociologic, economic și istoric ținute de personalități de prestigiu ca A. D. Xenopol,

⁴⁸ Ibidem: Vezi și Aurelian Ionașcu, *Viața și opera profesorului Romulus Ionașcu (1868—1917)*, în „Cumidava” XIII, Brașov, 1979—1980, p. 264—265.

⁴⁹ Arh. Mur., dosar 594, doc. 2.293.

⁵⁰ Autorul completează relatarea și cu un extras din ziarul ieșean „Evenimentul”.

⁵¹ Arh. Mur., dosar 587, doc. 2.536; adresă semnată de secretarul Ligii Culturale, Septimiu Mureșianu, București, 28 aprilie 1898; Vasile Netea, C. Gh. Marinescu, *op. cit.*, p. 162.

⁵² Maria Itu, *op. cit.*, p. 75; Vasile Netea, C. Gh. Marinescu, *op. cit.*, p. 169.

⁵³ Știre reprodușă de „Gazeta Transilvaniei”, nr. 36, 15/27 februarie 1891, p. 2. Deci nu există nici un fel de dubiu privind înființarea acestei puternice și importante secțiuni, așa cum găsim în unele lucrări de specialitate. În cererea sa de a fi primit membru al „Ligii Culturale”, Pompiliu Eliade ruga conducerea să primească «...încredințarea dragostei mele către „Ligă”». Document original aflat în posesia familiei Gherman.

⁵⁴ Scrisoare expedită de I. D. Berindey lui George Moroianu, Viena, 16 septembrie 1893. Document original aflat în posesia familiei Gherman.

Vasile Stoica, Petre Mihail, versuri citite de autori (Ion Pilat), concerte și piese de teatru cu conținut istoric etc. În prefața unui asemenea program se arăta deschis că „...scopul ligii în marele centru intelectual în care ne aflăm, nu este apropierea culturii generale ci, lămurirea minții și încălzirea sufletului pentru tot ce este românesc”. În cadrul „Ligii” din Paris erau audiați și meseriași, cum a fost tipograful Gheorghe Filip, originar din Scheii Brașovului, care aflat la specializare în capitala Franței, făcea cunoscute eforturile depuse pentru promovarea meseriilor de către românii transilvăneni, arătând că „ridicarea gradului de bunăstare și cultură al românilor din Transilvania va ridica granițele și va uni România”⁵⁵.

Nu erau neglijate nici datele importante din istoria României, ca și figurile domnitorilor noștri. Însăși programele tipărite erau semnificative apărând în chenar tricolor⁵⁶.

„Gazeta Transilvaniei”, oglindă fidelă a timpului, își va deschide paginile și pentru corespondențele trimise de studenții români aflați la Paris, Anvers, München, care vor informa periodic publicul asupra activității desfășurate în aceste importante centre culturale și politice. Printre corespondenți se remarcă și George Moroianu, care sub pseudonimul „Săceleanu” descrie pe larg sărbătorirea istoricei adunări de la Blaj care a avut loc la Paris și la „care fuseseră invitate și personalități ale vieții publice franceze. Este citat discursul studentului Gheorghe Cantilli⁵⁷ în care se arăta că „Istoria națională este adevărata școală din care putem lua învățăminte, noi, generația de azi... Patriotismul luminează istoria popoarelor și face strălucirea lor”⁵⁸. Într-o corespondență imediată este descrisă și atmosfera deosebită care a domnit în timpul banchetului care a succedat adunarea festivă; s-a toastat printre altele pentru solidaritatea și „unirea în cugete și simțiri a întregului tineret român care s-a angajat în lupta sfântă pentru drepturile naționale ale românilor din Transilvania și Ungaria”⁵⁹.

Odată cu trecerea timpului, acest ideal suprem al tineretului nu s-a diminuat, ci dimpotrivă, a căpătat forme complexe și o tot mai largă audiență la public. Aflat la studii la Paris, Aurel A. Mureșianu, de-a dreptul entuziasmat, scria la Brașov în anul 1912 despre manifestarea dedicată Unirii Principatelor la care participase, trimițând mamei sale și programul artistic al manifestării⁶⁰.

Alături de secțiile „Ligii” de la Berlin, Oxford, München, Berlin și Halle se remarcă și cea de la Anvers (Belgia) al cărei inițiator a fost studentul George Moroianu, iar secretar Vasile Capșa⁶¹. Activitatea acestei secții o cunoaștem grație unui membru al ei, ziaristul flamand Lemey, mare admirator al cauzei românești care, pentru a putea citi pe clasicii literaturii române în original, ne-a învățat limba prin manualele și cărțile trimise fără nici o obligație de Grigore T. Brătianu. Lemey a publicat în presa flamandă serii întregi de articole referitoare la cauza românilor transilvăneni arătând activitatea sistematică de deznaționalizare și oprimare la care aceștia erau supuși; „Este inutil să vă spun — scria el lui G. Moroianu — nu-i așa, că totul este scris pe un ton de caldă simpatie pentru sărmanii români oprimați și că nu i-am cruțat deloc pe unguri”⁶².

Om realist, cunoscând bine scopurile „Ligii” și valoarea conducătorilor ei, deplânge moartea neașteptată a lui Grigore T. Brătianu, considerând-o drept „o mare pierdere pentru

⁵⁵ Arhiva Muzeului primei școli românești din Scheii Brașovului, dos. Gheorghe Filip, doc. 4, f. 2. Gheorghe Filip, sodal tipograf, originar din Scheii Brașovului, care pentru a se specializa în meseria lui a străbătut pe jos Austria, Germania și Franța, va fonda Institutul grafic „Minerva” din București. Personalitatea acestui om de excepție a fost elogiată și de Nicolae Iorga în lucrarea *O viață de om așa cum a fost*.

⁵⁶ Arh. Mur., dosar 530, doc. 383; dosar 305, doc. 385; dosar 583, doc. 386.

⁵⁷ Corespondențele sembrate „Săceleanu” au apărut în două numere consecutive ale „Gazetei Transilvaniei”; este vorba da nr. 108 și 109 din 14/26 mai, respectiv 16/28 mai 1892.

⁵⁸ George Cantilli (1866—1956), originar din Ploiești are o bogată activitate în străinătate acționând în direcția informării presei și a oamenilor politici francezi asupra evenimentelor din Transilvania (V. Netea și C. Gh. Marinescu, *op. cit.*, p. 170, nota 2). Deme de interes pentru ilustrarea năzuințelor comune ale intelectualității românești sunt cursurile de drept trimise de la Paris de tatăl său lui Iacob Mureșianu, pentru proiectata Academie de drept cu limba de predare română, păstrate în Arhiva Mureșenilor.

⁵⁹ Arh. Mur., dosar 583, doc. 331.

⁶⁰ Arh. Mur., dosar 583, doc. 335.

⁶¹ Vasile Capșa se afla în strânse legături cu conducerea centrală a Ligii Culturale solicitând lui Grigore T. Brătianu trimiterea unor conferențieri din țară pentru a face cunoscută situația românilor din Transilvania. Document original aflat în posesia familiei Gherman.

⁶² Document original, limba franceză, datat Anvers, 18 noiembrie 1892, aflat în posesia familiei Gherman.

Ligă, deoarece D. Gr. T. Brătianu a fost un valoros președinte, totdeauna pe baricade pentru a apăra drepturile românilor”⁶³.

Importanța secțiilor externe ale „Ligii”, privită într-o perspectivă mai largă și ale cărei efecte se vor vedea mai târziu, rezidă, în afară de informarea opiniei publice din Europa cu privire la soarta românilor din Transilvania, în formarea pleiadei viitorilor luptători devotați cauzei unității tuturor românilor. Întreaga lor activitate, schimburile de idei, contactul direct cu marile personalități ale timpului, le-au cimentat forțele, i-au unit indiferent de provincia din care proveneau, i-au făcut să gândească în consens viitorul și aceasta cu mult înainte de dispariția firească a granițelor arbitrare impuse de vicisitudinile vremurilor.

Prin întreaga sa activitate, Liga Culturală a fost cea mai puternică societate cultural-patriotică din vechea Românie care a militat constant și eficient pentru ajutorarea morală și materială a românilor transilvăneni, arătând întregii lumi politica de deznaționalizare și opri-mare la care aceștia erau supuși.

Totodată, prin sentimentele de solidaritate cu cauza fraților de peste munți sădite în rândul opiniei publice din țară și străinătate „Liga” a contribuit activ la înfăptuirea Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918.

⁶³ Document original, limba italiană, datat Anversa, 19 martie 1893, aflat în posesia familiei Gherman. Grigore T. Brătianu, unul din cei mai valoroși președinți ai Ligii Culturale era foarte sensibil la atacurile presei maghiare împotriva românilor. Într-o dezmințire adresată presei franceze combate știrea biroului de presă din Pesta, cunoscând că elevii români din Arad ar fi atacat mulțimea cu pietre, când în realitate s-au apărat. „Informațiile din Pesta — se arată în continuare — sunt toate tendențioase, ele vor să prezinte pe români ca anarhiști și revoluționari, cu scopul ca maghiarii să ia măsuri extreme împotriva lor. Scopul lor este să justifice dinainte aceste măsuri și să se sustragă adevăratei dezaprobări a lumii civilizate”. (Original, limba franceză, aflat în posesia familiei Gherman). Grigore T. Brătianu dezmințea pe același ton ferm în ziarul „Die Presse” din Viena acuzațiile ce i se aduceau „Ligii”, cum că aceasta ar fi un instrument panslavist, susținută financiar de Rusia (vezi „Gazeta Transilvaniei”, nr. 207, 20 septembrie/2 octombrie 1892, p. 2.).

ECOUL REVOLUȚIEI DE LA 1848 DIN PRINCIPATELE ROMÂNE ÎN PRESA NORVEGIANĂ

EUGEN GLÜCK

Ecoul evenimentelor importante ale istoriei României în presa norvegiană constituie un element de seamă în aprecierea internațională a desfășurărilor respective.

Nu este întâmplător că presa și prin intermediul ei opinia publică norvegiană, a dat dovadă de interes față de evenimentele românești. În acest sens trebuie să avem în vedere similitudinea dintre obiectivele istorico-politice ale poporului român și cel norvegian, ambele năzuind în secolul al XIX-lea spre crearea unui stat național, unitar și independent. Este adevărat că a existat un decalaj în realizarea acestor obiective. Făurirea statului național român a avut loc în anul 1859, devenind independent în 1877. În deceniile următoare s-a acționat în vederea desăvârșirii unității statului național realizată în 1918. În același timp poporul norvegian a trebuit să aștepte până în anul 1905, reușind să obțină eliberarea întregului său teritoriu și totodată independența, fără vărsare de sânge.

Condițiile istorice vitrege care au caracterizat dezvoltarea Norvegiei au făcut ca această țară aflată sub străpânire daneză, apoi suedeză, să rămână într-o măsură în urmă, inclusiv în domeniul presei. Astfel, în anul 1785, nu găsim în presa din Oslo relatări care să oglindească evenimentele răscolci populare, condusă de Horea, Cloșca și Crișan. În schimb, în istoricul an 1821, cititorul norvegian avea deja o largă posibilitate de a se informa despre evenimentele revoluției condusă de Tudor Vladimirescu din foile indigene.

Unul din evenimentele majore ale istoriei patriei noastre este revoluția de la 1848. Desigur veștile privind aceste desfășurări au pătruns și în presa străină, care a căutat să satisfacă interesul cititorilor săi, comunicându-le știrile de ultimă oră.

Cercetările recente, efectuate la Biblioteca universitară din Oslo — Biblioteca Națională a Norvegiei — au dovedit că cele mai importante cotidiane ale acestei țări nordice au urmărit cu interes mai ales desfășurările din Țara Românească. Este important de subliniat că știrile publicate sunt în general formulate într-o viziune de simpatie față de revoluționarii români, sau cel puțin redată pe un ton obiectiv.

Desigur presa norvegiană aflată încă în prima fază a dezvoltării ei nu dispunea nici acum de corespondenți acreditați în toate țările Europei, ci în general era tributară marilor ziare din centrele principale ale continentului nostru. Condițiile tehnice contemporane nu au permis transmiterea prea rapidă a știrilor, ce au apărut cu anumită întârziere, de regulă de câteva săptămâni.

Cititorul norvegian nu a fost surprins de izbucnirea revoluției de la 1848 din Țara Românească. Astfel „Den Norske Rigstidender” la 16 mai 1848, sublinia faptul că în Moldova și în Țara Românească exista opoziție față de regimurile conduse de Mihail Sturza și Gheorghe Bibescu. Presa norvegiană privea evenimentele din „Principatele Dunărene” în funcție de raportul de forțe care exista între marile puteri, în primul rând între Turcia și Rusia. În același articol se arăta că la gurile Niprului, Imperiul țarist a concentrat 20—25.000 soldați, împotriva mișcărilor nedorite de diriguitorii Rusiei contemporane¹. Evenimentele revoluționare din Moldova au și pus în mișcare aceste forțe. La 1 iunie 1848, tot aceeași gazetă informa că la Galați lângă Prut s-au concentrat 4.000 ostași țariști, iar alți 16.000 se găsesc în expectativă la Odesa². Mai târziu, apar știri privind pătrunderea lor în Moldova.

Cititorul norvegian a aflat despre victoria revoluționarilor de la București la 11/23 iunie 1848, abia la 11 iulie. Se relatează cu această ocazie de către „Den Norske Rigstidender” că domnitorul Bibescu a fost constrâns să accepte un nou ministru³.

¹ „Den Norske Rigstidender”, din 16 mai 1848, p. 3.

² Ibidem, din 1 iunie 1848, p. 2.

³ Ibidem, din 11 iulie 1848, p. 3.

Gazeta „Christiania Posten” la 18 iulie furniza amănunte despre evenimentele desfășurate la București. Se arăta că în urma victoriei revoluției, domnitorul Gheorghe Bibescu a fost constrâns să semneze constituția elaborată de căpeteniile mișcării. Desigur este vorba de principiile formulate de revoluționari și înscrise și în Proclamația de la Islaz. Domnitorul apoi a abdicat și a fugit în Transilvania. Revoluționarii au înființat o gardă națională. În acest caz informația respectivă se referă la hotărârea guvernului provizoriu din 14/26 iunie.

Ziarul a primit știri și despre poziția generalului Duhamel, trimisul țarist, care a protestat împotriva acțiunilor revoluționare și a amenințat cu intervenția unităților țariste, postate în apropierea graniței⁴.

În aceeași zi văd lumina tiparului aceste știri și în „Den Norske Rigstidender”, adăugându-se că domnitorul Gheorghe Bibescu a fost contrâns de revoluționari să renunțe la protectoratul Rusiei țariste. De asemenea i s-a impus numirea unui guvern responsabil. Guvernul provizoriu a și preluat conducerea țării, având în frunte pe mitropolitul din București. Boierii care sunt dușmanii revoluției fug la Brașov în Transilvania⁵. „Christiania Posten” la 22 iulie, repetă știrile amintite, subliniind că domnitorul Bibescu a fost nevoit nu numai să proclame *Constituția*, dar să destituie și pe miniștrii Manu și Vilara, conducerea țării revenind guvernului provizoriu prezidat de mitropolit. Totodată s-a organizat garda națională.

Redactorii ziarului au primit vești și despre mișcările de trupe care au avut loc în zonă. Astfel, 4.000 de soldați țariști au intrat în capitala Moldovei, iar un efectiv otoman similar s-a concentrat la Siliștră lângă Dunăre⁶.

Opinia publică norvegiană a fost informată despre „tumultul” de la București, știre comunicată de „Christiania Posten” din 5 august. Desigur știrea se referă la respingerea acțiunii contrarevoluționare pusă la cale de boierimea reacționară la 19 iunie – 1 iulie 1848, zdrobită de masele bucureștene⁷.

Una din revendicările principale ale revoluționarilor pașoptiști a fost unirea Moldovei cu Țara Românească. Această revendicare nu a fost înscrisă în programul oficial al revoluției din Țara Românească din motive tactice, spre a evita o opoziție și mai îndârjită din partea marilor puteri, suzerană și protectoare. „Christiania Posten” la 12 septembrie 1848 tipărea vestea că o delegație din Moldova a sosit la București spre a forma cu Țara Românească „o singură naționalitate”, ceea ce echivala cu unitatea statală. De fapt, la baza acestei știri stă faptul că la începutul lunii august (st. n.) sosiseră la București 10 deputați de la Iași, cu acest scop mărturisit. Tot gazeta „Christiania Posten” din 12 septembrie 1848 difuza relatarea, chiar pe prima pagină, că „avocatul Murgo” pregătește un ajutor de 20.000 oameni în favoarea revoluționarilor din București. Nu e greu de descifrat din această relatare intenția bănățeanului Eftimie Murgu de a acorda ajutor armat fraților lui din București cu ajutorul gărzilor naționale românești, care trebuiau înființate în conformitate cu hotărârea adunării populare din Lugoj din 15/27 iunie 1848. De altfel, în primele zile ale lunii iulie, a și început înființarea acestor gărzii, dar Sabbas Vucovici, comisarul guvernului maghiar, a pus capăt organizării lor⁸.

La 13 septembrie 1848, ziarul „Den Norske Rigstidender” difuza știri privind misiunea lui Soliman pașa, numit comandant al oștilor otomane de la Dunăre, precum și mișcările trupelor țariste⁹. La 22 septembrie, ziarul acordă un spațiu larg hotărârii divanului din Istanbul numind pe Fuad Effendi în funcția de comandant al trupelor otomane conduse până atunci de Soliman pașa. La fel, se menționează presiunile diplomației țariste exercitate la Constantinopol cerând o politică mai categorică față de revoluția din Țara Românească¹⁰.

Au parvenit în capitala Norvegiei informații și cu privire la marea demonstrație a maseilor bucureștene din 6/18 septembrie 1848, la care s-a ars Regulamentul Organic și poporul a jurat credință principiilor democratice cuprinse în *Constituție*¹¹. La fel, evenimentele din 13/25 septembrie, au fost descrise cu o anumită precizie de către „Christiania Posten” în numerele

⁴ „Christiania Posten”, nr. 51 din 18 iulie 1848, p. 3.

⁵ „Den Norske Rigstidender”, din 18 iulie 1848, p. 3.

⁶ „Christiania Posten”, nr. 54 din 22 iulie 1848, p. 2.

⁷ Ibidem, nr. 67 din 5 august 1848, p. 2.

⁸ Ibidem, nr. 99 din 12 septembrie 1848, p. 1.

⁹ „Den Norske Rigstidender”, din 13 septembrie 1848, p. 5.

¹⁰ Ibidem, din 22 septembrie 1848, p. 3.

¹¹ „Christiania Posten”, nr. 125 din 12 octombrie 1848, p. 2.

din 19 și 28 octombrie 1848¹². Se relatează că Omer pașa din încredințarea lui Fuad Effendi a pătruns cu trupele lui, prevăzute cu 26 tunuri, în București. Se menționează și convocarea celor 200 de delegați în tabăra otomană. Ziarul norvegian știa și despre rezistența pompierilor pe care noi o cunoaștem sub denumirea de „lupta de pe Dealul Spirii”.

Forțele otomane au capturat vreo 600 de prizonieri, iar Fuad Effendi și generalul Duhamel au instituit în funcția de caimacam pe Constantin Cantacuzino. Se mai amintește și despre proclamația generalului țarist Lüders care sosise în Țara Românească la 27 septembrie, în fruntea oștilor lui.

În sfârșit ne referim la o relatare care susține că „Eliade, Golescu și Filipescu”, conducători ai revoluției, au reușit să se refugieze în Transilvania¹³.

Știrile apărute în cele două gazete principale norvegiane subliniază interesul Europei pentru desfășurările din 1848, din Țara Românească,

¹² Ibidem, nr. 131 din 19 octombrie 1848, p. 2; 28 octombrie 1848, p. 3.

¹³ Ibidem, nr. 146 din 6 noiembrie 1848, p. 3.

ÎNTREGITORII ROMÂNIEI

BĂNĂȚENII LA ALBA-IULIA

RADU PĂIUȘAN

În vederea realizării actului unirii, CNRC a adoptat textul convocării Marii Adunări de la Alba-Iulia pentru data de 1 decembrie 1918. În zilele următoare s-au desfășurat și în Banat alegeri de delegați pentru a participa la mărețul act. Au fost aleși, pe lângă reprezentanții cercurilor electorale, stabilite conform ultimelor alegeri parlamentare din 1910, și delegați ai clerului, cadrelor didactice, ai societăților culturale, reuniunilor de meseriași, ai gărzilor naționale, ai studențimii, ai reuniunilor de femei etc. În general, alegerile pentru delegați la Alba-Iulia s-au desfășurat în ziua de duminică 27 noiembrie 1918, românii din toate localitățile Banatului participanți la serviciul divin fiind îndemnați de către preoți să-și zleagă în cadrul unor adunări delegați pentru a vota unirea. Aceste adunări s-au desfășurat, în general, în localurile școlilor confesionale, ele fiind atunci cele mai potrivite pentru întrunirile românilor. Dealtfel, mulți preoți bănățeni, în frunte cu episcopul și protopopii lor au fost delegați la Alba-Iulia. Printre aceștia, s-au aflat și preotul Vasile Debău, din Lipova și Vasile Deheleanu, din localitatea Ususău, din nord-estul Banatului¹. La fel, învățătorii bănățeni au avut un rol de cea mai mare importanță atât în favoarea consiliilor și gărzilor naționale în Banat, cât și la alegerile delegaților la Alba-Iulia, mulți fiind chiar ei înșiși delegați la mărețata adunare².

După trimiterea circularei CNRC-ului privind alegerile de delegați, în toate cele trei comitate ale Banatului au început să se desfășoare adunările în care, conform principiului votului universal, au fost nominalizați fruntașii românilor pentru a participa la Alba-Iulia. Acest lucru a fost, însă, considerabil îngreunat în Banat, datorită trupelor străine care deja în data de 17 noiembrie 1918 au intrat în Timișoara. Dacă la început armata sârbă a fost bine primită, ca un aliat și aceasta s-a comporat în consecință, în scurt timp armata de ocupație a creat obstacole și îngrădiri serioase în calea organizării românești a Banatului și a participării la Alba-Iulia. În multe cazuri, fruntașii bănățeni au fost nevoiți să lucreze în secret pentru a putea mobiliza pe români la adunările de alegeri și a dota pe delegați cu credinționale, adică împuterniciri de a vota unirea fără condiții a Banatului cu România³. În toată această activitate un rol de cea mai mare importanță l-a avut Consiliul Național din Timișoara, în frunte cu președintele său Aurel Cosma.

Majoritatea localităților bănățene au putut trimite astfel delegați care să voteze unirea. Astfel, dr. Aurel Cosma a fost ales delegat la Alba-Iulia din partea cercului electoral Beciche-recul Mic⁴, iar nepotul său, Aurel Cosma junior, a fost delegat din partea comandamentului județean Timiș al gărzilor naționale⁵. Tot din partea gărzilor naționale, dar a comandamentului lor, din județul Torontal a fost ales delegat fruntașul național Coriolan Băran⁶. Reuniunea română de muzică și cânt din Lugoj l-a delegat la Alba-Iulia pe cunoscutul om de cultură Ion Vidu⁷, iar societatea română de lectură din Lipova i-a ales ca delegați pe Camil Manuilă și pe învățătorul Iuliu Onu⁸. Și Consiliul Organizației Timiș a Partidului Național Român a trimis la Alba-Iulia pentru cercul Moravița pe Avram Corcea din Costei, pe dr. Nicolae Imbroane și

¹ Aurel Cosma jr., *Biserica română din Banat și unirea de la Alba-Iulia*, în „Mitropolia Banatului”, nr. 10—12, 1968, p. 608.

² Dimitrie Onciulescu, *Lupta cadrelor didactice din Banat pentru făurirea statului național unitar român*, în „Studii de istoria Banatului”, IX, 1983, p. 100—103.

³ Filiala Arhivelor Statului Timiș, fond „Personal Aurel Cosma”, dosar 112, f. 119 (în continuare F. A. S. T.).

⁴ Idem, dosar 166, f. 123.

⁵ Idem, dosar 112, f. 118.

⁶ 1918 la români, vol. X, *Documentele unirii*, București, 1989, doc. 1350, p. 229.

⁷ Idem, doc. 1160, p. 135.

⁸ Idem, doc. 1134, p. 120.

Romulus Molin din Virșet, pe preotul Ion Andreescu din Voieșodint și pe Ion Alexandrescu din Vărădia⁹. Tineretul universitar român a ales și el delegați pentru ca să voteze actul unirii. Astfel, din partea studenților teologi din Arad a fost ales Emil Petrovici¹⁰, din partea studenției universitare române din Budapesta, bănățeanul Sabin Manuila¹¹, iar din CNRC, ca delegat pentru învățământul superior, profesorul universitar Iosif Popovici, originar din Banat¹².

Preoțimea bănățeană a fost și ea prezentă în frunte cu episcopul de Caransebeș Miron Cristea, la Alba-Iulia. Au fost prezenți aici, ca delegați și protopopul Fabriciu Manuilă din Lipova și protopopul Procopie Ghivulescu, din Radna (azi cartier al orașului Lipova — n. n.)¹³. Tot din Radna au plecat la Alba-Iulia ca delegați ai acestui cerc electoral: Vasile Goldiș, dr. Eugen Beles, Traian Givulescu, împreună cu Ioan Ștefănuț din Mindruloș și Stoi Sârb din Cuvin¹⁴.

Și în comitatul Caraș-Severin s-au desfășurat pregătiri intense pentru a participa la Alba-Iulia. Au fost aleși în unanimitate ca delegați din partea cercului electoral Caransebeș Ion Gore, Nicolae Ivănescu, dr. Alexandru Moraru, Ilie Roman și dr. Ioan Sirbu¹⁵. Și în acest cerc, ca în toate cercurile electorale bănățene, alegerile deputaților pentru Alba-Iulia s-au făcut cu unanimitate și cu aclamațiuni¹⁶. Aceasta demonstrează prețuirea pe care românii o acordau frunțărilor lor naționali și dorința fierbinte de a se înfăptui unirea. În comitatul Caraș-Severin au mai fost aleși ca delegați: dr. George Gârda, avocat din Făget, căpitan G. Grozescu, sublocotenent dr. Aurel Ciuca, sublocotenent Virgil Bocu, etc. din partea comandantului gărzii naționale a comitatului¹⁷. Din partea comunității de avere din Caransebeș, fondată de către grănicerii bănățeni a fost ales delegat Alexandru Bălas-Lisa, directorul acesteia¹⁸, iar din partea presei române din Lugoj, dr. Avram Imbroane¹⁹. Din majoritatea localităților acestui comitat și din partea tuturor instituțiilor economice și culturale românești au fost trimiși delegați la Alba-Iulia.

Și românii din comitatul Torontal au ales și trimis delegați la Alba-Iulia ca să voteze unirea fără condiții a Banatului cu patria mamă, România. Astfel, românii din Biserica Albă, (azi Lugoslavia — n. n.) au ținut adunare pentru a alege delegați în data de 27 noiembrie 1918. Au fost aleși: dr. Nestor Porumb, dr. Traian Gherguță, Pavel Omescu și Traian Lazăr din Biserica Albă și George Pențean din Naidăș. Din același comitat au fost aleși delegați care să exprime voința imperativă a românilor bănățeni de a se uni cu țara. În cercul electoral Vârșet dr. Mihai Spariosu, dr. Petru Istvan, iar din cercul Panciova Iacob Păiușan, Alexandru Țintariu din Ofcea, Teodor Cătălina din Doloave etc²⁰. Cercul Uzdinului a trimis la Alba-Iulia cu credinționale pentru a vota unirea pe Ioanichie Neagoe, preot în Petrovasela, dr. Gheorghe Miclea, avocat în Alibunar, dr. Pavel Apădeanu din Becicherecul Mare și pe Gheorghe David din Uzdin²¹. Deci și românii din acest comitat bănățean doreau unirea cu România.

Delegații fiind aleși din toate localitățile Banatului, trebuia, însă, organizată și plecarea lor spre Alba-Iulia. Comitatele bănățene, fiind relativ mai depărtate de Alba-Iulia, trebuiau pregătite trenuri speciale care să-i ducă atât pe delegați cât și pe participanți, mai ales că din Banat trebuiau să participe la adunare numai ca delegați oficiali 359 de persoane²². La aceștia se mai adăugau câteva mii de persoane care ar fi dorit să fie martore la acest mare eveniment al tuturor românilor. În această activitate de organizare, inclusiv financiară, s-a implicat cu toate forțele cunoscutul militant național Valeriu Braniște. El a garantat cu propria avere și a obținut fondurile necesare deplasării din gara Lugoj în data de 30 noiembrie 1918 a unui tren cu șase vagoane, care ducea peste 300 de persoane spre Alba-Iulia²³. Trenuri încărcate cu delegați și participanți la marea adunare au plecat și din gățile Timișoara și Arad. Cu un astfel de tren a plecat din gara Arad în ziua de 30 noiembrie 1918 și studentul la teologie Aurel

⁹ *Idem*, vol. VIII, doc. 706, p. 222.

¹⁰ F. A. S. T., fond „Familial Aurel Cosma”, dosar 112, f. 120.

¹¹ 1918 la români, vol. X, doc. 1120, p. 113.

¹² *Idem*, doc. 1108, p. 104.

¹³ *Idem*, doc. 1268, p. 187.

¹⁴ *Idem*, vol. VIII, doc. V, p. 42.

¹⁵ D. G. A. S., fond „C. N. R. Caransebeș”, doc. 62, f. 1—1v.

¹⁶ Vezi, Ioan Munteanu, *Alegerea delegaților bănățeni pentru Marea Adunare Națională din 1 decembrie 1918*, în „Tibiscus”, nr. V, 1979, p. 349—354.

¹⁷ 1918 la români, vol. X, doc. 989, p. 37.

¹⁸ *Idem*, doc. 1132, p. 119.

¹⁹ *Idem*, vol IX, doc. 700, p. 215.

²⁰ F. A. S. T., fond „Familial Aurel Cosma”, dosar 145, f. 138—139.

²¹ 1918 la români, vol. X, doc. 854, p. 403.

²² Vasile V. Muntean, *Contribuții la istoria Banatului*, Timișoara, 1990, p. 235.

²³ 1918 la români, vol. X, doc. 1395, p. 256.

Cosma junior, împreună cu colegii săi, studenţi teologi arădeni şi au cântat pe tot parcursul cântece naţionale româneşti ca „Deşteaptă-te române!”, „Pe-al nostru steag e scris unire” etc. iar pe geamurile vagoanelor fluturau drapelul tricolor. După mărturia lui Aurel Cosma jr. entuziasmul lor, dar, mai ales drapelul tricolor, având culorile pe verticală, ca în România şi nu pe orizontală ca în Transilvania, a intrigat trupele germane care se retrăgeau din vechiul regat²⁴.

Nu numai problemele financiare creau însă probleme românilor bănăţeni în drumul lor spre Alba-Iulia. Ei au întâmpinat o puternică opoziţie din partea armatei sîrbe de ocupaţie care, cunoscând intenţiile românilor, le-a creat diverse şicane, sîrbii sperând ca Banatul să fie integral al lor. Astfel, după plecarea, în 27 noiembrie 1918 a primilor delegaţi din Lugoj spre Alba-Iulia, ceilalţi care au plecat în ziua următoare au fost opriţi de armata de ocupaţie. Numai după intervenţia lui Valeriu Branişte pe lângă comandamentul trupelor de ocupaţie aceştia au putut să-şi continue drumul.²⁵ Delegaţii români puteau pleca numai dacă deţineau aprobarea comandamentului armatei de ocupaţie, care a permis acest lucru doar la 60 de delegaţi. Ceilalţi au reuşit în general să plece, dar delegaţiile din sudul Banatului au întâmpinat mari greutăţi în această privinţă²⁶. Astfel 200 de români din comitatul Torontalului care plecaseră spre Alba-Iulia au fost opriţi în gara Timişoara²⁷. La fel s-a întâmplat cu delegaţii din comuna Bozovici, opriţi tot în Timişoara, de unde aceştia au trimis o telegramă Consiliului Naţional din Alba-Iulia prin care s-au declarat de acord cu unirea²⁸. Tot o telegramă prin care declara că se alătură la dorinţa naţiunii a trimis şi delegaţia din Dognecea, care a fost şi ea oprită să participe la votarea unirii²⁹. Se pot da multe exemple în acest sens şi trebuie să remarcăm că, deşi li s-au făcut numeroase şicane, li s-au pus în cale numeroase oprelişti, totuşi peste 1.000 de români bănăţeni au participat la Adunarea de la Alba-Iulia.

Dar şi cei care nu s-au putut deplasa la Alba-Iulia au participat afectiv la Alba-Iulia. În toate localităţile bănăţene, cei rămaşi acasă au organizat „mici Albe-Iulii”, fie în ziua de 1 Decembrie 1918, fie în zile următoare. Astfel, la Timişoara, chiar în ziua de 1 Decembrie, numeroşi, români din oraş şi suburbii s-au întrunit în sala festivă a Liceului de Muzică şi au hotărât cu entuziasm înfiinţarea unui cor românesc sub conducerea cunoscutului animator cultural bănăţean Iosif Velceanu³⁰. La Lugoj pe clădirile băncilor româneşti şi pe numeroase case din oraş au fost arborate steaguri tricolore, iar în toate bisericile româneşti au avut loc slujbe religioase speciale, iar la orele 11 dimineaţa a bătut toaca la toate bisericile şi apoi au bătut clopotele. Românii din Lugoj se plimbau plini de voieşie şi entuziasm în haine de sărbătoare, purtând cocarde în culorile drapelului românesc³¹. Tot la Lugoj, a avut loc în ziua de 6 decembrie 1918 o mare adunare populară la care au participat numeroşi români din întreg comitatul, cei prezenţi exprimându-şi adevăratele hotărârile de la Alba-Iulia şi depunând jurământ de credinţă faţă de România³². Mulţi bănăţeni, care nu au putut participa la Alba-Iulia, au trimis telegrame adunării naţionale, exprimându-şi adevăratele hotărârile acesteia. O astfel de telegramă a fost trimisă şi de către românii din Caransebeş³³. Un alt mod de a-şi exprima bucuria şi adevăratele hotărârile de la Alba-Iulia a fost arborarea în localităţile bănăţene, pe unele case şi instituţii a tricolorului românesc³⁴.

Activitatea bănăţenilor la Alba-Iulia a început încă din data de 30 noiembrie 1918, deci, în preajma Marii Uniri. În seara aceleiaşi zile s-a desfăşurat o conferinţă preliminară a delegaţilor tuturor românilor şi una numai a bănăţenilor. Conferinţa preliminară a fruntaşilor ardeleni hotărâse ca a doua zi să se proclame unirea Transilvaniei, Banatului, Crişanei şi Maramureşului cu România cu unele condiţii, cea principală fiind acordarea unei autonomii a teritoriilor nou unite. Aceasta ca urmare a cererii conducerii social-democraţilor care ameninţau

²⁴ F. A. S. T., fond „Personal Aurel Cosma”, dosar 112, f. 120—121.

²⁵ „Drapelul”, XVIII, 17/30 nov. 1918.

²⁶ V. Marin, I. Munteanu, G. Radulovici, *Unirea Banatului cu România*, Timişoara, 1968.

²⁷ Vasile V. Munteanu, *op. cit.*, p. 256.

²⁸ F. A. S. T., fond „Familial Aurel Cosma”, dosar 166, f. 131.

²⁹ V. Marin, I. Munteanu, G. Radulovici, *op. cit.*, p. 166.

³⁰ Vasile Dudaş, *1 Decembrie 1918 în Banat*, în „Studii de istorie a Banatului”, IX, 1983, p. 108.

³¹ „Temeswarer Zeitung”, 6 decembrie 1918.

³² Ştefan Pascu, *Făurirea Statului Naţional Unitar Român*, vol. II, Bucureşti, 1983, p. 216.

³³ Gheorghe Neamţu, *op. cit.* p. 78—79.

³⁴ Pompiliu Ciobanu, *Unirea Banatului şi încorporarea Timişoarei la România Mare*, Timişoara, 1934, p. 3—4.

cu retragerea colaborării lor³⁵. La aflarea acestei hotărâri, delegații bănățeni la Alba-Iulia au organizat o consfătuire separată în seara de 30 noiembrie 1918 la hotelul Ungaria din Alba-Iulia. Delegații bănățeni prezenți la întrunirea prezidată de dr. Aurel Cosma au hotărât unirea imediată fără condiții și fără nici un fel de autonomie a Banatului cu România. Au mai hotărât să aibă o consultare cu delegații ardeleni și dacă aceștia nu aderă la ideile lor, ei, bănățenii să voteze separat unirea fără condiții. S-a mai discutat și problema situației românilor din Timoc și problema abuzurilor săvârșite de către armata sârbă de ocupație a Banatului, care a început să-i împiedice pe bănățeni să fie prezenți la Alba-Iulia. Despre această adunare își amintea Aurel Cosma jr., participant și el, „a fost foarte furtunoasă, iar dorințele exprimate erau categorice. Nimeni dintre bănățeni nu admitea nici un fel de formă cu substrat de autonomie locală, ci toată lumea era de acord să fie votată unirea fără condiții”³⁶.

Printre cei care au luat cuvântul la această adunare a bănățenilor, au fost și dr. George Popovici, protopopul Lugojului și istoricul dr. Ion Sârbu, din Rudăria. Acesta a ținut un discurs magistral în care, cu argumente temeinice, a expus drepturile românilor asupra întregului Banat³⁷. Cu mult entuziasm și patos a vorbit și dr. Avram Imbroane, reîntors din România, care a evocat lupta eroică a armatei române pentru dezrobirea Transilvaniei și jertfele date de către românii de peste munți. În același sens s-au pronunțat și reprezentanții social-democrației bănățene, care au susținut și reforme democratice dar și unirea Banatului cu România. S-a cerut tot aici ca armata de ocupație sârbă să fie înlocuită cu trupe franceze³⁸.

Social-democrații români bănățeni au participat și ei la actul unirii, delegația social-democrată din Timișoara fiind condusă de către tâmplarul Traian Novac, iar cea din Lugoj de către George Urzică³⁹. Participarea lor a fost deosebit de importantă, conducătorul delegației timișorene, Traian Novac, propunând în cadrul consfătuirii preliminară unirii ca în textul hotărârii să fie trecută unirea cu România și nu cu regatul român, fapt care a și fost acceptat de către delegați și consemnat ca atare în textul hotărârii adunării de la Alba-Iulia⁴⁰.

Atmosfera din ședința preliminară a bănățenilor s-a liniștit după ce Vasile Goldiș, care a redactat proiectul de rezoluție a unirii a luat cuvântul în cadrul întrunirii, anunțând că autonomia va fi numai provizorie, până la alegerea unei adunări constituante și că aspirațiile juste ale bănățenilor vor fi îndeplinite⁴¹. Această formulare cu existența unei autonomii provizorii a Transilvaniei a și apărut în textul hotărârii Marii Adunări de la Alba Iulia.

Deși au fost de acord în principiu cu rezoluția, totuși bănățenii nu au aderat la ideea unei autonomii a Transilvaniei, nici măcar provizorie. Fenomenul era explicabil în condițiile de atunci, când Banatul era ocupat de armata sârbă, care vroia să-l înglobeze Serbiei, iar socialiștii maghiaro-germani din Banat proclamaseră așa-zisa „republică autonomă bănățeană”. Deși pentru românii bănățeni, orice formulă de autonomie, chiar provizorie, în condițiile date crea pericolul îndepărtării idealului național de unire cu patria mamă — România. Credem că acestor considerente li se datorează hotărârea lui Aurel Cosma de a refuza un loc în Consiliul Dirigent care reprezenta un fel de guvern provizoriu al Transilvaniei. Convingerile sale erau că unirea cu România trebuia să se facă imediat și fără condiții, fără să se alcătuiască, în prealabil, un guvern separat cu caracter provincial. „El credea — după cum afirma Aurel Cosma jr. — ca și ceilalți bănățeni, că trebuia să ne supunem imediat guvernului de la București, ca să ne integrăm numaidecât într-un stat unitar, fără să mai facem separatism”⁴². Totuși câteva luni mai târziu, din partea Banatului va face parte din Consiliul Dirigent dr. Valeriu Braniște, în calitate de șef de resort, care nu putuse lua parte la Adunarea de la Alba-Iulia, fiind bolnav de gripa spaniolă care bântuia atunci⁴³.

După votarea unirii de către cei 1228 de delegați dintre care 350 erau bănățeni, românii bănățeni s-au deplasat pe Câmpul lui Horea, unde diverși oratori din rândul fruntașilor au prezentat actul unirii. Un astfel de orator a fost și episcopul de Caransebeș care a vorbit românilor adunați aici despre importanța unirii⁴⁴. Dealtfel episcopul Miron Cristea a fost ales vicepreședinte al Marelui Sfat Național, un fel de parlament provizoriu al Transilvaniei, ales de

³⁵ Vezi *Desăvârșirea unificării Statului Național Român*, București, 1968, p. 400—404.

³⁶ F. A. S. T., fond „Familial Aurel Cosma”, dosar 112, f. 122.

³⁷ Dr. Aurel Cosma jr., *Amintiri și mărturii de la unirea din Alba-Iulia*, în „Mitropolia Banatului”, n. 10—12, 1978, p. 742—751.

³⁸ F. A. S. T., fond „Familial Aurel Cosma”, dosar 169, f. 17.

³⁹ Ibidem, f. 18.

⁴⁰ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 178.

⁴¹ F. A. S. T., fond „Familial Aurel Cosma”, f. 18 dosar 169.

⁴² Idem, dosar 166, f. 107.

⁴³ Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare*, București, 1972, p. LVII.

⁴⁴ F. A. S. T., fond „Familial Aurel Cosma”, dosar 112, f. 123.

adunarea de la Alba-Iulia ⁴⁵. Miron Cristea a făcut parte şi din delegaţia transilvănenilor care a prezentat oficial la Bucureşti guvernului şi regelui hotărârile adunării de la Alba-Iulia. Tot ca o recunoaştere a rolului Banatului în lupta pentru unitate naţională, un alt bănăţean, Caius Brediceanu, fiul vechiului militant naţional Coriolan Brediceanu, a fost ales secretar al adunării de la Alba-Iulia de la 1 Decembrie 1918 ⁴⁶.

Astfel se încheie o întreagă epocă din istoria românilor bănăţeni care au luptat secole de-a rândul pentru unitate naţională. Lupta bănăţenilor se încadra în lupta generală a poporului român şi în lupta popoarelor din centrul şi sud-estul Europei pentru a-şi desăvârşi construcţia statală. Deci, după cum se afirma în istoriografia contemporană, „avansarea democraţiei în Europa centrală şi răsăriteană a fost numai o condiţie generală, dar acţiunea desăvârşirii eliberării şi unirii naţionale a întregului popor român s-a datorat intensificării şi adâncirii luptei sale neîntrerupte” ⁴⁷.

⁴⁵ Ştefan Pascu, *op. cit.*, p. 225.

⁴⁶ F. A. S. T., fond „Familial Aurel Cosma”, dosar 174, f. 24.

⁴⁷ Vasile Maciu, *Unitatea şi libertatea naţională, obiective majore ale poporului român în perioada 1878–1918*, în „Memoriile secţiei de ştiinţe istorice”, Edit. Acad. Române, seria IV, tom II, p. 77.

MILITARIII ROMÂNI DIN ARMATA AUSTRO-UNGARĂ ȘI IDEEA NAȚIONALĂ

TEOFIL OROIAN

Urmărind salvarea anacronicului Imperiu habsburgic — măcinat de profunde contradicții, care au atins cote maxime după înfrângerile suferite la 1859 și 1866 în confruntările cu Italia și Prusia — Curtea de la Viena și clasele dominante din Austria au recurs la împărțirea puterii cu cercurile conducătoare ungare, direct interesate în extinderea stăpânirii lor asupra unor teritorii ale națiunilor învecinate — teritorii ce fuseseră înglobate prin forță la Imperiul habsburgic — și, totodată, deosebit de îngrijorate de amploarea luptelor de eliberare națională a popoarelor asuprite. Potrivit soluției adoptate la 1867, imperiul a fost divizat în două părți: Austria și Ungaria; ultima, contrar spiritului ce anima „secolul naționalităților”, și-a întins granițele peste cele proprii legitimate istoric, anexând și subjugând teritorii și popoare străine de națiunea ungară.

Încheierea odiosului târg a depins foarte mult de acordul împăratului Francisc Iosif — încoronat și rege apostolic al Ungariei la 27 mai/8 iunie 1867 — ca Ungaria să anexeze Transilvania, care niciodată până la această dată nu a făcut parte efectiv din regatul ungar, păstrându-și permanent un statut de autonomie.

Compromisul austro-ungar, încorporarea forțată a Transilvaniei la Ungaria și măsurile drastice luate de cercurile guvernante ungare împotriva românilor din Transilvania în scopul deznaționalizării lor și integrării totale — administrativ, economic, politic, cultural — la Ungaria au generat o puternică reacție din partea întregii suflări românești. Ea s-a exprimat atât în forme politice cât și în acțiuni cu aspect economic și cultural; instituțiile monarhiei bicefale, cu precădere armata considerată mijloc de deznaționalizare rapidă și brutală, au fost permanent contestate de români.

În presă, adunări publice, memorii, dezbateri parlamentare, fruntașii mișcării naționale au arătat că actul „unirii” constituie o nedreptate istorică împotriva căreia trebuie să se lupte cu hotărâre. Au demascât, totodată, regimul împovărat austro-ungar instituit în Transilvania, sistemul inechitabil de recrutare în armată și tratamentul vădit discriminatoriu aplicat românilor transilvăneni. Adeseori, protestelor venite din partea unor publicații, oameni politici și de cultură li se asociau și luările de poziție ale unor români din puținii ajunși în posturi importante în armata cezaro-crăiască. În discursul rostit la 26 noiembrie/8 decembrie 1873 în adunarea alegătorilor din circumscripția Caransebeș, generalul Traian Doda — din 1874 și până în 1888 deputat în parlamentul ungar — a declarat că se va împotrivi oricăror măsuri ale guvernului de la Budapesta „care lovesc în interesele poporului”¹. De asemenea, în scrisoarea și în cuvântarea ținută în fața alegătorilor la 12 octombrie același an, Doda face un adevărat rechizitoriu la adresa politicii de împilare națională promovată de guvernul austro-ungar, subliniind: „politica statului a fost condusă cu tot mai mare hotărâre într-o direcțiune care și până aici a fost foarte stricăcioasă intereselor naționale ale poporului român, iar în urmările sale amenința cu nimicirea vieții și dezvoltării naționale pe poporul român”². Iar mai departe arăta: „eu aș fi în Dietă singurul reprezentant al întregului popor român și între 413 deputați singur eu aș avea sarcina de a reprezenta și valida interesele naționale ale aproape 3 milioane de cetățeni, interese greu vătămate și foarte serios amenințate”³.

Activitatea desfășurată de Traian Doda între 1874—1888, acțiunile sale curajoase au făcut ca prestigiul lui să crească în mod remarcabil și să fie considerat unul dintre reprezentanții de seamă ai idealurilor tuturor românilor din imperiul austro-ungar. Pe drept cuvânt, la

¹ Bona Petru, *Traian Doda, luptător pentru drepturile naționale ale românilor bănățeni*, în „Acta Musei Napocensis”, XV, Cluj-Napoca, 1978, p. 495.

² T. V. Păcățian, *Cartea de aur*, VI, 1910, p. 358.

³ *Ibidem*, p. 359.

moartea sa, survenită la 14/26 iulie 1895, se sublinia că generalul Traian Doda a fost „bărbatul care a deșteptat simțul național în acest colț de țară (Banat—n.n.) în care s-au concentrat toate aspirațiile noastre, care a fost idealul năzuințelor noastre”⁴.

Faptul că militarii români din armata austro-ungară erau animați în permanență de un „pronunțat și manifest sentiment românesc”⁵, de idealul unității naționale depline este dovedit și de demisia unora dintre aceștia, trecerea lor peste Carpați și încadrarea în armata română. Între primii ofițeri români din armata cezaro-crăiască ce au făcut acest pas după instituirea monarhiei dualiste s-a aflat și locotenentul Ignat Nichita din Regimentul 50 Alba Iulia⁶; acesta a fost încadrat în armata română în 1869 cu gradul de căpitan. El va lua parte la războiul de independență din 1877—1878, având gradul de maior, apoi îndeplinește funcția de comandant al Regimentului 25 Dorobanți, de la înființarea lui până în iunie 1880, devenind o „activitate exemplară atât în administrație cât și în contabilitate, cu toate dificultățile și lipsa de mijloace... Acest ofițer superior nu lasă nimic de dorit, este pătruns de sentimentul datoriei sale și e un caracter foarte onest, bun camarad, în rezumat cu mult viitor și folositor armatei”, spune locotenent-colonelul Neculae în actul de luare în primire a regimentului⁷. I-au urmat sublocotenenții Moise Groza⁸ și Ion Dragalina⁹, locotenentul Ruja Dimitrie^{*} ș. a. Stăpânit de profunde sentimente patriotice, sublocotenentul Moise Groza, aflat la Viena în anii 1868—1870 pentru perfecționare la Institutul de geografie și topografie și apoi ca specialist în lucrări de topografie în cadrul Statului major al armatei austro-ungare, întreține legături cu unii intelectuali români aflați în capitala Austriei, adepți ai luptei pentru unirea Transilvaniei cu România. Acțiunile sale pe acest tărâm se intensifică în condițiile în care autoritățile austriece îl trimit în Transilvania pentru efectuarea unor lucrări de topografie. Aici intră tot mai mult în legătură cu intelectuali patrioți, în primul rând cu grupul format în jurul lui Iacob Mureșanu, directorul ziarului „Gazeta Transilvaniei” care apărea la Brașov. În casa lui Iacob Mureșanu — cu a cărui fiică se va căsători Moise Groza — se țineau consfățiri cu caracter politico-patriotic ale intelectualilor români care militau pentru unire. În 1873 el demisionează din armata austro-ungară și se înrolează voluntar în armata română, fiind repartizat la Regimentul 3 linie cu gradul de sublocotenent. Ca ofițer de stat major al Diviziei IV ia parte la războiul pentru independență, având o comportare bravă, ercică. Referindu-se la felul cum s-a comportat căpitanul Moise Groza în timpul luptelor corespondentul ziarului „Der Bund”, care apărea la Berna, scria: „Mi-ar trebui mult timp ca să enumăr pe toți bravii. Mă mărginesc a vă spune că locotenent-colonelul Voinescu, împreună cu d-l căpitan Groza din statul major au stat necurmat în foc, dând ordine în dreapta și în stânga, unde era trebuința...”. La 1 decembrie 1877 Groza Moise este înaintat la gradul de maior ca unul care s-a „disting în lupta contra inamicului și care a fost pus în ordin de zi pe armată”.

Împărtășind cu pasiune năzuințele poporului său asupra și urând din toată puterea ființei sale autoritățile asupritoare austro-ungare, sublocotenentul Ion Dragalina întreține în rândul ostașilor români de sub comanda sa o atmosferă militantist-națională, înfruntând cu curaj și demnitate riscurile pe care le implica o astfel de atitudine. Deosebit de ilustrativ este în acest sens comportamentul său în timpul alegerilor pentru parlamentul ungar din 17 iunie 1884. Numit „șef de cordon” la Bocșa Română, unde și-au depus candidatura contele Tisza István, susținut de autoritățile austro-ungare, și Coriolan Brediceanu, din partea „opозиției” (a românilor — n. n.), cu misiunea de a lăsa să treacă spre secția de votare numai alegătorii „identificați că au dreptul de vot”, înțelegându-se prin aceasta pe cei dispuși să dea votul candidaților ocupanților străini, sublocotenentul Dragalina a dat dispoziție ostașilor de sub comanda sa să nu aplice consemnul, ci să lase liber acces spre secția de votare tuturor participanților, ofițerul fiind convins că succesul va fi de partea candidatului român.

Când s-a constatat rezultatul votării — dezastruos pentru Tisza — președintele secției de votare, episcopul catolic Kruesz, furios la culme, s-a repezit la Dragalina, strigându-i că este „agitator”. Ofițerul, considerându-se lezat, a cerut satisfacție printr-un raport înain-

⁴ „Foaia Diecesană”, nr. 29/1895, din 16/28 iulie, p. 1—2.

⁵ 1918 la români. Desăvârșirea unității naționale-statale a poporului român. Documente externe (1879—1918), vol. I, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 684.

⁶ Iuliu Moisiu, *Români ardeleni din vechiul regat și activitatea lor până la războiul întregirii neamului*, București, 1929, p. 14.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Vezi Locotenent-colonel Gh. Preda, maior Liviu Groza, *Un erou bândărean al independenței, generalul Moise Groza*, Edit. Militară București, 1977.

⁹ Vezi Nicolae Popescu, *Generalul Ion Dragalina*, Edit. Militară, București, 1967.

* Locotenentul Ruja Dimitrie a fost încadrat în armata română în decembrie 1883, fiind repartizat la Regimentul 6 linie („Monitorul Oastei”, nr. 8 din 2 martie 1884, p. 120—121).

tat autorităților superioare, arătând că „în caz contrar am să mi-o iau (satisfacția) singur”. La 1 decembrie 1887 el obține aprobarea demisiei din armata austro-ungară. În aceeași zi trece, împreună cu soția sa Elena (descendentă dintr-o veche familie de intelectuali români din Caransebeș) frontiera și se încadrează în armata română cu gradul pe care-l avea, fiind repartizat la Regimentul 21 Infanterie din București.

Muncind neobosit, cu multă pricepere și pasiune, sublocotenentul Ion Dragalina urcă treptat spre vârful ierarhiei ostășești (în noiembrie 1915 era general de brigadă) și îndeplinește funcții tot mai mari în armata română. La intrarea țării în război, în noaptea de 14/27 spre 15/28 august 1916, el este numit comandant al Grupului „Cerna”, acționând în vederea eliberării pământului strămoșesc al Banatului de sub dominația străină. Energia și curajul personal, calitățile sale remarcabile de om de arme au determinat Marele Cartier General român să-l promoveze la comanda Armatei 1 române (la 11/24 octombrie 1916), în grelele momente ale celei de-a doua bătălii de la Jiu. Luând măsuri ferme și adecvate, a stabilit frontul Armatei 1 și a impulsionat pregătirile în scopul trecerii la contraofensivă. Grav rănit pe câmpul de luptă (în dimineața zilei de 12/25 octombrie 1916) la brațul drept și în torace de focul unei mitraliere inamice, generalul Ion Dragalina s-a stins din viață după câteva zile (la 24 octombrie /6 noiembrie 1916), la Spitalul Militar din București.

Participarea unor ofițeri români din armata austro-ungară la activitatea unor asociații și manifestații culturale din Transilvania și vechiul Regat reprezintă o altă modalitate de exprimare a spiritului național al acestora, a atașamentului lor la lupta pentru emanciparea națională a românilor transilvăneni și făurirea statului național unitar român. Într-o notă informativă a Ministerului de Război din Viena, adresată Ministerului de Externe al Austro-Ungariei, și un Raport al comandamentului militar cezaro-crăiesc din Sibiu din ianuarie 1882 se consemna că locotenentul Gheorghe Sloboda, de naționalitate română, de la comanda-mentul de rezervă al Regimentului de infanterie „Arhiducele Heinrich” nr. 51, „frecventează mai des membrii asociației naționale române „Iulia”¹⁰. În același timp, din scrisoarea unui cetățean austriac din București, pe nume Peter Micloș, adresată comandamentului austro-ungar din Brașov la 7 noiembrie 1884, Raportul trimisului extraordinar și ministru plenipotențiar al Austro-Ungariei la București, baronul Ernst von Mayr, către ministrul Casei imperiale și de externe de la Viena, contele Gustav von Kalnoki, din 12 noiembrie 1884, și adresa Ministerului de Război al Austro-Ungariei către Ministerul de Externe de la Viena aflăm despre participarea unor ofițeri români — dintre care unul din Transilvania — la sărbătorirea centenarului răscăleii lui Horea, Cloșca și Crișan¹¹. Documentele menționate precizează că ofițerul român din armata austro-ungară, participant la festivitățile din 2 noiembrie 1884, se numea Ion Popescu. În scrisoarea susnumitului Peter Micloș se arată că ofițerul trecuse cu câteva zile înainte frontiera, iar în timpul festivităților a toastat împotriva „propriului suveran” și a „dusmanilor națiunii sale (împotriva ungarilor)”¹². În continuare autorul scrisorii sublinia: „Cred că dacă guvernul român i-a pedepsit pe ofițerii săi, cu atât mai mult trebuie pedepsit un ofițer care trece granița și ține discursuri fulminante împotriva patriei sale (a Ungariei). Unui asemenea ofițer trebuie să i se dea cea mai aspră pedeapsă ca să știe că militarului nu-i este permis să se amestece în asemenea treburi”¹³.

Starea de spirit antihabsburgică a militarilor români din armata austro-ungară și solidarizarea lor cu lupta poporului român pentru desăvârșirea unității național-statale a căpătat noi dimensiuni în anii primului război mondial când Curtea de la Viena în înțelegere cu cea de la Budapesta a smuls aproximativ 500.000 de soldați de la vetrele lor românești din Transilvania, trimițându-i pe front să-și dea viața pentru scopuri străine intereselor imediate și de perspectivă ale națiunii române¹⁴. Dintre aceștia, 449.796 (adică 92,4%) au fost trimiși pe front, 34.578 au fost în unități sedentare și auxiliare; 41.739 au murit pe câmpul de luptă și 11.275 au pierit în spitale, în pribegie și în închisori; 25.406 de soldați au rămas invalizi. Au rămas 38.630 de văduve și 79.226 orfani de război. Din Banat au luptat în linia întâi peste 115.000 de militari români, iar 9.000 au fost mobilizați la părțile sedentare; pierderile din rân-

¹⁰ Documente privind istoria militară a poporului român (în continuare DIMPR), iulie 1878 — noiembrie 1882, Edit. Militară, București, 1974, p. 322—323.

¹¹ Arh. St. București, Microfilme Austria, rola 69, C. 341, 349—350, 417—418; DIMPR, noiembrie 1882 — decembrie 1885, București, 1975, p. 300—302.

¹² DIMPR, noiembrie 1882 — decembrie 1885, p. 300.

¹³ Ibidem.

¹⁴ T. V. Păcățian, *Jertfele românilor din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș*, Sibiu, 1923, p. 20; *Destrămarea monarhiei austro-ungare 1900—1918. Comunicări prezentate la Conferința istoricilor din 4—9 mai 1964 de la Budapesta*, sub redacția acad. C. Daicoviciu și prof. M. Constantinescu, Edit. Academiei, București, 1964, p. 143.

durile lor au însumat peste 10.000 de morți în lupte și aproape 3.100 în ternițe și spitale, mai mult de 6.000 de dispăruți, 6.300 invalizi¹⁵. „Din trecătorilor Carpaților galițieni până sub forturile cetății Ivangorodului și din platourile stâncoase ale Carsului italianesc până la Alpii Terentinului, miile de morminte românești sunt — scrie C. Kirițescu în *Istoria războiului pentru întregirea României* — mătura sângelui vărsat în mod inutil de flăcării ardeleni...”¹⁶ pentru interese străine patriei lor.

Încercarea autorităților austro-ungare de a anăgi pe ostașii români cu iminenta intrare a României în război alături de Puterile Centrale, permisiunea acordată în unele garnizoane ca unitățile constituite din români să poarte steagul tricolor nu au avut darul să entuziasmeze pe cei ce plecau pe front. În plus, așa cum menționează în memoriile sale Sextil Pușcariu (pe atunci mobilizat ca ofițer de rezervă), flăcării erau „bruscați și înjurați de ofițerii maghiari”¹⁷. Anunțarea poziției de neutralitate adoptată la București a avut drept consecință întărirea convingerii militarilor de origine română că locul lor nu trebuie să fie în armata austro-ungară, ci în rândurile acelor care luptau pentru eliberarea națiunilor asuprite din hotarele dublei monarhii. Încă din luna august 1914 rapoartele înaintate Ministerului de Interne de la Budapesta informau despre grupuri de soldați români care dezertau din armata austro-ungară întorcându-se acasă și pregătind revolta împotriva stăpânirii străine sau trecând munții pentru a se încadra în armata română; într-un astfel de document emis de autoritățile represive din Cluj se arăta că au fost prinși mai mulți „agitatori” care dezertând, străbăteau satele chemând la revoltă și lansând lozinci precum „Vine armata română” și „Trăiască România”¹⁸.

Existența în rândurile militarilor români din armata austro-ungară a unei puternice stări de nemulțumire și împotrivire față de politica promovată de dubla monarhie, a unui profund sentiment românesc — suport al tuturor acțiunilor lor de sprijinire a luptei pentru triumful cauzei naționale — este atestată și de alte numeroase dovezi. În memoriile sale, locotenentul de rezervă Bogdan Florian — primul voluntar ardelen integrat în armata română în anii primului război mondial (noiembrie 1915), descriind plecarea sa pe frontul din Galiția, în fruntea unui pluton format din români de pe valea Mureșului și încadrat în Regimentul 22 honvezi din Târgu Mureș, povestește că: „Am plecat pe front cu tricolorul pe piepturi, cu fruntea ridicată, cântând imnul național român”¹⁹. Nicolae Iorga consemnează și el, în notele sale zilnice de război, că soldații români mergeau pe frontul din Galiția ori din Serbia cântând „Deșteaptă-te române!” „La arme!” sau „Pe-al nostru steag e scris unire!”, că în fruntea batalioanelor ardeleni flutura adesea steagul tricolor român „dăruit de femei ori cumpărat din crucerii de la soldați”²⁰. În același timp o serie de rapoarte informative ale serviciilor de siguranță și administrative austro-ungare semnalau faptul că ofițerii de origine română manifestau față de conaționalii lor aflați în subordine o anumită înțelegere și îngăduință „nemotivată” și de multe ori „în detrimentul elementelor maghiare”.

Dacă în momentul declanșării primei conflagrații mondiale și în primele sale luni fenomenul neprezentării la recrutare, mai ales din partea românilor din comitatele din apropierea nedreptei frontiere, era însoțit de trecerea masivă a acestora peste munți (până la începutul anului 1915 circa 20.000) în 1915 și îndeosebi în 1916 se constată tot mai dese dezertări; trecând cu echipament cu tot în România, cei care părăseau armata austro-ungară declarau că „dacă pun mâna pe armă o fac doar pentru națiunea română”²¹. Cunoscutul publicist transilvănean Octavian C. Tăslăuanu, fost ofițer de rezervă în armata austro-ungară, mărturisea într-o declarație făcută ziarului „Dimineața” din 25 iulie 1915 că „răzvrătirea suflurilor noastre chinuite și glasul ființei noastre etnice, una și nedespărțită în toate vremurile, ne-au îndemnat să călcăm jurământul față de un împărat care ne-a înșelat, care și-a călcat promisiunile date poporului românesc... Da, am părăsit oștirea acestui împărat mincinos, fiindcă noi românii am fost și suntem insultați și torturați chiar pe câmpul de luptă și fiindcă suntem trimiși ca o turmă în primele rânduri de foc și la asalturi, ca neamul din Ardeal

¹⁵ Enea Constantin, *Aspecte ale descompunerii armatei austro-ungare, (Dezertări și răscoale ale soldaților din Transilvania, 1914—1918)*, în „Acta Musei Napocensis”, XV, 1968, p. 276—278.

¹⁶ C. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, Ediția a II-a, vol. 3, p. 359.

¹⁷ Sextil Pușcariu, *Memorii*, București, 1978, p. 14.

¹⁸ Arh. St. București, Microfilme Ungaria, rola f. 3, C. 372.

¹⁹ Ștefan J. Fay, *Caietele locotenentului Florian*, Edit. Albatros, 1983, p. 36.

²⁰ Nicolae Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. I, Edit. Ramuri, Craiova (f. a.), p. 21.

²¹ 1918. *Unirea Transilvaniei cu România*, București, 1978, p. 396.

să fie stârpit și deci mai ușor de maghiarizat". El mai sublinia că „noi românii transilvăneni... am venit în Regat să luptăm în armata română pentru eliberarea fraților rămași acasă”²².

Nemulțumirile s-au intensificat în rândul militarilor români din armata austro-ungară aflați pe front la aflarea abuzurilor și măsurilor represive îndreptate împotriva celor rămași acasă; efectivele regimentelor cu majoritate românească au fost obiectul unor „atenții” speciale din partea autorităților austro-ungare, numărul ofițerilor și subofițerilor de origine română fiind redus, pentru a diminua „defecțiunile” produse odată cu intrarea României în război împotriva Puterilor Centrale. În cursul anului 1916 autoritățile militare habsburgice au semnalat circa 39.000 de cazuri de trecere a ostașilor români de partea Antantei. Curțile marțiale au intentat procese și au pronunțat o serie de condamnări, inclusiv la moarte, împotriva celor care refuzau să lupte contra fraților lor. Edificatoare este în această privință atitudinea locotenentului Emil Rebreanu care a fost trimis pe frontul de la Ghimeș cu Regimentul de artilerie Maria Luisa. Decorat pe frontul italian cu cea mai mare decorație de război „Medalia de aur pentru vitejie”, în momentul sosirii pe frontul român E. Rebreanu a socotit că nu trebuie să lupte împotriva fraților de același sânge, ci trebuie să fie alături de ei. „La apropierea pământului românesc — scrie istoricul Constantin Kirițescu —, Rebreanu a auzit tainica chemare a suflurilor de frați, ce-i șeptea de dincolo de tranșee. Între nefireasca datorie ostășească și sfânta datorie sufletească de român, Rebreanu a ascultat-o pe cea din urmă. Într-o noapte, el încercă să treacă frontul, în liniile române, ducând cu sine și planurile de împărțire a trupelor austro-ungare din sector. A fost prins și arestat. Deși sfătuit de comandantul său — care-l stima și iubea — să declare că s-a răticit, pentru a scăpa de pedeapsă, el refuză, mărturisind cu mândrie intenția lui și preferința de a fi împușcat, decât să fie silit să lupte împotriva fraților săi”²³. El a fost spânzurat în ziua de 14 mai 1917.

Prin atitudinea lor antihabsburgică, neprezentare la recrutare sau mobilizare, dezertare de pe front, trecerea peste Carpați și înrolarea în armata română, trecerea de partea Antantei, refuzul de a lupta împotriva fraților de sânge, militarii români din armata austro-ungară au contribuit astfel la slăbirea și prăbușirea dublei monarhii, la înfrângerea Puterilor Centrale și desăvârșirea unității naționale statale.

Investigațiile făcute în literatura și documentele care au imortalizat peste vremi acele momente memorabile ce au condus la Marea Unire din 1918 lasă să se înțeleagă că un alt aspect important privind aportul militarilor români din armata austro-ungară la realizarea unității naționale depline îl constituie participarea lor ca voluntari la acțiunile militare duse împotriva Puterilor Centrale pe multiple fronturi.

În cursul desfășurării primului război mondial, o mare parte din militarii români din armata austro-ungară au căzut prizonieri pe fronturile de răsărit, apus, sud etc. În timp ce se găseau în diferite lagăre, în rândul lor a luat naștere o importantă mișcare, ce avea ca țel constituirea de unități de voluntari, pentru a participa cu arma în mână la lupta dusă în vederea înfrângerii militarismului german și a armatelor austro-ungare. Ei au răspuns cu însuflețire la chemarea pământului patriei și au luptat cu hotărâre pentru interesele ei.

În august 1916, dată la care România a intrat în război de partea Antantei, în Rusia se găseau aproximativ 120.000 de prizonieri de origine română²⁴. Cu toate greutățile întâmpinate, îndeosebi din partea moșierilor și fabricanților cărora le erau repartizați prizonierii ca mână de lucru, mișcarea de constituire în unități s-a dezvoltat continuu. O contribuție de seamă la dezvoltarea acestei mișcări și-a adus-o gazeta „România Mare” — organ de presă săptămânal al Corpului de voluntari români din Rusia. Ea a fost scoasă de intelectualii corpului.

Intitulată nu întâmplător așa, gazeta „România Mare” a reproduș în coloanele ei și unele aprecieri din ziarele din Rusia referitoare la entuziasmul care cuprinsese rândurile prizonierilor români și hotărârea lor de a participa la luptele împotriva forțelor Puterilor Centrale și a publicat numeroase scrisori și declarații ale prizonierilor români. La primirea vestii că România a intrat în război, 40.000 de prizonieri au cerut să se înroleze ca voluntari. Dar greutățile de care am amintit mai sus s-au ivit de la început. Reiesc acest lucru cu claritate și dintr-o scrisoare a prizonierilor români din Petropavlovsk, datând din 20 august 1917 și semnată de un număr de prizonieri, în care putem citi durerea pe care au încercat-o în acele momente istorice: „Vin a vă aduce la cunoștință, întâmplările noastre de un an de zile. Noi, când a început România război asupra Austro-Ungariei, durându-ne inima de patria noastră română, am alergat cu grabă la antistiile orașului și ne-am înscris voluntari. Am și început să lucrăm un drapel care ne-a costat 30 ruble și am așteptat până la 29 octombrie 1916. Văzând însă

²² Octavian Tăslăuanu, *Sub flamurile naționale, Note și documente din războiul de întregire a neamului*, vol. I, Sighișoara, 1939, p. 45.

²³ C. Kirițescu, *op. cit.*, vol. 3, p. 361.

²⁴ Enea Constantin, *op. cit.*, p. 278.

că ne tot poartă cu vorba ne-am socotit să fugim la lagărul din Varhotari, la o depărtare de 200 km, precum am și plecat prin întinericul pădurilor; dar fiind timpul de toamnă târziu ne-a apucat zăpada și ne-a silit să ne prezentăm, iar autoritățile rusești, care ne-au luat drapelul ce a fost în straiță... , ne-au trimis apoi înapoi la Alpaiesk unde ne-au închis, pe urmă ne-au dat iar la fabrică... până în primăvara anului acestuia, când s-a făcut revoluția de a rămas Rusia republică, apoi s-au schimbat polițiile vechi, și au venit cele noi, iar noi iute am alergat cu o nouă subscriere. Credem că ne vor împlini dorința și aceștia ne-au și făgăduit până ducându-ne în mai multe rânduri. Într-un târziu ne spun că nu ne mai trimit nicăieri, că ei voiesc pace, nu tot război. Atunci iar ne-am socotit să fugim precum s-a și întâmplat, la 8 iulie 1917”.

O scrisoare asemănătoare a trimis revistei, la 13 septembrie 1917 din Kamenski-Zavod, un ostaș în care se arăta: „Eu, Crăciun Rus, din Transilvania, comuna Hidiș, comitatul Turda-Arieș, vă scriu acum a doua oară. V-am scris și la începutul lunii august, dar nu am primit nici un răspuns. Acum m-am hotărât să vă scriu din nou și vă rog să înaintați o rugare d-lui I. C. Brătianu, ministru al României, ca să fiu primit în armata română, cât s-ar putea de în grabă, căci eu încă din 1916 am făcut multe cereri către Voinski Nacealnik din Simbirsk Komashlov Ecaterinsburg. Am scris și la Iași d-lui profesor Vasil Paul, român ardelean din comuna mea, dar de nicăieri nu am primit răspuns... Mai bine îmi jertfesc viața pentru neamul meu românesc decât să mai trăiesc sub jugul Austro-Ungariei... Dacă vom muri pe câmpul de război numele nostru va fi scris în istoria neamului românesc ca nemuritor. Dacă vom cădea răniți, rănilor noastre vor dovedi copiilor noștri iubirea ce am avut către neamul românesc...”.

Este ușor de constatat că aceste scrisori, precum și multe altele, redau atât greutățile pe care le-au întâmpinat prizonierii români, cât și dorința lor arzătoare de a nu sta pasivi în acele momente de grea cumpănă pentru poporul român și de a participa cu toată ființa lor la lupta pe care o desfășura. De altfel, înalta responsabilitate față de destinele patriei, dorința lor de a contribui la desăvârșirea unității ei i-au ajutat pe prizonierii români să învingă toate greutățile și să constituie în cele din urmă puternice unități de voluntari.

În dorința lor de a constitui cât mai grabnic unități de voluntari, prizonierii asaltau consulatele cu cereri și declarații în care exprimau hotărârea de a pleca pe frontul luptei împotriva Puterilor Centrale. În cele din urmă a început procesul mult așteptat de formare a corpului de voluntari români. Către sfârșitul lunii octombrie 1916, la Darnița (Ucraina), localitate care a găzduit primii voluntari români, se găseau aproximativ 5.200 de militari, dintre care 200 erau ofițeri.

În lucrarea sa *Revoluția din 1918 și Unirea Ardealului cu România*, Ion Clopoțel, participaht activ la acele evenimente, ne informează că momentul în care „s-a cetit declarația de război a României, din toate părțile Rusiei, chiar și ale celei asiatice, prizonierii s-au prezentat la comandamentele lagărelor cu declarații scrise, exprimându-și dorința de a forma un corp al voluntarilor care să plece în România și să se încadreze în armata română. Rusia a consimțit pe la sfârșitul lunii septembrie 1916. În octombrie a fost desemnat locul de concentrare — Darnița”.

Ceea ce reține în mod deosebit atenția noastră este faptul că datorită situației de pe frontul român, voluntarii cereau cu insistență să plece imediat pe front pentru a lupta alături de frații lor. În timp ce se aflau la Darnița, la începutul lunii martie 1917, voluntarii români au semnat un angajament cu următorul conținut: „Noi, ofițerii, gradații și soldații, români de neam, jurăm pe onoare și conștiință că voim să luptăm în armata română, pentru desrobirea ținuturilor noastre românești de sub dominația Austro-Ungariei și pentru alipirea lor la România...”²⁵

Mișcarea pentru formarea de unități de voluntari creștea tot mai mult în amploare și intensitate. Datorită numeroaselor greutăți întâmpinate, inclusiv din partea autorităților militare superioare ruse care aprobaseră ca numai 30.000 de prizonieri să fie încadrați în armata română, ceea ce evident a nemulțumit pe militarii români, în aprilie 1917, într-o adunare a ofițerilor, subofițerilor și soldaților voluntari a fost adoptat un memoriu tradus în limbile rusă și franceză care a fost adresat autorităților rusești, ambasadelor statelor aliate și ale celor neutre, precum și presei, al cărui conținut vibrant redă sentimentele care stăpâneau gândurile și inimile prizonierilor români: „Noi Corpul voluntarilor armatei române, ofițeri, subofițeri și soldați de națiune română de pe teritoriul Austro-Ungariei, foști prizonieri de război în Rusia, noi care cu jertfa vieții noastre suntem gata să intrăm în luptă pentru împlinirea idealului nostru, de a uni tot poporul, tot teritoriul românesc din monarhia Austro-Ungură în una și nedespărțită Românie liberă și independentă (...).

²⁵ „Gazeta voluntarilor”, nr. 38 din noiembrie 1923.

Astăzi, când noi, românii, ca și celelalte neamuri subjugate, ne-am convins definit, că nouă, ca români, nu ne mai e posibilă o existență în cadrele statului austro-ungar, care în limbă, în cultură și în întreaga ființă etnică și politică formăm un trup unic și nedespărțit de toate celelalte părți constitutive ale națiunii române, cerem încorporarea noastră în România liberă, pentru a forma împreună cu ea un singur stat național românesc, pe care-l vom zidi pe bazele celei mai înaintate democrații. Pentru acest ideal punem în cumpănă tot ce avem, viața și averea noastră, femeile și copiii noștri, viața și fericirea urmașilor noștri și nu ne vom opri până nu vom învinge, ori vom pieri..."²⁶

Hotărârea ce a caracterizat acțiunile militarilor români din Rusia a determinat ca vorba să fie unită cu fapta, să se treacă din domeniul dorințelor în cel al faptelor. La Darnița, apoi la Kiev, unde se mută în mai 1917 sediul Corpului voluntarilor români, s-au constituit noi și noi batalioane de voluntari români. Dornice să se măsoare cu forțele dușmanului care ocupase 2/3 din teritoriul patriei și făcea acum eforturi furibunde de a ocupa și Moldova, la puțin timp după constituire, batalioanele plecau spre fronturile de luptă pentru a întări rândurile armatei române.

Primul detașament (batalion) — format din 214 ofițeri și aspiranți elevi și 1.100 subofițeri și soldați — a plecat din Kiev la 3/16 iunie 1917, sosind la 8/21 iunie 1917 la Iași, unde a fost primit cu numeroase manifestări de entuziasm de oficialități și mulțimea ce așteptau la gară²⁷. De asemenea, pe tot drumul din piața gării până la cazarmă au avut loc manifestații entuziaste; a fost un moment înălțător despre care localnicii afirmă că „așa ceva nu s-a mai văzut de la 1848. Dacă atunci a fost o câmpie a libertății, asta este câmpia unirii”²⁸. Înfrățirea dintre moldoveni, munteni, transilvăneni, bucovineni și bănățeni pe străzile Iașului reprezenta, din punct de vedere politico-militar, ceea ce a existat totdeauna din punct de vedere spiritual între românii de pe cele două laturi ale Carpaților: unitatea deplină.

Al doilea detașament — constituit din 100 ofițeri și 544 soldați — a sosit la Iași în luna iulie 1917, fiind primit cu aceeași însuflețire. Menționez că până la sfârșitul anului 1917 au sosit în țară 450 ofițeri și aspiranți elevi și 8.063 soldați²⁹. Unitățile de voluntari au primit denumiri simbolice, cum ar fi „Alba Iulia”, „Avram Iancu”, „Turda” etc.

Voluntarii români transilvăneni, bănățeni și bucovineni sosiți în țară au fost repartizați regimentelor 2, 3, 19 și 28 de infanterie și unicului regiment de vânători de munte din acea perioadă unde și-au reimpus instrucția și în cadrul cărora au luat parte la marile bătălii din vara anului 1917, de la Mărăști, Mărășești și Oituz, distingându-se prin eroism și spirit de sacrificiu. Numai în timpul marilor înfruntări de la Mărășești, mai ales în sectorul Zăbrăuți, Fiționești pierderile din rândurile voluntarilor au fost de 31 morți și 453 răniți; 129 voluntari au fost decorați pentru fapte de arme deosebite³⁰.

Exemplul prizonierilor români din Rusia a fost urmat și de cei internați în Franța și Italia, care în primăvara anului 1918 s-au constituit în corpuri de voluntari asemănătoare. În Franța s-au înființat încă de la începutul războiului subunități de voluntari români (proveniți din prizonieri de război, militari aflați în diferite misiuni în Franța, tineri aflați la studii în această țară etc.), sub comandament francez, la nivelul companiei. Meritorii pe această linie au fost activitatea desfășurată de generalul Dumitru Iliescu, reprezentant extraordinar al Marei Cartier General român pe lângă Marele Cartier General francez, ca și inițiativele Comitetului național al românilor din Transilvania și Bucovina, în frunte cu Traian Vuia. În Italia s-au remarcat, prin eforturile depuse în slujba cauzei naționale, profesorii George Mironescu și Simion Măndrescu, ultimul transilvănean de origine și președinte al Societății românilor din Transilvania, Banat și Bucovina, înființată la Roma. „Comitetul de acțiune” de la Roma, creat în iunie 1918, a reușit să organizeze primele trupe de voluntari (trei companii), trimițând pe frontul nord-italian peste 1.000 de ostași din cei 20.000 care își manifestaseră dorința de a lupta alături de aliați³¹.

²⁶ P. Nemoianu, *Corpul voluntarilor români în Rusia*, Lugoj, 1921, p. 27—28; 1918 *la români*, vol. II, p. 908—909.

²⁷ Ion Clopoțel, *Revoluția din 1918 și Unirea Ardealului cu România*, Cluj, 1926, p. 215.

²⁸ Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, vol. I, București, 1983, p. 413.

²⁹ Arh. M. Ap. N., fond M. St. M., dosar 386/1917—1918, f. 109.

³⁰ Locotenent-colonel Constantin Toderascu, *Evoluția voluntariatului în anii 1916—1918*, în vol. *Oastea cea mare. Tradiții înaintate ale luptei maselor populare din România pentru libertate și independență națională*, București, 1972, p. 228.

³¹ Simion Măndrescu, *În Franța și Italia pentru cauza noastră*, 27 septembrie 1918—7 ianuarie 1919, p. 14—28.

La 2/15 octombrie 1918 a fost semnat oficial actul de naștere al Legiunii române din Italia. În decretul care consfințește constituirea ei se spune: „În urma hotărârilor luate de guvernul regal pentru a satisface dorința exprimată de Comitetul de acțiune român din Italia și ale prizonierilor austro-ungari de naționalitate română, se va constitui o legiune română, destinată să opereze alături de trupele italiene pe frontul nostru. Comandant al legiunii a fost desemnat generalul de brigadă de cavalerie Luigi Ferigo.

Pentru operațiunile referitoare la constituire, să se înființeze cu începere de la 15 octombrie un depozit român cu sediul în Albano-Laziale (Roma). Comandant al acestui depozit a fost desemnat colonelul cavaler Camil Ferraioli. Legiunea se va constitui în batalioane de infanterie de linie, care vor fi grupate succesiv în unități mai mari, potrivit structurii organice a armatei italiene... Înrolarea voluntarilor români se va efectua de către una sau mai multe comisii însărcinate de comandantul legiunii, de acord cu comitetul de acțiune, care vor opera în câmpurile de concentrare a prizonierilor de război, potrivit dispozițiilor luate de comandantul legiunii.

Gradele vor fi cele ale armatei italiene. Uniformele vor fi cele ale infanteriei de linie a armatei regale italiene și insignele cu tricolor românesc. Pe gulerul hainei, în locul stелеlor, se va pune numărul regimentului. Pe beretă, în locul trofeelor italiene, se va pune o cocardă tricolor română, în interiorul căreia se va pune și numărul regimentului...”³²

Având în frunte pe generalul Luigi Ferigo, fost atașat militar la București și Iași, legiunea a fost compusă din trei regimente denumite simbolic „Horea”, „Cloșca” și „Crișan”. Subunități din primul regiment au luat parte la marea ofensivă italiană, declanșată la 13/26 octombrie 1918 în sectorul Vittorio Veneto, în urma căreia, înfrântă pe toate fronturile, monarhia habsburgică a cerut armistițiu. Această situație nu a dat posibilitate ca legiunea să participe cu toate forțele ei la război.

Evenimentele petrecute în România au pus însă în fața legiunii o situație nouă. Ea urma să ia acum parte la luptele duse de armata română împotriva Puterilor Centrale, lupte care au fost reluate în ziua de 29 octombrie /10 noiembrie 1918. În acest scop, legiunea trebuie să vină în țară. Acestui țel i-a servit sosirea unei delegații la Roma la numai 11 zile de la reluarea ostilităților. Compusă din preotul Vasile Lucaci, Nicolae Titulescu, M. Ursu, Constantin Mille etc., delegația a participat la o adunare a ofițerilor Legiunii române în cadrul căreia acțiunea au depus jurământul față de România.

Rând pe rând unitățile legiunii au venit în țară. Regimentul 1 „Horea”, care primise drapelul de luptă la 5 decembrie 1918, festivitate la care participase și Nicolae Titulescu, a fost adus în garnizoana Deva. Apoi au venit în țară și alte unități. Ele erau hotărâte să-și aducă contribuția la lupta de eliberare a poporului român.

În acele împrejurări istorice, peste 50.000 de militari români transilvăneni și bucovineni din armata austro-ungară ce se strănseseră la Viena din diferite unități au sprijinit prăbușirea cât mai grabnică a monarhiei dualiste. Ulterior au depus jurământ sub faldurile drapelului tricolor și au participat la luptele pentru alungarea unităților imperiului din Transilvania, iar împreună cu Garda Națională din Transilvania au sprijinit istorica adunare de la Alba Iulia de la 1 decembrie 1918.

Cine cercetează și urmărește evenimentele, documentele și literatura epocii va constata că militarii români, chiar unități constituite din armata austro-ungară, s-au alăturat și au sprijinit lupta revoluționară a popoarelor subjugate de monstrul cu două capete. Unități române din armata austro-ungară au sprijinit, de exemplu, popoarele ceh și slovac în lupta lor de eliberare.

După cum se știe, la 28 octombrie 1918, ca urmare a luptei îndelungate și eroice a popoarelor ceh și slovac, pe harta politică a Europei a apărut un nou stat suveran și independent — Republica Cehoslovacă. Împrejurările istorice în care a fost proclamată, dar mai ales datorită prezenței trupelor Puterilor Centrale în Praga și în alte localități, existența tânărului stat era amenințată chiar de la început. Situația era și mai gravă, deoarece trupele cehă fuseseră dislocate, după vechiul obicei al imperiului, pe teritoriul altor țări.

În sprijinul noului stat care intra acum în familia țărilor europene au venit la timp unitățile române din armata austro-ungară. În acel moment în Praga erau trupe ale Regimentelor 2 Brașov, 51 Cluj și 37 Oradea. Refuzând să execute ordinele autorităților austro-ungare de a înăbuși demonstrațiile ce au avut loc la 28 octombrie 1918 prilejuite de proclamarea Republicii Cehoslovace, militarii români din Praga s-au alăturat luptei lor, situație care a determinat trupele și autoritățile imperiului să plece din oraș. Un detașament român cu un efectiv de aproximativ 1000 de oameni, sub comanda căpitanului Simion Alexandru, a primit misiunea de a apăra orașul. În clipa decisivă dr. Simon a luat comanda trupelor românești din

³² Simion Mândrescu, *op. cit.*, p. 69.

Praga organizându-le în „Legiunea română din Praga” și a încheiat un angajament cu Narodni Vybor în sensul căruia românii se obligau a menține ordinea în Praga și într-un diametru de 10 km împrejur. Cehii nu aveau decât organizațiile socialiste, căci trupele cehi fuseseră dislocate în Austria și Ungaria. În curând se putu forma o armată cehă sub comanda președintelui școlilor dr. Scheuner.

Îndeosebi la Praga unde erau două regimente românești, românii au avut un rol hotărâtor în desfășurarea evenimentelor. S-au atașat poporului ceh, căruia i-au luat apărarea față de administrația austriacă. Comandantul superior al armatelor din Praga a fost arestat de militarii români, care au refuzat să folosească arma contra populației orășenești care a declarat independența cehă. *Poporul cehoslovac*, prin reprezentantul său la Viena nu a întârziat a da expresiune „recunoștinței pentru serviciile nepieritoare ale trupelor române pentru cauza cehoslovacă”, a arătat Ion Clopoțel în lucrarea citată mai sus.

În lucrarea sa în trei volume *Istoria războiului pentru întregirea României*, C. Kirițescu spune categoric că regimentele române au fost principalul sprijin armat al revoluției cehi.

Ceva mai târziu, s-a organizat legiunea română de voluntari care, în noiembrie 1918, a depus jurământul față de drapelul românesc. Către sfârșitul lunii legiunea a plecat spre România.

Ajutorul dat în acele momente de grea cumpănă nu a fost dat uitării de către poporul cehoslovac. Cu prilejul împlinirii a 10 ani de la proclamarea Republicii Cehoslovace, în anul 1928 au fost publicate „Amintiri despre români în Praga în timpul războiului mondial” din care redăm: „... Când a izbucnit revoluția, românii se găseau înarmați la Praga, la leagănul noului nostru stat pe care l-au ajutat, apărându-l și întărindu-l atunci când avea cea mai mare nevoie, fiind amenințat în chiar începuturile sale”³³, declara dr. Cenek. Poporul cehoslovac își va „aminti și de mâna frățească a soldaților români ai garnizoanei Praga. În noaptea critică de 27 spre 28 octombrie 1918, amenința pericolul ca revoluția cehoslovacă să nu se desfășoare fără lupte grele. Însă soldații români au refuzat să se supună ordinelor comandamentului austro-ungar și s-au pus la dispoziția Consiliului Național Revoluționar Cehoslovac. Ce puternică manifestare a frăției româno-cehoslovace!”³⁴, spunea în 1933 abatele Zavarol. „România se va bucura de simpatie și recunoștință veșnică a națiunii cehoslovace, fiindcă soldații ei au dat puțința comandamentului cehoslovac să se instaleze în Praga și au înlesnit în același timp proclamarea Republicii Cehoslovace fără vărsarea unei singure picături de sânge”³⁵, a arătat, în 1933, generalul Billy.

Românii din armata austro-ungară, ca și masa poporului din teritoriile silnic răpite de habsburgi, și-au adus contribuția la victoria Marii Uniri. Amintirea faptelor lor de eroism, jertfele pe câmpul de luptă, curajul cu care au servit scumpa idee a întregirii ființei naționale vor rămâne pentru totdeauna înscrise în cartea înfăptuirilor nepieritoare ale neamului românesc.

³³ „Universul”, nr. 250 din 27 octombrie 1920.

³⁴ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 84 din 29 octombrie 1928.

³⁵ „Universul”, nr. 297 din 30 octombrie 1933.

OAMENI REPREZENTATIVI ÎN ISTORIA ROMÂNILOR

DIMITRIE ȚICHINDEAL

ȘI EMANCIPAREA NAȚIONAL-CULTURALĂ A ROMÂNILOR BĂNĂȚENI

VIRGIL GRĂDINARU

Începutul secolului al XIX-lea a reprezentat pentru românii bănățeni o perioadă în care lupta pentru recunoașterea drepturilor naționale și sociale și dobândirea celor culturale a luat un nou avânt. În anii care au urmat după răscoala condusă de Horia, Cloșca și Crișan s-a revenit la căile pașnice de luptă, la înaintarea de memorii și petiții¹, făcându-se apel la „bunăvoința” împăratului. Lupta național-culturală din Banat, dusă adeseori sub veșmânt religios, s-a integrat în marea mișcare de emancipare a românilor din Imperiul habsburgic având ca obiective principale realizarea unor deziderate de ordin cultural: limbă, școală, dar și dobândirea drepturilor politico-naționale în concordanță cu situația majoritară a românilor din aceste ținuturi².

În acest context istoric și politic se afirmă în Banat, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea o pleiadă de cărturari, luptători pentru cauza neamului românesc: Paul Iorgovici, Mihail Martinovici Roșu, Constantin Diaconovici Loga, Moise Nicoară, Dimitrie Țichindeal. Prin activitatea desfășurată ei au contribuit la emanciparea cultural-națională a românilor din această provincie românească. Dintre aceștia s-au remarcat în mod deosebit Dimitrie Țichindeal și Moise Nicoară.

Dorim să prezentăm aici câteva aspecte mai importante referitoare la rolul jucat de Dimitrie Țichindeal în acțiunea întreprinsă de fruntașii bănățeni pentru numirea unui director român peste școlile din Banat și pentru numirea unui episcop român la Arad.

Născut în 1775³, la Becicherecul Mic lângă Timișoara, Dimitrie Țichindeal „reprezintă spiritul redeșteptării naționale și aderarea românilor bănățeni la ideologia luminilor”⁴. Învățător în satul natal apoi la Belinț și Beregsău⁵, se dedică mai apoi și carierei preoțești, considerând că astfel va putea sluji mai bine interesele românilor. În 1812 va fi numit director al Preparatoriei din Arad⁶, nou înființată. Destituit din funcție în 1814⁷, se va retrage în satul natal, de unde va continua acțiunea pentru numirea unui român în fruntea episcopiei de Arad⁸. Va muri în 1818, la o vârstă când mai putea face multe pentru „binele neamului său”⁹.

¹ Costin Feneșan, *Știri noi privind lupta națională a românilor din Banat și câmpia Aradului la începutul secolului al XIX-lea*, în „Mitropolia Banatului”, Timișoara, an XXIX, nr. 1—3, 1979, p. 134.

² *Ibidem*.

³ Vezi pentru aceasta Iosif Vulcan, *Dimitrie Cichindeal. Date noue despre viața și activitatea lui*, București, 1893; Traian Topliceanu, *Dimitrie Țichindeal*, Timișoara, f. a; Virgil Vintilescu, *Dimitrie Țichindeal*, Timișoara, 1965.

⁴ Dimitrie Țichindeal, *Fabule și moralnice învățători*, ediție V. Vintilescu, Timișoara, Edit. Facla, 1975, *Prefață*, p. 5.

⁵ Sate în județul Timiș.

⁶ Vezi V. Popeangă, E. Găvănescu, V. Tircornicu, *Preparatoria din Arad*, Edit. Didactică și Pedagogică, București, 1964, p. 8—26.

⁷ *Ibidem*, p. 26.

⁸ Pentru corespondența cu Moise Nicoară vezi Cornelia Bodea, *Moise Nicoară*, teză de doctorat, Arad, 1943.

⁹ Vezi Mihail, P. Dan, *Cînd a murit D. Țichindeal?*, în „Studia Universitas Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, nr. 6/1958, tom III, seria IV, fasc. 1, p. 183—185.

După 1784 frunzașii mișcării naționale au revenit la căile pașnice de luptă înaintând memorii și petiții în care, folosindu-se argumente istorice, se cereau drepturi naționale pentru români potrivit cu numărul și vechimea lor. Un moment important l-a reprezentat înaintarea, în 1791 a *Supplex Libellus Valachorum*. Se arăta originea noastră română și continuitatea românilor pe teritoriul Transilvaniei unde formează 2/3 din populație și se cerea, ca atare, egalitatea lor în drepturi cu celelalte „națiuni” din imperiu¹⁰.

După respingerea *Supplex*-ului, acțiunea politică românească este nevoită să se retragă în cultură¹¹. Apar, la începutul secolului al XIX-lea, noi centre culturale: Oradea, Arad, Timișoara și se afirmă o serie de intelectuali români care sunt deopotrivă „promotori ai culturii naționale, preocupați de cultivarea limbii și istoriei naționale, dar și propagatori ai ideilor politice românești, ai programului politic stabilit de *Supplex*”¹². Mișcarea *Supplex*-ului din Transilvania s-a extins și în celelalte regiuni românești din imperiu și a însemnat pentru românii din Banat „...o trâmbiță de alarmă pornită din cugetul... întregii națiuni valahe din Ardeal”¹³. Ca urmare a acestui fapt crește conștiința națională, conștiința unității de neam și de limbă¹⁴.

Spre deosebire de acțiunea ardeleană, mișcarea românilor bănățeni a avut „...un caracter local mai pronunțat”¹⁵ datorat „unor deosebiri și particularități generate de realitățile”¹⁶ din acest colț de țară, „dar prin programul general formulat se înscrie în cadrul larg al luptei de eliberare națională a românilor...”¹⁷.

Dimitrie Țichindeal debutează în arena politică în 1807. În acest an împăratul Francisc I a vizitat provinciile supuse, ajungând și la Timișoara. Cu acest prilej, Dimitrie Țichindeal, Ștefan Athanasievici din Lugoj, Gheorghe Petrovici din Belinț și Petru Popovici din Bocșa au prezentat acestuia un *Recurs maiestatic*¹⁸. Folosind argumente istorice, petiționarii subliniau de la început originea latină și vechimea neîntreruptă a elementului românesc, arătându-se că suntem „...urmași fără putință de tăgadă ai colonilor romani aduși în Dacia de împăratul Traian...”¹⁹. Se releva aportul adus de români la apărarea granițelor imperiului habsburgic: „...am apărat și apărăm această țară de orice năvălire vrăjmașă”²⁰. Românii reprezintă majoritatea populației: „...națiunea noastră reprezintă două treimi curate ale Banatului...”²¹. În pofida acestui fapt drepturile românilor sunt nesocotite. Ierarhia clericală sârbească bazându-se pe privilegiile ilirice din 1690—1691²², care acordau sârbilor largi drepturi și autonomii „și-a arogat supremația religioasă”²³, barând românilor accesul spre funcțiile de conducere din școală și biserică. Urmarea acestui fapt: „tinerimea” din satele românești ori învață în limba sârbă, ori este „lăsată de izbeliște”²⁴. Pentru buna educare a tinerii generații și „pentru ca acest abuz să fie înlăturat”²⁵ se cerea numirea peste școlile din Banat a unui director român care va putea să stimuleze „luminarea tinerimii”: „...ne rugăm de Maiestatea Voastră să poruncească autorităților de cuviință să propuie pentru școalele noastre naționale, un director asigărarea național, al cărui caracter și a cărui pricepere să fie atestate în mod prealabil”²⁶. Astfel, prin buna educație a tinerii generații se va putea arăta „că scânteia virtuții strămoșești, nu s-a stins întru națiunea noastră dovedind că suntem adevărați urmași ai romanilor”²⁷. Petiția era semnată de către cei patru, „la chemarea întregului neam

¹⁰ Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 45; Veri și David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Edit. Științifică, București, 1967.

¹¹ David Prodan, *op. cit.*, p. 415.

¹² *Ibidem*, p. 416.

¹³ Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 45.

¹⁴ David Prodan, *op. cit.*, p. 417.

¹⁵ Nicolae Bocșan, *Aspecte ale luptei culturale și politice a românilor bănățeni în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Banatica”, Reșița, II, 1973, p. 348.

¹⁶ Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 134.

¹⁷ Nicolae Bocșan, *op. cit.*, p. 348.

¹⁸ Aurel Cosma, *Dimitrie Țichindeal*, în „Nădejdea”, an I, 10.09.1921, p. 1.

¹⁹ I. D. Suciu, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I, Timișoara, 1980, p. 523, doc. 239.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² Gheorghe Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940, p. 53.

²³ I. D. Suciu, Radu Constantinescu, *op. cit.*, vol. I., p. 524.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, p. 525.

romănesc din Banatul Timișoarei”²⁸. Deși pentru moment au rămas fără urmă, eforturile românilor bănățeni au fost încununat de succes în 1812 prin înființarea Preparandiei din Arad.

Această acțiune ni-l prezintă pe Dimitrie Țichindeal „angajat pentru prima oară într-o acțiune publică menită să contribuie la promovarea intereselor naționale, prin străduința pentru ridicarea nivelului învățământului românesc și transformarea lui într-un element de bază al luptei pentru trezirea conștiinței naționale a poporului român”²⁹. *Recursul maiestatic* a reprezentat o continuare a mișcării pentru director școlar român, mișcare tipic iluministă, purtată pe căi legale”³⁰, începută de Paul Iorgovici.

Grija pentru educarea tineretului în spiritul ideilor iluministe și dezvoltarea școlii românești au constituit o preocupare constantă a activității desfășurate de cărturarul bănățean pe plan cultural și o vom întâlni și în lucrările sale. Într-una din acestea³¹, va înfățișa starea jalnică în care se aflau școlile din satele bănățene: „De voiești să știi în sat unde e școala? Nu întreba pe nime, ci du-te, apoi vei afla o casă nu departe de biserică, desgrădită, descoperită, cu ferestrele sparte și cu hârtie lipită; să știi că aceea e școala”³². Cu prilejul deschiderii cursurilor la Preparandia din Arad, Țichindeal se va adresa „românilor, mlădițe nobile ale vechilor romani din Banat, din Țara Ungurească și oriunde s-ar afla”³³ solicitându-i să contribuie și în continuare la susținerea școlii. Va îndemna pe români la unire pentru că numai astfel vor putea face față asupririi naționale: „... Să lase <românii — n. n.> pisma”³⁴ și să caute interesul publicului nostru românesc! Au nu suntem noi românii acești neuniți mai vrednici de jale, decât a ne pizmui cineva. Care cunoaște cum se cade starea noastră, îmi va da drept! Că soarta noastră e ticăloasă, așa cât nu cutezăm să spunem tot năcazul nostru în lume. Las să mărturisească lacrimile și suspinele starea noastră — și aceia încă nu ar fi atâta lipsă, căci înțelegții bine văd și știu ce voi să zic eu aici. Ba încă îi rugăm, pentru dragostea luminării, care o au de la strămoșii noștri, încât pot să nu ne pizmuiesc, ci să ne ajute, că prin aceea pre sine și pre pruncii lor vor ajuta...”³⁵. Țichindeal a urmărit continuu să realizeze o legătură între problemele educației și instrucției și problemele majore ale națiunii sale: eliberarea tuturor românilor de sub dominația străină și unirea lor într-un singur stat național. Influențat de ideile înaintate ale epocii, el vedea realizarea acestui deziderat prin luminarea poporului: „Mintea! Mărită nație daco-românească în Banat, în Țara Românească, în Moldova, în Ardeal, în Țara Ungurească, mintea! Când te vei lumina cu învățătura cu luminatele fapte bune te vei uni, mai aleasă nație nu va fi pre pământ înaintea ta...”³⁶.

O altă coordonată a activității cărturarului bănățean a constituit-o lupta dusă împotriva ierarhiei clericale de la Carloviț, Țichindeal fiind organizatorul și conducătorul acțiunii de înlocuire a episcopului Pavel Avacumovici (1786—1815) din Arad cu un episcop român care să sprijine material și moral dezvoltarea culturii române din Banat. Pentru ca acțiunea să fie încununată de succes, au fost stabilite legături cu episcopul Samuil Vulcan de la Oradea³⁷, cel care avusese un cuvânt hotărâtor în alegerea lui Vasile Moga ca episcop la Sibiu³⁸. În cursul anului 1813 legăturile între fruntașii bănățeni și Samuil Vulcan se întăresc, cerându-se episcopului orădean sprijin, care nu va întârzia să apară³⁹. Se trece astfel la elaborarea unei „instanțe” ce urma să fie trimisă împăratului. Vulcan îl înștiința la 9 septembrie 1813 pe Țichindeal că: „... scrisoarea cea de deunăzi e gata...”⁴⁰, urmând ca să fie transcrisă: „De vei căpă-

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Virgil Vintilescu, *op. cit.*, p. 27.

³⁰ Nicolae Bocșan, *Începuturile mișcării naționale în Banat. Activitatea lui Paul Iorgovici*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie”, Cluj-Napoca, an XXI, 1978, p. 173—178.

³¹ Dimitrie Țichindeal, *Arătare despre starea acestor noao introduse scolasticești instituturi ale nației românești, sârbești și grecești*, Buda, 1813.

³² *Ibidem*, p. 19.

³³ *Ibidem*, p. 191.

³⁴ Cearta (n. n.).

³⁵ Dimitrie Țichindeal, *Arătare...*, p. 191.

³⁶ Dimitrie Țichindeal, *Fabule...*, ed. citată, p. 130. Pentru aportul lui D. Țichindeal la dezvoltarea învățământului vezi și Ion Apostol Popescu, *Contribuția lui D. Țichindeal la dezvoltarea învățământului și gândirii pedagogice din Transilvania și Banat*, în „Revista de Pedagogie”, an XI, 1962, nr. 12, p. 55—63.

³⁷ Încă de la sfârșitul anului 1812 Dimitrie Țichindeal stabilise legături cu episcopul orădean. Vezi și Iosif Vulcan, *op. cit.*, corespondența lui Țichindeal cu Samuil Vulcan, p. 75—103.

³⁸ Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 58.

³⁹ *Ibidem*, p. 59.

⁴⁰ Iosif Vulcan, *op. cit.*, p. 77, scrisoarea IV.

ta vrut scriitor bun între preoți, care să scrie mai frumos decât este aceasta scrisă, dă să o scrie ⁴¹...” La 3 ianuarie 1814 Tichindeal îi aducea la cunoștință episcopului orădean că „instanta” a fost întocmită: „Instanta e gata și acum e în mână mea, curând va veni la mână preasfinției tale... să-mi scrii cum vom face ca să fie mai bine” ⁴². Încă din 1813 mitropolitul Ștefan Stratimirovici de la Carloviț care aflase de întocmirea acesteia, informa Consistoriul din Arad în legătură cu activitatea desfășurată de Dimitrie Tichindeal cerând anchetarea și pedepsirea lui. Într-un extras din protocolul Consistoriului din 7/19 iunie 1813 se arată: „S-a citit scrisoarea domnului mitropolit de Carloviț... prin care se arată... precum că, catihetul școlilor preparandiei românești din Arad, preacinstitul Dimitrie Tichindeal ar vrea să facă o petiție în numele neamului românesc, la Maiestatea Sa... prin care s-o roage ca pe viitor să pună în fruntea acelui neam români... care petiție zisul catihet și Constantin Diaconovici <Loga — n. n.> au cutezat s-o poarte prin eparhiile Aradului, Timișoarei și Vârșetului îndemnând preoții s-o iscălească” ⁴³.

Episcopul Avacumovici i-a chemat pe profesorii preparandiei în fața consistoriului, dar aceștia au refuzat, motivând într-o scrisoare din 7 iunie 1813 că dacă acuzațiile „... se ating de cele politicești să fie trimise pe calea cea dreaptă, că noi în așa lucruri a ne slobozi nu putem, știind... unde și înaintea cui avem a răspunde. Drept aceea rămânem în sfera noastră” ⁴⁴.

La 14 iulie 1814, prin intermediul lui Samuil Vulcan, a fost înaintată împăratului instanța românilor bănățeni intitulată: *Supplex libellus Valachorum diocesis Aradiensis Francisco I-o Imperatori collato mense Iulii 1814*. La început se sublinia importanța înființării preparandiei arădane: „care pentru deșteptarea și luminarea neamului românesc s-au ridicat...” ⁴⁵. Neamul românesc a primit acest act de cultură cu bucurie, dar, arătau petiționarii, pentru că „nădejdea aceasta, care acum numai ce a înflorit, să poată aduce fructele sale și cât de curând să-i ajungem secerișul... de lipsă este o căpetenie păstorească de neamul său, care să poarte grija și să privegheze la luminarea neamului...” ⁴⁶. Se releva faptul că românii se deosebeau din punct de vedere lingvistic, etnografic de celelalte popoare din imperiu: „... neamul românesc... cu limba, cu nașterea <e vorba de originea latină — n. n.> cu obiceiurile și cu portul foarte se deschiinește <deosebeste — n. n.> de celelalte neamuri supuse ale țării...” ⁴⁷. Se trece apoi la argumente istorice reliefându-se faptul că „taouletele legilor și istoriile sunt pline de mărturie” ce atestă vechimea „neamului românesc” și ca atare, apare firesc faptul ca și românii să se bucure de aceleași drepturi și libertăți de care beneficiau celelalte popoare din imperiu. De această situație nu este vinovat poporul sârbesc: „Depărtată să fie toată urâciu-ne și toată pizma neamului românesc către neamul sârbesc...” ⁴⁸ ci privilegiile acordate conducătorilor acestuia de împăratul Leopold I ⁴⁹. *Supplexul* scotea în evidență vechimea românilor care „cu locuința în părțile Ungariei cele dincolo de Tisa și în tot Ardealul, care de demult se chiamă Dacia, mai înainte de a lua ungurii stăpânirea în părțile acestea, cu mulți ani sunt mai vechi” ⁵⁰. Românii au conștiința latinității lor, numindu-se și acum <e vorba despre începutul secolului al XIX-lea — n. n.> romani: „nici nu este îndoială, că românii, cari și astăzi în limba lor se numesc romani își trag începutul lor de la coloanele <coloniile — n. n.> romanilor aduse în Dacia...” ⁵¹. După retragerea stăpânirii romane, majoritatea populației a rămas pe loc continuând să viețuiască pe vechile vetre de așezare, în pofida vitregiilor istoriei și fiind numiți de celelalte popoare cu numele de vlăchi: „... în zilele alergării neamurilor cei universale <epoca migrațiilor — n. n.>, cu venirea atâtor neamuri varvare, precum numele și stăpânirea și-a pierdut. așa și limba și portul... însă mai puțin nația românească întru ființa sa nu a încetat” ⁵² (subl. n.) Se arată că românii au fost creștinați înaintea ungurilor: „Cum că legea cea creștinească mai înainte de a ajunge alergarea cea universală a neamu-

⁴¹ *Ibidem*, scrisoarea V.

⁴² *Ibidem*, p. 81—82, scrisoarea VIII.

⁴³ I. D. Suciu, Radu Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, p. 539, doc. nr. 258 din 7/19 iunie 1813.

⁴⁴ Traian Topliceanu, *op. cit.*, p. 17—18.

⁴⁵ I. D. Suciu, Radu Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, p. 542, doc. nr. 263 din 14 iulie 1814.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 543.

⁴⁹ *Ibidem*, vezi și Gheorghe Ciuhăndu, *op. cit.*, p. 53.

⁵⁰ I. D. Suciu, Radu Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, p. 543.

⁵¹ *Ibidem*. Se observă influența Școii ardelenene care susținea originea pur latină a poporului român.

⁵² *Ibidem*.

rilor către sfârșitul veacului al IV-lea în părțile de miazănoapte ale împărăției romanilor ... a înfipt rădăcina în Dacia, nici o îndoială nu este..."⁵³. Impunându-se prin cultura lor materială și spirituală, românii au asimilat populațiile migratoare: "...deși până a ținut împărăția varvaricească nimica după legea grecească de față nu se slujia, nici putea să fie, dară tot nimenia nu le putea tăgădui cum că prin slujbe private creștinești, ce le făceau romanii și alte popoare supuse, pe ascuns, nu ar fi domolit obiceiurile varvarilor și n-ar fi dat cauze și ocașie de au trecut și ei în legea creștinească, care se poate mărturisii din istorie și monumenturi"⁵⁴. Datorită transformării în pașalâc (1552), Banatul a stat mai bine de un secol și jumătate sub ocupație turcească, iar unele părți < cele estice — n. n. > au fost alipite principatului Transilvaniei, și ca urmare românii bănățeni au fost lipsiți de a avea episcopi de aceeași limbă și religie cu ei: "...acestor împrejurări are de a scrie neamul și clerul românesc, de ce nu au avut episcopi de limba și neamul său"⁵⁵. Aceasta este cauza pentru care românii au ajuns într-o stare foarte rea. Pentru ca împăratul să fie pe deplin edificat asupra situației grele a acestora, i se oferă și date concrete: eparhia Aradului cuprinde 14 protopresbiteriate, majoritatea românești, în doar 3 locuri existând și alte naționalități. Eparhia Timișoarei avea 10 protopresbiteriate din care doar 3 cuprind și alte naționalități. În eparhia Vârșetului din cele 6 protopresbiteriate doar 1 cuprinde și alte naționalități⁵⁶. Rezultă din aceste cifre preponderența elementului românesc în Banat. De asemenea, relevau petiționarii: „prin conscripția locuitorilor făcută la anul 1769 de Clari < guvernatorul Banatului — n. n. >... se spune că din 450.000, 300.000 s-au aflat români”⁵⁷. Luându-se în considerare aceste realități istorice: "...clerul și neamul românesc se roagă ca ... să li se dea episcop de neam român”⁵⁸, „cu sângele și cu inima român... ”⁵⁹. Deși *Supplex*-ul era semnat în numele „a tot clerul și neamul românesc”⁶⁰, autorul principal a fost Dimitrie Țichindeal, fapt ce reiese din corespondența cu Samuil Vulcan⁶¹, deși nu au fost străini de această instanță nici Constantin Diaconovici Loga și nici Moise Nicoră⁶².

Mitropolitul Stratimirovici a interverit la Viena și, astfel, răspunsul autorităților a întârziat peste un an de zile, timp în care autorul „Fabulelor” a fost destituit de la Preparandie, retrăgându-se la Becicherecu Mic. Nu a încetat însă lupta și în vara anului 1815 îl vom găsi în capitala imperiului, unde va pleda pentru cauza românilor. Tot acum va stabili legături și cu Moise Nicoră, cel care va prelua apoi conducerea luptei pentru redobândirea națională a românilor bănățeni⁶³.

La 4 iulie 1815, Țichindeal îi scria lui Samuil Vulcan, relatându-i întrevederea sa cu arhiducele Rainer⁶⁴. Aflăm că, cu acest prilej, îi înaintase un exemplar al *Supplex-ului*: "...încă fiindu-mi în mână Instanția am pus-o înainte..."⁶⁵. Tot acum va cere pentru românii din Banat înființarea unui ziar, acest lucru fiind îndreptățit datorită numărului mai mare al românilor față de celelalte naționalități⁶⁶. Demn de menționat este răspunsul arhiducelui: "...aceea se știe că românii is mai mulți decât sârbii și grecii..."⁶⁷. Două aspecte merită a fi relevate aici: 1. dârzenia cu care românii și-au revenit dicat, prin trimisul lor, drepturile; 2. faptul că preponderența românilor în Transilvania și Banat era recunoscută de curtea de la Viena.

Dintr-un raport asupra activității clericilor bănățeni Gheorghe Velia, Matei Cherciu și Dimitrie Țichindeal, întocmit la 23 ianuarie 1816⁶⁸ de directorul circumscripției școlare Timiș Luca Kengelaș, aflăm că cei trei au pregătit o petiție pe care urmau să o înainteze împăratului. Nu știm ce se revendica în petiție, dar se pare că era vizată din nou problema școlilor

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 544.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 545.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 542.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 546.

⁶¹ Vezi mai sus.

⁶² Traian Topliceanu, *op. cit.*, p. 17.

⁶³ Vezi și Cornelia Bodea, *op. cit.*

⁶⁴ Iosif Vulcan, *op. cit.*, p. 95—96, scrisoarea XXII.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 95.

⁶⁶ *Ibidem*. Vezi pentru această problemă Nicolae Bocșan, *Contribuții la Bibliografia literaturii române din Banat în epoca luminilor*, în „Banatica”, IV, Reșița, 1977, p. 484—494.

⁶⁷ Iosif Vulcan, *op. cit.*, p. 95.

⁶⁸ I. D. Suciu, Radu Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, p. 551—554, doc. nr. 269.

românești din Banat. Raportul menționa că: „...zisul Țichindeal trimițând pe Gheorghe Velia la moșia Ticvaniul Mare, ca să strângă 30 de învățători... și să vină și Țichindeal, ca să îndrepte această adunare, ci gătându-se el de drum și fiind oprit de la aceasta de episcopul Timisoarei, de frica îndemnurilor celor rele care s-ar fi făcut atunci, a fost silit să rămână acasă”⁶⁹. Numele acestor „rebeli” erau la fel de lăudate în popor „...ca cele ale lui Horea și Cloșca, lucru plin de tâlc...”⁷⁰. Vedem, așadar că acțiunile curajoase întreprinse de Țichindeal și de ceilalți fruntași bănățeni au produs neliniște în rândurile autorităților locale.

Recursul maiestatic din 1807, *Supplex*-ul din 1814 precum și celelalte dovezi prezentate aici scot în evidență importanța rolului jucat de Dimitrie Țichindeal, la începutul secolului al XIX-lea, în lupta românilor bănățeni pentru emanciparea național-religioasă și culturală. La timpul potrivit Petru Maior își exprima speranța că datorită acestui luptător și a celorlalți contemporani cu el, românii din acest colț de țară vor beneficia și ei de binefacerile culturii: „Ci oșeuit bine poate nădăjdui neamul românesc de la cateheta Dimitrie Țichindeal și de la cei trei profesori români, Constantin Diaconovici Loga, Iosif Iorgovici și N. Miuța (Mihuț — n. n.)... Carii, precum tinerimea ca cu tot deadinsul să se dea spre învățătură... cu sârguință o vor îndemna... Cu care mijlocire, nu după multă vreme, iaste a nădăjdui că bănățenii întră românii cei mai procopsiți (învățați — n. n.) se vor număra”...⁷¹.

Prin aceste acțiuni îl vedem pe Țichindeal impunându-se ca o figură de seamă a istoriei noastre naționale, promotor al luptei românilor din Imperiul habsburgic pentru dobândirea drepturilor politice și naționale în conformitate cu vechimea și continuitatea lor pe acest pământ. Cărturarul bănățean s-a dovedit un dărz luptător pentru libertatea și unitatea poporului său, cum însuși afirma într-o scrisoare: „...binele neamului meu mă interesează (înterezează — n.n.)”⁷². Activitatea desfășurată de el pe plan politic a fost o continuare a celei desfășurate pe plan cultural, între ele existând o strânsă interdependență, mai totdeauna una din ele constituind un suport pentru cealaltă. Marele nostru istoric Nicolae Iorga arată că Dimitrie Țichindeal: „...a reprezentat prin viața și lucrările sale, în chipul cel mai puternic, starea de spirit în care mizea conștiința națională a românilor din Banat... o figură reprezentativă, și în jurul acestei figuri se poate grupa viața intelectuală din Banatul de atunci”⁷³.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 553.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, Edit. Albatros, f. a., f. 1., ediția Florea Fugaru, vol. II, p. 78–79.

⁷² Iosif Vulcan, *op. cit.*, p. 90, scrisoarea XVI.

⁷³ Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. II, Edit. Didactică și Pedagogică, București, 1969, p. 341.

GEORGE BARIȚIU — PROMOTORUL INTERESELOR ROMÂNEȘTI PRIN ASTRA

DORIN GOȚIA

O societate culturală ca ASTRA, înfiripată într-un mediu politic străin și antiromânesc, nu-și putea permite un gest, o afirmație, o acțiune, care, prinse în procese verbale — publicate în mare parte, în circulare și în revista „Transilvania”, ar fi dus la urgența sa desființare. Câteodată, unele afirmații, directe sau sub formă de aluzii, răzbăteau din corespondența celui mai autorizat membru, a celei mai proeminente personalități, care era secretarul I literar, Barițiu. Era singurul care a îndrăznit... și tocmai de aceea e momentul să-i urmărim gândurile așternute, în genere, conducerii „Asociațiunii”.

Drama Astrei, în fapt drama poporului român, e zugrăvită printr-o analiză nepărtinitoare în scrisoarea din 3/15 sept. 1890, cu trei ani mai înainte de moarte. Preepinental G. Ave-salon din Brăila este asigurat de la început de „grija noastră neadormită de a consolida și asigura pentru tot viitorul existența acestui așezământ al nostru, pe care ni-l păzim ca lumina ochilor noștri, ca pe un dinariu neprețuit, carele singur ne mai rămâne ca așezământ curat național, scăpat întreg din nefericitele lupte politice prin care a trecut națiunea și patria noastră”. Și „avem oareșcare drept de a ne felicita că am ajuns până aici cu Asociațiunea noastră”¹. Astra s-a dezvoltat temeinic, constant, astfel că din 20 de despărțăminte înființate începând cu 1872, „16, organizate de ajuns cu directori și subcomitete, dezvoltă o activitate liniștită, dar salutară ca și o ploaie mărunță și lină venită la timp și căzând peste câmpii și semănături setoase”. Mai apoi, Barițiu amintește de „neprețuitul folos carele rezultă din calitatea societății noastre de ambulanță”, adică de adunări generale intinerante².

„Asociațiunea”, ca reazem al naționalității, a fost una din instituțiile românismului ardelean, care, alături de Banca „Albina”, în concepția Budapestei trebuia desființată³. În paralel cu lipsurile materiale crescânde ale românilor, se intensifică și „proporțiunea în care se lucra cu adevărată turbare la deznaționalizarea noastră, la maghiarizarea școalelor, la încercările repetate de a ne scoate limba și din biserici, în fine și la maghiarizare femeilor noastre prin măsuri nereușite”⁴. În comparație cu Astra, deținătoare a unui capital doar de 132.000 coroane, societatea maghiară din Cluj, avea peste 450.000 c<oroane>, „... Scopul principal al acestei societăți este de față: Exterminarea limbei române de pe teritoriul Transilvaniei prin toate mijloacele iertate și neiertate”, notează mai departe Barițiu. Dintre ele sunt amintite școala maghiară de la Blaj cu 16 încăperi și domeniul dintr-un „district locuit numai de români” dăruit de contele Kunn pentru a servi la înființarea unei școli de agronomie în limba maghiară⁵.

În 1874 G. Barițiu motivează refuzul său de a organiza adunarea generală a Astrei la Sighet de mai mulți factori: odată de teama autorităților maghiare locale și a Ministerului de Interne și ca ex. se dă cazul „Asociațiunii” arădene căreia „i s-a denegat categoric caracterul de ambulantă”, apoi pentru că anume forțe ar voi „să facă din intrarea noastră în Ungaria capital politic, să o explice, de ex., că în favoarea fuziunii politice”. Al treilea motiv este „teamă de excese în Ungaria, căci românii ca românii, dară e diferența mare în temperamente, în educațiune, în idei și în tot caracterul cum am zice colectiv al ardelenilor și al ungurenilor,

¹ Arhivele Statului Sibiu (în continuare A. S. S.), fond Astra doc. nr. 220/1890, f. 3—4. Documentul e publicat de noi în „ASTRA”. 125 de ani de la înființare, în „Revista Arhivelor”, LXIII, vol. XLVIII, 1986, nr. 4, p. 402—403.

² *Idem*, p. 402.

³ O. Ghibu, *Un livre secret du gouvernement hongrois: les Roumains de Hongrie et la nécessité de les magyariser*, în „Revue de Transilvanie”, Cluj, tom I, 1934, nr. 1, p. 61—72. Cio-lan, *Transilvania ultima prigoană maghiară*, Edizione Europa, Roma, 1980, p. 7—9, 154.

⁴ Dorin Goția, *op. cit.*, p. 402.

⁵ *Idem*, p. 403.

dară ungureni de regulă încă n-au ajuns ca să ne priceapă pe noi sau, și cari ne pricep, nu pot simți ca noi”⁶.

În 1876 autocenzura îl obligă pe Barițiu la aluzii fără a numi direct problema atinsă: „Conchiamarea câtorva indivizi, după cum stau acțiunile politice, ar putea deștepta prepusu și, în fine, poate că ne-ar aduce în pericol Asociațiunea”. Oricum, sigur e că Barițiu se referea la Blaj. Apoi, vorbind de evenimentele din Cluj, amintește doar de „ziarele maghiare, care luară la goană limba noastră” la „Universitate”⁷.

O donație de carte din 1877 de la M. Anagnosti din România, autorul broșurii *Popoarele Austriei*, ne oferă șansa depistării altor referiri politice. La rugămintea sa, ca din această donație să fie trimise cărți și la Șomcuța Mare și în Sălaj pentru „fundarea de biblioteci românești”, G. Barițiu aduce ca argument situația școlii și limbii românești: „ca să tac că în acele părți este și pericolul cel mai mare și mai amenințător până sus în Maramureș pentru limba noastră”⁸.

În luna iunie 1877, Barițiu face o vizită la Blaj pentru a înregistra pregătirile pentru organizarea adunării generale a Astei din 5–6 august. Mitropolitul Ioan Vancea îi oferă surpriza de a citi „intimatul ministrului de culte din 28 iunie 1876 și răspunsul trimis la Budapesta”. Secretarul *Transilvaniei* descrie cum nu se poate mai concis tensionata situație de la Blaj: „În adevăr acel act ministerial este de un cuprins așa de brutal, injust și ilegal, încât spre a-l putea judeca fără pic de pasiune, ar trebui să fie dat mai întâi la 100 de ziare europene ca să-l judece ele. În acela se interzice nu numai serbarea lui 3/15 mai, ci orice Maialis, bal, declamațiuni de orice natură, cu atât mai vârtos conveniri și grupări de studenți, sub răspunderea personală a Mitropolitului și sub amenințarea de a închide institutele la moment. Deci se comanda Mitropolitului ca să strângă în pînteni pe directorii și profesorii de la toate institutele de aci, sub amenințări noi. Adică: limbaj de cazarmă. După acestea-mi zice sârmanul și regretabilele < sic ! > arhiepiscop: «Ceară-mi națiunea chiar și viața, dar nu să-mi ceară omorarea acestor institute de cultură, că atunci sunt convins că ne vor lua și fondurile și vor face ca la slovaci, adevă vor preface veniturile în burse și vor trimite pe tinerii noștri pe la institute străine»”⁹. Dar Constantin Papfalvi era îngrijorat de posibilitatea unor manifestații ale tinerimii studioase blăjene, anume „că tinerimea ne va păcăli pe toți și se va face demonstrațiuni așa de periculoase, încât acest an scolastic va fi cel din urmă...” și, de aceea, se pronunța împotriva adunării generale a Astei, care ar favoriza astfel de situații. Barițiu spulberă prin argumentele sale teama mai marilor de la Blaj, astfel că adunarea generală e acceptată, sigur, în condițiile stabilite de lege, anume că Blajul „va notifica, după uzul observat și până acum, conchiamarea acelei adunări autorității politice, cu acel adaos însă, ca astă dată notificarea va merge nu numai la primăria opidului Blaj, ci și la domnul Zeich, comite suprem al comitatului Albei, bineînțeles notificare, nicidecum cerere”. Apoi prefectul „va face ce va ști, va notifica sau nu la minister, va călca sau nu pe statutele noastre, destul că pozițiunea mitropolitului, a directorilor, profesorilor etc. este ușurată foarte mult”¹⁰.

În 4 aprilie 1874, într-o scrisoare adresată conducerii Astei, G. Barițiu se arată extrem de interesat să afle numele autorului unei gramatici cu titlul *Kurzgefaste Gramatik der romanischen Sprache für Militärs*, Hermannstadt, 1871, editată de un ofițer al Regimentului nr. 2 din localitate. Viziunea politică clară, forța de percepție a realităților — cu toate consecințele lor ulterioare, nevoia de implicare în prezent prin gesturi de voință, l-au determinat pe Barițiu să intuiască însemnătatea traducerii din germană a unei cărți de instrucție, pentru români, care nu aveau nici autonomie și nici armată proprie cum aveau croații. «Precum vedeți, scrie Barițiu, eu m-am apucat în „Transilvania” să trag atențiunea națiunii asupra terminologiei militare. Sper că îmi vor pricepe unii scopul; mă tem că alții sau nu vor putea sau nu vor vrea să mă priceapă. Tot atâta, eu am început. Am și fost atăcat în „Federațiunea”»¹¹.

⁶ A. S. S., fd. Astra, doc. nr. 285/1874 — scrisoare din 17 oct. 1874. În 6 octombrie 1873 Barițiu face o remarcă în legătură cu renunțarea la adunarea generală din acel an: „Așa dară adunarea generală nu se ține. Bine ați judecat împrejurările cele triste ale poporului, căci zic nu știu câți ar fi avut plăcerea să meargă la aceea adunare”. Cf. doc. nr. 239/1873, — scrisoare din 6 oct. 1873.

⁷ Idem, doc. nr. 406/1876 — scrisoare din 26 oct. 1876.

⁸ Idem, doc. nr. 144/1877 — scrisoare din 2/14 iunie 1877.

⁹ Idem, doc. nr. 152/1877 — scrisoare din 15/27 iunie 1877.

¹⁰ Idem.

¹¹ Idem, doc. nr. 71/1874. Dorin Goția, *George Barițiu și lupta sa pentru identitate națională*, în ziarul „21 Radical”, Sibiu, IV, (CCL), nr. 617, de sâmbătă 15 mai 1993. În 14 mai 1993 — la Arhivele Statului Sibiu a avut loc deschiderea expoziției „George Barițiu — Dinamic și Creativitate la ASTRA”.

Din unele informații, regulamentul militar a fost tradus — necorespunzător, de doi ofițeri români, care apoi „a trebuit să se traducă din nou prin un bărbat de litere de aici”¹². La sfârșitul lunii aprilie, istoriei și științelor militare li se alocă un spațiu masiv. Se aduc argumente pentru ideea că trebuie „cât se poate mai mulți români în serviciul militar, în armată”, unde din 16.000 ofițeri doar 2% sunt români, în loc de 10%. „Tot asemenea mi se spune că este lipsă mare de suboficieri români în regimentele românești sau cu români majoritate ori de 1/2”. De altfel, constată Barițiu, autoritățile militare „de la anul 1867 au comandat traducerea în românește a legilor, regulamentelor, instrucțiunilor și altor cărți militare”, dar calitatea traducerilor a fost necorespunzătoare. „Eu cred, continuă Barițiu, că Autoritățile împărătești militare nu ar avea nimic în contra, dacă, de ex., Asociațiunea noastră ar vota un premiu pentru cea mai bună traducțiune, cum ar fi *Regulamentul de exercițiu (Abrichtungsregulament)*, pentru cea mai bună gramatică germano-română, destinată mai vărtos pentru domnii oficieri împărătești, sau creșterii celor mai buni studenți ostași din școalele acelor regimente, care se completează din marele principat al Transilvaniei”. Soluția nu era alta decât acordarea de burse de către Astra unor tineri din școlile militare, așa cum a procedat aristocratul sârb Tököly în 1848, când a donat 100.000 florini valută austriacă academiei militare de la Wiener Neustadt. „Mai avem și alte exemple analoage destule”, susține Barițiu. Convinș că această problemă este „de importanță mare”, solicită conducerii sibiene să-l convingă pe „veneratul” colonel baron Urs de Margina pentru „a se pune în oareșcare atingere cu autoritățile militare din loc în această cestiune...”¹³.

Ceva mai târziu, la 17 octombrie 1874 îi scria, probabil, lui Iacob Bologa: „Să-ți spun drept m-am bucurat și pre cât sunt eu șubred trupește, pe atâta mi s-a îngrășat vanitatea, când am observat că m-ați priceput cu toții la moment ce vreau eu cu regulamente și gramatice”¹⁴. Puținele scrisori păstrate nu conțin și alte mențiuni care să facă lumină în privința auturului traducerii respective. Urmărind însă lista publicațiilor lui Barițiu, la traduceri din germană, constatăm un aport substanțial, traducerile fiind impuse de necesități și facilități de cunoașterea terminologiei de specialitate din România¹⁵. Un împătimit artist și un foarte bun traducător a fost sibianul Zaharia Boiu, de ale căror talente și servicii s-a folosit și P.N.R., dar nu avem indicii că a contribuit și la amintitele traduceri.

După 1900 se pare că unii ofițeri români au ajuns chiar la demnitatea de profesori la școala militară superioară din Mährisch-Weiskirchen¹⁶, ceea ce nu era cazul în jumătatea maghiară a dualismului. Oricum, aspectul acesta e puțin cercetat. Într-un anumit moment istoric limită, de răscruce, opțiunile politice alternative trebuiau să aibă suportul unor cadre militare naționale, chiar într-o armată străină cum era cea maghiară. Puțin exagerat era excesul de încredere acordat de Barițiu autorităților imperiale, care ar fi acceptat traduceri ale unor regulamente militare în plină politică de maghiarizare.

Sistemul uzitat, în genere, adică schimbul de publicații, e înregistrat și la „Asociațiune”, care avea relații cu Academia Imperială din Viena sau instituții sau asociații săsești. Relațiile interetnice româno-săsești, reflectate în timp de istoriografia săsească ori de istoricii germani care o reprezentau, exprimau o linie descendentă. Recunoașterea romanității românilor ca

¹² Idem.

¹³ Idem, doc. nr. 82/1874 — scrisoare din 28 aprilie 1874. În completare vezi și Dorin Goția, *Din activitatea Astei de sprijinire culturală a soldaților români...*, în „Marisia”, vol. XXI—XIV, 1984, p. 306—307.

¹⁴ Idem, doc. nr. 285/1874.

¹⁵ *Deutsch-romänisches Wörterbuch, bearbeitet und in dessen romanischen. Theile mit ellichen Tausend Wörtern bereichert von Georg Baritz und Gavriel Munteanu*. Erster Band. A—K. Herausgeber und Verleger: Rudolph Orgidan, Burger und Kaufmann. Dicționarul germano-român întocmit și în partea lui română înnavuțitu cu câteva mii de cuvinte de Gheorghiv Barițiu și Gabriele Munteanu. Tom I. A—K. Edit. și provezătoru, Rudolf Orghidan, cetățeanu și neguțătoru. Brașovu. (Tipăritu în tip. Romer și Kamner), 1853, 2 f + VI p. + 528 p.; *Idem*, II Band, L—Z. Tom II. Edit. ... 1854. 2f. + p. 529—880.; *Idem*, Tomulu I. [Brașov] Edit. ... [1853], 1 f. + 430 p.; *Dicționarul germano-român*. [de] Baritz și Munteanu. 2. vol. București, Libr. George Ioanid, [1862]; *Dicționarul ungar-român*. Brașov, 1861, 8°, 649 p.; *Dicționarul ungurescu-romanescu*. Compus de Georgie Baritiu, cetatienu ... Brasiovu... 1869. 2 f + 649 — 651 p.; *Idem*, Brașov, Librăria Frank și Dressnandt, 1876. 3 fl. 20 cr. G. Barițiu a mai colaborat și la *Dicționarulu limbii române*. Tom II. I. — Z. București, 1876 al lui A. T. Laurianu și I. C. Massimu.

¹⁶ Dorin Goția, *op. cit.*, p. 307—308.

și a teoriei continuității, apoi contestarea ei e strict legată de ponderea demografică mereu în creștere a românilor și, mai ales, de pierderea de către sași a privilegiilor medievale. Uneori bunele relații interetnice bazate strict pe valoarea legăturilor personale, erau tulburate de mentalitatea timpului. „Din exemplarele ce se trimiteau gratis, scrie Barițiu în 24 ian. 1872, pe temeiul ordinilor luate în 1870/1871 pe a. c., am reținut câteva până când nu se vor cere iarăși. M-a întărit această măsură și procedură administrațiunei de la Academia de drepturi din Sibiu pentru a căror bibliotecă se trimitea exemplar gratis de când cu frumoasa mulțumită ce mi se făcuse de către fostul director dl. Müller. Astimp însă iată că mi s-a respins micul don, scriindu-se pe adresă: «Nu primit» și în față iarăși altceva. Poate fi că acum la acea academie nu mai este cine să citească românește”¹⁷.

Aluziile rarissime la politica României dau savoare și culoare corespondenței. Perspectivile conflictului armat cu imperiul otoman ridică problema acută a lipsei de informații la zi, fapt alarmant pentru împătimitul ziarist, în toamna anului 1876: „Iată că și Carol I luă asupra-și comanda supremă, ca și în Milan în vara trecută. Ordinea de bătaie publicată în *Monitoriu*, regimintele concentrate în brigade și diviziuni; chiar Britania insistă până în momentul de față, că dacă e să intre cineva peste Istru, să treacă românii, regimintele românești, cu scop de a garanta reforme și mai nu știu ce. Pentru noi în aceste împrejurări să rămânem fără informațiuni cotidiene?”¹⁸

Lipsurile materiale afectau „Asociațiunea” care ajunsese în situația de a întinde mâinile nu numai către membrii ei ori băncile românești, dar și către binevoitorii din România. În scrisoarea către G. Avesalon din Brăila, Barițiu constată cu amărăciune că, din păcate, chiar ardeleni, realizați în România, „comercianți, proprietari, arendași, rentieri ș. a. cu stări și averi mari... își uită cu totul de patria lor natală și nu mai cunosc deloc suferințele și goanele la care suntem supuși noi...” Exemplul de urmat e al grecilor din România care „trimit colete de sute de mii lei la Atena”. Dintre români e luat ca model inginerul Ioan Olteanu din România, donatorul a 100.000 lei Astrei¹⁹.

În iunie 1870 preocuparea secretarului literar era să găsească o modalitate de a transfera subvenția de 1400 franci, „destinată de către legislativa României în favoarea fondului Asociațiunei...” Mandatarul procurii a fost numit Gustav Ricz, comerciant din București. Ca „semn de recunoștință”, Barițiu vine cu ideea ca revista „Transilvania”, întreaga serie, să fie trimisă Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, de la care se ridicau banii. Un pasaj excepțional surprinde receptarea ardelenilor la București de cele două partide, respectiv de guvernele lor: «Pre cât timp fusese dl. Urechie director al departamentului cultelor, adică pe anul 1868, eu îi trimiteam „Transilvania”, știți însă că dumnealui pentru aceea trimisese mai multe cărți la biblioteca Asociațiunei. După ce se făcuse Mânzescu ministru de culte și își aduse pe partizanii săi în funcțiune, văzând eu cu câtă furie perzeau ei tot ce era ardelenesc, zic eu, am sistat trimiterea foaiei pe 1869 etc., căci mă temeam că numai ce-și vor bate joc de ea; pe lângă aceea, știind cum se schimbă acolo persoanele, am crezut că dacă este să o trimitem, mai bine să meargă legată gată sau incai înseilată (broșurată)”²⁰.

În anul următor găsim o referire la suma de 600 lei noi votată de cele două camere ale României pe anul 1868/1869, sumă despre care „Asociațiunea” nu a fost informată. „Deocamdată, comunică Barițiu, a rămas numai suma de 600 l. n. <lei noi> și iată și aceea pierdută printre valurile ce aruncă politica zilei... Aceasta în confidența și cu discrețiunea impusă mie”. „Eu imi aduc aminte, observă autorul scrisorii din 30 septembrie 1871, că fostul ministru <M. C.> promisesse în confidența, dară în termeni categorici, că stând dânsul mai lung timp în capul afacerilor” va mijloci votarea anuală a sumei de 4.000 glabeni, din care jumătate pentru școlile greco-ortodoxe din Abrud, Făgăraș, Hațeg și celor greco-catolice din Turda, iar restul pentru revista „Transilvania” „sau mai bine în favoarea culegerii și publicării de documente istorice 200 galbeni”²¹.

¹⁷ A. S. S., fd. Astra, doc. nr. 35/1872 — scrisoare din 24 ianuarie 1872. În vederea participării românilor la expoziția universală de la Viena, Barițiu scria sibienilor în 31 decembrie 1872: „După modesta mea opinie, interesul cel mai bine înțeles al nostru ar cere în adevăr ca să participăm și noi prin un număr oarecare de obiecte la acea expozițiune. Mi se pare însă că sînta noastră pe acest teren este peste măsură mare”. Cf. doc. nr. 137/1872.

¹⁸ Idem, doc. nr. 406/1876.

¹⁹ Dorin Goția, *op. cit.*, p. 403. „De la stat, remarcă Barițiu, cu tot ajutorul posibil, noi nici un ban ruginit... Poporul abia mai poate contribui, căci impozitele publice directe și indirecte sunt la noi de trei ori mai mari decât în România; funciara de ex. este de 16% în Transilvania, 20% în Ungaria propria”.

²⁰ A. S. S., fd. Astra, doc. nr. 180/1870 — scrisoare din 24 iunie 1870.

²¹ Idem, doc. nr. 246/1871.

Se reușește însă incasarea sumei de 1.192 lei (59 1/2 Napoleoni) prevăzuți în bugetul Ministerului Cultelor și al Instrucțiunii Publice pe anul 1871, deși ministrul „nu știa nemica de existența asociațiunei noastre...”. „În tot cazul, continuă Barițiu, chiar și de s-ar re-trage dl. Tell în acest interval este bine ca să dăm funcționarilor din Ministerul Cultelor ocaziunea de a reflecta la Asociațiunea noastră într-un mod care, după mine, nu poate să bată la ochi”. În concluzie se avansează propunerea ca lui Cristian Tell să i se trimită o adresă de mulțumire, cu atât mai mult că „se apropie și întocmirea bugetului pe anul 1872” iar ministrului o donație cu tipăriturile Astrei pe anii 1861—1867, 10 ex. din statut și *colecția revistei „Transilvania”*²².

În 1872 încă nu se obținuse suma de „lei noi 600”, sumă votată de camerele României în 1869 și a cărei „mandat” îi parvenise lui Barițiu abia în septembrie 1871, când „acel mandat expirase de mult pentru că termenul lui era de numai un an”. La intervenția lui Barițiu din decembrie 1871 pe lângă directorul ministerial Ghidionescu, acesta i-a comunicat că suma a fost votată din nou și cu demersurile de la Ministerul Finanțelor, suma de 600 lei, adică 30 Napoleoni, a fost incasată. „Ceea ce mai pot adăuga la locul acesta, precizează Barițiu, este că la locurile competente din București s-a descoperit cu această ocazie dorința ca, în cazul când ar conveni și românilor de dincoace, asemenea sumă să fie întrebuințată pentru scopuri științifice și în specie pentru culegerea și publicarea de documente istorice naționale românești”²³.

În condițiile dualismului biblioteca „Asociațiunii” trebuia îmbogățită, revigorată cu carte de la sursă națională, deci din regatul român. Unul din donatorii constanți de carte și publicații românești a fost, fără îndoială, I. M. Răureanu, directorul Liceului „Matei Basarab” din București²⁴. Acesta, notează G. Barițiu într-o scrisoare din 22 iulie 1874, ceruse statutul societății ardeleni, dar cu „discrețiune”, „că are în cuget să facă ceva” pentru sibieni²⁵. Extrem de satisfăcut de o altă observație a bucureștanului, redactorul „Transilvaniei” remarcă că acesta „se abonează regulat la „Transilvania” și admiră mult punctualitatea administrațiunei noastre”²⁶.

În urma călătoriilor dese între Brașov și București, deci între Astra și Academia Română, era firesc să fie singurul în măsură să rezolve problema coletelor de carte. Dacă un colet era în mare întârziere, cum a fost cazul coletului dr. Fătu din București, Barițiu, care urmărea atent recepționarea lor, era, uneori, în situația de a anunța sibienilor sosirea altui colet, cu un conținut relevant: „a. 1 ex. Continuare din *dicționarul* fascicolul XV—XXII; b. lex. *Istoria revoluțiunei din 1821* — valută austriacă 3,60; c. 1 ex. *Catalogu general* de D. Iarcu, edit, II — 1,70; d. 40 ex. din *Biblioteca de lectură* a dlui I. M. Răureanu...”²⁷.

Unele donații de carte din regatul român îi reamintesc lui Barițiu fapte edificatoare din punct de vedere politic: „Un amic al meu din București are un scop special, pentru care ar dori să deie o sumă anumită din fondul Asociațiunei. Această cestiune se mai aruncase și la adunarea din 1862 în Brașov, atunci însă s-au aflat că nu era oportună din unele cauze destul de grave pe atunci, care însă cred că astăzi nu mai există”. Sprijinul material acordat din România ziarelor românești din Transilvania, mereu înproceuate, ori P.N.R. pentru diverse cheltuieli, era completat de cel destinat învățământului, prin burse, așa cum făcuse Societatea „Transilvania” din București în colaborare cu Astra sau era unul neoficial, dat fiind atât de precare posibilitățile financiare ale asociației sibicne. Deci, nu e de mirare discreția expeditorului care nu dă nume, adrese, date, cifre²⁸.

O parte a cărților din România era repartizată prin Astra unor instituții românești cum era *Mitropolia Ortodoxă Română* din Sibiu (*Albina musicală*, *Biserica Ortodoxă Română*), școli și societăți. În anexă, Barițiu, meticulos, trimite și inventarul celor 279 ex.: *Magazin istoric pentru Dacia*, *Cântece votivicești despre zile din bătrâni*, *Istoria națională pentru popor*, *România militară*, *Principie pentru scrierea și pronunțarea limbei române* etc... În schimbul revistei „Transilvania” Astra a primit: „Revista științifică”, „Economul”, „Școala”, „Presa”, „Trompeta Carpaților”, „Timpul”, „Mistria”, „Lectorul român”, „Alegătorul român” ș. a.²⁹

²² Idem.

²³ Idem, doc. nr. 130/1872 — scrisoare din 22 mai 1872.

²⁴ Idem, doc. nr. 239/1873 — scrisoare din 6 oct. 1873.

²⁵ Idem, doc. nr. 147/1874.

²⁶ Idem, doc. nr. 285/1874.

²⁷ Idem, doc. nr. 246/1874 — scrisoare din 21. oct. 1874; vezi și nr. 285/1874.

²⁸ Idem, doc. nr. 147/1874 — scrisoare din 22 iulie 1874.

²⁹ Idem, doc. nr. 144/1877 — scrisoare din 2/14 iunie 1877.

Ca redactor al revistei „Transilvania”, odată cu apariția ei în 1868 la Brașov, apoi din 1881 la Sibiu, eminența cenușie a „Asociațiunii” și-a asumat o responsabilitate dintre cele mai anevoioase, anume aceea de a edita o revistă care să îngemăneze aspirațiile mai multor categorii sociale. A te adresa și masei mari țărănești, dar și intelectualității și burgheziei românești din Transilvania s-a dovedit că nu e posibil în aceeași publicație. Aceste ultime categorii sociale, chiar subțiri din punct de vedere numeric și cu o pondere financiară modestă, în cazul burgheziei, erau purtătoare a idealurilor naționale și sociale ale românilor transilvăneni și bănățeni. De altfel, masa membrilor Astrei formată din intelectuali ori reprezentanți ai burgheziei naționale, dar și profilul publicistului de largă respirație care era Barițiu, impuneau o revistă de cuprindere și deschidere, de emancipare culturală, adică exact ceea ce lipsea vieții românești din această parte a imperiului. Ea se adresa în primul rând intelectualității și burgheziei românești: dascăli, notari, preoți, avocați, economiști, proprietari.

Aspectul financiar al publicării revistei a fost mereu prezent și era legat de cotizațiile membrilor și donațiile unor binevoitori. Dintr-o scrisoare din decembrie 1873 reiese că pentru cele 500 ex. de revistă s-a cheltuit în decursul anului suma de 836,22 florini valută austriacă. Pentru 1874 s-a prevăzut un tiraj de 750 ex. pentru nr. 1. După șase ani de experiență, redactorul face câteva considerații pertinente: publicarea în continuare a proceselor verbale ale comitetului central al Astrei „ar fi necesare mai mult ca în alte dăți; publicarea adreselor abonaților „ar fi și aceasta un document la historia literaturii noastre”, dar, totodată, ar arăta publicului numărul mic de abonați și «s-ar cunoaște nulitatea faimei răspândite de câțiva ani încoace, ca și cum lectura „Transilvaniei” ar fi fost interzisă pe cale clandestină la una parte a românilor»³⁰.

Pentru revistă nu o dată se cer sume importante conducerii Astrei pentru debite acoperite din propriul buzunar. În 6 octombrie 1873, iritat „că la tipograf s-a plătit în absență” sa din salariul propriu, ruga expedierea sumei de 250 florini³¹. Ca și la alte publicații și la „Transilvania” se practica sistemul de a se tipări ceva mai mult decât tirajul cunoscut, fiindcă este „usul introdus de a se trimite nr. 1 la toți vechii abonați, din care însă unii nu se mai arată și pe următorul an, dar vin alții noi și așa ar rămâne exemplare cu defect, precum ni s-a întâmplat și pe anul 1871”³². Barițiu comunică în octombrie 1874 sibienilor că pentru a menține scăzută valoarea cheltuielilor pentru revistă a redus-o la „36 coale” pe an, adică 1 și jumătate pe lună, fără a prejudicia cititorii. Cât despre cost, precizează Barițiu, „prețul acestei foi este neazit de mic în tot cuprinsul Daciei și al Panoniei”. Corecturile le făcea în tren între Brașov și București³³.

Uneori colaboratori cu nume cunoscute prezentau texte greu de descifrat pentru tipografi sau cu o terminologie inadecvată. În 5 octombrie 1874 Barițiu se plânge de manuscrisul lui Axente Sever și roagă comitetul să-l invite pe autor „să-și facă milă de culegători, dacă nu și de corector, să scrie din nou această coală”; iar „epitetul ce dă vocilor să-l lase afară, precum și proverbul latin-unguresc pe care majoritatea preponderentă a românilor nu-l înțeleg de loc. Apoi estetica...” „De altminte, scrie Barițiu, nu eu sunt în drept de a cenzura manuscrisurile venite de la Dv., ci onoratul Comitet...”³⁴. Deși manuscrisul a fost corectat de autor, redactorului i-au mai rămas destule de pus la punct. La reflecția lui A. Sever că „timpul este aur”, Barițiu ripostează: „Oare numai pentru domnia sa este aur, iar pentru alții ugară?”³⁵.

G. Barițiu, aflat în fruntea luptei pentru laicizarea culturii, a organizat din umbră eliminarea lui Șaguna de la conducerea „Asociațiunii”. În 6 octombrie 1873 observa cu maliție: „Se pare că inteligența noastră identifică oareșcum redactarea cu popia, că adică [cum] numai popii îi e permis să citească ectenii, [tot] așa numai redactorului să-i fie permis a scrie cutare foaia”³⁶.

Supramunca la care a fost supus în timp, la care se adăuga obligația de a fi „totodată auctor și traducător fără voia” sa la „cel puțin jumătate manuscrisul necesar pentru ca foaia să poată fi regulat...”, apoi lișa de fonduri ori „din diverse cauze” l-au împins în situația de a-și da demisia în mod repetat. Revista trebuia să fie, conform statutelor, un „organ literar și științific” și, ca atare, în ea „nu prea pot intra lucruri efemere de-ale zilei, ci cu

³⁰ Idem, doc. nr. 289/1873.

³¹ Idem, doc. nr. 239/1873.

³² Idem, doc. nr. 35/1872 — scrisoare din 24 ian. 1872.

³³ Idem, doc. nr. 252/1874.

³⁴ Idem, doc. nr. 228/1874.

³⁵ Idem, doc. nr. 285/1874.

³⁶ Idem, doc. nr. 239/1873.

totul alți articoli, cari presupun studiu serios în diverse specialități". Dar din păcate „operate de ale bărbatilor de specialitate intră mai rar în scriinul redacției", ceea ce denotă că Barițiu a trebuit să umple golul din portofoliul redacției în timpul celor nouă ani de trudă. În plus se mai adăugau, continuă Barițiu, „lucrările impuse mie de către Societatea Academică Română pe temeiul statutelor aceleia". Argumentele înșirate, dar și altele motivate „de alte rațiuni particulare" fac să înainteze în 5 august 1876 o nouă demisie, respinsă, evident, la fel ca în trecut ³⁷.

La sfârșitul anului 1876 amintește conducerii sibiene că sperase la o consfătuire la Sibiu în legătură cu susținerea revistei; în același scop expediase corespondență pentru „bărbații cei mai laborioși" „ca să ajute cu lumina lor și să-și dea cu rădarea... și ajutor cu operate de-ale domniilor lor". De la Blaj a primit un răspuns descurajator: sunt prea puțini intelectuali români care dispun de timp pentru „studii serioase" și, de asemenea un public dezinteresat pentru lucrările „științifice". Dar Barițiu plecând de la propriile sacrificii și eforturi, declară imperativ: „nu văd nicidecum pentru ce literații și bărbații noștri de specialitate să nu poată și să nu vrea a lucra pentru foaia Asociațiunii. Mie-mi vine lucru acesta foarte curios... Dacă eu am simțit vreodată necesitatea de a fi ajutat cu manuscrite la foaia aceasta, apoi o simt *acuma*" ³⁸.

Dacă revista „Transilvania" se vroia prin G. Barițiu o revistă pentru intelectuali care să promoveze inclusiv munca științifică, materialele trebuiau să provină, în genere, de la secțiunile literare și științifice ale „Asociațiunii", deziderat în realitate doar în mică parte atins. Ideea lui Barițiu era să înglobeze în secțiuni spuma intelectualității reemigrate în România și doritoare să promoveze cultura națională în mod altruist.

Revista era din ce în ce mai cerută în România, fiindcă se ajunsese la situații ca cea a lui Gligor Hopsepiu, „moldovean" în trecere prin Brașov, probabil un armean, care comandase întreaga colecție „pe cei 6 ani trecuți pentru un profesor din Bârlad, ca să o trimită de aici în lăzile cu marfă". Dar din cauza vânzării o colecție completă nu mai putea fi încropită ³⁹. Succesul revistei se datora, în afara lucrărilor științifice, care-i confereau o trăsătură distinctă în presa românească din Transilvania, și inițiativei de a pune la dispoziția „lectorilor care n-au participat" la adunările generale „interesantele și frumoasele disertațiuni, prezentate acolo", ceea ce e, desigur, „încă un folos" ⁴⁰.

Unele informații despre Emile Picot, mareșalul Curții regale din București, apoi consulul Franței la Timișoara, Barițiu le-a primit chiar de la acesta în 5 februarie 1875. Cum națiunea română era „cu totul necunoscută în Franța", Picot era preocupat de terminarea lucrării sale *Istoria românilor unguri și transilvani*, după ce tipărise „un mic studiu despre dialectul bănățean". Un proiect de viitor îl constituia o lucrare despre românii din sudul Dunării. Barițiu propunea conducerii Astei trimiterea revistei „Transilvania" de la apariție, revistă la care E. Picot fusese abonat „vreo 2 ani", fiindcă în ea s-au publicat „cataloge și apoi documente latinești despre români, începând de la 1100". Acest sprijin documentar pentru marea și altruistul filoromân servea națiunii române. „Iată un mijloc excelent, argumentează Barițiu, prin care s-ar înfrunta un Rösler și alții... Să punem temei pe demonstrarea în fața Europei, că cele două popoare au aflat pe *valachi* aici unde sunt, iar nu precum a amintit Rösler și alții mulți". Revista îi va fi trimisă pe anii 1875—1878. Prilejul e nimerit însă pentru ca adevărul în privința fantomaticelor secțiuni și a muncii de colaborare la revistă și în cadrul secțiunilor să fie tranșant: „Secțiunea noastră istorică, aici dincoace, există numai cu numele: președinte fără nici un membru, iacă tot" ⁴¹.

Necesitatea unui regulament al secțiunilor era mai veche, iar Barițiu trebuia să prezinte proiectul respectiv la Sibiu. Nerăbdării comitetului central al Astei, Barițiu îi răspunde că, pe lângă obligațiile sale de la București, a „adunat material" pentru regulamentul secțiunilor, dar prelucrarea lui cere „în cele mai multe cazuri a pune materialul în ordine, cu spirit liniștit și retras de la afacerile prozaice ale zilei". De altfel, „în regulamentul acela lege are să fie", promite redactorul, atunci când va fi gata, la începutul lui noiembrie. Regretă însă că în cei 15 ani „trecuți" nu au găsit timp pentru acest regulament, și, accentua apoi „lăsarăm ca să ne ajungă această epocă fatală, care poate și că va decide și asupra venirii națiunii

³⁷ Idem, doc. nr. 270/1876 — scrisoare din 5 august 1876.

³⁸ Idem, doc. nr. 406/1876 — scrisoare din 26 oct. 1876.

³⁹ Idem, doc. nr. 71/1874 — scrisoare din 4 aprilie 1874.

⁴⁰ Idem, doc. nr. 252/1874.

⁴¹ Idem, doc. nr. 49/1875 — scrisoare din 1/13 martie 1875. În 22 decembrie 1880 Barițiu comunica Astei că a informat pe comitele suprem Friedrich Wachter despre decizia ca redacția revistei „Transilvania" să fie transferată la Sibiu, Cf. doc. nr. 385/1880.

întregi în mod definitiv". Speră ca la terminarea proiectului membrii secțiunilor să fie convocați la Sibiu, dar se referea doar la cei pasionați ⁴².

La 10 iunie 1877 secretarul literar alături scrisorii sale proiectul de regulament așteptat al secțiunilor, a căror existență e motivată de denumirea societății, cât și de statutul acesteia. Un șir de considerații pe marginea proiectului dau consistența obișnuită epistolelor de la Brașov. Remarcă odată unele dificultăți datorate de „contrazicerile reali ori aparente” la articolele 16, 23, 32 din statutul Astrei, fiind obligat să coreleze proiectul cu statutul respectiv. Teama că s-ar putea găsi un motiv oficial pentru desființarea „Asociațiunii”, l-a obligat la o și mai mare prudență: „Ceea ce știu este că m-am ferit precăt numai îmi fu posibil ca nu cumva să alunec afară din statute, mai ales prin această epocă, și să o spun curat sub această sistemă dominantă a zilelor noastre, atât de vitregă pentru literatura și cultura noastră națională românească”. Scopul secțiunilor este „de a folosi patriei, dar și națiunii imediat prin cultivarea limbii și literaturii sale...”, dar, pe de altă parte, continuă Barițiu, „eu unul tremur oricând cuget la un venitoriu mai favorabil dezvoltării noastre naționale, care ne-ar afla nepreparați cu limba și literatura noastră, ajunsă la înălțimea situațiunii”. Și situația tinerei intelectualități române nu e una de invidiat, fiindcă pentru ea „timpul e monedă: grijile vieții nu-i prea lasă a dedica din orele lor și în folosul literaturii, fără a spera vreun remuneration, fie acela cât de modest”. Pe de altă parte, condițiile sociale vitrege, lupta pentru supraviețuire a celor neemigrați în România și aflați la cheremul unui guvern străin, cu politica sa antiromânească, afectau vizibil în planul material și nu numai, șansele celor care *puteau* și *vroiau* să facă ceva pentru cultura românească. Barițiu nu agreea ideea ca un autor „să umble peregrinând din una provincie în alta cu manuscriptele în desagi...” ⁴³.

Dintre membrii Academiei Române proveniți din imperiul habsburgic incontestabil că Barițiu a fost personalitatea cea mai activă, cea mai prezentă în capitala României, cu influența cea mai vizibilă. În octombrie 1874 comunica sibienilor că este silit să plece din 15/27 nov. la București o lună de zile, întrucât a fost ales în „Comisiunea lexicografică de revizuire la societatea academică”. De asemenea apreciază că nu pierde timpul cu deplasări între Brașov și București în dauna muncii de corectare la manuscrisele revistei „Transilvania” ⁴⁴. Revenind de la București la Brașov el descrie atmosfera de muncă încordată de la Academia Română: „Cât am stat în București nu am avut nici o zi liberă și nici o zi liniștită pentru că sesiunea din astimp a Societății Academice a fost una din cele mai grele, însoțită de cele mai mari neplăceri, cu care se poate asemana numai cea avută înainte de alienarea lui Papiu. Peste aceasta eu și acolo a trebuit să lucrui neîncetat, mai ales că edițiunea operelor lui Cantemir încă a rămas asupra mea” ⁴⁵.

O propunere din 1873, aparent de ordin contabil, dezvăluie o altă latură a personalității multilaterale a redactorului „Transilvaniei”, anume viziunea istoricului. Evaluarea în bani a exemplarelor din revistă rămase nevândute nu ar fi „tocma de prisos”, apreciază redactorul revistei. „Eu, continuă el, adică tot mai sunt de opinie că după ce se va mai întinde gustul și se va deștepta mai mare interesul, anume pentru historia noastră, multe din exemplarele rămase în magazin le vor cumpăra și folosi succesorii noștri din generațiile următoare, precum se întâmplă la toate popoarele cărora le pasă de trecutul lor”. Or, revista „Transilvania” a fost indubitabil cel mai important factor în planul istoriografiei din presa românească transilvăneană până la 1914 ⁴⁶.

Istoricul nu poate supraviețui fără izvoare fiindcă istoria fără document, suportul ei, nu ar putea fi scrisă: „Acasă e dl. colonel baron Ursu? De mult îmi propusesem, scrie Barițiu în 1874, ca să-l întreb și pe Domnia Sa nu cumva este de opinie ca să scrie și monografia Regimentului I? Păcat de Dumnezeu, că atâta sânge vărsat și atâtea sacrificii seculare să rămână necunoscute” ⁴⁷. Pre unde vor fi muzeizind arhivele celui regiment?” În 21 octombrie 1874 declară că i-ar trebui „în vreo 10 zile” copia protocolului adunării Regimentului I de graniță din Orlat, înținat în 10 septembrie 1848, de eventuali deținători, fie colonelul Ursu fie unul „din căpitanii în pensiu” ⁴⁸.

⁴² Idem, doc. nr. 406/1876 — scrisoare din 16 octombrie 1876.

⁴³ Idem, doc. nr. 142/1877.

⁴⁴ Idem, doc. nr. 252/1874.

⁴⁵ Idem, doc. nr. 406/1876 — scrisoare din 26 octombrie 1876.

⁴⁶ Idem, doc. nr. 289/1873. George Barițiu, *Istoria Regimentului alu II. Grănitariu Transilvanu...*, Brașiov, 1874, 110 p.

⁴⁷ Idem, doc. nr. 285/1874.

⁴⁸ Idem, doc. nr. 246/1874, Pentru Barițiu vezi și vol. *In Memoriam George Barițiu. 1893—1993. Redactare științifică Gheorghe Firczak, „Arta Musei Devensis”, Deva, 1993, 57 p.*

În această lucrare ne-am propus să surprindem câteva idei exprimate de Barițiu în corespondența sa cu conducerea „Asociațiunii” din Sibiu, fiindcă o parte a vieții sale a dăruit-o acestei societăți. Din păcate volumele de documente Astra preconizate de noi n-au putut fi pregătite, de altfel ca și prelucrarea fondului, prin „contribuția” marilor „specialiști în ținuturi sibiene” care au boicotentat interesele românești.

Personalitatea lui Barițiu e cu adevărat covârșitoare, o dată pentru caracterul ei multilateral, fiindcă s-a manifestat și uneori s-a impus în domenii foarte diferite: presă, istoriografie, cultură în genere, politică, economie. Activitatea sa socială a avut astfel un impact de o asemenea anvergură, încât îl găsim exprimat aproape pretutindeni: de la munca de popularizare și informare la cea științifică, de la activistul pe tărâmul politic la investitorul care-și încearcă propriile forțe, de la istoricul analitic la politicianul prudent, de la astristul împătimit și împovărat de obligații la academicianul plin de responsabilități, de la naționalistul pur și lucid la creștinul tolerant. Dacă Partenie Cosma, Ioan Rațiu și George Pop de Băsești au avut merite strălucite în una-două direcții de manifestare socială, exceptând „Asociațiunea”, George Barițiu a fost prezent și activ, într-un fel sau altul, în aproape toate segmentele vieții românești.

Ca redactor al revistei „Transilvania”, ca secretar literar și președinte al Astrei a ridicat această asociație, prin prestigiul pe care i l-a făurit, la rangul de nucleu cultural care întrunea sufragiile tuturor românilor din Transilvania și Banat. Devenită astfel un *symbol*⁴⁹ al românilor asupriți de politica maghiară, Astra datorează enorm lui Barițiu. În timp ce Timotei Cipariu, și el președinte al „Asociațiunii”, s-a arătat puțin dispus să activeze direct, canalizându-și forțele spre o specializare îngustă dar temeinică, Barițiu a fost sufletul asociației sibiene și un adevărat ferment al societății românești. Dacă discursul ultraspecializat a lui Cipariu destelena temeiurile limbii și încerca o reîntoarcere la origini, discursul lui Barițiu provoca și opinea imobilismul românesc din Transilvania, creat de aproape un mileniu de iobăgie, de împilare socială și națională. Era altceva decât imobilismul pur oriental desăvârșit sub otomani, slavi și slavo-comuniști, în vechiul Regat.

Pendularea între Brașov și București, obligațiile asumate la Academia Română, relațiile cu personalități din cultura și viața politică românească, dar și realitățile din imperiul dualist au impus prestigiosului cărturar ardelean o depărtare treptată de etimologismul exagerat a lui Cipariu și o direcționare spre necesitatea unității politice prin limbă literară și ortografie comună pentru toți românii, sub egida Academiei Române, căreia i se va subordona în timp și Astra.

Barițiu a menținut viu canalul cultural spre capitala românească, canal care avea și o discretă tentă politică, ceea ce, desigur, nu putea scăpa Ministerului de Interne de la Budapesta.

Spirite severe ca Barițiu, de înalt altruism social și național, sunt cele care în fiecare epocă trag după sine pe cei adormiți, creduli ori îndotrinați cu sau fără voie, cele care se opun compromisiului pentru câțiva arginți.

⁴⁹ Dorin Goția, *Astra — realitate și simbol*, în „Vatra”, Tg. Mureș, XVI, 1986, nr. 11 (188), sept., p. 188 B. Pentru G. Barițiu se mai poate consulta: Gh. Em. Marica, *Bibliografia Bariț. Considerații metodologice*, în „Revue de Transylvanie”, Cluj, Tomul I, no. 1, dec. 1991, p. 133—148; Acad. Mihai Drăgănescu, *George Bariț tribun al Transilvaniei*, în „Academica”, anul III, nr. 8 (32), iunie 1993, p. 1, 3.

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎN SEMNĂRI

DIN MEMORIILE GENERALULUI HENRYK DEMBINSKI. DESPRE RELAȚIILE DINTRE ROMÂNI ȘI UNGURI LA 1848—1849

ANASTASIE IORDACHE

Revoluția de la 1848—1849, declanșată mai întâi la Palermo, în Sicilia, apoi în capitala Franței, s-a extins cu rapiditate spre centrul și răsăritul Europei, aflându-și limitele la frontierele Imperiului rus. Dacă în acest din urmă imperiu, precum și în cel otoman, n-a fost posibilă izbucnirea unei mișcări revoluționare, din cauza măsurilor draconice întreprinse pentru a o preîntâmpina sau a o înăbuși în faze incipiente, în Imperiul habsburgic revoluția a reușit să se afirme, la fel ca în celelalte state germane.

Popoarele dornice de libertate s-au ridicat pentru dobândirea de drepturi naționale și sociale, deci într-un dublu scop. Între aceste popoare, românii aveau soarta cea mai grea, aflați sub dominația directă sau indirectă a trei imperii. Deținând încă din vechime drepturi la autonomie, românii din cele două principate vasale Imperiului otoman se ridică energic contra asupririi interne și externe, pentru emancipare politică și socială.

Cei din provinciile istorice aflate sub dominația directă a Curții din Viena vor întâmpina dificultăți nu numai din partea Puterii centrale, dar, aparent paradoxal, chiar din cea a conducătorilor maghiari aflați în plină revoluție după 15 martie 1848. Proclamând libertăți democratice pentru toți locuitorii Ungariei, guvernul revoluționar înțelegea statul maghiar ca un tot unitar, incluzând celelalte naționalități cu teritoriile locuite de ele, în limitele statului medieval. Anexând samavolnic Transilvania la Ungaria, conducătorii revoluției maghiare, sfidând principiile democratice proclamate în martie 1848, au provocat un conflict deschis cu națiunea română din Transilvania și Banat, care nu dorea mai mult pentru sine decât libertățile naționale și sociale, afirmate deja de către Dieta maghiară, prin proclamația de independență față de Curtea din Viena.

Sesizând marele impas istoric, care avea să ducă la eșec lupta popoarelor din centrul și răsăritul Europei, numeroși oameni politici români, sârbi, croați, slovaci, polonezi au încercat să reconcilieze popoarele lor cu conducerea revoluției maghiare. Toate au rămas însă zadarnice, din cauza lipsei de înțelegere pentru libertățile naționale ale altor popoare, aflate în sfera de dominație, prin forță, a statului maghiar. Însuși L. Kossuth, din motive de orgoliu național, a preferat mai degrabă o înfrângere militară, decât o înțelegere cu românii, pentru a colabora contra unei invazii străine, căci nu voia în nici un fel să le recunoască dreptul la existență națională. Cu deplir teimei, târziu, în anii exilului, întreba Dumitru Brătianu pe Daniel Irányi, fost secretar al Comitetului de salvare publică din Pesta la 1848, dacă ungurii erau dispuși să renunțe la propria lor naționalitate în cazul acordării de către Curtea din Viena a tuturor drepturilor de care se bucurau austriecii. Evident, emigrantul maghiar a evitat să răspundă, întrucât nu putea fi, nicicum, vorba despre o astfel de renunțare.

Visul unei Ungarii mari, care să ia locul Austriei, ca putere dominantă asupra românilor, sârbilor, croaților, slovacilor și rutenilor, constituia un veritabil coșmar, care întunecea raționamentele unor oameni politici maghiari, până într-atât, încât au pus artificial în conflict poporul lor cu celelalte popoare vecine animate, în aceeași măsură, de dorul de libertate.

Între mărturiile cele mai elocvente despre greșelile comise de conducerea revoluției maghiare față de naționalitățile din Ungaria se evidențiază, pe prim plan, prin obiectivitate și scrutare cu luciditate a oamenilor și evenimentelor, memoriile generalului polonez Henryk Dembinski, cel dintâi comandant al armatei revoluționare maghiare, după campania de pedepsire inițiată în Ungaria de către guvernul absolutist din Viena, la finele anului 1848. La 4 ianuarie 1849, ca urmare a ocupării Pestei, Dieta și guvernul maghiar se retrag la Debreczen. Nedispunând de generali maghiari cu experiență în operațiuni militare de anvergură, guvernul a trimis la Paris pe contele Teleki László, pentru a propune generalului polonez H. Dem-

binski, aflat în exil după înăbușirea răscoalei poporului său contra țarismului în 1831, să preia conducerea armatei revoluționare maghiare contra invaziei a patru armate imperiale în Ungaria, Galiția, Stiria și Moravia.

Henryk Dembinski se născuse la 1791 în partea din Polonia anexată de Curtea din Viena. La vârsta de numai 16 ani, mama sa l-a trimis la Viena pentru a urma cursurile Academiei de Geniu, unde a făcut cunoștința mai multor colegi unguri. Profund impresionat, el constata cu stupeoare metamorfozarea acestor mlădițe ale nobilimii maghiare, care purtau nume maghiare, aveau o fizionomie de maghiari dar obiceiurile și tendințele lor fuseseră supuse unor puternice influențe germane. În mod cert, influența cea mai sensibilă și de durată a constatat în conservatorizarea concepțiilor unor aristocrați maghiari și așa îndestul de închistate în dogmele deja cunoscute ale unui veleitarism desuet și discordant cu idealurile democratice și de emancipare națională ale popoarelor odinioară supuse prin forță dominației regatului maghiar medieval.

După terminarea studiilor militare la Viena, H. Dembinski mărturisea că nu mai avusesese alte raporturi cu foștii săi colegi unguri decât acelea de a fi fost în tabere opuse în timpul războaielor napoleoniene. Izbucnind revoluția maghiară de la 1848, guvernul revoluționar se află în fața unei situații disperate, căci nu dispunea de generali capabili să conducă operațiunile militare contra unei armate precum cea austriacă. De aici, necesitatea recurgerii la serviciile unor generali polonezi, mai întâi H. Dembinski (1791—1864), Josef Bem (1795—1850) și Josef Wysocki (1809—1873).

La început, generalul polonez a rămas în cumpănă, știind că guvernul revoluționar maghiar se afla în conflict cu popoarele slave din cuprinsul regatului său, îndeosebi cu croații. De aceea, s-a adresat compatrioților săi polonezi, spre a le explica motivele intenției de a accepta propunerea emisarului maghiar, în pofida existenței unor diferențe între maghiari și slavi¹.

Generalul polonez solicitat să ia conducerea armatei revoluționare maghiare își consulta compatrioții, deoarece exista deja un conflict maghiaro-slav și maghiaro-român, cauzat de intransigența conducătorilor politici, adepți ai anacronicului ideal al refacerii, sub faldurile steagului revoluției, a regatului medieval. Cu toate acestea, ei luptau contra Imperiului habsburgic, care menținea sub dominația sa directă milioane de polonezi și alți slavi. Acceptând să sprijine cauza maghiară, el mărturisea că n-o va face în nici un avantaj personal, ci își va pune în valoare o îndelungată experiență militară în serviciul libertății.

În finalul adresei sale, generalul Dembinski asigura pe compatrioții săi că va părăsi Ungaria, dacă nu va constata îndeplinirea celor promise de L. Teleki, anume preocuparea guvernului maghiar de a acorda libertăți și autonomie croaților, în cadrul unei federații.

Generalul H. Dembinski, convins de necesitatea coordonării operațiunilor militare contra Curții din Viena, care ținea sub dominația ei milioane de polonezi, a consimțit să ia conducerea armatei revoluționare maghiare. Astfel, sosea la Debreczen, unde se aflau guvernul și Dieta, în ziua de 20 ianuarie 1849. Cu surprindere, constata că, încă de la începutul ostilităților austro-ungare, s-au manifestat divergențe între președintele guvernului provizoriu, Lajos Batthyányi, și guvernatorul Ungariei, Lajos Kossuth. Primul voia să se limiteze la organizarea a 50.000 de militari, trupe de infanterie, alcătuite din vechi regimente maghiare, precum și din cavalerie, pe când L. Kossuth se pronunțase pentru ridicarea în masă a poporului la luptă. A prevalat ultima propunere. Rezultatul a fost cel constatat de H. Dembinski, adică o primă organizare a armatei revoluționare maghiare confuză, lipsind oamenii de valoare, experimentați în arta militară².

Cunoscându-l foarte bine, îndeaproape, pe conducătorul revoluției maghiare, H. Dembinski se considera îndreptățit să-i analizeze calitățile și defectele, în ce măsură acestea din urmă au contribuit la eșecul operațiunilor militare contra armatei imperiale. Generalul polonez aflat la comanda armatei revoluționare maghiare a constatat două erori grave care stăteau la baza concepției lui L. Kossuth, una referitoare la inconstanța și lipsa de obiectivitate în aprecierea oamenilor și evenimentelor interne, alta privind atitudinea intransigentă, vădit dăunătoare, față de drepturile naționale ale popoarelor menținute cu forță, în pofida voinței lor, în limitele unei Ungarii care se pretindea a fi liberală și democratică, dar menținea vechile frontiere medievale.

Conștient că, în cazul că vor fi publicate vreodată memoriile sale, acest lucru se va întâmpla mai degrabă în Ungaria, decât în altă parte, H. Dembinski ținea să reamintească

¹ Arhivele Maghiare de Stat din Budapesta, R. 23, vol. 1, H. Dembinski, *Mémoires sur la guerre de Hongrie 1848—1849*, nr. 10, f. 13.

² *Ibidem*, nr. 1, f. 1.

toate sfaturile date lui L. Kossuth, de la sosirea sa la Debreczen, la 20 ianuarie 1849, și până la ultima întrevvedere oficială în consiliul de război, care a avut loc la sfârșitul lunii iulie 1849.

În acest caz, autorul memoriilor își exprima speranța că „fiecare ungur adevărat prieten al patriei sale va recunoaște că venind să-mi ofer serviciile mele Ungariei, cauza ungurească a fost principalul meu gând, acel către propria mea patrie venind decât după acesta”³.

El mărturisește că-i este greu de a reveni încă odată spre a vorbi de cauza maghiară, pentru a dovedi, prin adevărul faptelor, că fără prezența sa la comanda armatei revoluționare maghiare operațiunile militare ar fi încetat încă din luna februarie 1849, prin eșecul revoluției. Dar, în loc de acesta, după patruzeci de zile de la sosirea sa și după abia o lună de la încredințarea comandai supreme, trupele imperiale austriece se aflau într-o poziție cu totul disepartată⁴.

De la bun început, H. Dembinski constata impasul istoric în care fusese adusă concilierea conducerii revoluției maghiare cu aspirațiile legitime ale naționalităților spre libertate nu numai socială, dar mai curând națională, căci fără de aceasta nu se considerau posibile celelalte: „Fără de naționalitate nu e libertate, nici lumină niciăreia — afirma de pildă Simion Bărnuțiu —, ci pretutindeni numai lanțuri, întuneric și amorțire (...). Naționalitatea e libertatea noastră cea din urmă și limanul mântuirii noastre”⁵.

Fiu al unei națiuni îndelung oprimate, a cărui patrie, divizată de cele trei mari puteri vecine, se afla sub dominația lor directă, H. Dembinski nu putea rămâne indiferent la lupta sârbilor, românilor, croaților, slovacilor pentru emancipare națională, pentru dreptul lor de a exista ca atare și nu altfel, adică numai în calitate de cetățeni maghiari. Astfel reflecta el și asupra situației românilor din Transilvania, care se înarmaseră și luptau contra asupritorilor lor, spre paguba revoluției maghiare și în avantajul Curții din Viena, care încuraja mișcările naționalităților. Ridicarea poporului român o considera „o răscoală grefată pe ideea de naționalitate”⁶. La fel se întâmplase în Banat și Bacșka, unde s-au ridicat în masă populațiile de români și sâbi, prin acțiuni deosebit de violente.

Un război de exterminare între români și unguri a cauzat foarte mult înșcării revoluționare maghiare. Generalul Dembinski considera că spre a se salva, revoluției îi era necesar ajutorul Europei, dar pentru aceasta trebuiau prelungite luptele armate: „nu o revoluție socială era cea care trebuia să răstoarne toate stările de lucruri la care Ungaria dorea să se ajungă, ci o independență națională. Desigur, din punct de vedere intern s-au făcut atâtea pentru masele de locuitori, căci abolind privilegiile și corvezile, făcând pe cultivator proprietar al pământului, Ungaria trebuia să se ridice, pentru moment, nu numai pentru a-și asigura existența sa ca stat independent, ci să ajute încă naționalitățile oprimate să imite exemplul său”⁷. Astfel, s-ar fi venit în ajutorul eliberării Poloniei, printr-o orientare politică îndreptată contra Rusiei. Urmând această cale, Ungaria ar fi obținut ajutorul Angliei și al Turciei, ambele amenințate de expansionismul rus în Europa și Asia. A lupta contra imperialismelor austriac și rus — considera generalul Dembinski — însemna o mare binefacere pentru omenire. În general, în războiul austro-maghiar au fost multe pierderi, dar cea mai gravă a constat în pierderea de timp⁸.

Or, conducerea revoluției maghiare a pierdut foarte mult timp în organizarea armatei pentru a combate trupe disciplinate și bine organizate. L. Kossuth a apreciat că este de ajuns să facă apel la entuziasmul maselor pentru ca revoluția să iasă victorioasă. H. Dembinski scria că, pe lângă vorbirea sa persuasivă și foarte antrenantă, mai exista și un alt motiv care personifica în el revoluția ungară în ochii poporului maghiar, adică în ochii maselor. Lui îi atribuia poporul abolirea dijmii, a corvezilor, într-un cuvânt toate obligațiile achitate de cultivatori proprietarilor lor. Fără îndoială că L. Kossuth a făcut prin aceea unul din cele mai mari servicii națiunii ungare, și acesta nu numai masei de cultivatori care profitau de această abolire⁹.

Interesând masele în revoluție, L. Kossuth lua o armă puternică din mâinile Curții din Viena, care ar fi profitat de ea, altminteri. Astfel că aceste mase au fost cointerestate să susțină lupta pentru independența Ungariei. H. Dembinski consideră că L. Kossuth n-a răspuns

³ *Ibidem*, nr. 21, f. 9.

⁴ *Ibidem*, f. 17.

⁵ Vasile Stoica, *Suferințele din Ardeal*, ed. II-a, București, 1917, p. 175.

⁶ Arhivele Maghiare de Stat din Budapesta, R. 23, vol. 1, H. Dembinski, *Mémoires*, nr. 3, f. 25.

⁷ *Ibidem*, nr. 10, f. 13.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, nr. 21, f. 8a.

acestei imense popularități prin conduita sa din timpul revoluției. Generalul polonez mărturisese că-i era totuși recunoscător lui Kossuth, căci îl ajutase să cumpănească mai bine asupra oamenilor și evenimentelor¹⁰. După primele sale victorii, H. Dembinski consideră terminat rolul său în Ungaria, căci L. Kossuth voia să dețină în continuare puterea supremă și nu putea suporta concurența la imensa lui popularitate. Chiar străin fiind, generalul Dembinski era considerat inoportun la conducerea supremă a armatei, fiind schimbat. Or, sublinia autorul memoriilor: „Există un principiu care trebuie să servească de regulă tuturor țărilor și guvernelor, îndeosebi guvernelor noi, ieșite din revoluție, și acest principiu este de a nu schimba omul care a fost odată plasat la comandamentul suprem al trupelor”¹¹.

Revoluția americană dovedise acest lucru din plin, George Washington reușind, în pofida tuturor dificultăților, să rămână la conducerea armatei de la început până la sfârșit. În cazul generalului Dembinski, unul dintre cei mai capabili, străin în Ungaria, deci fără perspectiva de a deveni competitor la putere, situația era diferită dar el a fost totuși destituit, pentru a fi înlocuit cu Zetter, ca și acesta, numai după o lună, să fie înlocuit cu generalul Arthur Görgey, după care a urmat catastrofa¹².

Înlocuirea ministrului de război, schimbarea planului de operațiuni militare propus de generalul Dembinski, deși el fusese aprobat de aproape unanimitatea Consiliului de Miniștri și Consiliului de Război, numirea generalului Görgey la comanda supremă a trupelor au constituit greșeli fundamentale, datorate lui L. Kossuth. H. Dembinski considera că Austria și Rusia dirijau din umbră acțiunile lui A. Görgey, astfel că Ungaria era trădată. Toate acestea l-au determinat pe generalul Dembinski să-i scrie lui Kossuth că, decât să execute ordine aberante, preferă să se retragă din serviciul Ungariei, oferindu-și demisia¹³.

Generalul comandant al armatei revoluționare maghiare argumentează temeinic precum că, împreună cu alți generali și ofițeri polonezi, a salvat revoluția de la o prăbușire aproape sigură, deoarece nu dispunea de cadrele tehnice necesare să conducă operațiunile militare. H. Dembinski, încă de la început, este profund afectat, constatând că guvernul maghiar se confrunta în Transilvania nu numai cu armata imperială, dar chiar cu românii, în număr de 1.500.000, încurajați în lupta lor de către Curtea din Viena, întrutotul interesată în astfel de conflicte, dăunătoare revoluției. Dezastruoasă din punct de vedere strategic, mișcarea revoluționară se împotmolește într-un război civil.

Impresiile nu sunt singulare, Josef Bem, un alt conducător al detașamentelor revoluționare maghiare din Transilvania, vădind înțelegere și compasiune pentru soarta românilor care s-au ridicat contra asupririi naționale și sociale. Acestor bravi și buni generali polonezi adresa Ion Ghica, din Constantinopol, la 14 aprilie 1849, o scrisoare, în care menționa că popoarele română și poloneză au un dușman comun contra căruia trebuiau să lupte în mod solidar, imperialismul rusesc. Totodată, omul politic român solicita bunele oficii ale generalilor polonezi pentru a contribui la dispariția urii atățate de secole între români și maghiari, prin consacrarea drepturilor imprescriptibile ale românilor din Transilvania și Banat, în scopul vădit și necesar de a lupta solidar contra absolutismului imperiilor limitrofe, expansioniste și dominante, adversare ale libertății popoarelor oprite¹⁴.

În concluzie, H. Dembinski apreciază că a procedat la o evaluare exactă a oamenilor și evenimentelor la care a luat parte. El atribuie lui Kossuth greșeli fundamentale care au dus la prăbușirea revoluției maghiare. Astfel, el consideră că fiind cu totul nefaste „nenorocitele sale fluctuații de spirit”, care au avut urmări negative asupra oamenilor și evenimentelor: „niciodată n-am văzut un om să aibă mână mai nenorocită ca a lui în alegerea oamenilor în care își plasa încrederea. De un caracter puțin franc și slab el însuși, Kossuth era împins să acorde totdeauna încredere de preferință celor care se apropiau mai mult sau mai puțin de șarlatanism sau celor care vroiau să se coboare până a-l flata”¹⁵.

Scriind acestea, H. Dembinski preciza că nu înțelege în vreun fel să comită nedreptatea de a acuza de această tendință națiunea maghiară, mai ales că, sub acest aspect, influența șefului statului s-a făcut în mod evident simțită, atunci când „Kossuth a fost mănăat el însuși spre răzbunare”, față de revoluția română din Transilvania: „Mai degrabă prefera să se demită

¹⁰ *Ibidem*, f. 8.

¹¹ *Ibidem*, f. 16.

¹² *Ibidem*, f. 17–18.

¹³ *Ibidem*, nr. 9, f. 26.

¹⁴ Arhivele Maghiare de Stat din Budapesta, R 23, vol. 2, H. Dembinski, *Documents*, f. 8–9.

¹⁵ *Ibidem*, R 23, vol. 1, nr. 21, f. 1–2, *Mémoires*.

din funcția sa decât să ratifice generoasa amnistie politică pe care generalul Bem a dat-o, după victoria sa, insurgenților din Transilvania. Puțina franchețe a caracterului său îl înfățișează ca în acest caz, în care el s-a făcut vinovat de un act de reacredință din cele mai nedemne, când, în disprețul deplinului puteri date deputatului Dragoș pentru a trata cu românii din Transilvania, el autoriza pe foarte faimosul Hatvány să atace fără veste pe aceeași români care, văzându-se trădați, masacrară pe propriul lor compatriot Dragoș, crezându-l în mod necesar un complice al lui Kossuth și Hatvány, și puseră pe acesta din urmă pe fugă, exterminând detașamentul care-i fusese încredințat de Kossuth pentru această josnică întrebuintare, încredințat numai pentru că Hatvány, un veritabil șarlatan, l-a asigurat că românii cu ușurință puteau fi supuși. Astfel deci, nici o considerație, lipsă de loialitate, de calm pentru viitorul țării, pentru a termina cu prietenie discuțiile cu o parte notabilă a populației”¹⁶.

Insistând asupra greșelilor comise, datorate mai ales inconstanței raționamentelor lui Kossuth și înclinării irezistibile către flaterii, H. Dembinski nu găsea că este ceva extraordinar că un om ca el a putut ține în mâinile sale destinele unei națiuni căci „Kossuth avea o calitate sau mai degrabă un dar de la natură care explică până la un anumit punct aureola care a strălucit atât de mult timp asupra lui, acest dar era un cuvânt persuasiv și mișcător nu numai când vorbea maselor dar încă și mai bine în conversațiile private. Eu desfid pe oricine ar fi avut o oră de conversație cu Kossuth de a nu se fi simțit atras spre el. Am fost supus acestei influențe după o primă conversație la Debreczen și l-am notat (în agenda mea cu data de 21 februarie 1849) ca un om superior. El m-a mișcat atunci până la lacrimi, aproape până la suspin, vorbindu-mi de ingratitudinea lui Görgey față de patrie. Apoi, cinci săptămâni mai târziu, după o serie de noi fapte rele ale lui Görgey, el a fost cel căruia Kossuth i-a încredințat soarta patriei”¹⁷.

Faptul că unii oameni lipsiți de valoare, chiar rău intenționați, intriganți prevalau față de cei cu drept cuvânt merituoși, îndeosebi bunii militari, a constituit o importantă lipsă, dăunând grav discernământul unui om politic și de stat, dispunând de atâta putere și de o imensă popularitate. Generalul Dembinski ținea să precizeze că el descria evenimente referitoare la o națiune alta decât cea poloneză, încât judecata absolută asupra oamenilor nu-i va putea aparține lui, în cele din urmă. Cu toate acestea, mărturiile sale sunt menite a oferi motive de reflecție celor ce vor aprofunda evenimentele istorice.

Desigur, generalul Dembinski fusese animat de cele mai bune intenții atunci când a primit invitația Guvernului provizoriu revoluționar maghiar de a veni în Ungaria, pentru a prelua comanda supremă a armatei revoluționare. El a și raportat victorii însemnate, iar dacă rezultatele n-au fost pe măsura așteptărilor, acestea se datoresc unor inerente erori de concepție ale conducătorilor, lui L. Kossuth în primul rând, căci el deținea funcția supremă de conducere în stat.

Greșeala cea mai gravă a constatat însă, precum s-a demonstrat, în atitudinea față de naționalități, care s-au văzut înșelate, ultragiate și masacrate de detașamente aparținând armatei maghiare, în plină și crâncenă înclăstare pentru salvagardarea ființei naționale, îndeajuns primejduită prin refacerea Ungariei în hotarele sale medievale, scop primordial, urmărit tenace de către conducătorii intransigenți ai revoluției maghiare. O calitate de excepție, atunci când se urmăresc idealuri nobile de emancipare națională și socială, intransigența devine periculoasă atunci când este generată de idealuri anacronice, de concepții retrograde, menite a perpetua stări de lucruri medievale într-o lume în care pătrund treptat și temeinic principiile democratice ale marii revoluții franceze. Animați de aceste idealuri generoase în ceea ce privește propriul popor, conducătorii revoluției maghiare de la 1848—1849 n-au reușit să depășească limitele firești și necesare pentru o mișcare de emancipare națională, spre a înțelege necesitățile legitime și de aceeași intensitate, ca manifestare a dorințelor, pentru poporul român din Transilvania și Banat și pentru celelalte popoare odinioară supuse, prin cucerire, de către regalitatea medievală maghiară. Este și principala greșală, pentru care nu s-a putut obține sprijinul Europei și care a însemnat prăbușirea unei revoluții ce se anunțase dreptă în intențiile ei, la 15 martie 1848. Din acest motiv, dar și din multe altele, deja menționate, memoriile generalului polonez Henryk Dembinski, prin acuratețea lor, prin obiectivitatea rezultatelor din dezinteresul de a prezenta altfel oamenii și evenimentele decât așa precum arătau în realitate, căci nu era stăpânit de nici un resentiment, de rea-credință sau rea-intenție față de revoluția maghiară și conducătorii săi, rân-ân mărturii elocvente peste veacuri, mărturii de natură a stabili sau restabili adevărul istoric, alături de alte valoroase surse documentare de acest fel.

¹⁶ *Ibidem*, f. 3.

¹⁷ *Ibidem*, f. 7.

UN MEMORIU INEDIT AL LUI ION GHICA DIN ANII EXILULUI

VALERIU STAN

Pregătind declanșarea revoluției și la București, Comitetul revoluționar muntean constituit în primăvara anului 1848, după reîntoarcerea în țară a tinerilor români aflați la studii la Paris în frunte cu N. Bălcescu, hotărâ trimiterea unui „agent confidențial” la Constantinopol cu misiunea de a convinge Poarta să nu intervină împotriva insurecției în cazul în care ea izbucnea și în Țara Românească și de a apăra autonomia țării în relațiile cu puterea suzerană. În acest sens se pronunțase de altfel și doctorul Louis Mandl, emisarul lui Lamartine, ministrul de externe în guvernul provizoriu francez și președinte de onoare al „Societății studenților români” din capitala Franței, sosit în misiune la București, care a sfătuit și el pe revoluționarii români să obțină asentimentul guvernului otoman pentru reformele preconizate mai înainte de a se pune în mișcare. După refuzul lui I. Heliade Rădulescu și Ștefan Golescu de a accepta însărcinarea, alegerea comitetului s-a fixat în cele din urmă asupra lui Ion Ghica, unul din conducătorii săi, care împreună cu N. Bălcescu și C. A. Rosetti făcea parte din comisia executivă investită cu „deplină putere de a organiza și conduce acțiunea”¹. Plecat la 17/29 mai 1848 prin Brăila, cu un vapor al „Lloyd-ului” austriac, Ghica sosea la Constantinopol în primele zile ale lunii iunie (stil nou), fără a bănuși, în acel moment, că șederea sa în Imperiul otoman se va prelungi pe parcursul unui întreg deceniu².

În calitate de emisar al Comitetului revoluționar muntean, apoi, după izbucnirea revoluției în Țara Românească, de reprezentant al guvernului revoluționar din București pe lângă Sublima Poartă, Ion Ghica a desfășurat o intensă activitate pentru a apăra cauza revoluției și aspirațiile poporului român, dând dovadă de remarcabile calități de diplomat³. În ciuda faptului că Poarta ezita să-l recunoască oficial ca agent în locul capușcheaiei N. Aristarchi, el a reușit în scurt timp să intre în contact cu numeroși oameni de stat turci și cu ambasadorii marilor puteri la Constantinopol, de la care spera ajutor. Pe unii dintre aceștia îi cunoscuse personal încă din perioada studiilor la Paris, pe alții, cum erau reprezentanții diplomației ai Franței și Angliei, gen. Auwick și, respectiv, Stratford Canning, va reuși să și-i apropie acum, beneficiind în acest sens de scrisorile de recomandare ce-i fuseseră înmânate la plecarea din țară.

În timpul celor trei luni de existență a guvernului revoluționar muntean, I. Ghica și-a orientat activitatea în principal în două direcții. Pe de o parte el a urmărit să apere revoluția română, scopurile sale, programul său, reușind, într-o primă etapă, să determine Poarta să nu se opună schimbărilor petrecute în Țara Românească, pe de altă parte informându-i co-

¹ Ion Ghica, *Scrisori către Vasile Alecsandri*, București, 1837, p. 705—706.

² Se va reîntoarce în țară la sfârșitul anului 1858 pentru a lua parte la alegerile pentru Adunarea electivă menită să desemneze pe viitorul domn al Țării Românești, conform prevederilor Convenției de la Paris din 7/19 august același an.

³ Aceste calități au fost relevate de G. Zane în introducerea la lucrarea *Ion Ghica către N. Bălcescu. Scrisori inedite din vremea pribegiei*, București, 1943, p. 1113—1124 (Extras din „Analele Academiei Române. Memoriile Secției istorice”, tom. XXV); republicată cu titlul *Ion Ghica în diplomația constantinopolitană. Corespondența cu N. Bălcescu*, în G. Zane, *Studii*, Ediție îngrijită de Elena G. Zane, București, Edit. Eminescu, 1980, p. 384—391. Vezi și studiul aceluiași, *Ion Ghica à l'époque de la révolution de 1848*, în „Revue roumaine des sciences sociales. Série des sciences économiques”, XI, 1967, nr. 1, p. 77—91, precum și capitolele referitoare la activitatea lui Ion Ghica în timpul revoluției și în exil din monografiile lui D. Păcurariu, *Ion Ghica*, București, Edit. pentru literatură, 1965, și I. Roman, *Viața lui Ion Ghica*, București, Edit. Albatros, 1970.

stant guvernul de la București asupra evoluției politicii Porții și dă directive asupra căilor de urmat⁴. Pentru atingerea primului obiectiv, în afara numeroaselor intervenții personale pe lângă oficialitățile otomane și ambasadorii marilor puteri, el a adresat o serie de memorii și note asupra situației din Principate, asupra țelurilor urmărite de revoluționari, căutând să justifice revendicările poporului român și să le apere de acuzațiile aduse de adversarii revoluției⁵.

Deși speranța înțelegerii de către guvernul otoman a justeței cauzei pentru care românii făcuseră revoluția s-a dovedit, în cele din urmă, neîntemeiată, Ion Ghica a continuat și după reprimarea revoluției să-și îndeplinească, în condiții evident schimbate, misiunea de reprezentant al românilor de la 1848 pe lângă Poartă. Devenind unul din conducătorii necontestăți ai revoluționarilor exilați, el a căutat să organizeze și să dirijeze acțiunea acestora, întreținând relații în numele lor cu miniștrii Porții, cu ambasadorii marilor puteri și cu reprezentanții celorlalte emigrații străine. De asemenea, a continuat să redacteze memorii și note în favoarea cauzei române⁶. Ghica desfășurând dintre toți exilații activitatea cea mai remarcabilă în această privință. Nu întâmplător Al. C. Golescu-Albu în proiectul de repartizare a misiunilor fiecărui emigrant, pe care-l schitează la sfârșitul anului 1849, îl situează pe I. Ghica în categoria mănuiților de condeie, alături de N. Bălcescu, Al. G. Golescu-Negru, Ștefan Golescu, C. A. Rosetti, I. Heliade Rădulescu, I. Maiorescu ș. a.⁷

Este adevărat că aceste memorii și note, redactate în perioada postrevoluționară, vor căpăta treptat un caracter tot mai moderat, reflex al filoturcismului autorului și al orientării sale din ce în ce mai accentuate pe calea diplomației în defavoarea celei a revoluției, totuși în cursul primilor doi ani de exil, I. Ghica a rămas atașat principiilor revoluției muntene. O dovedește între altele și memoriul inedit⁸ pe care-l publicăm mai jos, adresat Porții la 23 ianuarie 1849.

Aflat între manuscrisele autorului de la Biblioteca Academiei, memoriul la care ne referim⁹ întreprinde în prima sa parte o pertinentă analiză a claselor sociale din Principatele române și a revendicărilor lor. Conform aprecierii lui I. Ghica, structura socială a celor două țări române comporta existența a trei clase distincte: boierimea, formată din boierii mari și mici, burghezia, alcătuită mai ales din mici meșteșugari și cei ce exercitau profesiunile libere, și țăranimea clăcașă, clasa care forma marea majoritate a populației țării¹⁰. Interesul lui Ghica se îndreaptă cu precădere asupra acesteia din urmă, autorul memoriului relevând starea deplorabilă pe care regimul Regulamentului Organic îl impusese „nefericitului agricultor”, împovărat de sarcini ilegale și exploatat în profitul unei minorități abuzive. Fiind clasa cea mai numeroasă și oprimată, țăranimea, considera I. Ghica, era îndreptățită să se bucure de solicitudinea Sublimei Porți și a marilor puteri. Se aprecia că situația ei reclama „numeroase

⁴ G. Zane, *Ion Ghica à l'époque de la révolution de 1848*, în *loc. cit.*, p. 78–79.

⁵ Vezi, de exemplu, nota adresată Porții și reprezentanților diplomației ai Franței și Angliei la Constantinopol în legătură cu acuzația de socialism adusă revoluției muntene, publicată în *Anul 1848 în Principatele române*, tom. III, București, 1902, p. 757–758.

⁶ Lista acestora, de altfel incompletă, întocmită de însuși I. Ghica (*Pièces rédigées par moi*), a fost publicată de G. Zane ca anexă la studiul *Ion Ghica à l'époque de la révolution de 1848*, în *loc. cit.*, p. 90–91.

⁷ Cf. Cornelia Bodea, *Lupta pentru unire a revoluționarilor exilați de la 1848*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 140.

⁸ Dintre memoriile și notele redactate de I. Ghica în perioada exilului doar câteva au văzut lumina tiparului, spre deosebire de acelea din timpul revoluției care au fost publicate în colecția *Anul 1848 în Principatele române*. A se vedea, de exemplu, N. Georgescu-Tistu, *Ion Ghica și Italia. Un memoriu în ziarul „Concordia” la 1849*, în „Roma”, București, XIII, 1933, nr. 1, p. 4–8; idem, *Ion Ghica scriitorul. Cu prilejul unor texte inedite*. București, 1935, p. 159–166; *Mémoire concernant la P(rincipau)té de Samos et les P(rincipau)tés Danubiennes*, datat 1857; *Documente și manuscrise literare*, vol. II, ediție Paul Cornea și Elena Piru, București, 1969, p. 53–94; *Notes historiques sur les Principautés remises à Ahmed Effendi sur sa demande*; Marin Bucur, Romulus Vulpescu, *O pledoarie revoluționară pașoptistă a lui Ion Ghica*, în „Manuscriptum”, II, 1971, nr. 4, p. 15–37; *Note privind obligațiile țăranilor*.

⁹ Bibl. Academiei, Msse, Arhiva Ion Ghica, mapa VI, f. 95–99; ibidem, mss. francez 138, f. 20–22. Ultimul exemplar pare a fi conceptul autograf al memoriului. Am preferat însă pe acela din Arhiva Ion Ghica care, deși o copie, este mai complet. Un alt exemplar, nedatat însă, se află la Biblioteca Națională, fond Kogălniceanu, pach. XLIX/2.

¹⁰ Vezi anexa.

și urgente ameliorări", precum și garanții solide contra abuzurilor a căror victimă era, dat fiind că agricultura, cu care se îndeletnicea țărănimea, constituia sursa principală a bogăției și prosperității țării.

Printre mijloacele menite să ducă la îmbunătățirea situației țărânimii, I. Ghica nu ezita să propună, între alte măsuri, abolirea clăcii și completa emancipare a acestei clase de servituțile feudale.

Autorul memoriului manifestă rezerve numai în ceea ce privește acordarea de drepturi politice țăranilor, considerând, nejustificat de altfel, că aceștia nu erau capabili „nici să le înțeleagă, nici să le exercite". Am putea vedea aici un indiciu al poziției de clasă a lui I. Ghica care, ca și alți revoluționari pașoptiști, provenea din rândurile boierimii cu vederi liberale, o dovadă a renunțării de către el la principiile revoluționare și trecerii pe poziții moderate. Nu trebuie pierdut însă din vedere faptul că memoriul era destinat Porții, o putere în esență absolutistă și feudală, pentru care revendicarea emancipării politice a țărânimii ar fi părut prea avansată, dacă nu chiar inspirată de principiile comunismului, precum și reprezentanților diplomați ai unor mari puteri, dintre care cel al Marii Britanii, Stratford Canning, manifesta — după însăși mărturia lui I. Ghica — o ostilitate față de ideile democratice¹¹.

În ceea ce privește burghezia, cealaltă clasă productivă a țării, memoriul lui I. Ghica scoate în evidență atașamentul acesteia la principiile de ordine și legalitate, abuzurile la care ea era supusă din partea administrației locale, ceea ce determina adesea pe reprezentanții ei să apeleze la protecția străină. Clasă onestă, laborioasă, devotată adevăratelor interese ale țării, burghezia, în calitatea ei de stare a treia, era îndreptățită, după opinia lui I. Ghica, să participe la guvernarea țării și să vegheze la aplicarea legilor. Pentru aceasta el preconizează extinderea dreptului de vot în favoarea burghezilor care exercitau o meserie stabilă și plăteau patentă, măsură ce ar fi sporit considerabil corpul electoral al țării.

Atrăgând atenția asupra necesității de a se pune capăt vicilor existente în organizarea Principatelor și de a se înfăptui reformele preconizate, I. Ghica propune, în finalul memoriului său, bazele viitoarei constituții a țării, prin care reia, de fapt, în mod curajos și original, principiile Proclamației de la Islaz. Într-un moment în care cauza revoluției muntene părea cu totul compromisă, el are curajul să reafirme ideile ei de bază, căutând să le impună, de data aceasta nu prin forțe interne, ci pe calea ratificării lor de către Poartă; printr-un act constitutiv dat de însuși sultanul după modelul vecailor capitulații. Firește, acesta nu ar mai fi fost un act cu caracter feudal, ci un document conceput în spiritul dreptului internațional modern. Demersul este nu numai original, dar și singurul posibil după înfrângerea revoluției. În plus, incluse într-un act emanând de la însăși puterea suzerană, având deci girul acesteia, principiile revoluționare ale noii constituții ar fi devenit obligatorii și pentru boierimea reacționară¹².

Că proiectul lui Ghica, menit să servească drept „bază a unei noi constituții corespunzătoare nevoilor Principatelor", este în esență lui o reluare a principiilor Proclamației de la Islaz rezultă nu atât din numărul similar de articole — 21 în proiectul lui Ghica, 22 în Proclamația de la Islaz — cât mai ales din conținutul său. Desigur, nu avem de-a face cu o reluare *ad litteram* ci cu o adaptare, autorul aducând o serie de amendamente documentului programatic al revoluției pentru a-l face să corespundă cât mai bine realităților românești și necesităților momentului. Astfel, chiar din primul articol se revendică unirea deplină a celor două Principate, idee pe care autorii Proclamației de la Islaz, din motive tactice, o evitaseră. Se introduce de asemenea principiul inviolabilității domiciliului (art. 13), se preconizează o miliție comunală, alcătuită din proprietari, comercianți și industriași (art. 10), iar principiul independenței puterii judiciare este prevăzut expres (art. 14). Alte revendicări, cum sunt acelea referitoare la drepturile electorale, compoziția viitoarei Adunări naționale, secularizarea averilor mănăstirești, sunt mai bine precizate în proiectul lui I. Ghica. În rest, formulările din ambele documente sunt aproape identice. Singura deosebire mai însemnată, de data aceasta în defavoarea proiectului lui Ghica, este aceea referitoare la emanciparea țărânimii clăcașe. Dacă în art. 13 al Proclamației de la Islaz fusese înscrisă emanciparea clăcașilor și împrăștierea lor prin despăgubire, în proiectul lui I. Ghica se vorbește numai de „eliberarea țăranilor și abolirea completă a oricărei clăci" (art. 12), fără a se aminti nimic de împrăștiere. Omisiunea poate reprezenta atât o limită în concepțiile autorului cu privire la reforma agrară,

¹¹ Cf. *Anul 1848 în Principatele române*, tom. II, p. 686; tom III, p. 462; tom IV, p. 31–32.

¹² Cf. Liviu P. Marcu, *Ion Ghica, în Din gândirea politico-juridică din România. Figuri reprezentative*, vol. I, București, 1974, p. 199.

după cum poate fi explicată și prin motive de ordin tactic, I. Ghica lăsând deliberat deoparte chestiunea improprietății pentru a face mai ușoară acceptarea proiectului său de către Poartă.

În ansamblu însă, memoriul adresat Porții în ianuarie 1849 evidențiază faptul că Ion Ghica continua să se situeze încă, în această perioadă, pe poziții revoluționare. El este un document remarcabil atât prin analiza structurii sociale și a situației Principatelor din acea vreme, cât și prin pledoaria argumentată în favoarea reformelor, concepute în spiritul principiilor înaintate ale revoluției de la 1848. Din cuprinsul său se desprind câteva din ideile majore care l-au călăuzit pe Ghica în perioada exilului postrevoluționar cum sunt: necesitatea unirii celor două principate într-un singur stat, obligativitatea desființării privilegiilor boierești, reorganizarea instituțiilor celor două țări pe baze moderne, promovarea în viața social-politică a țării a noii clase sociale în ascensiune, burghezia, și mai ales emanciparea țărănimii clăcașe și îmbunătățirea situației sale, idei care fac din I. Ghica unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai generației epocii de reînnoire națională de la mijlocul veacului trecut, un exponent ferm al concepțiilor antif feudale, de pe poziția cărora întrevedea viitoarea organizare politică și socială a românilor. Prin conținutul său înaintat, memoriul merită să figureze, la loc de cinste, în orice antologie a scrierilor autorului. Este de altfel și motivul care ne-a determinat să-l dăm publicității.

A N E X Ă

MÉMOIRE ADRESSÉ À LA PORTE

La population de la Valachie s'élève à deux millions cinq cent mille âmes et se trouve répartie de la manière suivante:

1. Deux millions de paysans agriculteurs.

2. Cinq cent mille artisans exerçant des industries indispensables à la vie commune, tels que boulangers, charpentiers, maçons, tailleurs, cordonniers etc. Le commerce extérieur étant presque entièrement entre les mains des étrangers, le pays est pourvu dans ses autres besoins par l'industrie européenne, qui fournit à toute la Principauté le confortable de la vie.

En dehors de ces classes laborieuses et industrielles se trouve la classe des Boyards composée de 5 à 600 noms environ, formant un total de deux mille familles, et qui comprend la bureaucratie et les différentes branches de l'administration. Ces mêmes boyards sont divisés en deux classes connus sous la dénomination de grands boyards et de petits boyards. Les premiers sont au nombre de 60 à 70 et forment environ dix à douze familles toutes Phanariotes, soit par leur origine, soit par leurs alliances. Les petits boyards presque tous anciens serviteurs et créatures des premiers leur sont entièrement soumis et dévoués et n'ont d'autre volonté que celle de leurs patrons. Cette noblesse exotique est d'une date toute récente et néanmoins elle a acquis un ascendant tel que l'ancienne gentilhommerie roumaine, tombée dans l'oubli et dans la misère, a dû, tout en conservant ses titres, retourner à la charrue qu'elle ne quitte que les jours où la patrie est en danger. Ils sont inscrits dans les listes du ministère des finances sous la designation *neam* (nobles).

Les deux millions de paysans sont disséminés sur une surface d'environ 5 mille lieues carrées dont plus de 3 mille de terre productive. Ces paysans se livrent exclusivement aux travaux de l'agriculture qui constitue la richesse du pays. La terre que le laboureur cultive appartient à une dixième près aux boyards des deux classes et au clergé indigène et étranger. Ces nouveaux propriétaires sont parvenus, à force d'abus, à s'enrichir au détriment des anciens nobles en leur enlevant leurs terres et en les réduisant à l'état de taillables et corvéables (clacaches). Au lieu de réformer un pareil état des choses, le Règlement organique est venu au contraire le consolider en établissant des redevances entre les clacaches et les propriétaires et en donnant à la terre une valeur qu'elle ne pourrait acquérir qu'en deux siècles. Par le fait de ce Règlement, le malheureux agriculteur se trouve accablé de charges illégales et exploité au profit d'une classe qui n'a eu jamais d'autre mérite dans le pays que celui de servir d'instrument aux abus et à la corruption. Ainsi le clacache paie au propriétaire, soit en corvées, soit en argent ou en produits, un loyer au moins dix fois plus élevé que l'intérêt de la valeur réelle de la terre qui lui est donnée. La terre se vend en Valachie terme moyen 50 Piastres l'hectare, ce qui ferait à raison de 5—6% l'intérêt ordinaire de l'argent en bien-fonds 2 1/2 Piastres de loyer par an, tandis que le Règlement prescrit un loyer annuel forcé de 25 à 30 Piastres et au-delà sans compter les nombreux abus.

La classe des paysans, par cela même qu'elle est la plus nombreuse et la plus opprimée, a droit à toute la sollicitude de la Sublime Porte et des puissances étrangères. Son état réclame de nombreuses et promptes améliorations et de solides garanties pour l'avenir contre les malversations et les abus dont elle est victime; car il ne faut point perdre de vue que l'agriculture est la source de la richesse et du bien être de la nation, et qu'elle doit être l'objet des soins de toute administration éclairée. Il n'est point nécessaire, pour constater l'état déplorable où se trouve la classe laborieuse de Valachie, de remonter bien loin dans le passé et d'entrer dans l'examen des anciens droits du paysan valaque; il serait encore inutile de fouiller les nombreux dossiers, gros de scandales et d'injustice pour découvrir comment certaines terres appartiennent à certaines personnes et de quelle manière on a pu les enlever à leurs légitimes propriétaires. Tout récemment encore le prince Bibesco a acquis d'immenses propriétés en les achetant à vil prix à des propriétaires qui ne voulaient point vendre et qui ont dû céder à la violence. Tout en se renfermant dans les droits sacrés de la propriété, les paysans ont droit à l'abolition de la corvée et à leur complet affranchissement de la glèbe à laquelle ils sont attachés. Il est juste qu'on leur reconnaisse le droit de louer la terre, ce puissant instrument de travail, à un prix rationnel et équitable et non point à un prix arbitraire et contraire à toutes les lois économiques. Cette classe qui depuis un temps immémorial supporte seule toutes les charges de l'état, a droit à toute la sollicitude de l'administration et de la justice dont elle a complètement été privée jusqu'ici. Outre le bien-être général qui résulterait de son développement matériel et intellectuel, le pays y trouverait une garantie de prospérité à l'avenir. Parmi les moyens propres à amener ce développement, il faut compter en première ligne la construction des moyens de communication, afin de faciliter le plus possible le transport des produits aux différentes échelles, et un système d'instruction primaire et agricole à la portée de tous les habitants des villages; de plus, en améliorant ainsi la condition de cette classe, on obtiendrait chez elle une progression analogue à celle des autres populations; car depuis qu'il existe des états civils en Valachie il a été constaté que la classe des paysans diminuait au lieu d'augmenter. Quant à ce qui a rapport aux droits politiques, le paysan n'est apte ni à les comprendre ni à les exercer, et d'ailleurs il n'en sent aucun besoin pour le moment. Ce qu'il veut aujourd'hui c'est un état de choses qui lui procure le bien en lui assurant le travail.

La classe bourgeoise, répandue dans toutes villes de la principauté et recommandable par ses principes d'ordre et de probité, a été jusqu'ici entièrement livrée à la cupidité des agents de l'administration et traitée sans aucun respect ni pour la morale ni pour la justice. Aussi voit-on journellement les bourgeois valaques se faire des titres à une protection étrangère et recourir à toute sorte de moyens pour se soustraire à l'autorité locale et se mettre ainsi à l'abri de ses vexations. Cette classe honnête, laborieuse, amie de l'ordre et dévouée aux véritables intérêts du pays, réclame, à juste titre, le droit de contrôler, en sa qualité de tiers état, les actes du gouvernement et de veiller à l'exécution des lois. En n'admettant à l'exercice des droits électoraux que ceux des bourgeois établis et payant patente, ils fourniraient au moins vingt mille votes au corps électoral. Cette partie de la population réunie aux propriétaires fonciers, aux boyards et à ceux qui exercent des professions libérales, tels que les médecins, les professeurs, les artistes, les hommes de lettres etc. constitueraient au moins vingt cinq mille voix, c'est-à-dire un électeur pour cent habitants.

Un système électoral organisé sur les bases ci-dessus offrirait au pays toutes les garanties de sécurité et maintiendrait le gouvernement dans les limites de la légalité et de la justice dont il pourrait s'écarter.

La Moldavie dans une condition identique compte un million et demi d'habitants composant les mêmes classes et rétribués dans les mêmes proportions.

Les principautés gémissent dans ce moment sous le poids d'une organisation vicieuse et qui ne saurait se prolonger sans donner lieu à de nombreux inconvénients; il serait temps de prendre en considération leur état présent et avenir et d'aviser aux moyens les plus propres à les mettre à l'abri de tout danger ultérieur. Il est temps de faire sur toutes les classes une juste répartition des charges de l'état, de proclamer l'égalité de tous devant la loi, l'indépendance du pouvoir judiciaire, d'organiser l'instruction publique gratuite, conformément aux besoins des diverses classes et de l'état. L'existence politique du pays serait assurée par cela seul que ces institutions mettraient fin à cette agitation continuelle qui a pour résultat de favoriser l'intrigue et d'aider la convoitise, sous l'égide d'une constitution équitable et bien conçue qui mette tous les Valaques indistinctement à l'abri des vexations et des abus d'une administration corrompue et qui permette à chacun de développer, dans la mesure de ses moyens, son bien-être matériel et moral; les principautés pourraient par leur réunion et à l'aide de ses immenses ressources et à l'ombre de l'ordre et de la paix, assurer leur existence politique et devenir en peu de temps un modèle de prospérité.

Je propose les articles suivantes comme base d'une constitution nouvelle conforme aux besoins de la principauté.

1. La réunion absolue des deux principautés.
2. L'égalité de tous devant la loi.
3. Une contribution générale répartie suivant les fortunes.
4. Droit électoral pour les Valaques âgés de 22 ans établis dans les villes et payant patente, admission à ce même droit de tous les propriétaires fonciers, de tous les boyards, ainsi que de tous ceux qui exercent une profession libérale, tels que médecins, professeurs, artistes, savants, hommes de lettres etc.
5. Admission de tous les Valaques âgés de 30 ans au droit d'éligibilité.
6. Une Chambre composée de cent membres élus pour le terme de cinq ans et convoqués tous les ans à époque fixe.
7. Un chef de l'état indigène et élu pour le terme de cinq ans par l'Assemblée et avec des appointements de mille ducats par mois.
8. Responsabilité des ministres et de tous les fonctionnaires.
9. Liberté de la presse en ce qui regarde les affaires intérieures avec des lois restrictives pour la cour suzeraine.
10. Une milice communale composée de propriétaires, commerçants et industriels.
11. Transformation des biens du clergé étranger en bien de l'Etat avec indemnité pour les Saints Lieux. Un mémoire particulier servant à établir la légitimité et l'urgence de cette réforme sera présenté ultérieurement.
12. Affranchissement des paysans et abolition complète de toute corvée.
13. Inviolabilité du domicile de chacun.
14. Indépendance du pouvoir judiciaire.
15. Un système d'instruction gratuit pour les deux sexes.
16. Service militaire par conscription.
17. Abolition de l'esclavage moyennant indemnité.
18. Abolition des peines corporelles.
19. Un système pénitentiaire conforme aux principes de morale et d'humanité.
20. Concession des droits politiques à tout indigène quelle que soit sa religion.
21. Une assemblée convoquée tous les quinze ans pour introduire dans la constitution les améliorations et les changements exigés par les besoins du pays, changements que l'on soumettrait à la sanction de la Sublime Porte.

Constantinople, le 23 Janvier 1849

MEMORIU ADRESAT PORȚII

Populația Valahiei se ridică la două milioane cinci sute de mii de suflete și se găsește repartizată în felul următor:

1. Două milioane de țărani agricultori.
2. Cinci sute de mii meșteșugari exercitând industrii indispensabile vieții obișnuite, cum sunt brutarii, tâmplarii, zidarii, croitorii, cizmarii etc. Comerțul exterior fiind aproape în întregime în mâinile străinilor, țara este satisfăcută în celelalte nevoi ale sale de industria europeană, care furnizează întregului principat toate cele necesare confortului vieții.

Pe lângă aceste clase active și producătoare mai există clasa boierilor, compusă aproximativ din cinci până la șase sute de nume, formând un total de două mii de familii și care cuprinde birocrația și diferitele ramuri ale administrației. Acești boieri sunt ei înșiși împărțiți în două categorii cunoscute sub numele de mari boieri și de mici boieri. Primii sunt în număr de 60 până la 70 și formează în jur de 10—12 familii toate fanariote, fie prin originea, fie prin alianțele lor. Micii boieri, aproape toți vechi servitori și creaturi ale primilor, le sunt în întregime supuși și devotați, și nu au altă voință decât aceea a patronilor lor. Această nobilime exotică este de dată destul de recentă și cu toate acestea ea a dobândit un asemenea ascendent încât vechea boierime română căzută în uitare și în mizerie a trebuit, păstrându-și totuși titlurile, să se reîntoarcă la plugul pe care nu l-a părăsit decât în vremurile în care patria se afla în pericol. Ei sunt înscrși în listele aflate la ministerul de finanțe sub denumirea de *neamuri*.

Cei două milioane de țărani sunt răspândiți pe o suprafață de aproximativ cinci mii de mile pătrate dintre care mai mult de trei mii de pământ productiv. Acești țărani se dedică în exclusivitate muncilor agriculturii, care constituie bogăția țării. Pământul pe care plu-

garul îl cultivă aparține într-o proporție de aproape o zecime boierilor celor două clase și clerului autohton sau străin. Acești noi proprietari au ajuns, pe cale de abuz, să se îmbogățească în detrimentul vechilor boieri luându-le pământurile și reducându-i în stare de iobagi (clăcași). În loc de a reforma o astfel de stare de lucruri, Regulamentul organic a urmărit dimpotrivă s-o consolideze, stabilind obligațiile între clăcași și proprietari și dând pământului o valoare pe care el n-o putea dobândi decât în două secole. Prin prevederile acestui Regulament, nefericitul agricultor se găsește copleșit de sarcini ilegale și exploatat în profitul unei clase care n-a avut niciodată vreun alt merit în țară decât acela de a servi de instrument abuzurilor și corupției. Astfel, clăcașul plătește proprietarului fie în muncă, fie în bani sau în produse, o chirie cel puțin de zece ori mai ridicată decât dobânda valorii reale a pământului ce îi este dat. Pământul se vinde în Valahia în medie cu 50 de piaștri hectarul, ceea ce ar face, ținând cont de dobânda obișnuită de 5–6% pentru banii investiți în bunuri imobiliare, doi piaștri și jumătate chirie pe an, în timp ce Regulamentul prescrie o chirie anuală obligatorie de 25 până la 30 de piaștri și chiar mai mult, fără a mai pune la socoteală numeroasele abuzuri.

Clasa țăranilor, prin însuși faptul că este cea mai numeroasă și mai oprimată, are dreptul la întreaga solicitudine a Sublimei Porți și a puterilor străine. Situația sa reclamă numeroase și prompte îmbunătățiri, precum și garanții solide pentru viitor împotriva jafurilor și abuzurilor a căror victimă este, căci nu trebuie pierdut din vedere că agricultura este izvorul bogăției și bunăstării națiunii și că ea trebuie să constituie obiectul grijilor oricărei administrații luminate. Nu este deloc necesar, pentru a constata situația deplorabilă în care se găsește clasa activă a Valahiei, să ne reîntoarcem cu mult în trecut și să facem un examen al vechilor drepturi ale țăranului valah; va fi de asemenea inutil să scotocim numeroasele dosare pline de scandaluri și de nedreptăți pentru a descoperi cum anumite pământuri aparțin unor persoane și în ce fel s-a putut să li se răpească proprietăților lor legitimi. Destul de recent chiar domnitorul Bibescu a obținut imense proprietăți cumpărându-le pe un preț de nimic de la proprietari care nu vroiau deloc să le vândă și care au trebuit să cedeze în fața violenței. Înconjurându-se de drepturile sacre ale proprietății, țăranii au dreptul la abolirea clăcii și la completa eliberare de glie de care sunt legați. Este just să li se recunoască dreptul de a închiria pământul, acest puternic instrument de muncă, la un preț rațional și echitabil și nu la un preț arbitrar și contrar tuturor legilor economice. Această clasă, care din timpuri imemorabile suportă singură toate sarcinile statului, are dreptul la întreaga solicitudine a administrației și la dreptatea de care ea a fost complet lipsită până acum. Pe lângă bunăstarea generală care ar rezulta din dezvoltarea sa materială și intelectuală, țara va găsi o garanție de prosperitate în viitor. Printre mijloacele menite să determine această dezvoltare trebuie menționată în primul rând construirea de căi de comunicație, pentru a facilita cât mai mult cu putință transportul produselor spre diferite schele, și un sistem de instrucție primară și agricolă accesibil tuturor locuitorilor satelor; în plus, ameliorând în acest fel condiția acestei clase, se va obține pentru ea un progres asemănător celui al altor clase, căci de când există starea civilă în Valahia s-a constatat că clasa țăranilor se micșorează numeric în loc să crească. Cât privește chestiunea drepturilor politice, țăranul nu este capabil nici să le înțeleagă, nici să le exercite și de altfel pentru moment el nici nu le simte nevoia. Ceea ce el dorește astăzi este o stare de lucruri care să-i procure bunăstarea, asigurându-i munca.

Clasa burgheză, răspândită în toate orașele principatului și vrednică de stimă prin principiile sale de ordine și de probitate, a fost până acum abandonată lăcomiei agenților administrației și tratată fără nici un respect nici pentru morală, nici în ceea ce privește dreptatea. Astfel s-au văzut zilnic orașeni valahi obținând titluri de protecție străină și recurgând la tot felul de mijloace pentru a se sustrage autorității locale și a se pune astfel la adăpost de șicanele acesteia. Această clasă cinstită, harnică, iubitoare de ordine și devotată adevăratelor interese ale țării, reclamă pe drept cuvânt dreptul de a controla, în calitatea sa de stare a treia, actele guvernului și de a veghea la executarea legilor. Neadmițând la exercitarea drepturilor electorale decât pe acei burghezi capătăiți și care plătesc patentă, ei vor contribui cu cel puțin douăzeci de mii de voturi la sporirea corpului electoral. Această parte a populației împreună cu proprietarii funciari, cu boierii și aceia care exercită profesiunile liberale, ca medicii, profesorii, artiștii, oamenii de litere etc. vor forma cel puțin douăzeci și cinci de mii de voturi, adică un alegător la o sută de locuitori.

Un sistem electoral organizat pe bazele de mai sus va oferi țării toate garanțiile de securitate și va menține guvernul în limitele legalității și dreptății de la care acesta s-ar putea îndepărta.

Moldova, aflată într-o situație identică, numără un milion și jumătate de locuitori formând aceleași clase, care sunt repartizate în proporții similare.

Principatele gem în acest moment sub greutatea unei organizări vicioase și care n-ar putea să se prelungească fără să dea naștere la numeroase inconveniente; ar fi timpul să se ia în considerație situația lor prezentă și viitoare și să se avizeze asupra mijloacelor celor mai potrivite pentru a le pune la adăpost de orice pericol ulterior. Este timpul să se facă asupra tuturor claselor o justă repartitie a sarcinilor statului, să se proclame egalitatea tuturor înaintea legii, independența puterii judiciare, să se organizeze instrucțiunea publică gratuită, în conformitate cu nevoile diverselor clase și ale statului. Existența politică a țării va fi asigurată numai atunci când aceste instituții vor pune capăt agitației continue, care are ca rezultat să favorizeze intriga și să ajute cupiditatea, când țara va fi pusă sub egida unei constituții echitabile și bine concepute, ce va pune pe toți valahii fără deosebire la adăpost de șicanele și de abuzurile unei administrații corupte și va permite fiecăruia să-și dezvolte, în măsura în care i-o permit mijloacele, bunăstarea sa materială și morală; principatele ar putea prin unirea lor, cu ajutorul imenselor lor resurse și la adăpostul ordinei și al păcii, să-și asigure existența politică și să devină în scurt timp un model de prosperitate.

Propun articolele următoare ca bază a unei noi constituții conformă nevoilor principatului.

1. Unirea absolută a celor două principate.
2. Egalitatea tuturor înaintea legii.
3. O contribuție generală repartizată după avere.
4. Drept electoral pentru toți valahii stabiliți în orașe și plătind patentă, admiterea la acest drept a tuturor proprietarilor funciari, a tuturor boierilor, ca și a tuturor celor ce exercită o profesiune liberală, cum sunt medicii, profesorii, artiștii, savanții, oamenii de literă, etc.
5. Admiterea tuturor valahilor în vârstă de 30 de ani la dreptul de a fi eligibili.
6. O Cameră compusă dintr-o sută de membri aleși pe termen de cinci ani și convocați în toți anii la o dată fixă.
7. Un șef de stat autohton, ales pe termen de cinci ani de Adunare și cu o retribuție de o mie de ducați pe lună.
8. Responsabilitatea miniștrilor și a tuturor funcționarilor.
9. Libertatea presei în ceea ce privește problemele interne, cu legi restrictive pentru curtea suzerană.
10. O miliție comunală compusă din proprietari, comercianți și meseriași.
11. Transformarea bunurilor clerului străin în bunuri ale statului cu despăgubire pentru Locurile Sfinte. Un memoriu special menit să servească la stabilirea legitimității și urgenței acestei reforme va fi prezentat ulterior.
12. Eliberarea țăranilor și abolirea completă a oricărei clăci.
13. Inviolabilitatea domiciliului fiecăruia.
14. Independența puterii judecătorești.
15. Un sistem de instrucție gratuit pentru ambele sexe.
16. Serviciu militar prin recrutare.
17. Desființarea robiei (țigănilor — n. n.) prin despăgubire.
18. Desființarea pedepselor corporale.
19. Un sistem penitenciar conform principiilor moralei și umanității.
20. Acordarea de drepturi politice oricărui autohton indiferent care ar fi religia lui.
21. O adunare convocată la fiecare cincisprezece ani pentru a introduce în constituție îmbunătățirile și schimbările cerute de nevoile țării, schimbări ce se vor supune sancțiunii Sublimei Porți.

Constantinopol, 23 ianuarie 1849

O RECONSIDERARE A ROLULUI BURGHEZIEI ROMÂNE

APOSTOL STAN

Cartea lui Ștefan Zeletin, *Burghesia română*, republicată la „Humanitas” în 1991, poate fi considerată un eveniment editorial. Cititorului de astăzi i se redă o cercetare sociologică excelentă publicată în 1925, prin care se trasează liniile generale ale forței propulsoare a economiei capitaliste, burghezia. Reeditarea pune capăt unei cenzuri a regimului comunist asupra unei cărți care îi demonstra inconsistența teoriilor sociale. Pentru regimul comunist cartea lui Zeletin era blamabilă și pentru faptul că autorul ei se folosise din plin de unele concluzii ale lui Marx. Dar nu în scopul negării capitalismului — cum procedaseră atât autorul lor, cât și Gherea și alți socialiști —, ci, dimpotrivă, spre a-i sublinia viguroasa și rapidă forță de eroziune a vechilor structuri feudale și constituirea altora noi.

Și pentru că România, după prăbușirea comunismului, se află într-o fază istorică de mare însemnătate, aceea de a crea într-un răstimp cât mai scurt o nouă burghezie care să preia rolul de locomotivă a economiei, cartea lui Zeletin are și o valoare politică incontestabilă. Din experiența românească trasată de el se pot trage astfel multe învățăminte, pentru ca tranziția spre noua societate să fie cât mai scurtă și cu rezultate cât mai bune.

Burghesia română — încă de la apariție — s-a constituit într-o replică ideologică dată gândirii politice conservatoare. Ea combătea, în primul rând, teoria junimistă a formelor fără fond și idilizarea instituțiilor politice și sociale ale trecutului medieval de către elementele conservatoare cu ascendență boierească. Dar aceeași carte era opusă concepțiilor socialiste ale lui Gherea despre o societate românească eșuată în modernizare și împotmolită, chipurile, în „neoioabăgie”.

Format la mari universități occidentale și cu o temeinică pregătire filosofică și politică, Zeletin abordează și tratează subiectul printr-o vastă deschidere spre fenomene similare survenite în Europa occidentală. Pe baza unor comparații, autorul degajă ideea că, într-o măsură mai mare sau mai mică și în ciuda decalajului istoric, burghezia română a parcurs cam aceleași stadii de evoluție care s-au petrecut în alte state europene din Occident.

Cartea lui Zeletin este o viziune sociologică asupra procesului de modernizare a României, desfășurat într-un răstimp de aproape un secol, de la 1829 până la 1925. Cu alte cuvinte, punând în centrul cercetării burghezia, autorul îi caută rădăcinile și mai cu seamă diferențele ei ipostaze de afirmare: comercială, financiară, bancară și industrială, prin care au fost imprimate în răstimpul menționat schimbări sociale și politice profunde. Ca urmare a acțiunii economice a capitalismului, societatea românească a fost antrenată într-o eră de schimbări cruciale, fiind dislocate treptat structurile agrare tradiționale, inclusiv boierimea și țărănimea.

Noua clasă burgheză, Zeletin o pune în legătură cu ratașarea Principatelor Române la comerțul Europei occidentale. Din acest punct de vedere, părerea potrivit căreia burghezia în spațiul românesc a fost impulsionată, mai întâi, de o infuzie ideologică franceză este amenințată. Nașterea societății moderne în România se datorează — după Zeletin — nu numai penetrării ideilor liberale și egalitare, ci și unui curent economic venit dinspre Londra. Sunt antecedeentele comerciale britanice întinse până la Constanța, Galați, Brăila și alte porturi românești de la Dunăre, începând din 1829. Principatele Române erau astfel integrate în economia de schimb a Europei. Într-un asemenea context capitalismul dobânda o cadență accentuată.

Burghesia română, legată inițial de comerț și anemiată datorită prezenței în rândurile ei a unui contingent însemnat de străini, cu deosebire evrei, se consolidează în condițiile constituirii statului național. Ea se dezvoltă relativ rapid începând cu 1859, dar mai cu seamă după 1866, având drept suport politic exonenții revoluției de la 1848. Schema evoluției burgheziei — ca pretutindeni — parcurge același traseu: o înaintare dinspre comerț spre industrie, de la circulația mărfurilor spre producția capitalistă.

Socotind burghezia română o clasă socială născută într-un proces de evoluție economică în contextul intensificării legăturilor cu Occidentul, Zeletin îi fixează cadrul politic în care se consolidează ca cel mai activ element social. Dacă în Europa occidentală faza primară de afirmare a burgheziei se distinge prin preponderența unei oligarhii financiare care dictează monarhului absolut măsuri concordante cu propriile ei interese, în România situația a fost diferită. Puterea politică, prin Constituția din 1866, fusese încredințată națiunii sub forma unei suveranități formale, dar care, în fapt, prin colegiile electorale, era exercitată de o elită cultă și înstărită, numită de Zeletin „oligarhie”. Aceasta însă nu se contopea cu burghezia într-o singură clasă. „Oligarhia” folosește pârghiile puterii, dictând măsuri în folosul burgheziei din perspectiva nu atât a unor grupuri restrânse, ci din considerente sociale mai largi. Burghezia, prin urmare, se dezvoltă în perioada începuturilor ei în umbra și sub protecția puterii politice.

Rezultatul acțiunii „oligarhiei” politice sunt un șir de măsuri în direcția monedei naționale, construcției de căi ferate, fondarea unor instituții de credit și a Băncii Naționale, stabilirea unor tarife vamale avantajoase etc. Tot astfel, pe plan social, prin reforma agrară din 1864, dar și prin legiuiri aferente, societatea românească a fost deblocată treptat de îngrădirile și condiționările medievale. România realiza o trecere rapidă de la vechiul la noul regim, ceea ce însemna o dovadă elocventă de vitalitate a națiunii române prin asimilarea formelor occidentale ale „vieții burgheze”.

Cartea lui Zeletin explică un șir întreg de fenomene cu caracter social-economic. În acest sens, birocratismul și funcționarismul — socotite de regulă o înclinație de eschivă față de munca productivă — dobândesc alte înțelesuri. Devenind o plagă a orașelor României în secolul trecut, birocratismul și funcționarismul sunt rezultatul unei descompuneri a meseriilor, datorită concurenței fabricatelor străine, în contextul unei politici a liberalismului economic. Tot astfel, convulsiile sociale și lipsa de pământ înregistrată în rândul sătenilor sunt explicate de Zeletin, printre altele, prin stadiul precar al capitalismului industrial în România, mai cu seamă la finele secolului trecut. Suprapopulația agricolă, precum și mutarea ponderii veniturilor statului dinspre agricultură spre industrie nu survineau decât mai târziu, după primul război mondial și reîntregirea politică a întregului spațiu național.

De acord cu interpretările lui Zeletin privind stadiile de evoluție a burgheziei române și, prin aceasta, a instituțiilor politice inspirate din modelul occidental, ni se pare discutabil conceptul de „oligarhie” politică. Mai întâi, prin el, autorul înțelege întreaga clasă conducătoare din răstimpul 1866—1918. Numai că aceasta era scindată în privința politicii economice. Dacă liberalii recurg la măsuri viguroase pentru susținerea economiei capitaliste, a burgheziei deci, conservatorii, dimpotrivă — susținuți de un grup de liberali — se cantonează în „organicism”, lăsând burghezia să se descurce singură în competiția inegală cu produsele manufacturate străine. Pe de altă parte, „oligarhia” politică se constituie într-un sistem de guvernare grație unei legi electorale censitare — datorită înapoierii culturale și economice a societății românești —, dar în sânul ei se rezerva un rol — deși n-înor și deseori deformat prin ingerințe guvernamentale — chiar țărănimii. Ca atare, conceptul de „oligarhie” ar trebui întregit cu nuanțările menționate, el fiind depășit după primul război mondial, când se instituia un cadru democratic de guvernare prin votul universal.

Publicată în 1925, scrierea sociologică a lui Zeletin asupra burghezicii se configurează și astăzi ca un instrument excelent de aprofundare a cunoașterii modernizării economiei românești. *Burghezia română* nu este o scriere pa vizană — cum s-a pretins de unii critici, în epocă, dar mai cu seamă de sociologii comuniști —, un elogiu adus liberalilor, ci o cercetare obiectivă asupra împrejurărilor și forțelor sociale care au schimbat fața României, într-un răstimp relativ scurt. Din aceste motive, pentru specialiști, pentru publicul cititor dornic de cultură și chiar pentru omul politic din zilele noastre, cartea lui Zeletin este indispensabilă. De aici mulțumirile cuvenite editurii „Humanitas” care, îndată după revoluție, s-a grăbit s-o reediteze.

COLOCVIUL „DEZVOLTAREA MIȘCĂRILOR NAȚIONALE ÎN EUROPA ÎNTRE 1850—1914” — OTZENHAUSEN 17—22 MAI 1993

La Otzenhausen, în preajma orașului Saarbrücken, în cadrul și sub auspiciile Academiei Europene, s-a desfășurat un colocviu consacrat mișcărilor naționale din Europa între 1850—1914. Au luat parte specialiști din 12 țări: Austria, Belgia, Bulgaria, Cehia, Croația, Finlanda, Germania, Letonia, Polonia, România — prin subsemnatul —, Slovacia și Ungaria. Mai trebuiau să participe specialiști din Franța, Irlanda, Rusia, Suedia și Ucraina ale căror contribuții vor fi incluse în volumul care va fi consacrat lucrărilor colocviului.

Reuniunea a început prin prezentarea a trei rapoarte generalizante: *Constituirea și dezvoltarea mișcărilor naționale în Europa* (Heiner Timmermann), *Probleme și aspirații ale mișcărilor naționale — o comparație europeană* (Miroslav Hroch) și *De la mișcarea națională la naționalism* (Otto Dann).

În continuare s-au prezentat rapoarte privind evoluția mișcărilor naționale în diferite țări. Marian Zgorniak și Józef Buszko au susținut rapoarte privind Polonia, cel dintâi prezentând ridicarea din 1863 a polonezilor ca manifestare a mișcării naționale, iar cel de-al doilea s-a ocupat în contribuția sa de acțiunile politice ale polonezilor supuși încă dominațiilor străine în perioada imediat premergătoare primului război mondial (1905—1914). Un interesant raport al lui Detlef Rogosch a înfățișat mutațiile înregistrate în rândul burgheziei din Hamburg și evoluția acestora „de la patriotism la naționalism”. Suzana Leczek a analizat problema implicării țărănimii croate în mișcarea națională prin intermediul Partidului țărănesc croat în perioada 1900—1914.

Trei rapoarte au fost consacrate Slovaciei și evoluției mișcării naționale slovace, proces într-o oarecare măsură întârziat în comparație cu celelalte națiuni din Europa centrală; cei trei raportori au fost slovacii Miroslav Krajčovič și Elena Monnova, cărora li s-a adăugat germanul Jürg Hoensch. În lipsa raportorului rus, un foarte interesant raport a fost consacrat Rusiei de profesorul polonez Waldenberg, care totodată a abordat și problemele acțiunilor de rusificare de către statul țarist rus. Claus Remer din Jena a urmărit în raportul său evoluția mișcării naționale ucrainiene de la mijlocul secolului al XIX-lea la 1914, iar Andreas Kappler a abordat în raportul său o analiză comparativă a situației și evoluției naționale a ucrainenilor supuși dominației austriece și dominației ruse. În contribuția sa, profesorul Antoni Podraza de la Cracovia a prezentat poziția polonezilor față de mișcările naționale ale ucrainenilor, rușilor albi și lituanienilor, desigur în perioada anterioară primului război mondial, când Polonia nu renăscuse.

Virginia Paskaleva s-a ocupat în raportul pe care l-a înfățișat de opinia publică central-europeană și mișcarea de eliberare bulgară între tratatul de la Paris și cel de la Berlin, iar Horst Beneckenstein a prezentat un interesant raport referitor la „bazele fundamentale” ale mișcării naționale din Georgia. Ca și Virginia Paskaleva, Antoni Cetnarowicz a înfățișat ecoul la polonezi al mișcărilor de eliberare națională a slavilor de sud. Două contribuții au fost consacrate Italiei; într-una, Angelica Gernert a analizat procesele legate de formare ale națiunii moderne și de evoluție a mișcării naționale în Italia în perioada 1850—1914, iar Karl-Egon Lönne a urmărit evoluția „naționalismului” italian în corelație cu fascismul.

O interesantă contribuție a avut și Dieter Tiemann, care a urmărit problema cultivării ideilor naționale în școală, în Franța și Germania, într-un studiu comparat, iar Gerhard Brunn a prezentat „regionalismul” francez în timpul celei de-a Treia Republici. Importante au fost și contribuțiile finlandeze. Taina Huuthanen a înfățișat corelarea factorilor sociali și ai celor naționali în mișcarea națională finlandeză, Hannes Saarinen a analizat situația suedezilor din Finlanda, iar Erkki Kouri raportul dintre religiozitate și ideologia națională în Finlanda în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în primele decenii din veacul al XX-lea. Ungurul Péter Bajtay și-a consacrat contribuția prezentării mișcării naționale norvegiene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, iar germanul Jörg-Peter Findeisen a analizat cultul lui Carol XII în Suedia după 1890. *Religie, liberalism și partide politice în mișcările naționale flamandă și valonă* a fost intitulat raportul belgianului Lode Wils. Beta Johansone din Riga a prezentat

o contribuție plină de interes privind cultura și mișcarea națională letonă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Austriacul Horst Haselsteiner a analizat poziția oficială față de problema națională în Austria și Ungaria după pactul dualist, insistând asupra diferenței de tratament față de naționalități între cele două state și evidențiind poziția conciliantă a Austriei în comparație cu refuzul de concesiuni al Ungariei. Alexandra Kolaric a examinat relațiile dintre Corația, Austria și Ungaria în cadrul monarhiei dualiste. Sándor Vogel a înfățișat în raportul său, într-o manieră idilică, relațiile dintre etniile componente ale monarhiei habsburgice, într-un raport în care se voia a se prezenta mișcările naționale din Transilvania în secolul trecut, contribuție în care a negat chiar existența vreunei politici de maghiarizare.

În raportul *Mișcare națională și cultură națională la români* am analizat corelările dintre dezvoltarea mișcării naționale și a culturii naționale.

Organizatorii au prevăzut pentru discuții aproape o treime din timpul colocviului. Dezbaterile au fost ample și fructuoase. În ceea ce privește raportul referitor la români s-au pus numeroase întrebări: începuturile tiparului românesc, rolul Bisericii greco-catolice în redeschimbarea națională, istoriografia în perioada Regulamentului organic, influența franceză în secolele XVIII—XIX pe plan cultural și cea germană, culturală, în secolul XIX etc. Cehul Hroch, austriacul Haselsteiner și polonezul Waldenberg au solicitat informații bibliografice. În ceea ce m-a privit, am făcut intervenții la diferite rapoarte. Am ridicat problema „Piemontilor”, a statelor naționale incomplete exercitând funcții de magnet național, ca și problema „națiunii medievale” sau a prenațiunii moderne. Cu alte cuvinte echivalentul *neamului*, am mai evidențiat corelările dintre factorii social-politici, economici și culturali în mișcarea națională și legătura dintre statul național și modernizare. De asemenea, am combătut teza referitoare la pierderea caracterului înaintat de către mișcările naționale după 1848, susținută de profesorul Dann, ca și teza „caracterului național” a statului ungar din perioada dualistă, susținută de profesorul Dann și de Sándor Vogel. Într-o discuție cu profesorul Waldenberg am evidențiat dezvoltarea *progresivă* a programelor naționale. În sfârșit, am criticat prezentarea idilică a monarhiei dualiste.

Reuniunea de la Otzenhausen a fost deosebit de interesantă, mișcările naționale înfățișate reflectând o arie tematică amplă. Schimbul de opinii dintre specialiști veniți din țări diferite a contribuit la clarificări privind fiecare caz în parte, dar a stimulat și unele concluzii generalizante. În privința cazului românesc a fost prilejul de a se furniza explicații și a se înlătura erori și aprecieri inexacte, evidențiindu-se totodată încadrarea acestui caz ansamblului mișcărilor naționale europene.

Dan Berindei

COLOCVIUL INTERNAȚIONAL: „ETNIE, CONFESIUNE ÎN EUROPA CENTRALĂ ȘI ORIENTALĂ” Cluj-Napoca, 11—12 iunie 1993

În zilele de 11—12 iunie 1993 a avut loc la Cluj-Napoca, în organizarea Universității „Babeș-Bolyai” și a Institutului de Studii Central Europene din localitate, colocviul internațional „Etnie, confesiune în Europa Centrală și Orientală”.

Lucrările colocviului s-au desfășurat pe două secțiuni. Prima secțiune a reunit 20 de comunicări. În comunicarea cu titlul „*Despre existența la români în evul mediu a conștiinței în legătură cu un creștinism inițial de rit roman și de limbă latină*”, Nicolae Gudea (Facultatea de teologie greco-catolică, Cluj-Napoca) a adus în discuție elemente ale memoriei populare și culte care în cursul timpului au fost invocate în sprijinul creștinismului inițial latin al românilor, de dinainte de slavizarea ritului. Ioan Aurel Pop (Facultatea de istorie și filosofie, Cluj-Napoca) a realizat un tablou etnic și confesional al Ungariei arpadiene și angevine, apelând la izvoarele epocii, dintre care unul, foarte puțin cunoscut, afirmă numărul mare al ortodocșilor și caracterul net minoritar al catolicilor în acest stat în epoca lui Ludovic I (*Asupra structurii etno-confesionale a Ungariei și Transilvaniei medievale (secolele IX—XIV)*). Viorel Achim (Institutul de istorie „N. Iorga”, București) a pus în discuție problema confesiunii elitei românești din Ungaria medievală, și, într-un studiu de caz, pe izvoarele secolelor XIV—XVI, a relevat prefacerile confesionale suferite de feudații români din Banat, începute în epoca lui Ludovic I și încheiate, într-o primă etapă, la mijlocul secolului XV, când apartenența lor la catolicism este certă (*Feudalitatea românească din regatul ungar între ortodoxie și catolicism. Cazul Banatului*). Cornel Erneanu (Facultatea de teologie ortodoxă, Cluj-Na-

poca) s-a ocupat de disputele religioase din Bizațul secolului V (*Biserică și naționalitate în Imperiul Bizantin*).

Un mare număr de comunicări a fost consacrat Reformei și Contrareformei în Europa Centro-orientală. Cercetătoarea maghiară Péter Katalin (Institutul de istorie al Academiei Ungare de Științe, Budapesta) în comunicarea cu titlul *Începutul Reformei în Ungaria* s-a ocupat de audiența Reformei în Ungaria în prima jumătate a secolului XVI în diferitele straturi și medii sociale și a pus problema modului în care discursul teologic a putut fi (sau nu) înțeles la nivelul omului de rând. Mai multe comunicări s-au referit la Reforma în principatul Transilvaniei: fie la anumite momente din istoria Reformei în această provincie — Erdő János (Facultatea de teologie protestantă, Cluj-Napoca), *Ferenc David și Reforma unitariană în Transilvania*; Vasile Leb (Facultatea de teologie ortodoxă, Cluj-Napoca), *Confesiune și libertate în Dieta de la Turda*, care s-a ocupat de proclamarea libertății cultului unitarian, în 1568 —, fie la raporturile specifice dintre etnie și confesiune existente în Transilvania secolelor XVI—XVII: Gálffy Zoltán (Facultatea de teologie protestantă, Cluj-Napoca), *Etnie și confesiune în Transilvania în primele decenii ale Reformei*"; Avram Andea (Facultatea de istorie și filosofie, Cluj-Napoca), *Etnie, confesiune și politică în Principatul autonom al Transilvaniei (1541–1691)*. Audiența Reformei la românii transilvăneni a fost subiectul a două interesante comunicări, constituite pe un bogat material documentar inedit, privind Țara Hațegului: Adrian Andrei Rusu (Institutul de arheologie, Cluj-Napoca), *Aspecte ale Reformei în rândurile nobilimii Hațegului în secolele XVI–XVII*; și Sipos Gábor (Arhivele episcopiei reformată, Cluj-Napoca), *Calvinismul la românii din Țara Hațegului la începutul secolului al XVIII-lea*. Comunicarea lui Alexandru Moraru (Facultatea de teologie ortodoxă, Cluj-Napoca) s-a referit la *Catehismul calvinesc din 1640 și ortodoxii transilvăneni în secolul XVII*.

În comunicarea *Folosirea limbii naționale în propaganda catolică în a doua jumătate a secolului XVI*, Maria Crăciun (Facultatea de istorie și filosofie, Cluj-Napoca) s-a ocupat de problema limbii, așa cum apare în rapoartele și celelalte materiale ce dezvăluie activitatea iezuiților în spațiul românesc; iezuiții au acționat pentru folosirea în predică, în cărțile de cult etc. a limbii române sau, în cazul comunităților de limbă maghiară ori germană, din Transilvania a limbilor respective. Comunicarea prezentată de Ovidiu Ghitta (Facultatea de istorie și filosofie, Cluj-Napoca) — *Problema Maramureșului în relația dintre episcopia de Alba Iulia — Făgăraș și episcopia din Munkačevo — începutul secolului XVIII* — a analizat resorturile Unirii religioase din Maramureș din 1711 și implicațiile sale în plan național, preoții români și ruteni având opțiuni diferite în privința episcopiei căreia să-i aparțină. Cazul Maramureșului fiind un argument al faptului că Unirea a descoperit și potențat energii naționale. Djordje Kostić (Institutul de balcanologie, Belgrad, Serbia) în comunicarea prezentată s-a ocupat, folosind surse în mare parte inedite, de *Popoare și confesiuni ale Europei de Est în relații de căldorie germane din secolele XVI–XVII*. Pop Francisc (Muzeul de istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca) a încercat, folosind mai multe criterii, să realizeze o departajare etnică a populației orașului Cluj pentru intervalul 1599–1631, („*Negustori maghiari și germani la Cluj — prima jumătate a secolului XVII*”).

Sub genericul „Politica religioasă a Habsburgilor în Europa Centrală” au fost reunite patru comunicări cu referire specială la Transilvania. Pompiliu Teodor (Facultatea de istorie și filosofie, Cluj-Napoca), în comunicarea prezentată (*Semnificații etnice în politica confesională a Habsburgilor în Transilvania — secolele XVI–XVIII*), a analizat implicațiile în plan politic ale politicii de sprijinire a catolicismului promovată de Habsburgi în Transilvania, mai întâi la sfârșitul secolului XVI, apoi începând cu ultimii ani ai secolului XVII; Habsburgii au intenționat o restructurare a sistemului constituțional al principatului. Comunicarea a pus problema măsurii în care politica confesională a Vienei a luat în considerare elementul etnic, apreciindu-se că politica Habsburgilor a fost una *confesională*, aspectul etnic decurgând din situația specială a Transilvaniei. În cazul concret al Unirii religioase, aceasta a intruchipat nevoia de emancipare a poporului român. Extrem de documentată, comunicarea prezentată de Remus Câmpian (Institutul de istorie, Cluj-Napoca) și intitulată *Motivații etnice și confesionale în conflictul socio-politic din zona Oradea din secolul XVIII* a înfățișat disputa ortodoxie-catolicism în sânul comunităților românești din zona Oradea, încheiată într-o primă fază odata cu crearea episcopiei greco-catolice autonome, și a modului în care pe fondul disputelor confesionale s-a maturizat conștiința națională românească. Treptat la nivelul elitelor românești naționalul a depășit confesionalul (sfârșitul secolului XVIII). Ion Chirilă (Facultatea de teologie ortodoxă, Cluj-Napoca) a urmărit, într-o abordare cronologică, *Cultul mozaic în Transilvania secolelor XVIII–XIX: libertăți și privațiuni*”. Toader Nicoară (Facultatea de istorie și filosofie, Cluj-Napoca) a analizat, într-o manieră interesantă, *Timpul Bisericii în mentalitatea țărănească a Transilvaniei în prima jumătate a secolului XVIII*.

Cea de-a doua secțiune a colocviului a fost rezervată raporturilor între „Stat, națiune, confesiune în secolele XVIII—XX”.

Comunicarea cu titlul *Biserica și națiune la românii din Transilvania în 1848* prezentată de Teodor Pavel (Facultatea de istorie și filosofie, Cluj-Napoca) a relevat existența unui proiect al revoluționarilor români de realizare a unei biserici care să depășească asperitățile confesionale dintre biserica unită și cea ortodoxă. Proiectul, care stă sub semnul conciliatorismului raționalist, a fost încadrat în linia pacifistă de soluționare a gravelor probleme etnice, sociale și politice ale Transilvaniei epocii. Nicolae Bocșan (Facultatea de istorie și filosofie, Cluj-Napoca) a susținut comunicarea *Ideea de națiune la români în secolul XIX*, în care, într-o perspectivă largă antrenând filosofia și ideologia politică, a conturat liniile intelectuale directoare în dezvoltarea ideii naționale în istoria modernă românească.

Comunicările prezentate de istoricii sârbi — Milan St. Protić (Institutul de balcanologie, Belgrad), *Trei stadii ale conștiinței naționale sârbești pe parcursul secolului XIX*; Dušan T. Bataković (Institutul de balcanologie, Belgrad), *Integrarea națională sârbă și croată în secolul XIX: abordare comparată*; Ljubodrag P. Ristić (Institutul de balcanologie, Belgrad), *Autoritate și religie în Principatul Serbiei (1858—1868)*; și Jovan Pejcin (Muzeul Arhivelor, Belgrad), *Sârbi și confesiunea lor — reacții împotriva desnaționalizării în Ungaria* — au atras atenția auditoriului asupra persistenței problemei naționale în fosta Iugoslavie, au dezvăluit politica habsburgică în această zonă și presiunea maghiară în zonele locuite de sârbi, aparținând până la 1918 Ungariei.

Florin Müller (Institutul de istorie „N. Iorga”, București) s-a ocupat de *Atitudinea Bisericii Ortodoxe față de mișcările de extremă dreaptă în România în perioada interbelică*. Concluzia comunicării a fost că, cu puține excepții, vârfurile ierarhice ale Bisericii Ortodoxe Române au fost de partea puterii politice (guvern, rege), în timp ce o parte a straturilor mici și mijlocii ale preoțimii s-a orientat spre extrema dreaptă; motivația acestui fenomen ținea de antisemitismul, tradiționalismul ideologiei extremei drepte și de ortodoxismul manifest al acesteia. Grigore Meroiu (Secretariatul de Stat pentru Culte, București) a prezentat comunicarea *Politica religioasă a statului român sub regimul Frontului Renașterii Naționale 1938—1940*. Folosindu-se în principal de materiale elaborate de Onisifor Ghibu în perioada dictaturii regale, referentul s-a ocupat — însă fără nuanțările de rigoare, într-o manieră care a atras reacția negativă a auditoriului — de ceea ce a numit „acțiunea antistatală” a unor înalți ierarhi ai Bisericii Unite și ai celei catolice. Albert van Goudoever (Universitatea din Utrecht, Olanda) a prezentat comunicarea *Etnia și religia ca drepturi ale omului*. Probabil într-un program mai larg al Comunității Europene, de integrare pe plan cultural a României în Europa, autorul a dezbătut problema raporturilor între drepturile individuale și cele colective, importanța definirii etniei și religiei ca drepturi ale omului. Olivier Gillet (Bruxelles, Belgia, doctorand la Universitatea din Cluj-Napoca) a vorbit despre *Confesiune și națiune în România: cazul bisericii ortodoxe sub regimul comunist, 1948—1989*. Teza exprimată de autor a fost că Biserica Ortodoxă Română a accentuat românismul tradiționalist, realizând o conciliere cu regimul comunist ateu sub imperativul unității naționale, Biserica Ortodoxă căutând în acest fel să-și păstreze statutul de biserică predominantă în societatea românească. Szegeđi Edith (Universitatea din Sibiu) a prezentat comunicarea *Relația dintre etnie și confesiune la sași în viziunea Bisericii sub episcopatul lui Wilhelm Staedels, 1941—1944*, în care a arătat dificultatea pătrunderii ideologiei naziste în rândurile comunităților germane din România,

Comunicările prezentate în cadrul colocviului de la Cluj-Napoca și dezbaterile pe marginea lor sperăm să reprezinte debutul unor abordări interdisciplinare, în care să-și găsească locul istoria, filosofia, teologia, sociologia politică, statistica etc., și care să asigure istoriografiei române, eliberată de complexe naționaliste și interese confesionale înguste, statutul de modernitate la care aspiră.

Vicel Achim, Florin Müller

AL II-LEA SIMPOZION NAȚIONAL DE ISTORIE FINANCIAR-BANCARĂ: „MUNCĂ, BANI, BĂNCI, CULTURĂ ȘI POLITICĂ (SEC. XVIII—1944)”

Oradea, 30 aprilie — 2 mai 1993

Între 30 aprilie și 2 mai 1993 s-au desfășurat la Oradea lucrările celui de-al II-lea Simpozion național de istorie financiar-bancară, organizat de Secția de istorie-geografie a Facultății de litere și științe și Facultatea de științe economice și juridice ale Universității din Io-

calitate, în colaborare cu Uniunea culturală „Vatra românească”, Filiala Bihor. Au susținut comunicări economiști, istorici, muzeografi și arhiviști din București, Cluj-Napoca, Iași, Timișoara, Oradea, Craiova, Sibiu, Galați, Constanța, Târgu Mureș, Ploiești, Arad, Baia Mare și Drobeta-Turnu Severin.

Ca și primul simpozion, din 19—20 aprilie 1991, organizat de aceeași universitate, care a dezbătut probleme legate de muncă, bani, bănci, cultură și politică (sec. XVIII—1918), cel de anul acesta s-a concentrat asupra aceleiași tematici, cu deosebirea că perioada de referință a fost extinsă până în anul 1944 și că acum numărul comunicărilor a fost mai mult decât dublu. Aproape jumătate dintre ele s-au concentrat asupra activității băncilor.

În câteva comunicări au fost analizate instituțiile de credit dintr-o serie de orașe, din unele județe, provincii sau chiar din întreaga țară (Aurel Chiriac, *Instituții bancare din Beiuș în perioada interbelică*; Mihai Apan, *Bănci și societăți anonime industriale ordene între anii 1919—1928*; Elisabeta Moroti, *Instituțiile de credit românești din Sălaj în a doua jumătate a secolului al XIX-lea—începutul secolului al XX-lea*; Doru E. Gorun, *Băncile din Sălaj în deceniul patru al secolului nostru*; Stoica Lascu, *Băncile din județul Constanța în perioada interbelică*; Florica Dumitrică, *Din istoria băncilor prahovene în perioada interbelică*; Vasile T. Ciubancan, *Băncile românești din nord-vestul Transilvaniei în confruntarea cu regimul de ocupație horthyst*; Vasile Ciobanu, *Băncile săsești în perioada interbelică*; D. Șandru, *Instituțiile specializate în finanțarea agriculturii, 1918—1944*).

Un număr relativ însemnat de comunicări s-a limitat la prezentarea evoluției sau a unor momente ori aspecte mai semnificative din viața unităților bancare (Mioara Ioniță, *Banca Națională a Moldovei — etapă importantă în procesul de constituire a instituțiilor bancare românești*; Mircea Stoica, *Noi documente privind înființarea și activitatea „Societății de păstrare” din Rășinari*; Vasile Căpîlnean, *Obiective social-economice realizate în localitatea Seini, credite de Banca „Albina”, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*; Mariana Marian, *Banca „Eccnomul” din Cluj — sursă de finanțare a școlii, culturii și politicii naționale în perioada 1886—1948*; Adrian Năstase, *Banca populară „Bechetu” — județul Dolj*; Otelia Avărvarei, *Caracterul național al primelor bănci din Dej: „Someșana” și „Banca Poporală”, în perioada 1890—1918*; Ioan Sabău, *Banca „Răureana” din Copalnic-Mănăstir (1889—1948)*; Angela Pop, *„Banca Mocanilor” (1899—1944), prima instituție de credit din județul Constanța*; Lucia Șerban, *Rolul de susținător al moșilor jucat de Banca „Doina” din Câmpeni după Marea Unire*; Dan Demșea, *Implicațiile economice și culturale ale Băncii „Gloria” din Lipova (1919—1948)*; Diana Șuşman, *Credul agricol în Sălaj (1938—1940)*; Ioan Munteanu, *Recpere social-politice în activitatea Băncii „Timișana” la sfârșitul secolului al XIX-lea*).

Două comunicări au fost consacrate cooperăției din Transilvania (Vasile Dobrescu, *Cooperarea românească în epoca dualistă. Tendințe, concepții și rezultate* și Claudia Bonaciu, *Cooperarea românească din Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea în slujba cauzei naționale*), autorii însăși fiind asupra unora dintre particularitățile asociațiilor de intrajutorare ale românilor de aici.

Concepțiile unor gânditori economiști, activitatea practică a câtorva dintre promotorii mișcării bancare și cooperatiste din anumite zore ori localități și rolul jucat de funcționarii ce transpuneau în viață prevederile statutare ale lăncilor au fost evidențiate de Teodor Ionescu (*Actualitatea concepției lui George Barițiu cu privire la cooperare*), Delia Coheci (*Victor Jinga despre cooperare*), Otilia Gheorghe (*Eugeniu Carada — personalitate a vieții culturale și bancare românești*), Ilie Constantinescu (*Elefterie Cornetti — director al Băncii Naționale din Craiova și fondator al „Conservatorului Cornetti”*), Victor V. Grecu (*Ioan N. Ciolan, promotor al cooperăției școlare și sanitare în România interbelică*), Mihai D. Drecin (*Viață, activitate și mentalitate la funcționarii români de bancă din Transilvania epocii dualiste, 1867—1918*) și Miodrag Milin, Radu Ardelean (*Probleme financiar-bancare mediatizate în presa bănățeană „Dreptatea și „Drapelul”*).

Gheorghe Popescu (Mihail Manoilescu. *Analiza coneișului internațional*), Teodor Roșca (*Politica de credit a Băncii Naționale în perioada interbelică*), Răman Lazoc, Filip Pațac (*Controlul comerțului cu divize în România, 1932—1940*), Adrian Adamache, Ioana Negreanu (*Date privind istoria bursei de mărfuri din București*) și Nicolae Păina, Nicolae Păun (*Sistemul bancar-financiar al României în perioada interbelică. Puncte de vedere*) au expus câteva din măsurile cu caracter juridic care au guvernât politica financiară și de creditare de după Marea Unire. Analiza acestora, cu sublinierea efectelor pozitive și a carențelor lor, păstrează o valoare practică pentru organizația bancară actuală, care trebuie să revină la principiile de lucru abandonate de regimul comunist după naționalizarea instituțiilor bancare, în iunie 1948. Tot aici se cuvine să fie încadrată și comunicarea prezentată de Constantin I. Tulai, *Starea de sănătate a leului românesc astăzi*, în care autorul a întreprins o radiografie pe cât de atentă, pe atât de convingătoare asupra cauzelor care au condus la devalorizarea monedei naționale în ultimii ani.

Nu au lipsit comunicări în care au fost prezentate fonduri arhivistice ale instituțiilor de credit (Ioan Suciu, *Arhivele și sistemul bancar din România în perioada interbelică* și Ioan Popovici, *Fondurile arhivistice create de băncile bihorene — bogate surse de informație științifică pentru cercetarea documentară*), cu sublinierea valorii lor documentare, fără studiul cărora istoria băncilor din România nu poate fi pe deplin înțeleasă. În fine, comunicările prezentate de Toma Rădulescu, Olimpia Pavel, Virgiliu Z. Teodorescu, Dorica Bucur, Alexandru Duță, Dorin Goția, Nicolae Chipurici au urmărit aspecte particulare din viața organizațiilor de credit ce s-au materializat în marea lor majoritate ca efect al inițiativelor și stăruințelor depuse de conducătorii lor.

Simpozionul de la Oradea a fost sponsorizat de un număr de șase bănci (Banca Națională a României, Banca Agricolă, „Dacia Felix”, „Bankoop”, Banca Comercială Română, „Banca Renașterea Creditului Românesc — Credit Bank”) și de trei firme comerciale („Transilvania General Import-Export”, „Keysys GrafX” și „Kingstone”, toate din Oradea), fapt ce demonstrează interesul manifestat de conducătorii acestora pentru cunoașterea trecutului organizației de credit din România.

Manifestarea științifică de la Oradea a oferit participanților posibilitatea să cunoască mai bine preocupările cercetătorilor angajați în studiul problemelor de istorie economică și să inițieze o serie de colaborări. Ea a reliefat totodată că oamenii de afaceri din România de astăzi trebuie să cunoască și să tragă învățăminte din experiența trecută, bună ori rea, a instituțiilor de credit din România.

Simpozionul a reprezentat, socotindu-l ca un tot, o manifestare științifică reușită. La succes au contribuit nu numai cercetătorii veniți din diferite orașe ale țării, ci și inițiatorii lui: cele două facultăți ale Universității din Oradea, prin strădaniile depuse de profesorul Mihai Drecin. Intenția declarată de a se organiza, o dată la doi ani, simpozioane cu tema „Muncă, bani, bănci, cultură și politică” nu poate fi decât binevenită și utilă progreselor cercetării din domeniul istoriei economiei naționale.

Dumitru Șandru

SESIUNEA DE COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE A PROFESORILOR DE ISTORIE

Fălticeni, 22 — 23 mai 1993

În zilele de 22 și 23 mai 1993 s-a desfășurat în orașul Fălticeni o sesiune de comunicări organizată de Filiala Suceava a Societății de științe istorice din România în colaborare cu Inspectoratul școlar județean Suceava și Casa Corpului Didactic a județului Suceava. Lucrările acestei manifestări științifice la care au luat parte profesori din nouă județe ale țării (Suceava, Buzău, Brașov, Giurgiu, Gorj, Iași, Caraș-Severin, Bistrița-Năsăud, Vaslui) și din București s-au ținut la Liceul agro-industrial din localitate sub președinția conf. univ. dr. Mihai Iacobescu, de la Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava președintele Filialei Suceava a Societății de științe istorice, având ca moderator pe prof. univ. dr. Constantin Șerban, de la Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava.

În ședința plenară din dimineața zilei de 22 mai a luat cuvântul dl. prof. Ion Cernat, inspector școlar al județului Suceava și vicepreședinte al Filialei Suceava a Societății de științe istorice din România, care a subliniat importanța acestei sesiuni de comunicări în pregătirea didactică și științifică a cadrelor didactice care predau istoria la clasă. În continuare au mai luat cuvântul dl. prof. Virgil Vizitiu, inspector general școlar al județului Suceava și dl. Gh. Grămadă, primarul orașului Fălticeni care au adus un cuvânt de salut din partea instituțiilor de stat pe care le-au reprezentat.

A urmat apoi prezentarea următoarelor comunicări: conf. univ. dr. Mihai Iacobescu, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava: *Bucovina în viziunea lui Ion Budai Deleanu*; conf. univ. dr. Ion Agrigoroaie, Universitatea „Al. Ioan Cuza” Iași: *Semnificația Marii Uniri din 1918 în perspectiva actuală*; prof. Dan Dascălu, Liceul „Nicu Gane” Fălticeni: *Considerații asupra conceptului de creștinism cosmic*; asistent univ. Doina Huzdup, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava: *Revista „Codrul Cosminului” 1924—1939. Contribuții la istoria Bucovinei*; prof. univ. dr. Constantin Șerban, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava: *Despre începuturile statului feudal Moldova. „Descălecalul” lui Dragoș*; prof. Ion Cernat, inspector școlar județean Suceava: *Mit și adevăr despre barbarii migratori asiatici*; prof. Mihai Vitcu, liceu agro-industrial Fălticeni, prof. Griga Niconar, Liceul nr. 1 Fălticeni: *Cabinetul de istorie, o*

categorie didactică depășită? În comunicările prezentate au fost dezbătute probleme din istoria Moldovei și Bucovinei și din istoria României în evul mediu și în epoca modernă pe baza unor valoroase materiale din arhive și lucrări de specialitate, autorii lor ajungând la concluzii interesante, ca de exemplu stabilirea primei reședințe a lui Dragoș în Moldova la Câmpulung pe Moldova și apoi la Baia, sporirea asupra feudală în Bucovina după ocupația acesteia de către austrieci, obținerea unor importante realizări istoriografice de către istoricii din Bucovina în secolul trecut, dobândirea de către statele lărbare create în Europa a unui statut juridic internațional după ce populația acestor state s-a creștinat, determinarea izvoarelor creștinismului primitiv pe baza analizei filozofiei care a stat la baza societății primitive, în fine implicarea tot mai mult a funcțiilor cabinetului de istorie în munca didactică a profesorului.

În după-amiaza aceleiași zile lucrările sesiunii de comunicări s-au desfășurat în cadrul a două secțiuni: 1. Secțiunea de istoria românilor și istorie universală; 2. Secțiunea de istorie locală și metodică predării istoriei. La Secțiunea de istorie a românilor și istorie universală au fost prezentate comunicările: prof. Chinjdea Florena, Făgăraș: *Țara Făgărașului în stăpânirea domnilor munteni*; prof. St. Păun, Inspectoratul școlar județean Giurgiu, *Considerații privind politica economică „prin noi înșine” 1918–1928*; prof. Gh. Ioan, București, *Aspecte privind lupta unită a țărilor române împotriva dominației otomane pentru realizarea independenței până la 1541*; prof. Gh. Golea, Inspectoratul școlar Gorj, *Mănăstirea Visina – monument istoric*; prof. M. Stoica, *Relațiile Buzăului cu Brașovul în secolele XIV–XVI*; prof. M. Lazăr, Bistrița Năsăud, *Fondurile grănicerești născădune și rolul lor în dezvoltarea învățământului românesc din Transilvania*; prof. Ralu Stoica, Buzău, *Omul politic Alexandru Marghiloman*; prof. G. Saftian, Suceava, *Contribuția lui Vladimir Dumitrescu la studierea neoliticului românesc*; prof. El. Olaru, Rădăuți: *Lupta pentru unitate națională a românilor din Bucovina oglindită în „Foaia pentru cultura și literatura română în Bucovina”*; prof. A. Doboreanu, Suceava, *Meșesugul olăriei în Moldova în sec. XV*; prof. I. Diaconescu, Fălticeni, *Dezvoltarea constituțională a statului român după Marca Unire din 1918*; prof. N. Ciocan, Fălticeni: *Aspecte privind contribuția unor oameni de seamă din Fălticeni la dezvoltarea culturii*; prof. C. Văleanu, Fălticeni: *Legăturile purtătorilor culturii Cucuteni cu ai culturilor vecine*; prof. I. Scripcaru, Fălticeni: *Cercetări arheologice în zona orașului Fălticeni*. La Secțiunea de istorie locală și metodică istoriei au fost prezentate comunicările: prof. Mirela Șeban, Câmpulung Moldova, *Contribuții privind dezvoltarea agriculturii în Bucovina în perioada stăpânirii austriece*; prof. Livia Gregorian, Suceava: *Satul românesc în relațiile călătorilor străini din secolele XVI–XVIII*; prof. N. Ionescu, Vaslui, *Aspecte ale contribuției maselor populare vasluiene la susținerea războiului de independență al României din 1877–1878*; prof. El. Lazarovici, Vama: *Aspecte ale dezvoltării culturii în comuna Vama până la al doilea război mondial*; prof. C. Simota, Rădăuți: *Lección de recapitulare finală: Regimul politic în România în anii 1948–1985*; prof. Fl. Cerlica, Rădăuți: *Metode și procedee utilizate în predarea inter și intradisciplinară a istoriei*; prof. B. Cepuc, Rădăuți, *Personalități culturale ale României în Bucovina până la 1918*; prof. A. Pop, Bistrița Năsăud, *Monografia satului Lupșa (cartier al Năsăudului)*; prof. M. Țugulea, Rădăuți, *Biserica Călugărița din Hrodnicul de Jos, schiță monografică*; prof. C. Târziu, Rotoșeni, *Contribuția lui C. Longinescu la dezvoltarea metodicii și relației profesor-elev*; prof. V. Diaconiță, Fălticeni, *Teza sistem grilă la clasa X pe trimestrul III*; prof. A. Stavarache, Suceava: *Introducere la monografia Liceului economic Suceava*; prof. Visarion Ciocan, Frumosu, *Tradiții în păstoritul din zona văii Moldovița*; prof. E. Aioanei, *Aspecte ale dezvoltării gospodăriei țărănești în zona Valea Glodului după 1918*; prof. I. Iacob, L. Maftei, Fălticeni: *Dezvoltarea învățământului în Fălticeni în perioada interbelică*; prof. V. Popa, Preutești, *Monografia școlii Arghira*; prof. I. Natu, Baia: *Medalion Nicolaie Stoleru*; prof. N. Buzgan, Câmpulung, *Schiță monografică a școlii nr. 2 din Câmpulung*; prof. C. Drăgoi, Dolhasca, *Scurt istoric al localității Dolhasca*.

După prezentarea comunicărilor au urmat întrebări și discuții pe marginea lor. Vorbitorii au relevat mai întâi caracterul științific al cercetării întreprinse de autorii lucrărilor și în mod deosebit s-a subliniat valorosul material documentar care a stat la baza lor, de cele mai multe ori inedit, provenit din arhive particulare. În privința conținutului acestora s-a remarcat faptul că aproape în totalitatea lor autorii comunicărilor au pus în lumină noi aspecte din viața economică, socială, politică și culturală a societății românești în evul mediu și în epoca modernă, că au reușit să schițeze unele trăsături mai puțin cunoscute ale unor personalități politice, științifice și culturale românești ca de exemplu Alexandru Marghiloman, Ion Nistor, Vladimir Dumitrescu, Constantin Longinescu, Nicolaie Stoleru, în fine a fost salutată noua preocupare a cadrelor didactice care predau istoria la clasă de a elala ora monografii de instituții școlare, de așezări rurale și urbane.

A doua zi la 23 mai participanții la lucrările sesiunii de comunicări au participat la o excursie documentară la mănăstirea Slatina, ctitoria lui Alexandru Lăpușneanu din 1558, unde se află și necropola familiei acestuia și la mănăstirea Râșca, ctitoria lui Petru Rareș

din 1532, lăcaș reînnoit ulterior de masele vornic al Moldovei Costea Băcioc, socrul lui Vașile Lupu, recent restaurat și redat cultului.

Mirela Șerban

MOMENT ANIVERSAR — LABORATORUL DE ISTORIE A MENTALITĂȚILOR,

24 iunie 1989 — 24 iunie 1993

De curând s-au împlinit patru ani de la înființarea, în cadrul Institutului de istorie „Nicolae Iorga”, a Laboratorului de istorie a mentalităților. Momentul acesta mi-a prilejuit multiple bucurii. Astfel, m-am bucurat că am reușit să ne întâlnim cu regularitate, trimestrial, așa cum ne-am propus de la început, timp de patru ani. M-am bucurat că s-a modernizat metoda de investigare științifică — cercetarea interdisciplinară fiind nota dominantă.

Dar, mai presus de toate, m-am bucurat că în toată această perioadă s-a încheiat un nucleu de zece-cincisprezece cercetători realmente interesați în abordarea mai deschisă, mai nuanțată a istoriei. Nu pot să nu amintesc prezența benefică, permanentă, activă și atât de profitabilă pentru noi toți a domnilor dr. Paul Cernovodeanu, dr. Florin Constantiniu și dr. G. Brătescu.

În ultimul an (septembrie 1992 — iulie 1993) au fost susținute mai multe comunicări. Dr. Paul Cernovodeanu pornind de la analiza Condiției mitropoliei Țării Românești, în vremea mitropolitului Neofit Cretanul (1738 — 1748) a prezentat comunicarea de un excepțional interes intitulată *Date de interes socio-medical într-un izvor românesc de la mijlocul secolului al XVIII-lea*. Ne-a fost oferită o frescă a societății românești într-o perioadă de reforme. Cazurile prezentate sunt mai ales din lumea măruntă, țărani, mahalagii, târgoveți, dar și boieri. Clasificând cărțile de despărțire date de mitropolit, autorul remarcă faptul că divorțul se pronunța, în principal, în două situații: din motive de boală (paralizie, lepră, orbire) și în cazul încălcării moralei (bigamie, prostituție, proxenetism, adulter, boli venerice). Despărțirea era de două feluri: cu drept de a se recăsători sau fără drept de a se mai căsători. Libertatea de moravuri este mai frustă la mediile de jos, în timp ce la clasa dominantă este estompată de ipocrizie și de orgoliu. Întregul material investigat oferă date foarte importante pentru istoria mentalităților, psiho-patologie și chiar pentru istoria medicinei legale.

Continuând, într-un fel, tema de mai sus în aceeași notă de interes s-a înscris și comunicarea Violetei Barbu intitulată *„Ceea ce Dumnezeu a legat omul să nu despartă”*. *Studiu asupra divorțului în Țara Românească în perioada 1780 — 1850*.

Din dorința de a cunoaște preocupările ce există și în alte domenii de cercetare, ce ar putea fi utile investigației istorice, am apărut la prof. univ. dr. Victor Săhleanu, directorul Institutului de Antropologie al Academiei pentru a ne împărtăși din activitățile domeniului pe care-l coordonează. Domnia sa a avut amabilitatea să ne vorbească despre *Evoluția științelor antropologice: retrospectivă autobiografică*. Ne-am dori, în viitor, o colaborare mai strânsă, mai substanțială cu colegii antropologi, colaborare pe care o socotim benefică pentru ambele părți.

Mentalitatea românească și economia de piață a făcut obiectul unei analize sagace a dr. Florin Constantiniu. Investigând retrospectiv și etnopsihologic societatea și mentalitatea românească autorul ne-a prezentat imaginea frustă a unui neam în care defectele sunt la fel de mari ca și calitățile. Astăzi mentalitatea românească prezintă două mari componente: 1) o componentă masivă țărănească, moștenită din evul mediu și 2) o mentalitate a clasii politice dominante pe care revoluția a lichidat-o. Pentru a înțelege mentalitatea țărănească trebuie avut în vedere doi factori esențiali care au determinat-o și au format-o: autarhia economică și trăirea ortodoxă, mult mai profundă în credință dar mai puțin coercitivă. Deci, țăranul nu a cunoscut nici un fel de disciplinare nici productivă, nici socială și nici confesională. Rezultatul a fost pasivitatea specifică țărănească peste care s-a grefat prevalarea interesului personal în detrimentul interesului general.

Cât privește clasa conducătoare, în ultimele trei secole, aceasta a acces la putere și s-a menținut mai ales prin ceea ce s-ar putea numi diplomația bacșișului. Problema bacșișului există încă din secolul XVI. Fluctuații au existat, dar mecanismul este același. În secolul al XVIII-lea, când se înregistrează un maxim, era deja un mecanism foarte rodat având o „practică” de trei sute de ani. Corupția are așadar rădăcini foarte adânci. Convergența celor doi factori prezențați mai sus l-au făcut pe Florin Constantiniu să aprecieze că societatea româ-

nească se află acum într-un blocaj mental foarte puternic care va împiedica dezvoltarea rapidă a economiei de piață.

În cadrul ultimei noastre întâlniri, din luna iulie 1993, Marian Stroia ne-a vorbit despre *Noi mărturii privind împrejurările morții lui Alexandru Suțu (18 ianuarie 1821)*, iar Florența Ivaniuc a prezentat comunicarea *Jurământul / blestem-cutumă și procedură în jurisdicția Țării Românești (sec. XIV–XVIII)*. Primul, pe baza unor recente documente pe care le-a descoperit în Arhivele din Moscova, reconstituie cauza (otrăvire) și momentul morții (18 ianuarie) a domnitorului în lumina informațiilor transmise de medicii care se aflau în preajma lui și a schimbului de scrisori dintre consulul rus de la București și ambasadorul din Constantinopol. De reținut că acum este menționată pentru întâia oară intenția de a se face o autopsie. Dar teama de a nu șoca mentalitățile oamenilor, pentru care corpul mort devine sacru și intangibil, a împiedicat actul propriu-zis.

La rândul ei, dr. Florența Ivaniuc a urmărit evoluția celor două noțiuni paralele: jurământ și blestem care au avut poate un moment de fuziune temporară. Prezent în hrisoavele domnești, blestemul este preluat în sec. XVII de zapise. Dar pe măsură ce blestemul dispăre din hrisoavele domnești apare însă cartea de blestem a mitropolitului; aceasta este dată la solicitarea domnului. Se face astfel diferența între jurisdicția domnească laicizată și păstrarea elementelor de blestem pentru actele emise de biserică.

Comunicări susținute în cadrul Laboratorului de istorie a mentalităților în perioada noiembrie 1989 – iulie 1993:

- Ștefan Andreescu, *Mentalități cronicești (7 nov. 1989)*;
 - Florin Constantiniu, *Război și opinie publică (7 nov. 1989)*;
 - Lucian Boia, *Sfârșitul lumii – o istorie fără sfârșit (16 martie 1990)*;
 - Florentina Căzan, *Spaime milenariste și cruciada în evul mediu (19 iulie 1990)*;
 - Andrei Căpușan, *Ciuma neagră și mentalitățile eshatologice occidentale din veacul al XIV-lea (13 nov. 1990)*;
 - Iolanda Țighilui, *De la Renaștere la Baroc: doi principii români. Note pe marginea unor lecturi paralele (2 aprilie 1991)*;
 - Răzvan Theodorescu, *Istorie și profeție în arta muntească la începutul secolului al XVIII-lea (2 aprilie 1991)*.
 - Ștefan Radu Ciobanu Vergatti, *Din mentalitatea orașenimii franceze în secolul al XIII-lea – secolul universităților (prin prisma literaturii) (2 iulie 1991)*;
 - G. Brătescu, *Repere istorice pentru o tentativă de psihanaliză a mentalității românești (14 nov. 1991)*;
 - Sever Catalan, *Mitul vampirului în mentalul occidental contemporan (26 martie 1992)*;
 - Florin Constantiniu, *Stalin și mentalul colectiv rus (26 martie 1992)*;
 - Ileana Căzan, *Imaginarul medieval și simbolul heraldic (23 iulie 1992)*;
 - Dolores Toma, *Formele pasiunii (23 iulie 1992)*;
 - Paul Cernovodeanu, *Date de interes socio-medical într-un izvor românesc de la mijlocul secolului al XVIII-lea (17 septembrie 1992)*;
 - Violeta Barbu, *„Ceea ce Dumnezeu a legat omul să nu despartă”. Studiu asupra divorțului în Țara Românească în perioada 1780–1850 (16 decembrie 1992)*;
 - Victor Săhleanu, *Evoluția științelor antropologice: retrospectivă autobiografică (16 martie 1993)*;
 - Florin Constantiniu, *Mentalitatea românească și economia de piață (30 martie 1993)*;
 - Marian Stroia, *Noi mărturii privind împrejurările morții lui Alexandru Suțu (18 ianuarie 1821) (1 iulie 1993)*;
 - Florența Ivaniuc, *Jurământul / blestem – cutumă și procedură în jurisdicția Țării Românești (sec. XIV–XVIII) (1 iulie 1993)*.
- De asemenea, au fost prezentate cărțile lui J. Le Goff, *La Bourse et la vie*, Paris, 1987 (Ileana Căzan); Robert Muchembled, *Sorcières. Justice et société au XVIe- et XVIIe- siècle*, Paris, 1987 (Andrei Căpușan); Șt. Lemny, *Sensibilitate și istorie în secolul al XVIII-lea*, București, 1990 (Mariana Mihăilescu).
- Doresc să menționez, totodată, că de-a lungul acestor ani activitatea noastră și-a găsit reflectarea cuvenită în „Revista istorică”.
- În încheiere, vreau să-mi exprim, în mod cu totul deosebit, întreaga mea grațitudine tuturor celor care au prezentat comunicări sau au participat la întâlnirile noastre, căci fără „neliniștea” lor spirituală și fără sprijinul lor sufletească acest laborator nu ar exista.

Iolanda Țighilui

CERCETĂRI ÎN ARHIVELE ȘI BIBLIOTECILE DIN POLONIA

Între 27 octombrie și 17 noiembrie 1992 am efectuat cea de-a patra călătorie de documentare științifică în Polonia, în cadrul schimburilor științifice dintre Academia Română și Academia Polonă de Științe. Timpul scurt, trei săptămâni, din care doar două au putut fi efectiv afectate cercetărilor, m-au determinat să-mi concentrez atenția asupra obiectivelor științifice din Varșovia, îndeosebi asupra Arhivei Centrale de Acte Vechi (AGAD), a Bibliotecii Naționale și a celei a Institutului de Istorie a Academiei (PAN).

Am continuat astfel parcurgerea fondurilor documentare în continuarea ultimelor cercetări, întreprinse în 1986¹, în cadrul unui program personal de cercetare sistematică a acestora, sub raportul relațiilor polono-române în secolele XV—XVIII. Desigur, fiind vorba de o țară bogată în izvoare documentare inedite privitoare la istoria românilor în evul mediu, și de această dată recolta științifică a fost relativ bogată. Am cercetat astfel: inventarul colecției de documente al vechiului Muzeu Național Polon, un fond al bogatei arhive Radziwiłł, neinvestigat de istoricii români, colecția de manuscrise a lui Alexandr Czołowski de la AGAD (fostul director a arhivelor din Liov, de la începutul secolului, având serioase preocupări în domeniul relațiilor polono-române în evul mediu), și bogatul fond de Achiziții (*Nabytki*) de la AGAD. Am încheiat în linii generale cercetarea sistematică, începută cu prilejul precedentelor călătorii de documentare în Polonia, a Arhivei tezaurului Coroanei — Tezaurul militar — fond necercetat înaintea mea de alți istorici sau arhiviști români, cuprinzând izvoare inedite, de la sfârșitul secolului XV până la începutul veacului XVIII, care interesează istoria românească. În sfârșit, în măsura timpului scurt rămas, am reluat cercetarea fondului de manuscrise și documente al Bibliotecii Zamoyski, după ultimul catalog publicat al Bibliotecii Naționale din Varșovia.

Între numeroasele materiale interesând istoria românească relevate cu acest prilej, menționez o seamă de documente din a doua jumătate a secolului XVII referitoare la Maria Movilă, una din fiicele lui Ieremia Movilă, căsătorită de trei ori cu magnați poloni, și la testamentul ei. Deși se credea că a murit în 1638 sau după 1642², o interesantă scrisoare din 1645 prin care i-o adresează Janusz Radziwiłł, arată, că ea trăia încă la această dată. Scrisoarea în limba latină (pe care desigur ea, Ieremia Movilă o cunoștea) conține multe știri de natură politică, dintr-o perioadă frământată a relațiilor moldo-polono-lituanene.

O altă doamnă a Moldovei (căci „doamne” se numeau și fiicele voievozilor români, nu „domnițe”, termen care apare abia în epoca modernă), Maria fiica lui Varile Iușu și soția lui Janusz Radziwiłł, voievod de Vilna și mare hatman al Lituaniei, cerea la 16 aprilie 1658 pașaport pentru a merge la regină. Scrisoarea sa este interesantă pentru titlul pe care îl folosește („Maria doamnă a Țării Moldovei cneaghină Radziwiłł, voievodeasă de Vilna, mare hatmană a marelui cneaz al Lituaniei”) și mai cu seamă pentru pecetea mare aplicată în ceară roșie, a cărei stemă are în cimier o coroană regală (!), iar în jumătatea dreaptă a scutului emblema Moldovei; inscripția exterioară amintind că pecetea — care merită o mai atentă analiză — aparține „Mariei voievodeasă a Țării Moldovei...”.

Deși inventarele averilor lui Ieremia Movilă, Maria Movilă și Moise Movilă rămase în Polonia au fost semnalate încă de la începutul secolului nostru și publicate mai nou de Ilie Corfus³, aflarea unor registre necunoscute ale acestora aduce date noi despre cele mai bogate inventare de tezaure domnești păstrate. Îndeosebi inventarul lucrurilor Mariei Movilă, datat de data aceasta din 1620, cuprinde elemente noi, față de exemplarele relevate până acum.

Privitor îndeosebi la sfârșitul secolului XVII și începutul celui următor, am aflat noi izvoare referitoare la „steagurile moldovenești” din armata polonă, cu indicarea efectivelor. Urmând o mai veche preocupare am acordat atenție deosebită anilor 1683, când au fost consemnate cele care au participat în oastea regelui Ioan Sobieski la despresurarea Vienei, și 1691, când a avut loc campania condusă chiar de regele Poloniei în Moldova.

Alte materiale privitoare la relațiile militare și diplomatice polono-române se referă la anii 1487—1500 (campania și bătălia din Codrul Cosminului — 1497), 1509 (conflictul ar-

¹ Constantin Rezachevici, *Călătorie de documentare științifică în Polonia*, în „Revista de istorie”, LX (1987), nr. 3, p. 309—313.

² Cf. Ilie Corfus, *Odoarele Movileștilor rămase în Polonia*, în „Studii”, XXV (1972), nr. 1, p. 30, după Wł. Dworzaczek, *Genealogia. Tablice*, Varșovia, 1959, tb. 89, 126.

³ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 37—56.

mat dintre Sigismund I și Bogdan III) și 1538 (campania lui J. Tarnowski împotriva lui Petru Rareș, corelată cu cea a lui Suleiman Magnificul). Îndeosebi evidențele tezaurului militar din 1538 indică mulți nobili poloni căzuți în Moldova, deci luptele de la Hotin cu Petru Rareș, de care m-am ocupat cu alt prilej⁴, au produs pierderi însemnate oastei nobiliare polone.

Un material extrem de interesant îl reprezintă masivul manuscris conținând inventarul documentelor Coroanei, aflate în castelul regal Warwel de la Cracovia, alcătuit în 1682 (*Inventarium omnium et singulorum privilegiorum litterarum diplomatum...*). A fost publicat de E. Rykaczewski la Paris în 1864, și unele părți reproduse tot atunci după această publicație, de altfel foarte rară, de B. P. Hasdeu, în „Arhiva istorică a României”, București, II (1865), p. 49–65. Anibele lucrări însă nu reproduc fidel manuscrisul inventarului, și așa conținând destule greșeli, comisarii alcătuitoari de la 1682 nefiind familiarizați cu vâleatul bizantin din actele moldovenesti mai vechi, și confundând Transilvania cu Transalpina (= Țara Românească) și chiar cu Basarabia (numele sub care polonii cunoșteau în veacul XIV aceeași Țară Românească). Cum manuscrisul original al inventarului nu a fost cercetat de istoricii români, o copie fiind achiziționată nu de mult de arhivele polone, am transcris în întregime părțile referitoare la Moldova și Țara Românească și parțial la Turcia (veacul XV), pentru a depista documentele diplomatice care nu au ajuns până la noi.

Bogata bibliografie istorică polonă, mai mult sau mai puțin cunoscută în România, cercetată de această dată îndeosebi la Biblioteca Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Poloniei, a furnizat numeroase și variante informații privind relațiile polono-române sau chiar istoria românească. Am extras, astfel, informațiile care privesc aceasta din urmă, din socotelile orașului Liov în perioada 1382–1426, cuprinse în vechea și prețioasă publicație, ce nu este accesibilă la noi, *Pomniki dziejowe Luowa z Archiwum miasta* (Monumentele istoriei Liovului din arhiva orașului), I–III, Liov, 1892–1905. Iar dintre lucrările apărute în ultimii ani amintesc: Jerzy Topolski, *Historia Polski od czasów najdawniejszych do 1900 roku* (Istoria Poloniei din cele mai vechi timpuri până în anul 1900), Varșovia, Cracovia, 1992, 344 p. + 3h.; *Łemkowie w historii i kulturze Karpat* (Lemnarii în istoria și cultura Carpaților), sub redacția lui Jerzy Czajkowski, Rzeszów, 1992, 408 p. + 9 h, culegere de studii referitoare la „lemnarii” din Carpați polonezi (azi în Ucraina), populația românească bine atestată în documentele polone încă din veacul XIV, evident autohtonă, despre care la noi nu se vorbește nimic; Józef Spors, *Organizacja kasztelańska na Pomorzu Zachodnim w XII i XIII wieku* (Organizarea castelanatelor în Pomerania occidentală în secolele XII și XIII), Słupsk, 1991, 245 p. + 6 h, interesantă pentru că ne informează asupra sistemului de organizare teritorială pe baza castelanatelor, care a funcționat și în țărilor române în evul mediu, sub acest nume în Transilvania, și sub cel de părcălăbii în Moldova și Țara Românească; Jerzy Ronikier, *Hetman Adam Sieniawski i jego regimentarze. Studium z historii mentalności szlachty polskiej 1706–1725* (Hatmanul Adam Sieniawski și comandamentele sale. Studiu din istoria mentalității nobilimii polone 1706–1725), Cracovia, 1992, referitor la un personaj serios implicat în relațiile polono-române de la începutul veacului XVIII.

În domeniul genealogiei semnalez studiul lui Marek Górny, *Władysław Jagiełło potomny Piastów* (Vladislav Jagiełło descendent al Piaștilor), în noua revistă „Genealogia”, Poznań-Wrocław, I (1991), p. 95–98, care demonstrează descendența cnezului lituan Jogailas (Jagiełło) prin femei, din vechea dinastie regală a Piaștilor poloni. În altă ordine de idei, dar legat de funcția lituană a lui Jagiełło, am cercetat o publicație ceva mai veche, dar nesemnaltă la noi, cuprinzând privilegiile interne emise de vărul lui Jagiełło, marele cnez al Lituaniei Vytautas (Witold): *Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi magnis ducis Lithuaniae. 1386–1430*, ed. J. Ochmański, Varșovia, 1986, în care e publicat actul lui Witold din 8 septembrie 1418, care menționează cu detalii toponimice, două siliști din districtul Czerwonograd din Podolia, „lângă granița Valahiei” (adică a Moldovei) (p. 89), care ajută astfel la o mai bună precizare a hotarului moldo-lituan medieval.

La același spațiu (astăzi cuprins în Ucraina) se referă și culegerea de studii în limba, ucraineană *Ucraina i Polşa v period feudalizmu* (Ucraina și Polonia în epoca feudală), Kiev, 1991, cu frecvente referiri la relațiile româno-polone (regiunea geografică Ucraina fiind atunci cuprinsă în regatul polon).

Multe informații interesante despre spațiul românesc, mai cu seamă despre Moldova, am aflat și din relațiile nuntilor papal în Polonia, cuprinse în noua colecție *Acta Nuntiaturae Polonae*, ed. gen. Henrico Damiano Wojtyśka, publicată la Roma, sub egida Institutului de Istorie-Polon din Roma, Fundația Lanckoronski. Între 1990 și 1992 au apărut volumele I (intro-

⁴ Constantin Rezachevici, *Tratatul între Petru Rareș și Sigismund I (28–31 august 1538) din vremea campaniei lui Suleiman Magnificul în Moldova*, în „Cercetări istorice”, S. N., Iași, IX–X (1978–1979), p. 305–326.

ducere generală, prezentarea fondurilor); II (Zacharias Ferreri (1519–1521) și nunții minori (1522–1553); VI (Julius Ruggieri (1565–1568); XVIII¹ (Franciscus Simonetta (1606–1612), partea întâia cuprinzând anii 1606–1607); XXIV¹ (Honoratus Visconti (1630–1636), partea anilor 1630–1631); XLI¹ (Iulius Piazza (1706–1708), anii 1706–1707), toate cercetate cu mult folos la Biblioteca Institutului de Istorie a Academiei Polone de Științe.

Între lucrările din ultimii ani, referitoare la perioadele medievală și începutul epocii moderne, pe care le-am putut achiziționa în Polonia, menționez mai întâi lucrările cu caracter de sinteză: *Dzieje narodu i państwa polskiego* (Istoria poporului și a statului polonez), I–II, Craiova, 1988–1992, apărută sub forma a peste 20 de fascicule tematice, bogat ilustrate; datorate unor cunoscuți specialiști: Paweł Jasienica, *Polska Jagiellonów* (Polonia Jagiellonilor), Varșovia, 1992; Władysław A. Serczyk, *Historia Ukrainy*, ed. II-a, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1990; Jerzy Ochmański, *Historia Litwy* (Istoria Lituaniei), ed. III-a, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1990; Maria Bogucka, *Dzieje kultury polskiej do 1918 roku* (Istoria culturii poloneze până în anul 1918), ed. II-a, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1991.

Referitor la personalități implicate în relațiile cu țările române amintesc: *Dzielo Jadwigi i Jagielly w sześćsetlecie chrztu Litwy i jej związków z Polska* (Opera lui Jadwiga și Jagiello în creștinarea acum șase sute de ani a Lituaniei și a legăturilor ei cu Polonia), Varșovia, 1989; Henryk Wisner, *Zygmunt III Waza*, Wrocław, 1991; Ieszek Podchorodecki, *Stanisław Żółkiewski*, Varșovia, 1988; Zdzisław Spieralski, *Jan Zamoyski*, Varșovia, 1989; Janusz Kaczmarski, *Bohdan Chmielnicki*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdansk, Łódź, 1988.

În domeniul istoriei militare, în cadrul cunoscutei colecții „Bătălii istorice” (în Polonia vechile colecții istorice nu au fost desființate ca la noi) au apărut lucrările care interesează și spațiul românesc, ale lui Edward Potkowski, *Warna 1444*, Varșovia, 1990, și Janusz Wojtasik, *Podhajce 1698*. La Olsztyn a apărut tomul I (1991) al unei noi și interesante publicații „Studia Grundwaldskie”, care se ocupă nu numai de bătălia de la Grünwald (1410), în care se știe că au fost implicați și moldovenii lui Alexandru cel Bun, ci în general de relațiile Polonici cu ordinul cavalerilor teutoni. Iar în ceea ce privește despresurarea Vienei din 1683, la care, după cum am arătat prelușul să arăt, au participat și „steagurile moldovenești” din oastea lui Jan Sobieski⁵, în Editura colecțiilor de artă de stat de la Wawel, Cracovia, au apărut în 1990, în condiții grafice de excepție și tiraj limitat, două volume privind *Odsiecz Wiedenszka 1683*, *Tło historyczne i materiały źródłowe* (Despresurarea Vienei 1683, Fundal istoric și materiale originale), cu două studii introductive, însoțite de o bogată bibliografie, semnate de Jerzy Szablowski și Zdzisław Żygulski jun., urmate de catalogul explicativ și un volum de reproducere. În legătură cu același subiect se află și studiul lui Jerzy Wójtowicz și Kazimierz Maliszewski, *La campagne de Vienne del 1683 alla luce della raccolta di informazioni di Carlo Carlari*, în „Studia italo-polonica”, Universitas Jagiellona, Cracovia, IV (1991), p. 53–67.

În ceea ce privește cataloagele, la Varșovia, Biblioteca Universității a publicat *Tureckie stroje i sceny rodzajowe z kolekcji króla Stanisława Augusta. Katalog rysunków* (Costumes et mœurs turques de la collection du roi Stanislas Auguste. Catalogue de dessins), Varșovia, 1991, de Tadeusz Majda și Alina Mrozowska, cu explicații interesante și reproducere, iar Biblioteca Națională a dat la iveală utilul *Katalog rękopisów*, Seria III, *Zbiory Biblioteki Ordynacji Zamojskiej*, tom II, *Rękopisy od XVI do XIX wieku* (sygn. BOZ do 1015) (Catalogul manuscriselor miscelaneie, Seria III, Colecțiile Bibliotecii familiei Zamoyski, tom. II, Manuscrise miscelaneie, din secolul XVI până în XIX (cota BOZ până la 1015), lucrat de Barbara Smoldńska, Varșovia, 1991.

În cadrul colecției *Urzędniczy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy* (Dregătorii vechii Uniunii [polono-lituanie] în secolele XII–XVIII. Liste), care publică listele documentate ale dregătorilor din Polonia medievală, evident extrem de utile pentru cei care se ocupă de relațiile româno-polone în această perioadă, semnalez volumul IV², *Urzędniczy województwa Krakowskiego XVI–XVIII wieku. Spisy* (Dregătorii voievodatului Cracoviei în secolele XVI–XVIII. Liste), Kórnik, 1990, în care istoricii români pot găsi numele multor personaje polone implicate în relațiile cu țările române în această epocă; cronologia carierelor lor putând sluji la datarea unor documente și evenimente istorice interesând istoria românească.

În sfârșit, amintesc practica răspândită astăzi în Polonia de a publica ediții anastatice ale unor lucrări de mare importanță istorică și culturală, cum ar fi, între cele pe care le-am putut procura, ediția din 1521 apărută la Cracovia a lui Matei Miechowski, *Chronica polonorum*, logat ornată cu gravuri, prețioasă colecție de hărți din veacul XVII ale Uniunii polono-

⁵ Constantin Reachevici, „Steagurile românești” din oastea lui Jan Sobieski în campania pentru eliberarea Vienei (1683), după un nou izvor polon, în „Revista de istorie”, XXXVI (1983), nr. 6, p. 605–624.

no-lituanne din colecția lui Emeryk Hutten Czapski (reprodusă în *Katalog dawnych map Rzeczypospolitej Polskiej w kolekcji Emeryka Hutten Czapskiego*, tom II, *Mapy XVII wieku*), Wrocław, Warszawa, Kraków, 1992), care se referă în bună măsură și la spațiul românesc, sau din tre numeroasele reproduceri de lucrări privitoare la vechiul Liiov, atât de legat de istoria Moldovei, cea a lui Stanisław Wasylewski, *Lwów*, apărută la Poznań în perioada interbelică.

Desigur, ar mai fi de remarcat, tenacitatea cu care în Polonia se păstrează sistemul academic, în paralel cu cel universitar, de institute de istorie, conservându-se astfel, în ciuda dificultăților economice, și în afara implicațiilor politice, tot ce s-a câștigat până acum în cercetarea științifică la nivel de institute.

Din nefericire interesul istoricilor poloni pentru studiul relațiilor polono-române de-a lungul veacurilor a scăzut aproape de cota zero, după ce în perioada interbelică existase o adevărată școală în acest domeniu, îndeosebi la Cracovia. Ori tocmai istoria comună are un rol important în fundamentarea legăturilor dintre două popoare și state, într-o măsură mult mai mare față de științele generale, ca filozofia, matematica etc. Bunăvoință există din partea Institutului de Istorie al Academiei de Științe din Varșovia, directorul adjunct al acestuia, Ștefan Kuczyński, căutând să-mi faciliteze cercetările pe cale administrativă. Dificultățile însă nu lipsesc. Între altele, trebuie s-o spunem, deoarece spre deosebire de cercetătorii din alte domenii, care fac cel mult un schimb de vederi cu partenerii lor poloni, istoricul lucrează în arhive, scoțând la iveală documente inedite, uneori foarte importante pentru istoria României, microfilmarea acestora plătind-o din modesta sa diurnă. Chiar și așa, continuarea sistematică a cercetărilor în arhivele și bibliotecile polone se impune, pentru că acestea mai ascund încă multe materiale interesante privitoare și la istoria spațiului românesc.

Constantin Rezachevici

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN SPANIA

În perioada 1 aprilie — 1 iulie 1993, în baza unei burse oferite de Direcția de relații culturale și științifice din cadrul Ministerului de Externe al Spaniei, am avut posibilitatea să întreprind un stagiul de documentare și cercetare în biblioteci și arhive din Spania. Stagiul s-a desfășurat în trei localități și anume: Madrid, Escorial și Simancas.

În Madrid mi-am desfășurat activitatea în șase puncte de interes științific și anume: Biblioteca Națională, Biblioteca Facultății de filosofie și literă din cadrul Universității Complutense, Hemeroteca municipală, Hemeroteca națională, Arhiva istorică națională și Arhiva generală a Ministerului de Externe. În toate aceste centre de documentare, la fel ca și la Escorial și Simancas, obiectivul principal pe care mi l-am propus a fost acela de a descoperi cât mai multe informații inedite sau necunoscute în țara noastră cu privire la relațiile româno-spaniole, la imaginea românilor în cultura spaniolă.

La Biblioteca Națională din Madrid, care a fost unul din principalele centre de lucru, m-au interesat, în primul rând, manuscrisele și cărțile vechi spaniole cu informații referitoare la români și la spațiul românesc. Câteva manuscrise au prezentat un interes deosebit.

Astfel manuscrisul 3832, un miscelaneu, cuprinde între filele 200 și 325 un număr de 65 de scrisori provenind din Constantinopol, în limba spaniolă și italiană, din perioada 1592 — 1603. Scrisorile conțin informații noi și interesante cu privire la situația țărilor române în epoca lui Mihai Viteazul, la relațiile acestuia cu turcii, polonii și imperialii. De asemenea, numeroase informații se referă la Sigismund și Andrei Báthory, la Aron Vodă, Ștefan Răzvan și Ieremia Movilă. Tot pentru această perioadă, deosebit de interesant este manuscrisul 1762 care conține scrisoarea iezuitului spaniol Esteban Cobos, trimisă în mai 1596, de la Alba Iulia la Viena. Pe lângă informațiile pe care le oferă asupra situației din Transilvania, scrisoarea atestă prezența aici a unui călător spaniol necunoscut până acum în istoriografia noastră. Alte câteva manuscrise oferă informații despre situația țărilor române în epoca lui Mihai Viteazul. Manuscrisul 2347 cuprinde informații interesante cu privire la situația din Transilvania în 1601 și cu privire la bătălia de la Guruslău, la participarea lui Mihai Viteazul, manuscrisul 2396 conține două scrisori din Praga, trimise la 15 și 20 noiembrie 1599, cu informații despre situația din țările române, manuscrisul 3015, probabil de la începutul secolului al XVII-lea, cuprinde o largă și interesantă descriere a Transilvaniei, iar manuscrisul 1009, probabil tot de la începutul secolului al XVII-lea, conține un discurs anonim, în limba italiană, despre războiul din Ungaria și Transilvania și despre posibilitățile pe care le deschide el pentru lupta antiotomană a puterilor creștine.

Alte câteva manuscrise ne oferă informații despre Gabriel Bethlen. Astfel, manuscrisul 2357 amintește de intrarea principelui transilvan în Moravia, manuscrisul 2358 conține o scrisoare trimisă de Bethlen regelui Angliei, iar manuscrisul 2394 cuprinde două scrisori trimise de același Bethlen pașalelor turcești de la Dunăre.

Manuscrisul 2793, de la începutul secolului al XVIII-lea, cuprinde lucrarea lui Antonio Fajardo y Acevedo, intitulată *Relación de todo el Imperio otomano dividida en ocho Libros*. În această lucrare, autorul face descrieri ample și exacte, din punct de vedere geografic, economic, social și politic, ale Transilvaniei, Țării Românești și Moldovei. Sunt scoase în evidență bogăția acestor teritorii și importanța lor strategică pentru Europa Centrală, pentru lumea creștină în general. Apoi întâlnim informații interesante cu privire la istoria țărilor române. Sunt amintiți Mircea cel Bătrân și bătălia de la Rovine, Iancu de Hunedoara și luptele sale cu turcii din 1441, 1443, 1444, 1448 și 1456, Vlad Tepeș și campania sultanală din 1462, Ștefan cel Mare și luptele cu turcii din 1475–1476 și 1484, Petru Rareș și campania lui Soliman Magnificul din 1538, Mihai Viteazul și bătăliile de la Călugăreni și Guruslău.

Tot în fondurile Bibliotecii Naționale din Madrid am găsit ediția spaniolă a jurnalului de campanie al lui Bernardo de Aldana, apărută la Madrid în 1878, sub îngrijirea lui Antonio Rodríguez Villa, cu titlul *Expedición del Maestre de campo Bernardo de Aldana a Hungría en 1548, escrita por Frey Juan Vilella de Aldana, su hermano, clérigo de la Orden de Alcántara*. Această lucrare este completată de cele 6 scrisori ale lui Bernardo de Aldana publicate de Pascual de Gayangos în *Memorial Histórico Español*, X, 1857. În ciuda titlului, jurnalul de campanie al lui Bernardo de Aldana cuprinde evenimentele din Ungaria și Transilvania la care a participat acesta între 1548 și 1552. Pentru noi un interes deosebit îl prezintă acea parte referitoare la expediția lui Castaldo în Transilvania din anii 1551 și 1552. Aldana a fost unul din principalii comandanți ai lui Castaldo și informațiile sale se constituie într-un izvor de primă importanță referitor la evenimentele din acești ani. Izvorul este necunoscut în istoriografia noastră deși este, așa cum am arătat, de o importanță deosebită. Jurnalul nu a fost redactat de generalul spaniol, ci de fratele acestuia Juan Vilella de Aldana, participant și el la expediția din Transilvania. Această unică ediție, spaniolă după care există traduceri în limbile polonă și maghiară, a trebuit să fie verificată și confruntată cu manuscrisul original care se află în fondurile Bibliotecii palatului regal de la Escorial, la cota V. II. 3.

De asemenea am avut posibilitatea să confrunt cele trei ediții ale lucrării lui Diego Duque de Estrada (călător spaniol aflat în Transilvania între 1627 și 1630) din 1860 (Pascual de Gayangos), 1956 (José Maria de Cosío) și 1982 (Henry Ettinghausen) cu manuscrisele aflate în Biblioteca Națională din Madrid, 2131 și 2498. Din păcate nu am putut vedea un al treilea manuscris, aflat în Biblioteca Universității din Valencia la cota 887. Lucrarea lui Duque de Estrada, *Comentarios del desengañado de si mismo. Vida del mismo autor*, este cunoscută în istoriografia română datorită unui studiu publicat de Andrei Pippidi în 1982, dar textul integral referitor la prezența sa în Transilvania nu a fost publicat.

Lucruri deosebit de interesante referitoare la imaginea românilor în cultura spaniolă am putut să le întâlnesc în mai multe cărți rare spaniole publicate în secolele al XVI-lea și al XVII-lea.

Astfel, Antonio de Guevarra în lucrarea *Epistolas familiares*, publicată la Valladolid în 1539, referindu-se la anarhia care a urmat după bătălia de la Ankara (1402) în Imperiul otoman, amintește, foarte pe scurt, de expediția lui Mehmet I la nordul Dunării după moartea lui Mircea cel Bătrân.

Vasco Diaz Tanco, în lucrarea *Libro intitulado palinodia de la nephanda y fiera nación de los Turcos y de su engañoso arte y cruel modo de guerrear, y de los imperios, reynos y provincias que han subjectado, y poseen con inquieta ferocidad*, apărută în 1547 într-un loc nespecificat, acordă un loc important lui Iancu de Hunedoara. Sunt descrise pe larg bătăliile de la Varna (1444) și Belgrad (1456), este scoasă în evidență vitejia și faima voievoedului transilvan arătându-se că înfrângerea din 1444 nu i se datorează lui, ci tânărului rege Vladislav I al Ungariei. Este amintită, foarte pe scurt, expediția lui Mehmet II din 1462, arătându-se că el a cucerit o mare parte din Țara Românească.

O altă lucrare importantă este cea a lui Pedro Mejia, intitulată *Historia Imperial y Cesarea: en la qual en suma se contienen la vidas y hechos de todos los Cesares emperadores de Roma: desde Julio Cesar hasta el emperador Maximiliano: dirigida al muy alto y muy poderoso principe y señor nuestro don Philippe, de España y de las dos Sicilias*, apărută la Sevilla în 1545. Aici sunt amintite războaiele lui Traian cu Decebal, se face o descriere a Dacie și se arată că vechea Dacie se împarte, în epoca în care este scrisă cartea, în trei provincii: Transilvania, Valahia și Moldova. De asemenea se vorbește despre Iancu de Hunedoara, despre originea sa română și despre victoriile sale împotriva turcilor.

Lucrarea lui Vicente Roca, *Historia en la qual se trata de la origen y guerras que han tenido los Turcos, desde su comienço hasta nuestros tiempos: con muy notables successos que con*

diversas gentes y naciones les han acotencido; y de las costumbres y vida dellas, Valancia, 1556, conține, de asemenea, o bogată informație referitoare la istoria românilor, bineînțeles în legătură cu cea a Imperiului otoman. Vorbind despre domnia lui Baiazid I, Roca arată că acesta a cucerit Țara Românească și o parte a Transilvaniei, eroare explicabilă dacă avem în vedere distanța în timp, dar și confuzia cu privire la expedițiile nord-dunărene ale acestui sultan. Foarte pe larg sunt prezentate luptele lui Iancu de Hunedoara cu turcii. După ce se arată și aici că Iancu era de origine română, sunt descrise cu multe amănunte luptele sale din 1442, campania cea lungă din 1443, expediția încheiată cu dezastrul de la Varna din 1444, bătălia de la Kossovopolje din 1448 și marea victorie de la Belgrad din 1456. Iancu de Hunedoara este prezentat mereu în cuvinte extrem de laudative, ca unul din marii eroi ai creștinătății. În continuare întâlnim referiri la Vlad Țepeș și la luptele sale cu turcii din 1462. Figura domnului Țării Românești apare ca un amestec de cruzime și de vitejie, lucru explicat de autor prin poziția extrem de dificilă în care se afla acesta. Oricum, este informația cea mai extinsă despre Vlad Țepeș pe care o întâlnim în lucrările spaniole ale vremii. Vicente Roca este, după cunoștința noastră, și unul dintre puținii autori spanioli din secolul al XVI-lea care amintește de Ștefan cel Mare. Aceasta se întâmplă atunci când vorbește de expediția lui Baiazid II din 1484 împotriva Cetății Albe și a Chilie. În fine, ultimele informații despre istoria românilor pe care le întâlnim în această lucrare se referă la expediția lui Castaldo în Transilvania și la ajutorul pe care acesta l-a acordat lui Radu Ilie pentru a alunga din scaunul Țării Românești pe Mircea Ciobanul.

Dacă la Jerónimo Zurita, în ale sale *Anales de la Corona de Aragón*, scrise înainte de 1580, întâlnim foarte puține informații referitoare la români, mai ales informații privitoare la situarea geografică a celor trei țări române, cu totul altfel stau lucrurile cu lucrarea lui Antonio de Herrera, *Historia general del mundo*, din care primele două volume apar la Madrid în 1601, iar cel de-al treilea, în același loc, în 1612. Antonio de Herrera își începe șirul de informații privitoare la români prin descrierea geografică a Transilvaniei, Țării Românești și Moldovei. Apoi se oprește la acele evenimente istorice pe care le consideră mai importante. După ce amintește de Dacia și de regele ei Decebal care s-a luptat cu romanii, se oprește la anul 1574 și la lupta lui Ion Vodă cel Cumplit cu turcii. Apoi vorbește despre evenimentele din Țara Românească și Moldova din anii 1578, 1582 și 1588, după care insistă pe larg asupra epocii lui Mihai Viteazul. În privința abordării domniei lui Mihai Viteazul, care nu este dusă până la capăt, deoarece lucrarea se oprește la anul 1599, Antonio de Herrera are două atitudini, la fel ca și diplomația imperială și cea spaniolă a epocii. La început Mihai este privit ca un vasal, ca un auxiliar al lui Sigismund Báthory, principelui transilvan revenindu-i toate meritele pentru victoriile împotriva turcilor, dar, după 1597, atitudinea se schimbă și Mihai apare în adevărata sa lumină, ca cel care a condus, de fapt, lupta antiotomană la Dunărea de Jos.

Alte informații despre români și spațiul românesc am întâlnit la Josepe de Sesse în lucrarea *Libro de la Cosmographia universal del mundo y particular descripción de la Syria y Tierra Santa*, Zaragoza, 1619, informații cu caracter geografic, și la Julian del Castillo în lucrarea *Historia de los reyes godos que vinieron de la Scythia de Europa contra el Imperio Romano y a España, con succession dellas, hasta los Católicos Reyes don Fernando y doña Isabel*, Madrid, 1624, unde apare aceeași confuzie ca la Iordanes între goți și geți (daci).

De asemenea, la Biblioteca Națională din Madrid, ca și la Biblioteca Facultății de filosofie și literă am putut consulta bibliografia spaniolă și străină, în general, care nu se întâlnește în bibliotecile din țară.

Un alt aspect important al cercetărilor întreprinse în Spania a fost al studierii presei spaniole care se găsește în Biblioteca Națională și în cele două hemerotece din Madrid, municipală și națională. O informație deosebit de bogată despre români și despre spațiul românesc am întâlnit în „Gaceta de Madrid”, cel mai vechi periodic spaniol, a căruia apariție se situează în 1661. Aici am întâlnit informații referitoare la evenimentele din anii 1711, 1716–1718, 1736–1739, 1768–1774, 1787–1792, 1812, 1821, 1829–1830. În alte periodice, cum ar fi „El Imparcial”, „ABC”, „Diario de la noche”, „El Día”, „El País”, „El Tiempo”, „El Liberal”, „La cotización española”, „El Siglo”, „El Debate”, „La Época”, „El Herado de Madrid” etc., am întâlnit informații cu privire la 1848, 1859, 1877–1878, 1916–1918 etc.

În Arhiva istorică națională am consultat mai multe dosare de la secția *Estado* conținând corespondența diplomatică spaniolă din Austria, Rusia și Turcia, unde se pot întâlni numeroase referiri la spațiul românesc: *Austria*: dosarele 5907 (1780–1799), 5879 (1812–1814), 5886 (1821–1823), 5876 (1804–1805), *Rusia*: dosarele 6123 (1806–1812), 5911 (1811–1812), 6136 (1828–1829); *Turcia*: dosarele 4747 (1792), 4763 (1789), 4748 (1790), 4681 (1791), 4744 (1784–1790), 4769 (1800), 5955 (1811–1812) 5962 (1828–1829).

În Arhiva Generală a Ministerului de Externe de la Madrid am consultat corespondența legației spaniole de la București aflată în dosarul 1717.

Am avut de asemenea posibilitatea să consult Arhivele Generale de la Simancas unde am găsit informații bogate despre țările române în secolul al XVI-lea și la începutul secolului al XVII-lea. Informații despre Petru Rareș am întâlnit în dosarele *Venecia*, 1314, 1315, 1316; *Nápoles*, 1029, 1030; *Alemania*, 638, 639, 640; despre Despot Vodă: *Nápoles*, 1053, 1054, 1055; *Alemania*, 680, 681; despre Ion Vodă cel Cumplit, *Venecia*, 1332, 1333, 1336, 1342; despre Petru Cercel; *Nápoles*, 1081, 1082; despre Mihai Viteazul: *Venecia*, 1544, 1545, 1546, *Alemania*, 701, 704, 706; *Nápoles*, 1095, 1096, 1097; despre Gabriel Bethlen: *Venecia*, 1361, 1362.

În ansamblu se poate aprecia că acest stagiul de documentare și cercetare în bibliotecile și arhivele spaniole a fost nu numai util, dar și indispensabil pentru continuarea cercetărilor în direcția relațiilor româno-spaniole și a imaginii românilor în cultura spaniolă. În același timp el a creat posibilitatea descoperirii unor informații noi despre istoria românilor, care nu au legătură cu Spania, dar care sunt deosebit de prețioase pentru elucidarea unor aspecte istorice specific românești.

Eugen Denize

OASPEȚI AI INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA”: PROF. HALIL INALCIK

În ziua de 4 octombrie 1993 Institutul de Istorie „N. Iorga” a fost vizitat de profesorul Halil Inalcik, binecunoscut istoric al Imperiului otoman, căruia i s-a decernat titlul de Doctor Honoris Causa al Universității din București. După primirea sa de către conducerea Institutului a avut loc o discuție cu cercetătorii din domeniul turcologiei. Cu acest prilej domnia sa a relatat despre preocupările sale actuale, didactice și științifice. O atenție specială a fost acordată rolului țărilor române în comerțul transcontinental dintre Orient și Occident și studiilor pontice.

DONAȚIE DE CĂRȚI DIN SPANIA

În ziua de 23 septembrie 1993, ca o expresie a bunelor relații științifice existente între Institutul de istorie „Nicolae Iorga” și Ambasada Spaniei din București, excelența sa, domnul ambasador Antonio Ortiz a făcut o donație de carte spaniolă bibliotecii Institutului. Această donație, care cuprinde 43 de volume, are o importanță științifică deosebită deoarece vine să completeze un gol important din fondurile bibliotecii Institutului, acela care privește cartea de istorie spaniolă.

Lucrările care alcătuiesc donația, scrise de autori spanioli sau străini, cuprind, practic, întreaga istorie a Spaniei, din cele mai vechi timpuri și până la evenimentele din zilele noastre. În rândurile ce urmează vom aminti doar unele dintre titlurile ce alcătuiesc donația.

În primul rând am dori să menționăm un *Ghid al cercetătorului* pentru Arhivele generale de la Simancas alcătuit de Angel de la Plaza Boreș și o *Istorie a Spaniei*, în 13 volume, apărută sub coordonarea lui Manuel Tuñón de Lara. Sunt două lucrări recente și fundamentale pentru buna cunoaștere a istoriei spaniole și a unora dintre cele mai importante izvoare ale ei. În același cadru se înscrie și lucrarea lui Luis Suárez Fernández, *Historia de España antigua y media*, în două volume, lucrare ce se remarcă printr-un pronunțat caracter didactic. O lucrare deosebit de importantă pentru evul mediu spaniol este traducerea spaniolă a operei istoricului italian, Francesco Giunta, *Aragoneses y catalanes en el Mediterráneo*.

Foarte bine reprezentată în donație este cartea referitoare la istoria modernă a Spaniei, de la domnia Regilor Catolici și până la războiul de independență împotriva dominației napoleoniene. Putem menționa aici cartea lui Luis Suárez Fernández, *Fernando el Católico y Navarra*, cea a lui José María Jover, *Carlos V y los españoles*, cea a lui Juan Manuel González Cremona, *Carlos V, señor de dos mundos* și cea a lui Ernesto Belenguer Cebria, *Felipe II en sus dominios jamás se ponía el Sol*. De asemenea ne rețin atenția lucrarea lui Vicente Palacio Atard, *España en el siglo XVII*, și traducerea spaniolă a lucrării istoricului englez David Gates, intitulată *La úlcera española. Historia de la guerra de la independencia*.

Un loc important în donație îl ocupă lucrările referitoare la istoria contemporană a Spaniei. Putem remarca astfel pe cele cu privire la dictatura lui Primo de Rivera, printre care se numără cele scrise de Teresa González Calbet, *La dictadura de Primo de Rivera. El directorio militar*, Genoveva García Queipo de Llano, *Los intelectuales y la dictadura de Primo de Rivera*, și Jordi Casassas Ymbert, *La dictadura de Primo de Rivera (1923–1930). Textos*. Războiul civil spaniol este prezent prin operele fundamentale ale lui Burnett Bolloten, *La guerra civil española*, Rafael Abella, *Finales de enero de 1939. Barcelona cambia de piel* și Manuel Rubio Cabeza, *Diccionario de la guerra civil española*. Perioada dictaturii lui Franco este ilustrată de lucrări ca cele ale lui Josep Fontana, *España bajo el franquismo*, Torcuato Luca de Tena, *Franco, si, pero...*, Javier Tusell, *Franco en la guerra civil*, Luis Suárez Fernández, *Franco y la URSS*, precum și de volumul de izvoare *Documentos inéditos para la historia del generalísimo Franco*. În fine, pentru perioada post franchistă, de democrație pluralistă, întâlnim lucrarea lui J. A. González Casanova, *El cambio inacabable (1975–1985)* și pe cea a lui John Hooper, *Los españoles de hoy*.

În ansamblu, așa cum arătam și în rândurile de început ale acestei scurte prezentări, donația de carte făcută de Ambasada spaniolă Institutului nostru are o mare valoare științifică, completează un sector deficitar al bibliotecii și va permite lărgirea bazei bibliografice și documentare absolut necesare pentru continuarea și aprofundarea studiilor de hispanistică nu numai din Institut, dar și din țara noastră în general.

Eugen Denize

**** Documents gréco-roumains, le fonds Mourouzi d'Athènes**, volume présenté par les soins de Florin Marinescu, Georgeta Penelea-Filitti, Anna Tabaki, Fondation Nationale de la Recherche Scientifique, Centre de Recherches Néo-helléniques — Académie Roumaine, Institut d'Histoire „N. Iorga”, Athènes-Bucarest, 1991, 450 p. + X p. iil.

O binevenită colaborare între Centrul de cercetări neo-elenice de pe lângă Fundația Națională de Cercetare Științifică de la Atena și Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” de la București, și un aport financiar al Secretariatului general al Elenismului în străinătate — care continuă tradiția evergeților — a permis scoaterea la iveală a unei părți a arhivelor Moruzi, care se afla, prin moștenire, în Grecia la familia Zaimis, iar *Introducerea* ne informează că acest „pachet” nu reprezintă decât o mică parte din arhivele Moruzi din Grecia și România.

Pentru a scuti pe cititor de o eventuală primă reacție de decepție, trebuie să semnalăm din capul locului că volumul nu ne aduce (ca bunăoară cele două volume de „Documente privitoare la familia Callimachi” publicate de Nicoale Iorga în 1902—1903) documente cu caracter politic și diplomatic din arhiva celor doi domni din neamul Moruzeștilor, sau din a altor înalți demnitari, otomani sau „moldo-valahi”, din acest neam sau înrudiți cu el. Documentele ce ni se oferă aici, deocamdată doar rezumate sub formă de regeste, în așteptarea publicării integrale a unora din ele într-un al doilea volum, privesc aproape exclusiv câteva posesiuni funciare ale unei ramuri a Moruzeștilor, originea acestor proprietăți și soarta lor după epoca fanariotă și până spre sfârșitul veacului trecut. Odată cunoscută această limitare în timp, și de asemenea în categoriile de „curiozitate istorică”, putem descoperi în acest volum multe motive de interes.

Întâi de toate — cum ne-o sugerează prefata semnată de Dna Loukia Droulia, strănepoata Elizei Moruzi Zaimis, fiică a celui Alexandru C. Moruzi (1804—1873) care apare ca personajul central al colecției de documente — cercetătorul interesat de istoria mentalităților, va găsi aici, în special în corespondența dintre membrii familiei Moruzi împrăștiată în mai multe țări după evenimentele din 1812 (pierderea unei jumătăți a Moldovei) și 1821 (Revoluția grecească), un material prețios pentru a

urmări evoluția familiilor fanariote după „prăbușirea” Fanarului. Nuanța negativă pe care calificativul „fanariot” a căpătat-o în istoriografia românească și în subconștientul nostru colectiv, a estompat cu vremea însemnătatea reală a acestui grup social (cum să-l numim altfel?) al cărui rol în administrarea bisericii ortodoxe, în păstrarea unor crâmpie de cultură elenică și în subminarea imperiului otoman nu mai este în general corect perceput (sau, mai simplu: bine priceput) — de altfel nici în istoriografia grecească. În zilele noastre cel mai vajnic apărător — apologist până la panegiric — al fanarioților, a fost britanicul Arnold Toynbee! Cert este că războiul de independență al Greciei, la pregătirea căruia mulți dintre fanarioți jucaseră un rol de frunte, a însemnat de fapt sfârșitul rolului lor istoric și spulberarea unui vis secular de reînființare a unei „împărății ortodoxe” sub conducere grecească. Vlăstarii marilor familii fanariote (Mavrocordat, Ipsilanti, Moruzi, Suțu, etc.) sunt admiși parcă în silă în sferile politice ale primului stat grecesc modern, unde, schematic, putem distinge trei mari grupări: luptătorii de pe continent (printre care trebuie socotiți Aromânii), grecii din insule (cei mai occidentalizați), în fine fanarioții. Probabil nu e o simplă întâmplare că cele trei mari partide de la începuturile vieții politice a Greciei moderne au în fruntea lor, partidul rusofil pe insularul conte Capodistria, partidul anglofil pe Alexandru Mavrocordat și partidul francofil pe „cușovlahul” Coletti. Cu vremea, dezvoltarea sentimentului național — în curs, naționalist — la fiecare din popoarele ce se desprind de stăpânirea otomană, va face cu neputință „dubla apartenență” spirituală. Astfel Aromânii implicați în politică, ori se vor greciza cu totul, ori vor adopta o atitudine de rezervă sau chiar de ostilitate față de noul stat elen, pe când cei emigrați mai dinainte, ca de pildă Sina sau Bellu, „baroniți” de austrieci, mai păstrează

timp de o generație sau două, tradiția de evergeți filoeleni. În schimb, încuscririle între arhonții peloponezieni și familiile fanariote se înmulțesc: caracteristică în acest sens e nunta cu mare alai a unei Eufrosina Suțu cu unul din fiii lui Petro-bey Mavromihali (un frate al ucigașului lui Capodistria). Moruzestii de asemenea se înrudesesc cu familia ca Mavronihali sau Zaïmis, altă familie de arhonți din Morea, *hogeabași* ereditari de Kalavrita.

Cât despre fanarioții stabiliți în Principate, unii vor păstra o vreme un fel de dublă identitate, alții vor avea de optat de la început între Atena și Iași sau București. Pe măsură ce se consolidează statele moderne după modelul Franței jacobine, simțământul vag de dublă apartenență va fi tot mai greu de conceput. În mod fatal va veni momentul unei alegeri. Unele din aceste familii se întorc definitiv în Grecia, ca de pildă Ipsilanti. Altele se scindează în două ramuri, una grecească, alta românească (Mavrocordat, Suțu) ba chiar în trei, grecească, românească și rusească (Moruzi). Altele în fine rămân în țară (Caragea, Răcoviță, Callimachi — dar pentru ultimele două era și firesc). Corespondența între membrii familiei Moruzi, unii stabiliți la Atena, alții la Iași sau la moșii din nordul Moldovei, alții rămași pe moșiile din Basarabia, ne permite să întrevădem această luptă interioară, această ruptură de identitate — și, probabil, documentele integrale vor fi în acest sens și mai evocatoare. Nepotul de fiu al lui Alexandru Vodă, Alexandru C. Moruzi, pomenit mai sus, posesor sau administrator pentru familie a unor moșii din Moldova însumând 31000 de hectare, e un gospodăru priceput, agricultor de tip modern, legat de moșiile unde locuiește și pe care le administrează. Nu cred să fie nevoie pentru înțelegerea mentalității lui A.C.M., cum sugerează Anna Tabaki, de o evocare a mentalității aristocrației rusești, poate fi vorba cel mult de o similitudine. Cu mult înainte de o posibilă influență rusească, observatori străini, ca francezii d'Hauterive și Parrant, subliniau buna gospodărire a moșiiilor de către boierii moldoveni, în contrast cu „absenteismul” adesea observat la marii boieri munteni. Cunoștințele economice ale lui Alexandru M. sunt atât de apreciate, încât în 1861 Cuza Vodă îl ia ca prim-ministru și ministru de finanțe al Moldovei. (Sugerez colegilor cărora le incumbă greaua sarcină de a redacta noile manuale școlare de istorie națională, să publice, printre ilustrații, și decretul reprodus în *facsimile* la ultima pagină a cărții, decret emis de Alexandru Ioan Cuza la 5 Octombrie 1861: iată guvernul Moldovei sub acest Domn patriot

— boier de clasa a 2-a și francmason de clasa 1-a —, șase miniștri aparținând toți unor foste familii domnitoare, doi Cantacuzini, doi Ghiculești, un Moruzi și un Suțu, ba chiar toți șase de origină grecească, mai apropiată sau mai depărtată, dacă ținem seama că cei doi Ghica din Moldova erau, în linie bărbătească, la a patra generație, drept Sulgearoglu! Ar mai rămâne de lămurit de ce, la trei ani după suprimarea legală a cinurilor boierești, trei din acești șase vlăstari de neam domnesc sunt calificați „prinți”, neologism neobișnuit în terminologia română de cancelarie. Cred, în orice caz, că tinerii noștri liceeni ar căpăta, cu această singură pagină, fără comentarii, o imagine mai nuanțată a procesului de prefacere a țării, între epoca fanariotă și epoca contemporană...).

Alexandru Moruzi, căsătorit de două ori în marea boierime moldoveană (Rosetti, Sturdza), n-a avut decât trei fete, toate trei căsătorite în Grecia, și ca un făcut, în cele trei categorii pe care le-am deosebit mai sus: una, Eliza, cu omul politic de origine peloponeziană Trasibul Zaïmis, alta, Zenaida, cu fanariotul de origină română Teodor Callimachi, alta în fine, Aspasia, cu contele Spiridon de Roma, patrician din insulele ioniene (nepotul ei de fiică, Kiriakouli Mavromihali, condiscipolul meu într'un liceu parizian în anii 1930, fiind omul care mi-a inoculat din adolescență virusul „genealogomaniei”!)

După moartea lui Alexandru Moruzi, sub influența mai cu seamă a lui Trasibul Zaïmis, moștenitorii vând cu încetul toate moșiile din Moldova și se taie astfel legătura, și de interese și de sentimente, cu țările române. Caracteristic al noului patriotism exclusivist, e blestemul pe care Trasibul Zaïmis îl înseamnă în testamentul său împotriva urmașilor săi care s'ar lăsa ispițiți să se așeze la moșiile lor din Moldova („Dacă vre-unul din fiii mei, încălcând poruncile mele, se stabilește în Moldova, el va pierde binecuvântarea mea”!).

În schimb, descendența fratelui lui Alexandru, Panait, a rămas în țară și prin înrudiți cu familia ca Sturdza, Ghica, Rosetti, Cantacuzino, Bălăceanu, Balș, Știrbei, a fost complet românicizată și a dat în vremea noastră personalități ca generalul Gheorghe Moruzi pe care îmi amintesc că-l calificase mareșalul Antonescu ca ofițerul care ținuse cel mai frumos regiment din țară, sau fiul acestuia, doctorul Alexandru Moruzi, una din gloriile medicinei române din perioada interbelică, și sora lui, Maria, măritată Brăescu, conducătoarea unui serviciu de Cruc- Roșie pe frontul rusesc și, mai târziu, în exil, președinta comitetului de asistență al refugiaților români. Un văr primar al lui

Alexandru C. M., tot Alexandru (1817—1878) întors din Rusia în țară, a scris interesante lucrări de economie, și un nepot al lui, Dimitrie (1850—1914) a scris romane cu vădit iz anti-rusesc. De aceea regret că, pentru simplificare, s'a limitat tabloul genealogic la generația copiilor lui Alexandru Moruzi, când genealogia întreagă era de fapt disponibilă în cartea unuia din co-autori (Florin Marinescu, *Étude généalogique sur la famille Mourouzi*, Atena, 1987). Acele dovezi de totală integrare la ramura românească a familiei au fost astfel, involuntar, oclitate.

E poate cazul să reamintesc în treacă și de suspiciunea care apasă mai departe asupra fratelui lui Alexandru Vodă, marele dragoman Dimitrie Moruzi, decapitat la Constantinopol la 25 Octombrie 1812, învinuit de a fi îndemnat pe Turci să cedeze Rușilor Basarabia pentru a grăbi încheierea păcii de la București. Un document publicat recent nu aduce elemente noi (mulțumesc pe această cale lui Sergiu Iosipescu care mi-a semnalat articolul în care a fost publicat: Chantal Lemercier-Quellejay, *La Russie, la France et la Turquie à la veille de la campagne de Russie*, în „Cahiers du monde russe et soviétique”, VI, 2, 1965). Este vorba de un raport, inedit până atunci, al unui plenipotențiar otoman la negocierile de la București (neidentificat) cu data de 26 aprilie 1812, din care reiese că Însărcinatul cu Afaceri francez la Constantinopol (marchizul de Latour Maubourg, un nepot al generalului napoleonic) primise dispozițiuni de a dezvălui Porții intenția Franței de a declara război Rusiei, dar Divanul, considerând că în caz de victorie asupra Rușilor, Napoleon ar fi reprezentat pentru împărțire o și mai mare primejdie decât Rusia, hotărâse, în deplină cunoștință de cauză, semnarea imediată a păcii, chiar cu prețul unei cesiuni de teritoriu. La lumina acestui document, Dimitrie Moruzi, contrar tezei susținute de Langeron în a doua parte a Memoriilor sale, apare, în drama cedării Basarabiei, ca un simplu „țap ispășitor”.

În altă ordine de idei, ca o dovadă a culturii multora din Moruzești și a gustului lor artistic, cine mai știe azi că primul achizitor al celebrei „Venus din Milo” după dezgroparea ei a fost un Moruzi, și că la descoperirea ei de către Dumont d'Urville, a trebuit o intervenție diplomatică pe lângă Sultan ca să fie „cedată” regelui Franței Louis-Philippe... și s-o vedem azi la Luvru?

Documentele prezintă, fără îndoială, multe alte zone de interes: informații privitoare la metodele agricole, la raporturile între proprietari, arendași și țărani, aspectele financiare ale exploatații (rata dobânzilor; cine sunt „financiarii”, înlocuirea grecilor și băștinașilor prin evrei la mijlocul veacu-

lui trecut, etc.). Izbitoare, între altele, e lipsa permanentă de numerar la acești latifundiași chiar când locuiesc într-un colț de țară, cum e cazul bătrânei Rallou (Raluca) Mavrocordat Moruzi, hărățită de creditori pentru datorii de zeci de mii de ruble. Apoi nesfârșitele procese de moștenire sau hotărnicie pe care le putem urmări chiar în veacurile anterioare, din cauza lipsei, în dreptul nostru vechi, a noțiunii de „autoritate a lucrului judecat”. Aceiași pricină se judecă uneori pe mai multe generații, sub mai mulți domnitori. De unde și nevoia de a păstra cu sfințenie vechile hrisoave, adesea cu și mai mare grijă în isepetele vechilor răzeși decât în podurile conacelor boierești. Așa se explică faptul că această colecție de documente care privesc mai toate niște proprietăți intrate în posesiunea Moruzeștilor abia la sfârșitul veacului al XVIII-lea sau chiar la începutul celui de al XIX-lea, începe cu un hrisov dat de Ștefan cel Mare „lui Hărman, părcălab de Cetatea Albă”, în 1478! Iar următorul, tot de la Ștefan cel Mare, din 1488, e prima „piesă” din dosarul moșiei Zvoriștei unde locuiește în 1846 mai sus pomenita Rallou Moruzi! În treacă fie zis, și științele toponimiei și onomastice pot găsi aici materii de interes: toponimul Zvoriște vine, fără îndoială, de la un sl. *dvorište*, care în unele limbi slave moderne înseamnă „curte”, dar în documentul din 1488 satul e cumpărat de Domn (pentru o danie mănăstirii Moldovița) de la nepoții unui Dvoriște — e deci vorba aici de un antroponim!

În alte cazuri surprindem continua eroziune a proprietății răzeșești: la 1 noiembrie 1782 Alexandru Vodă Mavrocordat (poreclit Deli-bey) cumpără de la răzeși moșiile Furceni, Sărățeni, Bălășeni și Cremeneni, care, după măsurile ce ne sunt date în stânenji, reprezintă mai multe sute de hectare. Ni se dă și prețul: 50 de așpi — adică lei — stânenjul. Pe lângă feroacul de sărăcire a răzeșimii, surprindem aici, la familiile fanariote, chiar la prima dintre ele, Mavrocordații, grija de a-și asigura o cât mai largă înstărire în moșii, căci pământul a rămas chezașia unei averi stabile, și semnul, de neocolit, al nobleței: loieria, adică rangul boieresc, nu-i de ajuns, le trebuie moșia, și adesea și intrarea prin căsătorie într'un neam de boieri pământeni. Nu lipsit de interes e și faptul că această cumpărare se face cu bani de împrumut, garantați cu ipotecă pe alte moșii... pe care urmașii vor trebui să le vândă pentru a onora ipoteca! Adaug că rezumatul ne spune „Alexandre Constantin Mavrocordat, beizadé”, când de fapt, la data indicată e în scaun de vreo șase luni. Nu mai insist asupra nesfârșitelor procese ivite în urma

acestor cumpărări sau a unor danii sau a unor moșteniri sau a unor confiscări pentru „hainie” (de pildă moșiile lui Ștefan Stircea confiscate din porunca lui Constantin Vodă Cantemir — doc. 33, p. 90). Georgela Penelea-Filitti rezumă foarte clar unele din aceste litigii, de o complexitate juridică extraordinară, cum e de pildă cel care opune timp de zeci de ani (1823—1873 — o jumătate de veac!) pe moștenitorii Moruzi comunității luterane din Iași pentru un teren la Copou. Încă și mai încălțit e șirul de procese privitoare la moșia Sărata din Basarabia, cumpărată tot de Mavrocordat Deli-bey în 1783, procese care ar putea inspira pe un romancier! (În trecut am pune întrebarea dacă cei doi principali adversari ai Moruzștilor în acest proces, Ion și Scarlat Pruncu, aparțin familiei de mari negustori armeni, dintre care o ramură a fost înnoobilată în Bucovina de către austrieci, devenind „baroni von Prunkul”). Dar povestea cea mai pasionantă rămâne cea a moșiei Zvoriștea, pomenită mai sus, a cărei lentă „comasare” o putem urmări peste veacuri, mai cu seamă într-un șir de procese intentate de șetrarul Petru Keško, sau Cheșcu. Puțini își mai amintesc de acești boieri moldoveni, de îndepărtată origină căzăcească (ante 1600), care urcă în sec. XVIII treptele marilor boierii și se înrudesesc cu neamuri mari ale Moldovei. Petru Keško e străbunicul acelui Pavel Keško, ofițer în armata țarului și a căruia fiică, Natalia, va fi soția regelui Milan Obrenovici al Serbiei — cu destinul zbuciumat pe care-l știm. Cărțile de istorie sârbești și cele în limbi occidentale, când evocă pe regina Natalia, vorbesc toate de fiica unui ofițer al țarului, ba chiar a unui „ofițer rus”, nici una nu spune că era româncă și din neamuri mari boierești (mamă Sturdza, o bunică Ghica, cealaltă Balș). Dar aceasta e doar una din multe digresiuni genealogice pe care le poate inspira prezenta colecție de documente. (De pildă în mărturia dată la 16 octombrie 1786 de „mazilul Constantin Sângiorz” — doc. 124, p. 115 — trebuie să fie vorba de un strămoș al lui Alexandru Saint-Georges, neobositul colecționar, și al fratelui său vitreg, profesorul Ion Sân-Georgiu; familia, de îndepărtată origină ungară, decăzuse atunci la rangul de mazili, dar în sec. XVII se înrudește cu domnitorii Ștefan Tomșa și Gheorghe Ghica.

Semnalez de asemenea alt amănunt, de astă dată nu genealogic, ci heraldic: frumoasa pecete a lui Alexandru Vodă Moruzi din 1802 reprodușă pe coperta volumului, prezintă o coroană cu cinci fleuroane, trei cu frunze de stejar (sau flori de crin?), două cu bumbi, coroană care în heraldica occidentală, în orice caz în cea franceză, e coroană

de marchiz. M-am întrebat o clipă dacă nu era vreo inovație de a lui Moruzi, dar am găsit aceeași coroană de marchiz cu aproape o jumătate de veac înaintea lui, de pildă în hrisoave ale lui Grigore III Ghica, deci de atunci se părăsise în pecetea domnească și vechea coroană înaltă a primilor domni Basarabi și coroana închisă a Brâncovenilor și Cantacuzinilor; oare sub influența „secretarilor francezi” ai domnilor fanarioți? — care să nu fi catadicsit să acorde „hospodarilor moldo-valahi” nici măcar coroana ducală ci abia cea de marchiz, chiar dacă li se concede de către cancelariile europene titlul de Alteță Serenissimă? Pun întrebarea heraldiștilor noștri. Orișicum, această incongruență heraldică se regăsește cu prisosință în epoca aceea în pajurile marilor familii boierești care-și vor auto-conferi coroane de tot soiul, nesuferind ca puținele neamuri înnoobilate de împărat, ca de pildă Dudeștii, să fie singurele îndrituite a-și împodobi blazonul cu coroană de conte, baron sau cavaler.

Trebuie spus în sfârșit un cuvânt de laudă despre excelenta prezentare grafică a volumului și despre tot aparatul critic, cu atât mai meritoriu cu cât documentele sunt scrise, ni se spune, în șapte limbi: română, greacă, franceză, italiană, rusă, germană și ivrit. A fost uitată o a opta, slavona de cancelarie care apare în câteva din primele 24 de documente. Pe de altă parte, cred că ar fi fost mai bine să se evite într-un text francez termenul „ivrit” care nu se află în nici un dicționar francez și care, chiar la noi, e prea cunoscut, termenul curent fiind azi *idiș* (din ger. *jüdisch* prin intermediarul francez *yiddish* — încă o dovadă între altele a influenței copleșitoare a limbii franceze asupra limbii noastre contemporane). E vorba de cele șapte documente din 1886 (regește între nr. 1018 și 1042), socoteli ale firmei Regenstreif & König în dosul căroră se află notițe care sunt calificate aici „en hébreu”, ceea ce este, cred, o calificare greșită: mă îndoiesc, într-adevăr, că negustorii evrei din nordul Moldovei și-ar fi scris socotelile în ebraică, limbă moartă cu sute de ani înainte de Christos și păstrată doar în Sfintele Scripturi până la „resuscitarea” ei în Statul Israel modern. Trebuie să fie vorba deci de note „en yiddish” iar nu „en hébreu”.

Critici mai severe aș aduce c-o or trei pagini ale Glosarului, menit îndeosebi să explice recilor și străinilor anumiți termeni specifici românești. Cu toate că aflăm că la redactarea lui s-au consultat șapte lucrări științifice de prestigiu, pentru multe din cuvinte am găsit definiții contestabile și etimologii învechite (lăsând de o parte observația că textul francez al glosarului,

probabil, n-a fost supus corectorului francez care n-ar fi lăsat să treacă greșeli repetate, ca „de l'hongrois” în loc de „du hongrois” și „spiritueuses” în loc de „spiritueux”, precum și câteva stângăcii de stil care nu se potrivesc cu calitatea generală a cărții). Despre *ban* ni se spune că vine din sârbă, ceea ce este foarte puțin probabil; banul pare să fi fost un înalt dregător la Avari, trecut la Croați și preluat de Unguri pentru căpetenia unui ținut de graniță (sau *marcă*), de pildă Croația sau banatul Severinului, ținut cu limite variabile, în Banatul și Oltenia noastră; acest Banat, dispunat la urmă între regii Ungariei și primii noștri voievozi unificatori, a dat naștere banatului Craiovei, iar nu vreo imitație sârbească. Pentru *bătrân* ni se spune „du latin *betranus*”, formă latină târzie care nu se găsește în mai nici un dicționar latin și nu poate evoca cititorului, oricât de cult, evoluția semantică a cuvântului „veteran”; ar trebui spus: du lat. *veteranus* (bas-latin *betranus*), și definiția n-ar trebui să se limiteze la înțelesul derivat și rarismul căpătat în dreptul răzăsesc. Pentru slavisme, ca de pildă *clucer*, aș fi preferat ortografia curentă la bulgari sau sârbi, cum ar fi *ključar*, în loc de transcrierea Kluciar, care nu e nici slavă nici românească. *Hotărnicie*: nu acest substantiv derivat vine „de l'hongrois”, ci radicalul din care e tras, *hotar*. Cât despre *medelnicer*, nu cred să poată veni din ungară, deoarece medelnița, ligheanul în care își spăla Vodă mâinile, e un cuvânt slav. Etimoul turcesc din care se trage termenul *mazil*, nu e *mazil* ci *mazul*. Și fiindcă e vorba de un boier decăzut din dregătorii, aș fi preferat în franceză, pentru termenul boier, ortografia „boiar”, mai apropiată de pronunțarea românească și de originalul bulgăresc *boljar*, decât „boyard” pe

care francezii îl pronunță „boaiar” și care le evocă inevitabil noblețea rusească, ca și când noi de la ruși am fi preluat termenul. Mai gravă mi se pare revenirea, pentru câteva cuvinte ca *moșie*, la teza originii albaneze, de mult părăsitate de aproape toți lingviștii noștri, nu numai din motive de logică, ci din motive de strictă știință lingvistică, în favoarea tezei unui trunchi comun tracic (sau iliric). Ideea că noțiuni fundamentale ca *moș*, *moșie*, *moșnean*, au putut fi transmise prin simpla vecinătate (ipoteză) cu o populație albaneză, era de-a dreptul aberantă. Etimologia maghiară a termenului *răzeș*, e de asemenea contestată azi de mai toți lingviștii noștri, l — fiindcă ung. *részes* n'a avut niciodată un înțeles social în Ungaria, 2 — fiindcă legile fonetice de trecere de la ungară la română se opun acestei etimologii. De zeci de ani se propun alte etimologii (pol., lat., turc.), în fine ipoteza cea mai plauzibilă e o origine autohtonă, ca sinonimul său *moșnean*. Cel mai prudent e să se pună: „étymologie inconnue”. La *părcălab* propun: „de l'all. *burggraf* par l'intermédiaire du hongrois *porholáb*”. Pentru *stânjen* se poate da o definiție mai puțin vagă decât „unité de superficie qui varie selon la région et le temps” deoarece cunoaștem care era măsura stânjenului în Moldova de la începutul sec. XIX. În fine, o etimologie albaneză pentru *ciocoi* mi se pare cu totul inadmisibilă dată fiind apariția cuvântului la o epocă tardivă, aropape de epoca noastră; propun: „étymologie incertaine, probablement du nom d'une espèce de corbeau au long bec (bec = *cioc*, cf. alb. *çok*)”.

Cred că în volumul 2 pe care-l așteptăm cu mare interes, glosarul ar trebui temeinic revăzut.

Neagu Djuvara

* * *Risorgimento — Italia e Romania (1859—1879). Esperienze a confronto*, a cura di Giulia Lami, Milano—București, 1992, 334 p.

Prezenta culegere de studii conține comunicările istoricilor români și italieni prezentate la Congresul internațional *Italia e Romania dal 1859 al 1879. Unità nazionale e politica europea. (Italia și România 1859—1879. Unitate națională și politică europeană)*, desfășurat la Milano în perioada 2—3 iulie 1879, sub auspiciile Centrului italo-român de studii istorice, Centrului de studii pentru Europa orientală și ale Ministerului de Externe italian.

Semnificația procesului de constituire a statului modern român și italian este subliniată de Bianca Valotta Cavallotti în in-

roducerea culegerii, iar binecunoscutul politician Giovanni Spadolini, în cuvântul de deschidere adresat participanților surprinde afinitățile celor două spații latine.

Comunicarea istoricului român Dan Berindei *Politica externă a României de la independența națională la Tripla Alianță (La politica estera della Romania dall'indipendenza nazionale alla Triplice Alleanza)* a constituit un prilej de sinteză a diplomației românești în perioada „Crizei Orientale” (1875—1878) și după Congresul de la Berlin.

Principalelor tendințe din istoriografia italiană de abordare a Risorgimento-ului — catolică, marxistă, democrat-radicală — le este dedicat studiul lui Giuseppe Talamo *Istoriografia italiană după cel de-al doilea război mondial asupra procesului de unificare națională (La storiografia italiana del secondo dopoguerra sul processo di unificazione nazionale)*.

Constituirea și evoluția sistemului instituțional sunt teme abordate de Virgil Cândea și Carlo Ghisalberti. Astfel în comunicarea *Formarea sistemului socio-politic al României în perioada 1859–1879 (La formazione del sistema socio-politico della Romania nel periodo 1859–1879)*, istoricul român surprinde efortul reformator al domniei lui Al. I. Cuza și importanța Constituției din 1866. Carlo Ghisalberti în studiul *Formarea sistemului politico-juridic și social italian de la unificare până la preluarea puterii de către stânga (La formazione del sistema politico-giuridico e sociale italiano dall'unificazione all'avvento delle sinistre)* analizează influența franceză în administrația și justiția italiană, importanța votului plebiscitar în procesul de unificare și rolul parlamentului în proclamarea regatului.

Comunicarea lui Domenico Caccamo *Italia, problema Venetiei și Principatele Danubiene (1861–1866) (L'Italia, la questione del Veneto e i Principati Danubieni 1861–1866)* a fost apreciată drept un „act de curaj” de istoricii români prezenți la Congres, deoarece tratează un aspect delicat al relațiilor româno-italiene: încercarea Regatului Italiei de a obține Venetia prin compensarea Austriei în răsărit cu Principatele Danubiene. Se prezintă poziția diplomației europene din epocă în legătură cu schimbul Venetia — Principate.

Activitatea colonelului italian Baldassare Alessandro Otero în Comisia europeană de delimitare a frontierei sudice române în perioada septembrie-decembrie 1878 este obiectul studiului lui Antonello Biagini *Italia și delimitarea frontierei cu Dobrogea (L'Italia e le delimitazioni del confine in Dobrugia)*. Importanța lucrării constă în documentația inedită — șapte rapoarte ale colonelului Otero către Ministerul de Externe italian — și în prezentarea lucrării mai puțin cunoscută a militarului peninsular *Note di viaggio nella penisola dei Balcani*.

Alexandru Balaci, renumit specialist al contactelor culturale româno-italiene reușește o succintă dar relevantă incursiune a acestora în comunicarea *Sui contatti culturali fra Italia e Romania (Despre contactele culturale dintre Italia și România)*.

Pasquale Buonincontro prin comunicarea *Unirea Principatelor Danubiene în do-*

cumentele diplomatice napoletane (L'Unione dei Principati Danubiani nei documenti diplomatici napoletani) surprinde poziția ambasadurilor Regatului celor Două Sicilii din Constantinopol, Viena, St. Petersburg în legătură cu lupta unionistă.

Cunoscutul exeget al lui Marc Antonio Canini, Francesco Guida a prezentat lucrarea *Marc Antonio Canini și România (Marco Antonio Canini e la Romania)*. Activitatea politică, culturală a lui Canini va fi profund marcată de contactul cu spațiul românesc spre sfârșitul vieții, fiind promotorul entuziast al unui plan de emigrație italiană în Dobrogea.

Presa milaneză și problema independenței române (1875–1879) (La stampa milanese e il problema dell'indipendenza romana 1875–1879) constituie o analiză amplă și profundă a istoricului Davide Piuardi închinată reacției opiniei publice în legătură cu tulburările din Balcani, ce prevesteau o nouă confruntare militară ruso-otomană. Studiul debutează cu prezentarea „presei milaneze, exponentă a curentelor politice moderate, catolice, de stânga. Davide Piuardi surprinde pozițiile diferite ale principalelor cotidiane față de evenimentele balcanice, atitudini ce oscilau între refuzul oricărei încercări de dezechilibru european și admirarea față de poziția României, față de comportamentul armatei române.

Comunicarea *Opinia publică italiană și formarea statului unitar român în viziunea principalelor reviste 1856–1879 (L'opinione pubblica italiana e la formazione della stato unitario romano attraverso la principali riviste 1856–1879)* de Michele Frisio reconstituie activitatea publicistică a filoromânilor G. V. Ruscilla Tullo Massarani, M. A. Canini, Arturo Graf.

Contactele directe emigrația română și cercurile mazziniene ce gravitau în jurul Comitetului Central Democratic European de la Londra, implicarea românilor în organizarea declanșării unei revoluții general-europene, constituie obiectul comunicării prezentate de Cornelia Bodea: *Interferențe revoluționare româno-mazziniene după 1848 („Interferenze” rivoluzionarie romeno-mazziniene dopo il 1848)*.

Dan Berindei în comunicarea *Procesul de Unificare a Principatelor dunărene și originea unității naționale (Il processo di unificazione dei Principati Danubiani e l'avvio dell'unita nazionale)* demonstrează permanența ideei de unitate națională în istoria modernă a românilor, evidențiază principalele momente ale „Risorgimento-ului” românesc în strânsă legătură cu evoluția raporturilor ruso-turce.

Enrico Declava se dovedește a fi un strălucit urmaș al lui Frederic Chabod în ana-

liza politicii externe italiene. Astfel în comunicarea *Politica externă și politica internă italiană la originile Triplei Alianțe (Politica estera e politica interna in Italia alle origini della Triplice Alleanza)*, analizează aderarea Italiei la înțelegerea germano-austro-ungară prin convergența factorilor interni și externi (evoluția partidelor politice, noile orientări ale diplomației europene după Berlin, extinderea influenței franceze în Tunis, întâlnirea de la Viena între Umbeto I și Franz-Iosef).

Dorința Vaticanului de a-și extinde influența în Europa Orientală în condițiile slăbirii puterii temporale papale și a unei noi ofensive a panslavismului după 1875 este surprinsă de Rita Tolomeo în comunicarea *Vaticanul, criza orientală și România în corespondența nunțiatului din Viena (In Vaticano, la crisi d'Oriente e la Romania nell' corteggia della Nunziatura di Vienna)*. Destinul catolicismului din România este

dezbatut în ampla corespondența a nunțului apostolic din Viena, Lodovico Iacobini, unde apare ideea constituirii unei ierarhii catolice în regatul danubian.

O comunicare deosebit de utilă pentru cei pasionați de studiul relațiilor diplomatice româno-italiene este cea a lui Enrico Serra dedicată *Fondurilor arhivistice despre România existente țe lângă Ministerul de Externe (I Fondi archivistici sulla Romania esistenti presso il Ministero degli Esteri)*.

Discuțiile pe baza comunicărilor prezentate au fost pasionate, remarcându-se prin intervenții Dan Berindei, Renato Mori, Renato Risoletti, Valdo Zilli, etc. Concluziile lui Brunello Vigezzi, președintele Congresului deschid noi orizonturi de cercetare studiilor româno-italiene în cadrul generos al istoriei europene.

Tomi Raluca

**** Istoria Românilor (din cele mai vechi timpuri pînă la Revoluția din 1821).**
Manual pentru clasa a XI-a; autori: A. Pascu (p. 3—178), B. Teodorescu (p. 178—308) și M. Manca (p. 309—367), București, 1992, 368 p.

Acest volum, având un caracter provizoriu, a fost discutat fugitiv și la TVR în luna mai 1993. În cele de rai jos nu voi reliefa meritele lucrării, ci doar imperfecțiunile ei, evident nu exhaustiv. Și aceasta numai cu intenția sinceră de a ajuta la perfecționarea manualului în cauză.

La pag. 5 (prima notă de la subsol), etimologizarea termenului „autohtoni” este confuză; autohtoni — cum se știe — înseamnă: pămînteni, indigeni.

Creștinarea bulgarilor (p. 6 și 176) a avut loc — mai exact — în anul 864 (cf. G. Ostrogorsky, *Storia dell'impero bizantino*, Torino 1972, p. 210 și 277, nota 63).

Lecția intitulată „Izvoare și istoriografie” (p. 11—20) mi se pare prea detaliată, ca având trăsăturile unei prelegeri adresate studenților de la Istorie. Aceeași remarcă și pentru materialele din paginile următoare (pînă la *geto-daci*). În cadrul „Preistoriei” (p. 22) se amintește de antropogeneză (sinonim: antropogenie, de la *gignomai*: a deveni, a naște, a face etc.), în timp ce „antropogonia” (neamintită) constituie explicația religioasă privind apariția omului. În același context, însă, este menționată expresia „măimuță”. Firește, problema apariției omului cuprinde (din punct de vedere științific) nu puține necunoscute. Spre exemplu, în *Dicționarul de filosofie Larousse* (autor Didier Julia, Paris, 1984, p. 59) citim: „neo-darwinismul și evoluționismul modern

recunosc un paralelism în evoluția speciilor: de pildă, specia «măimuță» poate evolua însă nu va produce nicicând decât o măimuță, și nu o specie nouă — omul”. Nu este lipsit de interes să arătăm că geneticianul C. Maximilian (*Drumurile speranței*, București, 1989, p. 108) înregistrând „un eveniment cu totul caracteristic speciei noastre” — ajunge la concluzia deconcertantă: „din nou suntem unici. Dar nu știm de ce”. Alte caracteristici umane singulare, inexplicabile la prima vedere sau chiar insurmontabile în stadiul actual al științei: dintre toate ființele numai omul leșină; apoi poziția lui bipedă, implicit verticalitatea perfectă, deși nici animalele, nici plantele nu gîndesc, ele pot fi influențate de gândurile omului... (M. Șerban, *Omul și astrele*, Cluj-Napoca 1986, p. 186, 172 și 200; D. Constantin, *Inteligența materiei*, București 1981, p. 237). Despre *istoriile naturale* a se vedea și R. Aron, *Introduction a la philosophie de l'histoire*, Paris 1981, p. 27 și urm. Într-o carte destinată studenților, J. Delorme (*Chronologie des Civilisations*, ed. III, Paris 1969, p. 24 și urm.) expune succint istoria străveche începînd cu anul 3500 î. H.! În cazul nostru — repet — se cuvenea să fi fost prezentate lucrurile mai sumar, mai spațiat, fiind vorba de niște informații oferite liceenilor.

Privitor la „Protoistorie” (p. 53 și urm.). nu știu dacă e consult a se mai folosi ter-

menul, el fiind din ce în ce mai rar utilizat de istoriografia românească actuală (v. *Dicționar de istorie veche a României*, coord. D. M. Pippidi, București 1976, p. 492; la pag. 488, despre preistorie).

În ce privește pe zeul suprem al strămoșilor (p. 66, 73, etc.), să-mi fie permis — după ce în 1972 am redactat o teză de licență cu acest subiect — a trimite (pentru adăugiri și literatură) la un tom ce mi-a apărut la Timișoara în 1990: *Contribuții la istoria Banatului* (în continuare, *Contribuții*), p. 27–29. Acolo specificam că apelativul zeițății cu pricina a circulat în trei versiuni: Salmoxis, Zalmoxis și Zamolxis, și că dacii pronunțau cu siguranță „Zamolzis” (= zeul pământului). Tot acolo despre Gebeleizis (nu Nebeleizis, cum e transcris la pag. 85 din *Manualul de istorie* ce-l recenzăm).

Referitor la originea totemică a etnonimului „dac” (manual, p. 79 și 127), eu i-am opus o altă accepție (*Contribuții*, p. 33): „dac” = *muntean*; specialiștii — după confruntarea celor două etimologii — vor reține părerea cea mai verosimilă.

„Arche” (grecește) de la p. 96, așezat sub semnul întrebării, semnifică în adevăr „împărăție”, ceea ce de fapt a fost regatul lui Burebista.

Apoi, Duras și Diurpaneus (p. 104 și 109) sunt separați, ceea ce nu este plauzibil (cf. W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, II, Viena 1893–1894, p. 32; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la Decebal*, Cluj 1972, p. 100; idem, *Dacii*, București 1972, p. 172 și 194, nota 13; V. Muntean, *Contribuții...*, p. 17; C. C. Petolescu, *Decebal, regele dacilor*, București 1991, p. 16).

În legătură cu Decebal, înțelesul numelui — după *Manual*, p. 109 — este: „Cel puternic”, „Cel viteaz”. Realmente, termenul „Decebal” este alcătuit din 2 părți. Prima a fost legată de indo-europeanul *deh'-a* lua, a întâmpina, a onora (I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București 1967, p. 101) și de latinul *decus* = podoabă, strălucire (de către Vl. Georgiev, în „Studii clasice”, 1960, p. 47). Al doilea element trebuie apropiat de frigiianul *bal(l)en* = rege, basileu (frigiiana, cum este cunoscut, se înrudește cu limba dacică). În consecință, *Decebal* are sensul de „cărnuțitorul ilustru”.

Cu privire la localizarea lui Aizis din „Comentariile lui Traian” (p. 116: Firlung <sic!>, în loc de Fărlug), mai curând trebuie echivalată respectiva localitate cu Ezerișul prezent.

Theodosius, Anastasios, Justinianus, Origenes (de la p. 151, 153, 154) pot fi grafiați: Teodosie, Anastasie, Iustinian, Origen, denumiri încetățenite de altfel în scrisul dia-cronic românesc.

Cât despre difuzarea creștinismului, explicația din p. 153 că cei 4 misionari de la Niculițel ar fi fost martirizați prin anii 320–324 datorită faptului că împăratul Constantin cel Mare a acceptat „pe mai departe practicile păgâne”, trebuie revizuită. Unii specialiști (v. M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. 2, vol. I, București 1992, p. 88–89) opiniază că martirajul s-a petrecut sub Dioclețian ori Liciniu, alții consideră că acei mărturisitori au murit în 372, în vremea prigoanei lui Athanaric.

Pe urmă, Sf. Ioan Gură-de-Aur nu a fost „patriarh” al Constantinopolului (p. 154), ci arhiepiscop, patriarhatul apărând ulterior. În pagina precedentă se apreciază că „Ulfula (...) traduce Biblia”; de subliniat că nu în chip integral.

Apoi, episcopul Ursus (p. 164) nu a participat la sinodul VII ecumenic din anul 787 ca exponent al ținutului bănățean; el a fost episcop pe o insulă de lângă coasta dalmată (J. Darrouzès, în „Revue des études byzantines”, 33, 1975, p. 25).

În p. 132, 157 se pomenește de *Geografia* lui Moise Chorenași. Cum au arătat investigațiile recente (a se vedea *Contribuții*, p. 65, cu bibliografie), *Geografia* respectivă *in facto* a fost scrisă de reputatul învățat — de asemenea armean — Anania Șirakași din veacul al VII-lea. În p. 164 e adusă în discuție aceeași *Geografie* ce vorbește de țara „Balak” (= Valahia), adică Țara Românească, „fără a preciza însă unde este situată aceasta” — observație falsă. Dimpotrivă, izvorul în cauză o situează de fapt în stânga Dunării, în vecinătatea Sarmatiei europene și a „Zaghurei” (Zagora = țara bulgarilor). Unii istorici presupun că *Balak* este o adăugire. După cum am arătat în *Contribuții* (p. 66), inserarea lui „Balak” în izvorul ce-l dezbatem nu este mai târzie de secolul IX.

Legat de faimoasa și mult controversata expresie „torna, torna” (p. 158), pentru unele precizări să se vadă comentariul nostru din „*Contribuții*”, p. 53.

Relativ la lexicalul prelatin („cca 160–170”, cum observăm la p. 162), de adăugat că el este mai bogat (v. *Contribuții*, p. 34–35).

De facio, cuvântul *cnez* (v. sl. *kohez*, p. 163) este de obârșie germanică, gepidă, preluat de români prin mijlocirea slavilor.

La p. 174 (dreapta sus), formula NHKO trebuie îndreptată NHKA.

Pentru alte lămuriri referitoare la cronicarul Anonymus (*Manual*, p. 166), a se vedea *Contribuții*, p. 72–73 și notele adiacente.

Isac Angelos (p. 167) trebuie redat corect Isaac II Anghelos; a domnit în sec. XII (nu XIII; probabil eroare tipografică).

În ceea ce privește tezaurul de la Sănnicolau-Mare (p. 173), nu se mai poate susține ritos contextul „bulgar și peceneg”. Într-un studiu mai nou se demonstrează convingător — după noi — că o parte din tezaurul acesta a fost lucrat de meșteri băștinași (indicații bibliografice în *Contribuții*, p. 129, n. 77).

Nu împărtășim opinia de la p. 175 că jupanii oănățeni *Voilă* și *Votaul* par a fi de sorginte bulgară. „Builă și Butavul (sunt) nume păstrate la românii din Sănnicolau până azi” (Gh. Moisescu, Șt. Lupșa, Al. Filipescu, *Istoria Bisericii Române*, I, București 1957, p. 116).

Ahtum (p. 179 și 181) e necesar a fi lecturat *Ohtum*. Preferăm „Ohtum” cum apare în unele surse medievale (într-altele *Ahtum*, ungurește Ajton). *Ohtum* au scris Pesty Frigyes, N. Iorga, I. D. Suciu etc. Numele este de rezonanță turanică, dcși cărmuitorul e român. Că așa stau lucrurile, ne-o dovedesc faptele lui, voievodul identificându-se până la capăt cu interesele aborigene, românești.

După aceea, comitatul Timiș nu datează din 1177, ci din 1175; Cenadul nu e din 1197 ci din 1187 (Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, Iuj-Napoca 1989, p. 118).

Mitropolia Vicinei nu s-a înființat în 1285 (p. 185), ci între anii 1204 și 1261 (M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 235).

Nicodim de la Tismana nu a fost de obârșie elină (p. 197), ci mai degrabă de origine aromână; provenea din tată valah și din mamă sârboaică (M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 307).

La pag. 213 ne întâmpină următoarea știre: „O arhiepiscopie ortodoxă este atestată la 1376, la Nandru, lângă Hunedoara”. Socot că aici se confundă ipoteza că la Nandru putea păstori un episcop oriental după anul 1456 cu faptul că în 1377 este menționat, într-o inscripție de la Râmeț (jud. Alba) arhiepiscopul ortodox transilvan Ghe-lasie (M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 296 și 291).

Privitor la data ctitoririi unor mănăstiri (p. 213), informații mai exacte la

V. Muntean, *Organizarea mănăstirilor românești în comparație cu cele bizantine până la 1600*, Buc., 1984, p. 37—38; poate interesează mai puțin.

Lupta de la Rovine (p. 222), de remarcă că nu a avut loc în 17 mai 1395, ci la 10 octombrie 1394, cum m-am străduit să argumentez în *Contribuții*, p. 81—83.

Legat de cucerirea otomană (p. 263), să notăm că în 1552 a căzut sub Semilună doar Banatul de câmpie iar în 1658 restul.

Să punctăm, în continuare, că Palia de la Orăștie imprimată în 1582, nu formează traducerea în întregime a Vechiului Testament (p. 271) ci doar a primelor două cărți veterotestamentare.

În privința Primei Uniri de la 1600 (p. 282), trebuia evidențiată împrejurarea că timp de câteva luni Banatul de Lugoj-Caransebeș a stat sub sceptrul lui Mihai Viteazul.

Nu este autentică aserțiunea de la p. 311: „Unirea unei părți a românilor cu Biserica Romei a fost acceptată în 1697 de mitropolitul Teofil” (M. Păcurariu, *op. cit.*, II, București 1981, p. 297—298). Un amănunt semnificativ trebuia introdus la p. 338 unde se vorbește despre generalul imperial Bukow, anume cum acesta (în 1761) a distrus prin foc, chiar cu tunurile, zeci de lăcașuri sfinte aparținând ortodocșilor din Ardeal (M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 398).

Un tipograf (p. 317) nu se chema D. Liubovici, ci Liubavici; nu Laurenție ci Lavrentie (posibil, greșeli de tipar). Mănăstirea (p. 327 și *passim*), după îndrumările Academiei, se ortografiază *măndăstire*. La fel, corect se scrie Pasarovăț, nu Passarowitz (p. 338), Carlovăț, și nu Carlowitz (p. 359)...

Adnotările de față sperăm să fie luate în considerație înaintea republicării acestui valoros manual de istorie.

V. Muntean

SABIN MANUILA, *Studies on the Historical Demography of Romania. Etudes sur la démographie historique de la Roumanie*, ed. by Sorina and Ioan Bolovan, Center for Transylvanian Studies (Bibliotheca Rerum Transsilvaniae. II), The Romanian Cultural Foundation, Cluj-Napoca, 1992, 165 p.

„Centrul de Studii Transilvane” de la Cluj-Napoca, recent constituit, continuă frumoasa tradiție a „Centrului de Studii și Cercetări privitoare la Transilvania”, care

a funcționat înainte de război în același oraș, apoi în refugiu la Sibiu. Ne-amintim cu plăcere de solidele lucrări publicate atunci, de n-ar fi să amintim decât cărțile funda-

mentale ale lui Ion Moga și David Prodan¹; binecunoscuta colecție „Bibliotheca Rerum Transsylvaniae” este acum reluată. În colaborare cu ASTRA, „Centrul” antebelic a editat „Revue de Transylvanie” (Cluj, I—VI, 1934—1940; Sibiu, VII—X, 1941—1944); în 1992, „Fundatia Culturală Română” a învânat două reviste la Cluj-Napoca: „Transylvanian Review” și „Romanian Civilization”. Evident, ne găsim în fața unei continuități fericite, care corespunde unei nevoi absolute a spațiului cultural românesc.

Sabin Manuila (1894—1964)² a fost o personalitate de primă mărime a culturii românești: cel mai de seamă demograf al țării în perioada interbelică, timp îndelungat conducător al instituțiilor noastre de statistică, patriot luminat și democrat înaintat; a creat o operă științifică rezistentă, care-și rânduiește totodată autorul printre mințile dialectice ce-au onorat știința noastră. Totuși, timp de mai multe zeci de ani lucrările sale n-au mai văzut lumina tiparului în țară (câteva însă au apărut în străinătate); aniversarea unui veac de la venirea fizică printre noi se complinesc acum printr-o amplă revenire spirituală, odată cu cartea asupra căreia stăruim în aceste pagini tipărindu-se și două referate, prezentate la întâlniri științifice internaționale³.

Studies on the Historical Demography of Romania focalizează atenția cititorului mai ales asupra problemelor Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului în perioada 1910—1940 (se aduc date și despre Vechea Românie, precum și din deceniile premergătoare). Cartea continuă astfel — în forme specifice — cele două volume de *Izvoare de demografie istorică*, București, 1986—1987, editate de Costin Feneșan,

Iosif I. Adam, Ioan Fușcaș și colaboratorii, sub egida Direcției Generale a Arhivelor Statului, și dedicate Transilvaniei secolelor XVIII—XIX. *Studies* includ câteva importante lucrări ale autorului⁴:

a) *Les problèmes démographiques en Transylvanie*, studiu publicat în 1934 (p. 33—48; 3 tabele, 4 figuri, 3 hărți);

b) *Le développement des centres urbains en Transylvanie* din 1935 (p. 49—64; 9 tabele, 4 figuri);

c) *Structure et évolution de la population rurale*, editată în 1940 (conținutul îi datează redactarea în 1939; p. 65—123; versiune engleză prescurtată: p. 124—134; 6 tabele, 6 hărți);

d) *The Vienna Award and its Demographical Consequences*, publicație din 1945 (datele cu care se operează și tonalitatea generală o arată a fi fost scrisă într-un moment al intervalului aprilie 1941—primăvara 1944, poate chiar în anul 1941; p. 135—165; 12 tabele).

Li se antepune o *Introduction*, caldă prezentare de către editori a vieții și operei dr. Manuila (p. 7—17 în limba engleză; p. 19—30 în franceză), precum și o notă asupra ediției (p. 31—32). Pe bună dreptate, se apreciază că în perioada interbelică demografia și-a adjudecat în România rolul de armă în slujba apărării drepturilor țării, iar Sabin Manuila a devenit un excelent expert în problemele etnice transilvane (p. 13—14).

Autorul și-a făcut cunoscută prezența științifică în câteva domenii: a) starea de sănătate a populației, organizarea sanitară; b) investigații serologice, problemele indicelui sanguin; c) după stabilirea sa la București (1927), își dedică forțele mai cu seamă statisticii demografice, preocupare care l-a adus și la d) explorarea țărâmului istoriei și politiciii populației⁵. Celebrarea lui S.

¹ I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie au Moyen Âge*, Sibiu, 1944 (Centrul de Studii și Cercetări privitoare la Transilvania, Bibliotheca Rerum Transsylvaniae. VI); D. Prodan, *Les migrations des Roumanis au-delà des Carpates au XVIII-ème siècle. Critique d'une théorie*, Sibiu 1945 (Centrul de Studii și Cercetări privitoare la Transilvania).

² Cei ce l-au cunoscut și au lucrat sub conducerea sa la Institutul Central de Statistică declară că dorea ca patronimicul să-i fie ortografiat *Manuila*.

³ Sabin Manuila, *The Present Ethnical Situation and its Future Evolution in the Cities of the New Provinces of Romania* (ed. Sorina Bolovan) în „Transylvanian Review”, Cluj-Napoca, I, 1, 1992, p. 56—64 (comunicare la Roma, în 1931); S. Manuila, W. Filderman, *Dezvoltarea regională a populației cureiești în România*, în „Timpul-7 zile”, București, III, 29 (87), 28 iulie 1992, p. 11; 30(88), 4 august 1992, p. 14—15 (comunicare din 1957, la Stockholm).

⁴ Valoarea cărții, cu lucrări în limbi de largă circulație, ar fi crescut desigur dacă în editură s-ar fi asigurat o revizuire severă a textelor francez și englez, o mai mare grijă pentru corectarea tipografică. Apar destule cuvinte stălcite. În textul englez, cifrele folosesc adesea punctuația franceză și românească („29,4%” ori „2.138.917 Romanians”, când locul virgulei și al punctului era de inversat) etc.

⁵ Bibliografia pentru anii 1921—1940, probabil completă, la S. Manuila, *Studiu etnografic asupra populației României*, București, 1940, p. 105—107.

Manuila în „Revista Istorică” se justifică prin faptul că fără luarea în considerare a rezultatelor recensămintelor din 1930 și 1941, în organizarea și efectuarea cărora i-a revenit un rol important, precum și fără consultarea datelor și periodicelor editate de Institutul Central de Statistică în fruntea căruia s-a găsit, nu se poate realiza o investigație serioasă a unei întregi epoci istorice. Totodată, autorul are și merituoase contribuții demoistorice, ceea ce adaugă un nou argument pentru nevoia de a atrage atenția istoricilor asupra sa.

Bogăția de idei a cărții discutate și, în general, a operei cunoscutului demograf și statistician, este considerabilă. Ne limităm la câteva punctări.

Stabilirea structurii naționale a populației României întregite avea o mare încălcare politică, urmare a presiunilor revizioniste exercitate de politicieni din exterior, dar și de publicații editate în țară de unele organizații ale minorităților. De aceea, obiectivul principal al recensământului din 1930 urma să fie cunoașterea compoziției etnice a populației (p. 92); astfel încât, prima grijă a conducerii operațiunilor (în frunte cu Dimitrie Gusti) se impunea a fi luarea măsurilor adecvate pentru ca determinarea naționalității locuitorilor să se facă în termeni realmente științifici, pentru ca rezultatele să nu poată fi contestate. Cu această intenție, s-au ales trei chestiuni fundamentale, ce urmau să fie adresate recenzaților: neamul, limba maternă și religia (p. 85–88, 162–165); un asemenea triplu criteriu pentru stabilirea naționalității se utiliza pentru întâiași dată în istoria recensămintelor populației pe teritoriul țării noastre și el nu va fi observat nici la primele recensăminte postbelice.

Întrebarea asupra neamului se considera că avea rolul principal în identificarea etnică, fiecărui cetățean lăsându-i-se alegerea liberă cu privire la naționalitatea „de care se simte legat prin sentiment și tradiții”. Se asigura în felul acesta exprimarea liberă a indivizilor, excluzându-se orice influențe

exterioare⁶. Indiscutabil, este vorba de o atitudine realistă față de apartenența națională, considerată drept expresie a unor caractere culturale, de conștiință; este o atitudine înaintată, opusă ideilor rasiale intens vehiculate în Europa acelor ani.

Importanța concluziilor, permise de desfășurarea în 1930 a operațiunilor în lumina amintitului criteriu, se degajă lesne, căci „materialul recoltat constituie un temei necontestat pentru analiza structurii etnice a populației țării”⁷. Și încheierea cea mai de seamă este aceasta: „România este constituită dintr-un bloc masiv de români, având aceeași structură etnică și aceeași limbă. Blocul românesc nu prezintă particularități care să poată permite subdiviziuni de altă natură, decât cea a așezării geografice”; „...există numeroase naționalități, așezate fie disparat, fie compact în regiuni izolate”⁸. Se demonstrează astfel până la evidență caracterul național și unitar al statului român.

Alături de alți intelectuali ai vremii, S. Manuila — aducând argumentele domeniului său de studiu — se înscria în replica anti-revizionistă. Compoziția națională a populației Basarabiei — fundamentată pe datele din 1927⁹ — arată caracterul românesc al provinciei¹⁰; lucrurile vor apare cu toate amănuntele necesare în cifrele recensământului general al populației din 1930, publicate în culegeri sistematice în anii următori¹¹. Justețea graniței de vest a României se vizualizează cu maximă acuratețe: pe hartă se înscrie aliniamentul consfințit la Trianon, precum și delimitarea esențială a zonelor de locuire română și maghiară, operată de Kossuth, Clemenceau și Rothermere (p. 90, *Harta 4*); schița cartografică impune o concluzie definitivă: frontierele Ungariei cuprindeau în 1920 numai teritoriile de masivă dispunere a etniei.

Când amputările teritoriale din vara anului 1940 au devenit o realitate dureroasă, dr. Manuila insistă pentru organizarea unui nou recensământ, în scopul determinării cu precizie a dimensiunilor demogra-

⁶ S. Manuila, *Studies...*, p. 86, 88; idem, *Studiu etnografic...*, p. 14–15; S. Manuila, D. C. Georgescu, *Populația României*, București, 1937, p. 49.

⁷ S. Manuila, *Studiu etnografic...*, loc. cit.

⁸ *Ibidem*, p. 15.

⁹ Numărătoare generală a populației, făcută pe cale administrativă de Ministerul de Interne (*Mișcarea populației României în anul 1926*, ed. N. T. Ionescu, București, 1928 < ex „Buletinul Statistic al României” >, p. 7) și considerată imperfectă (S. Manuila, *Studies...*, p. 72).

¹⁰ S. Manuila, *România și revizionismul. Considerații etnografice și demografice*, în „Arhiva pentru Știința și Reforma Socială”, XII, 1–2, 1934, p. 65, *Diagrama IX*.

¹¹ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, ed. S. Manuila, I–VII, IX–X, București, 1938–1941 (Institut. Central de Statistică).

fice și economice ale pierderilor suferite de România; în felul acesta se obținea un temei prețios pentru lupta ce se va desfășura la Conferința de pace, în vederea recuceririi teritoriilor naționale (p. 14–15). Întocmea apoi, poate chiar în 1941, un studiu temeinic asupra marii nedreptăți făcute României prin dictatul de la Viena. Autorul își fundamenta analiza pe statistici — ale mișcării populației, ale structurii naționale și socio-profesionale, ale repartii pe medii —, referitoare atât la întregul teritoriu al Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului, cât și cu specială privire la cel răpit prin decizia arbitrară din 30 august 1940. Pe baza granițică a cifrelor, se răspundea totodată unor aserțiuni antiromânești ale cercurilor horthyste (p. 135–165).

Amintitele aspecte, ca și multe altele ce țin de istoria populației și a politicii în materie de populație (conturarea unor pro-

cese demografice, străduința de a accede la esența acestora, definirea unor principii ale evoluției demice, aplicarea unor procedee ce arintesc de acelea ale demografiei vechi etc.), justifică titlul culegerii de studii, pentru care au optat editorii. Promisiunea lor de a mai publica un volum cu lucrările lui S. Manuila (p. 17) ne duce cu gândul la posibilitatea realizării ediției critice a unor *Opera omnia*, la care Fundația Culturală Română ar antrena și o contribuție a „United Nations Population Fund”, date fiind atribuțiile demografului în cadrul unei instituții a ONU: după plecarea sa din țară la începutul anului 1948, pe lângă atribuția de consilier special la *Bureau of Census* al SUA (Washington), el a deținut-o și pe aceea de consultant al Organizației Mondiale a Sănătății (Geneva, instituție specializată a ONU; p. 13).

Louis Roman

CONSTANTIN A. STOIDE, IOAN CAPROȘU, *Relațiile economice ale Brașovului cu Moldova de la începutul secolului al XVIII-lea pînă la 1850*, Universitas, Chișinău, 1992, 352 p.

Dacă în cercetările precedente legăturile economice ale Țărilor Române cu Brașovul — cu deosebire ale statului de la nord de Dunăre și sud de Carpați — au format obiectul a numeroase preocupări, în special pentru veac. XIV–XVII, vreme în care raporturile comerciale ale Moldovei erau îndreptate, în bună măsură către Bistrița Transilvaniei și spre alte state și ținuturi, lucrarea de față dă noi dimensiuni traficului de mărfuri cu vechiul centru de peste munți. Ea aduce în prim plan nu numai o informație deosebit de bogată și variată din sfera schimburilor de produse, ci și o mai largă problematică privind orientarea în sec. XVIII–XIX, a negoțului pe relația cu Brașovul.

Așa cum relevă autorii în *Introducerea* volumului, ei și-au propus să examineze atât procesul evoluției și al creșterii activității de comerț promovate de brașoveni și moldoveni, cât și urmările acestora cu efecte benefice în planul dezvoltării conștiinței despre Unitatea românilor.

Întregul material este structurat în două părți cu o distinctă abordare, menită fie

să înfățișeze în suita unor repere cronologice împrejurările și factorii care au propulsat și direcționat schimburile economice ale Brașovului la est de Carpați, în arealul moldav, diversitatea acestora, fie să evidențieze legăturile de negoț ce porneau către Iași, Bârlad, Roman, Galați ș. a. și de aici spre lumea transilvană pe componenta lor complementară.

Datele comunicate încă din primele capitole¹ pun în lumină condițiile istorice și deschiderile vădite în sfera traficului de mărfuri spre sud-estul Europei, în urma războaielor austro-ruso-turce din veacul al XVIII-lea, așa cum se desprinde din tratatele de pace încheiate cu Poarta, îndeosebi din cel de la Kuciuk Kainardji, de la 1774. Acesta avea să marcneze de altfel rivalitatea austro-rusă pentru piața din Principate, fapt relevat de C. A. Stoide și I. Caproșu².

Pornind de la realitățile vremii, autorii aduc apoi în discuție practicile și mecanismele ce au stat la baza derulării traficului comercial cu Brașovul³ — în mod deosebit aspectele vamale și problema tran-

¹ Partea I, Capitolul I. *Brașovul și Țara Moldovei* (p. 8–12). Capitolul II. *Situația de drept creată comerțului austriac prin tratatele încheiate cu turcii la Karlowitz, Passararowitz și Belgrad* (p. 12–16).

² Cf. C. A. Stoide, I. Caproșu, *op. cit.*, p. 15, 30–31 și urm.

³ În Capitolul III. *Așezămintele vamale din Moldova și taxarea mărfurilor duse de la Brașov în Moldova și din Moldova la Brașov* (p. 16–19).

sportului⁴, dar și a noilor împrejurări în care se efectuau schimburile, desigur, pe coordonatele stadiului de început al capitalismului⁵. Nu întâmplător, odată cu apariția manufacturilor, a folosirii unor metode economice în desfășurarea activităților productive, a angajării, a tot mai multor negustori din Principate și din alte țări, în atare afaceri, marile puteri, Austria și Rusia își vor face tot mai mult simțită prezența în Țările Române, după înființarea agențiilor consulare la București și Iași⁶, în ultimele decenii ale sec. al XVIII-lea. Ca urmare, raporturile de negoț au sporit, în pofida dificultăților ivite în timpul campaniilor militare ruso-turce sau a creșterii taxelor vamale⁷. Sunt cunoscute în acest sens demersurile agentului consular al Austriei, Raicevich, pentru reglementarea comerțului brașovenilor la est de Carpați, așa cum se desfășurase înainte de războiul din 1768—1774, și ecoul lor la Poarta Otomană, care nu a întârziat să ceară domnului Moldovei respectarea privilegiilor negustorilor transilvăni⁸.

Implicațiile prezenței și activității multor străini veniți în Moldova, ținând seama și de complotul eterist organizat la 18 iunie 1823, au determinat cîrmuirea țării să întreprindă, doi ani mai târziu, catagrafierea suditorilor, în vederea stabilirii evidenței acestora, a aplicării măsurilor convenite împotriva celor a căror prezență aici nu era justificată și urmau a fi izgoniți⁹.

C. A. Stoide și I. Caproșu se referă în continuarea studiului ce ne preocupă la împrejurările în care negustorii brașoveni s-au stabilit în Moldova, punînd în evidență diferite aspecte din procesul angajării lor în viața economică la Iași și Focșani, încă din spre sfîrșitul sec. al XVIII-lea¹⁰.

Prospectînd direcțiile traficului de mărfuri pe relația cu Brașovul pentru a-i surprinde caracteristicile în epocă, autorii s-au oprit și asupra rostului așezării de la Zărnești, din Țara Birsei, cu renumiții ei cărăuși, ca și la legăturile acestea cu Iași¹¹.

În contextul larg al discuțiilor despre amplificarea raporturilor dintre locuitorii de la vest și est de Carpați, raporturi evidențiate și de creșterea numărului supușilor chesaro-crăiești, a apărut cu necesitate, așa cum se arată în lu rarea de față, deschiderea și la Iași a unei Agenții consulare, din 1790. Ulterior s-a trecut la înființarea altor organisme subordonate acesteia, în ținuturile cu mai mulți sudiiți austriei și în localitățile cu mai mare pondere economică — la Galați, Roman, Neanț, Birlad, Fălticeni — fapt ce a avut repercusiuni în privința reactivării schimburilor cu Brașovul ș. a. centre cu deosebite în perioada 1833—1848¹².

Ultimul capitol, din prima parte a studiului lui C. A. Stoide și I. Caproșu este rezervat monedelor și unităților de măsură, însumînd zeci de specii monetare multipliccate prin numeroase emisiuni, ce proveneau atît din Moldova, cît și din Austria, Ungaria, Rusia, Turcia ș. a. țări, utilizate în schimbul de mărfuri din acest areal¹³.

Demersul autorilor va fi apoi îndreptat, în cea de a doua parte a elaboratului lor, în special în zona afacerilor diferitelor case de comerț din Brașov¹⁴ și a unor negustori din Iași și alte localități, stăruind asupra firmei „Ion și Dan sin Dan Cazan”, a lui „Mihaîl Țumbru” — Cimbru, ș. a. în relații cu comercianții din spațiul moldav, cum erau Tanase Petrov — pornind din 1772. Pantazi Căpriță — de pe la 1773 ș. a., între mărfurile cerute aici numărîndu-se și

⁴ Capitolul IV. *Problema transporturilor de mărfuri brașovene în Principate (Cu privire specială la Moldova)*, p. 19—25.

⁵ Capitolul V. *Noile conditii ale comerțului Moldovei și Țării Românești cu Transilvania în secolul al XVIII-lea* (p. 26—29).

⁶ Capitolul VI. *Brașovul și înființarea în Principate a Agențiilor consulare austriece* (p. 29—37).

⁷ Capitolul VII. *Negustorii și păstori brașoveni în Moldova și situația lor de fapt și de drept aici, după înființarea consulatelor* (p. 38—64).

⁸ Cf. *ibidem*, p. 40—41 și urm.

⁹ Cf. C. A. Stoide, I. Caproșu, *op. cit.*, p. 62—63 și urm. Întreaga problematică, în Capitolul VIII. *Catagrafia din 1825 și principiile călăuzitoare în alcătuirea ei* (p. 64—69).

¹⁰ Să se vadă Capitolul IX. *Brașovenii în Iași și în alte centre moldovene pînă în preajma războiului ruso-turc din 1769—1773* (p. 69—81).

¹¹ Cf. Capitolul X (p. 82—84).

¹² Capitolul XI. *Extinderea și diversificarea rețelei de organe consulare cesaro-crăiești în Moldova* (p. 84—97).

¹³ Capitolul XII. *Monede și unități de măsură în comerțul moldo-brașovean* (p. 97—109).

¹⁴ Partea a II-a. Capitolul I. *Legăturile comerciale ale Brașovului cu Moldova* (p. 110—138).

cărțile de cult, de înțelepciune, de istorie, geografii, mitologii¹⁵, etc.

Nu putea lipsi din structura volumului, capitolul inserat în continuare, despre *Comerțul de produse moldovenești făcând de moldoveni cu Brașovul*¹⁶, și anume de un Andrieaș, fiul mitropolitului Nichifor, de la Iași, în 1745–1746, de Ion și Apostol Diamandi, de Anastasiu Costea ș. a., produse ce se regăsesc în schimburile practicate pe durate lungi de timp, vinuri, piei, blănuri, lână, pește, vite, oi, cai ș. a.

Diferiți negustori români participanți la traficul de mărfuri din Brașov, în veac. al XVIII-lea, și auxiliarii lor¹⁷, aveau să treacă, treptat, și ei la înjgheburile unor forme de organizare profesională, pentru a face față impedimentelor întâmpinate din parte conducerii orașului. La 1769, de pildă, ei figurează într-un tabel (*tablă*) co-i amintește pe „greci și valahi”, grupați în 57 case de comerț având în frunte 80 de negustori, dintre care 68 sînt „națione valachi”¹⁸, iar la 1781, era atestată chiar „Societatea negustorilor greci și români” din Șcheii Brașovului¹⁹. Mai tirziu, în 1820, 47 de „articulușuri” dădeau conținut și unui statut de breaslă al acestora²⁰, acțiunile lor continuând pentru înființarea și recunoașterea celei mai mari asociații negustorești brașovene, a „Gremiului comercial levantin” de aici²¹. Ulterior, în așteptarea soluționării oficiale de către guvernul transilvan a demersurilor făcute pentru afirmarea egalității în drepturi cu cei privilegiați, ei se constituiau la 1830, în „Societatea negustoresc al românilor din crăiasca slobodă cetate Corona”²², stăruiind în continuare și pe alte căi, în vederea obținerii aprobării de funcționare a Gremiului lor, ce le era

confirmată deabia la 1837²³. Așadar o în delungată etapă de eforturi ale românilor din Șcenei, în încercarea de a anihila opoziția întâmpinată din partea patriciatului săsesc²⁴.

În cele ce urmează este învederată prezența negustorilor brașoveni la Iași²⁵, în prima jumătate a sec. al XIX-lea, dar și la Focșani, Galați ș. a. localități²⁶, precum și în unele târguri de pe cunoscutul drum de negoț Oituz – Iași²⁷, tot astfel la Birlad²⁸ și Tecuci²⁹.

Autorii au acordat desigur, atenție și diferitelor probleme surprinse în raporturile brașovenilor cu părțile de răsărit și din spre nord ale vecinii Țării a Moldovei – cu Basarabia și Bucovina³⁰.

Ultimul capitol din cea de a doua parte a studiului lui C. A. Stoida și I. Caproșu, privește activitățile de comerț din bilciuri și iarmaroace, pe aceeași relație cu Brașovul, tranzacții ce aveau loc la anumite sărbători, și anume la *Ispas* (Înălțarea), la Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul ș. a., în Tîrgul Neamț, Tîrgul Ocna, Fălticeni, Birlad³¹ ș. a.

În *Concluzii* autorii amintesc de anvergura legăturilor economice promovate în epoca cercetată, și de cursul nou al traficului de mărfuri cu Brașovul, după aducerea Transilvaniei în sfera de influență a Imperiului Habsburgic, precizînd că neguțătorii de dincolo de munți stabiliți în Moldova au avut un important rol în menținerea și întărirea legăturilor dintre românii aflați de o parte și de alta a Carpaților³².

Anexele volumului cuprinzînd documente semnificative pentru schimbul de mărfuri între brașoveni și moldoveni, din anii 1770,

¹⁵ *Ibidem*, p. 132–138.

¹⁶ Cf. Capitolul II (p. 138–145).

¹⁷ Cf. Capitolul III. Așezăminte și asociații profesionale ale negustorilor români și ale auxiliariilor lor din Brașov (p. 145–167).

¹⁸ *Ibidem*, p. 146.

¹⁹ *Ibidem*, p. 147.

²⁰ *Ibidem*, p. 148.

²¹ *Ibidem*, p. 150.

²² *Ibidem*, p. 155.

²³ *Ibidem* și p. 161.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Cf. Capitolul IV (p. 167–179).

²⁶ Capitolul V. Comerțul brașovenilor cu Focșanii, Galații și cu alte centre moldovenești (p. 179–231).

²⁷ Capitolul VI (p. 231–248).

²⁸ Capitolul VII. Comerțul cu Birladul (p. 248–266).

²⁹ Capitolul VIII. Negoțul cu Tîrgul Tecuci (p. 266–271).

³⁰ Capitolul IX: (p. 271–283).

³¹ Cf. Capitolul X. Brașovenii la bilciurile, târgurile și iarmaroacele din Moldova (p. 283–289).

³² Concluziile la p. 290–292.

— 1781³³, încorporează și *Indicii* de jocuri lucruri și persoane³⁴.

Întocmită pe temeiul unui material în bună parte inedit și de mai întinse dimensiuni, dacă o raportăm și la coordonatele spațiale, lucrarea lui C. A. Stoide și I. Caproșu, prin problematica și modul ei de abordare întregeste, fără îndoială, imaginea despre traficul comercial din arcașul supus atenției autorilor, în condițiile istorice și politice ale vremii. Este de altfel meritul celor doi specialiști de a fi ancorat relațiile de negoț în realitățile timpului, tematica subliniind tocmai aspectele mai intenselor activități economice, nemijlocit legate de acestea.

*

Fără a fi putut epuiza întregul material — care desigur este imposibil de sintetizat într-un singur volum — autorii ne înfățișează printr-o multitudine de secvențe cadrul amplu al desfășurării comerțului dintre Brașov și Moldova.

Date consemnate în sursele epocii ne dezvăluie uneori și dificultățile în care se derula schimbul de mărfuri de o parte și de alta a Carpaților. Astfel, în scrisoarea adresată de Mihail Țumbru la 1794 ianuarie 25, din Brașov, lui Pantazi Mavrodi la Iași, el se referă la cele „15 casele (cutii) cu săpun turcesc, cretan” ce-i fuseseră aduse cu trei ani în urmă, de la Triest, pe care nu le-a „vîndut pînă la încherea păcii”³⁵, adică la sfîrșitul războiului austro-ruso-turc de la 1787—1792.

Conflictele militare puteau avea și alte consecințe, spre pilda asupra prețurilor unor produse, dacă ținem seama de răspunsul dat la 1771 septembrie 10, de breasla postăvarilor din Brașov cu privire la costul postavului lor, care înlocuia abaua. Acesta ca „să fie mai mic”, ar trebui să se restabilească pacea și liniștea în provinciile vecine Moldova și Țara Românească — cum apreciau ei — pentru a se putea „relua co-

merțul reciproc, care a încetat”³⁶. Afirmările lor, fie și numai în privința comerțului cu postav, aduc o amendare a celor relevate de autori despre relațiile economice intense cu spațiul moldav, în vremea războiului de la 1768—1774³⁷. Este în schim, conformă cu opinia lui C. A. Stoide și I. Caproșu, constatarea dintr-un înscris de la 1790 noiembrie 17, relativ la breasla țeșătorilor brașoveni, din care rezultă că „în actualul război „produsele lor” au găsit bună desfacere în Moldova”, unde mai înainte se aduceau postavuri din alte provincii turcești³⁸.

Ceea ce se remarcă de asemenea, în raporturile economice moldo-transilvane, în afară de tranzațiile cu lină, este comerțul cu cai. La 1793 martie 27, un Ioan gociman din Turcheș, se angaja să aducă din Moldova de dincolo de Prut, unde plătea vamă șase taleri turcești, iar dincoace de amintitul riu alți 20 de taleri, renumiții cai pe care-i transla desigur, către piața brașoveană³⁹.

La un volum de muncă, a cărei dimensiuni este lesne de apreciat din studiul de față, sint inerente unele lapsusuri. Relevăm spre pildă că locuitorul Catona Ianoș era originar din Belini, deci nu din Cernatul de Jos, în care și-a aflat cităva vreme locuința⁴⁰. Actul utilizat de autori cu privire la „stofele” duse, de cel mai sus menționat, spre vînzare la Tecuci, trebuie așezat mai degrabă ca anterior anului 1747, căci la această dată era judecat procesul pentru paguba suferită de el⁴¹. În instanță, Catona Ianoș, declarase că cei 30 de zloți pe care-i re-renderica încă, reprezentau costul postavului — cu trei peceți — cumpărat cu bani împrumutați de la morarul din Cernatul de Sus, urmînd a-l duce unui preot din Moldova, care-l rugase în acest sens încă din 1740, cînd fusese cu oile la pășunat în Moldova. Ajuns însă într-un sat de acolo, un Nicolae Băgărău i-a luat postavul, de față și cu alți dregători localnici, ca despăgubire a pierderilor pricinuite unui boier

³³ Anexe la p. 293—306.

³⁴ *Indicii* la p. 310—348.

³⁵ Cf. *Catalogul documentelor grecești din Arhivele Statului de la orașul (Brașov)*, II, București, 1958, p. 22, nr. 98 (— *Catalogul*, II).

³⁶ Cf. vol. *Industria textilă din Brașov și Țara Bîrsei. Catalog de documente 1413—1820*, I, București, 1960, p. 167, nr. 446. Referitor la dificultățile desfacerii postavului în Moldova și Țara Românească cf. și actul datat (d. 1769 mai 2), amintind de „necazurile” pe care le aduc lazareturile în comerțul cu lină, datorită spălării ei în condiții necorespunzătoare (*ibidem*, p. 143—146, nr. 357).

³⁷ Cf. C. A. Stoide, I. Caproșu, *op. cit.*, p. 30.

³⁸ Cf. vol. *Industria textilă din Brașov și Țara Bîrsei*, p. 319, nr. 1127.

³⁹ Cf. vol. *Arhiva Magistratului orașului Brașov. Inventarul actelor neînregistrate*, I, București, 1959, p. 238, nr. 1335.

⁴⁰ Cf. C. A. Stoide, I. Caproșu, *op. cit.*, p. 266 și urm.

⁴¹ Cf. vol. *cit. Arhiva Magistratului orașului Brașov*, p. 176—177, nr. 872 și nr. 875.

moldovean⁴² – Catargiu – de către Radu, Buflea, venit și el cu turme din Transilvania, în 1739, și care produsese stricăciuni semănăturilor menționatului boier⁴³.

În ceea ce-l privește pe negustorul de la Botoșani, în relații de comerț cu Mihail Țumbru de la Brașov, amintit la 1801 septembrie 28, în legătură cu un transport de tabac, el este Zisu Scandali, nu „Geandali”, cum figurează în textul supus atenției noastre⁴⁴.

La capătul observațiilor de față pe marginea valoroasei lucrări a lui C. A. Stoide și I. Caproșu vom releva că, angajarea cercetărilor pe un atare făgaș și pe o durată de mai bine de 150 de ani, prezintă dificultățile unei adevărate aventuri în sfera istoriei și a economiei, în care nu se pot angaja decât temerarii cunoscători ai domeniilor de specialitate.

Constantin Bălan

TRÓCSÁNYI ZSOLT, MISKOLCZY AMBRUS, *A fanariótáktól a Hohenzollernekig (De la fanarioți până la Hohenzollerni)*, Budapest, 1992, 157 p.

În cadrul colecției *Encyclopaedia Transylvanica*, editată de Catedra de limoă și literatură română din cadrul Facultății de litere a Universității Eötvös Loránd din Budapesta, doi cunoscuți specialiști ai istoriei României Zsolt Trócsányi și Ambrus Miskolczy publică o sinteză de istorie românească cuprinsă între 1711 și 1866. Este cu deosebire sugestiv, după părerea noastră, subtitlul cărții care în versiune românească sună astfel: Declin social și ascensiune națională în istoria românească. Tot cu titlu informativ amintim că studiile de sinteză ale celor doi autori inițial au fost destinate să apară în proiectata sinteză generală de istorie a românilor de la cele mai vechi timpuri și până la 1945, ce urma să apară în limba maghiară la Budapesta.

Câteva cuvinte despre cei doi autori. Zsolt Trócsányi, fost student al lui Andrei Oțetea la Facultatea de istorie a Universității din București, și-a desfășurat activitatea la Arhiva Națională din Budapesta, publicând o serie de monografii valoroase referitoare la istoria Transilvaniei din secolele XVII–XVIII. El a realizat și câteva instrumente importante de lucru cum sunt cele privitoare la dietele transilvane din perioada principatului autonom, guvernarea centrală a Transilvaniei între 1540 și 1690, dar mai cu seamă prețiosul inventar al fondurilor de arhivă transilvane aflate la Arhiva Națională din Budapesta. În toată cariera sa științifică Zsolt Trócsányi a fost un susținător neobosit al necesității colaborării dintre istoricii români și maghiari. Este suficient să amintim în acest context

bogatul material inedit despre ecoul mișcării lui Tudor Vladimirescu în Transilvania, pus la dispoziția fostului său dascăl Andrei Oțetea, material ce a fost publicat în noua serie a colecției Hurmuzaki.

Ambrus Miskolczy, șeful actual al catedrei de limbă și literatură română din cadrul Facultății de litere a Universității din Budapesta și inițiatorul seriei de izvoare și studii ce poartă titlul *Encyclopaedia Transylvanica*, s-a impus în istoriografia maghiară prin studiile sale axate pe istoria Transilvaniei din prima jumătate și mijlocul secolului al XIX-lea.

Studiile și monografiile apărute sub numele celor doi autori se caracterizează prin bogăția și ineditul informațiilor, întemeiate pe stăruitoare și îndelungi investigații de arhivă, pe o concepție deschisă dialogului, pe o metodă comparativă și multidisciplinară cu înclinații spre structuralism, pe o exhaustivă cunoaștere a literaturii de specialitate referitoare la tema abordată, inclusiv a istoriografiei române, accesibilă lor prin buna cunoaștere a limbii. În cazul lui Ambrus Miskolczy mai adăugăm la toate acestea o orientare și spre istoria culturii și spiritualității române în sensul cel mai autentic al noțiunii.

Am amintit toate acestea înainte de a prezenta pe scurt conținutul celor două studii cuprinse în carte, deoarece calitățile amintite se resimt la tot pasul.

În introducerea la carte, Ambrus Miskolczy pornește de la constatările autorului uneia dintre cele mai reușite sinteze străine de istorie a românilor, anume de la cartea lui R. W. Seton-Watson publicată în 1936.

⁴² *Ibidem*, p. 177–178, nr. 877.

⁴³ Să se vadă C. A. Stoide, I. Caproșu, *loc. cit.*, în parte informațiile trebuind a fi revăzute conform precizărilor din actul citat de noi mai sus (*supra*, nota 41).

⁴⁴ În textul autorilor, *op. cit.*, p. 230; informația în *Calendarul* II, p. 242, nr. 936.

Amintește că acest Scotus Viator, susținător al mișcării naționale române de unificare național-statală și luptător perseverent împotriva monarhiei dualiste austro-ungare și-a dat seama că ideea națională nu constituie „o vrăjitorie ce rezolvă toate” și, dacă ea nu este însoțită de „reformele sociale și politice corespunzătoare, se poate transforma în măciucă ideologică, poate chiar într-o unealtă a fascismului”. Ambrus Miskolczy, cu toate nuanțele deosebite față de viziunea lui Seton-Watson, apreciază faptul că acesta a „reusit să demonstreze caracterul deschis al istoriei românilor, necesitatea înnoirii interne și nu numai că a subliniat, dar a reusit să și înfățișeze faptul că istoria românilor s-a împletit cu istoria vecinilor și în primul rând cu istoria noastră”, a maghiarilor. „Această împletire puternică și de lungă durată constituie — după Miskolczy — unul din izvoarele interesului maghiar față de trecutul românilor”.

Referindu-se la moștenirea istoriografică, Ambrus Miskolczy constată pe bună dreptate că „este încă prematur să evaluăm moștenirea științifică în cercetarea trecutului comun. Ea este copleșită de patimi politice”. Cât privește istoriografia maghiară, autorul remarcă faptul că istoricii maghiari nu o dată au subliniat în mod unilateral ceea ce era considerat de Seton-Watson în istoria română „lipsită de glorie”. Apoi ei apreciau înfăptuirii istorice reale cu măsura Europei occidentale, ceea ce se considera drept o subapreciere. El amintește apoi că în ambele istoriografii găsim accente prin care o parte taxa pe cealaltă caracterizată prin nomadism.

Ambrus Miskolczy recunoaște că împreună cu regretatul său coleg s-au aplecat asupra istoriei românilor în calitatea de „ardeleni”, ceea ce — după a sa părere — constituie un suport de obiectivitate. „Desigur, sunt unii care cred că Ardealul nu poate fi parte a istoriei României, la fel precum alții dimpotrivă, judecând în acest fel, subliniază contrariul, anume că în afara „ocupăției” dintre 1867 și 1918 Ardealul nu avusese nimic comun cu Ungaria.

În răspunsul care trebuie dat la întrebarea pusă dacă Ardealul ne leagă sau ne desparte pe noi — maghiari și români — după Miskolczy — „și scrierea istorică are un anumit rol”, desigur în cazul în care, „aplică metodele comparatiste, dacă va reuși să renunțe la tezele de tip feudal ale legitimizei și la stăruința de a demonstra superioritatea culturală”.

Ambrus Miskolczy constată și el faptul adesea subliniat de istoricii români: „Cărții nu constituiau un hotar care să fi se-

parat etnia românească, mai mult o legau” El și explică această realitate.

După aceste constatări deschise dialogului Miskolczy încearcă să răspundă și el la o serie de întrebări majore pe care le pun caracteristicile istoriei românilor, întrebări asupra cărora au insistat și cei mai de vază istorici români: trăsăturile particulare ale feudalismului la români, evoluția raportului dintre creșterea animalelor și cultivația plantelor în istoria agrară românească, natura raporturilor cu Poarta, cu regatul maghiar în evul mediu și altele.

Prima parte a cărții cuprinde studiul de sinteză al lui Zsolt Trócsányi, care are ca obiect perioada fanariotă din Moldova și Țara Românească și cea de dominație habsburgică în Transilvania până la 1821. Sub titlul *O integrare mai rigidă și căi în derivă pe meleagurile carpato-danubiene 1711—1774*), autorul abordează mai întâi problema constituirii domniilor fanariote în principatele române și consecințele multiple ale acestui proces, examinează apoi structura economico-socială în cele trei segmente de bază ale sale: boieri, țărani și târgoveți. Trócsányi, cu toată aprecierea calităților politice ale lui Constantin Mavrocordat, consideră totuși că „nu poate fi vorba de un domnitor absolutist luminat, dar nici de un regim de stări în sensul celui din Europa apuseană, nici chiar din Europa central-răsăriteană”. Autorul prezintă într-un paragraf aparte biserica și cultura din principatele române transcarpatice.

Desigur, partea cea mai întinsă din studiu se referă la românii transilvani, cu prezentarea unirii cu Roma, faptul că între 1711 și 1761 românii transilvani devin — după aprecierea sa — din minoritate în majoritate în componența etnică a Transilvaniei. Relativ pe larg este înfățișată personalitatea și programul politic al lui Inocențiu Micu-Klein. Autorul examinează, apoi, raporturile românilor cu sașii, contraofensiva ortodoxă la unire, rolul înființării regimentelor românești de graniță.

Sub titlul *Declin otoman în principate și luminism în Transilvania*, Trócsányi se oprește mai întâi asupra raporturilor dintre domnii fanarioti și consilii străini, apoi ne înfățișează un tablou desfășurat despre populație și societate, raportul dintre cultura națională și cea greacă, dintre absolutismul luminat și mișcarea națională română din Ardeal, răscoala lui Horea, Supplex Libellus Valachorum, făcând precizări care — suntem convinși — vor reține atenția specialiștilor români chiar dacă unii dintre ei se vor găsi în dezacord cu autorul.

Partea a doua a cărții sub titlul *Perioada revoluțiilor și a reformelor (1821—1866)* aparține lui Ambrus Miskolczy, purtând

amprenta prezentării sale nuanțate a uneia dintre perioade în care evenimentele ca revoluția din 1848, raporturile româno-maghiare în anii regimului absolutist austriac instaurat în Transilvania după înăbusirea revoluției se află printre cele mai controversate între cele două istoriografii. Îndrăznim să afirmăm că Ambrus Miskolczy înfățișează o versiune demnă de luat în seamă. El în multe privințe oferă interpretări cu largi deschideri pentru viziunea istoriografică română, dar și unele puncte de vedere în privința istoriei Moldovei și Țării Românești marcate de personalitate.

Desigur, într-o prezentare ca cea de față ar fi o încercare iluzorică să sintetizăm fenomene atât de complexe, așa cum apar ele nuanțat în expunerea autorului. Spațiul restrâns ne-ar duce oricum la simplificări cu evidente urmări de deformare. Re-

nunțăm la o asemenea „zadarnică opintire” — pentru a folosi o vorbă de duh a lui N. Iorga.

Suntem convinși însă că încercarea izbutită a celor doi autori de a pătrunde în caracteristicile fundamentale proprii istoriei românești, caracterul argumentat și cu informații bine dozat al expunerii, precum și spiritul deschis unui dialog fertil merită să fie cântărită publicarea acestei sinteze și în limba română. Mai mult chiar am îndrăzni să afirmăm că în cazul traducerii și apariției în versiune românească, sinteza ar putea servi drept bază pentru un dialog constructiv dintre istoricii români și maghiari, un prilej de dezbateri și analiză chiar în cadrul Comisiei mixte de istorici români și maghiari.

Demény Lajos

NOTE

****** *L'héritage de la Révolution française*, sous la direction de François Furet
Paris, 1989, 333 p.

Lucrarea apărută sub coordonarea renumitului istoric francez François Furet reprezintă o interesantă și reușită contribuție științifică realizată cu ocazia bicentenarului Revoluției franceze. Ea este o culegere de 11 studii scrise de unii dintre cei mai competenți specialiști în materie și grupate în două părți. Prima dintre acestea se referă la influența Revoluției franceze în secolul al XIX-lea și cuprinde 6 studii. Philippe Raynaud analizează asemănările și deosebirile dintre Revoluția franceză și cea americană, Pierre Manent studiază influența pe care Revoluția franceză a avut-o asupra evoluției liberalismului francez și englez, Massimo Boffa se oprește asupra conexiunilor dintre revoluție și contrarevoluție, Remo Bodei se referă la influența pe care Revoluția franceză a avut-o asupra filosofiei germane de la Kant la Hegel, Toni Judt prezintă influența Revoluției franceze asupra ideilor socialiste în lumina evenimentelor din 1848, iar Alessandro Galante Garrone abordează problematica influenței pe care Revoluția franceză a avut-o asupra Risorgimento-ului italian.

Mult mai interesantă, datorită actualității sale, este cea de-a doua parte a lucrării, dedicată moștenirii Revoluției franceze în lumea contemporană. Astfel, Bronislav

Geremek analizează fenomenul statului națiune în secolul al XX-lea, Vittorio Strada se ocupă de analogiile revoluționare dintre Franța și Rusia, Vittorio Dan Segre studiază legăturile ideologice dintre Revoluția franceză și sionism, Luc Ferry se oprește asupra drepturilor omului, iar Pasquale Pasquino abordează conceptul de națiune și fundamentele dreptului public așa cum s-au format ele în timpul Revoluției, acțiunea lui Sieyès în acest sens.

Scopul acestei cărți este acela de a oferi câteva puncte de reper pe drumul lung început acum mai bine de două sute de ani. Cititorul găsește reuniți specialiști din mai multe țări în jurul unei probleme care le este comună; cum se face că principiile lui 1789 nu au încetat să modeleze civilizația politică apărută în acea epocă și în care noi continuăm să trăim? Răspunsurile pe care le oferă, fără a epuiza nici pe departe subiectul, permit cititorului să-și formeze o imagine mai clară asupra importanței Revoluției franceze la scara istoriei universale, asupra influenței pe care ea a avut-o în gândirea și viața politică până la acest sfârșit de secol.

Eugen Deni e

****** *Histoire de l'Europe*, publicată sub conducerea lui J. Carpentier și F. Lebrun, în colaborare cu J.-P. Arrignon, J.-J. Becker, D. Borne, E. Carpentier, J.-P. Pautreau și A. Tranoy, prefată de René Rémond, ediție adusă la zi în 1992, Éditions du Seuil, Paris, 1992, 644 p.

Histoire de l'Europe este o lucrare care ilustrează foarte bine virtuțile istoriei problematizate. Prin analiza problemelor unității și originalității europene lucrarea răspunde la o serie de întrebări care frământă actualmente omenirea.

Firul conducător este acela al unității civilizației de pe acest continent. Neoliticul, civilizația kurganelor a oferit o imagine unitară, dar în profunzimile căreia se aflau multe particularități regionale, lucru care

nu a scăpat autorilor. Lumea greacă și cea română vor fi contemporane primelor mari rupturi: astfel, au existat Sudul greco-roman și Nordul barbar. Tot atunci, în cadrul Imperiului Roman s-au conturat cele două zone culturale, cea greacă în Est și cea latină în Vest, evoluția lor determinând o treptată și profundă divizare a continentului.

La un moment dat creștinismul a ajuns să unească pe toți europenii, dar rivalita-

tea dintre bisericile catolică și ortodoxă a determinat crearea unei Europe latine — catolice — și a unei Europe bizantine — ortodoxe.

După decenii de confruntări politice și religioase, secolele al XVIII-lea și al XIX-lea au coincis cu perioada de refacere a unității, prin tendința de răspândire a modelului statului modern, prin difuzarea ideilor libertății individuale.

Secolul al XX-lea a fost perioada cea mai dramatică; autorii vorbesc despre iluziile reînnoirii la normal (1920—1930), care s-au sfârșit cu o Europă tăiată în două. Evenimentele de după 1989 fac să reînvie speranța de refacere a unității europene, unitate care a conferit întotdeauna o forță deosebită pe plan mondial acestui continent. Astfel, în secolele XVIII—XIX, secole de revoluție industrială, explozie demografică și iluminism, care au estompat disensiunile regionale, supunându-le marilor idei și creații, Europa a devenit continentul dominant pe plan mondial. Atmosfera acelei epoci i-a îndreptățit pe autori să sugereze compararea rolului Europei în lume cu cel al Atenei secolului al V-lea î.e.n. în Grecia. Secolul al XX-lea, prin ruptura creată între Est și Vest, a determinat și diminuarea importanței mondiale a Europei.

În paralel cu analiza procesului refacerii unității spirituale a Europei, realizată cu precădere la nivelul elitelor, permanent se au în vedere diferențele care se mențin în mentalitatea, modul de viață al majorității locuitorilor celor două sfere generate de clivajul intervenit în istoria europeană,

Lucrarea, de asemenea, evidențiază aportul civilizației europene la cea mondială: democrația greacă, feudalismul, organizarea orașelor în comune, libertățile individuale, liberalismul — și leagă drumul ascendent al Europei pe plan mondial de aceste valori.

Pe lângă analiza temeinică a evoluției civilizației europene, *Histoire de l'Europe* impresionează prin modul în care a fost concepută cartea. Fiecare capitol este urmat de documente care susțin argumentarea autorilor. Au fost inserate peste 65 de documente. La sfârșitul lucrării au fost anexate 15 hărți care ilustrează principalele mutații din istoria Europei, de la neolitic la anul 1947, o cronologie, tabele genealogice ale dinastiilor carolingiană, Habsburg și Bourbon, hărți ale alianțelor matrimoniale ale urmașilor lui Iaroslav cel Înțelept și ai reginei Victoria. Între paginile 549—568 au fost cuprinse 34 de tabele statistice care includ date referitoare la evoluția demografică și economică a Europei și comparații cu evoluția statelor de pe alte continente. În final, au fost inserate un glosar, o bibliografie orientativă și un indice bogat.

Prin tot ceea ce conține, în cele șase sute de pagini ale sale, *Histoire de l'Europe* este o analiză substanțială a problemelor perene ale continentului, o crestomație, un atlas istoric și un dicționar istoric, o lucrare de mare complexitate și, implicit, deosebit de utilă pentru cunoașterea dezvoltării continentului european și înțelegerea rolului său de-a lungul timpului în istoria civilizației mondiale.

Șarolta Solcan

* * 70 vjet te Kishes Ortodokse Autoqefale Shqiptare (70 de ani de la Autocefalia Bisericii Ortodoxe Albaneze), Tirana, 1993, 104 p.

În septembrie 1992, sub egida Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Republicii Albania, s-a ținut o interesantă sesiune științifică de comunicări private la Autocefalia Bisericii Ortodoxe Albaneze legată de hotărârile Congresului Ortodoxiei ținut la Berat între 10—19 septembrie 1922 care a marcat un moment important în consolidarea independenței de stat a Albaniei, un mare act de dreptate și demnitate națională a albanezilor. Lucrările acestei sesiuni au fost reunite într-o carte apărută recent la Tirana, care, prin valoarea lor științifică și documentară aduc însemnate contribuții la clarificarea și cunoașterea uneia dintre cele mai discutate și controversate probleme ale

istoriei contemporane albaneze, interzisă total cercetării în anii dictaturii comuniste.

Lucrarea se deschide cu mesajul adresat sesiunii de președintele țării Sali Berisha. Istoricul Krista Priti în comunicarea „Întemeierea Bisericii Ortodoxe Autocefale Albaneze — eveniment important în istoria neamului albanez”, are grijă să sublinieze că: „Celelalte credințe religioase, musulmanismul și catolicismul, adoptate de albanezi în anumite circumstanțe istorice, deși au adus împărțirea neamului nostru în trei religii, au intrat în cultura materială și spirituală a poporului albanez ca un tezaur de deosebită valoare și ca o parte integrantă a moștenirii noastre istorico-culturale naționale”. (p. 6). Fără îndoială că în toate comunicările găsim

date și fapte importante, dar spațiul ne obligă să le semnalăm numai pe acelea care sunt în legătură și cu țara noastră. Astfel academiicianul Ștefanaq Pollo, cunoscut specialiștilor noștri prin participarea la diferite manifestări științifice internaționale, între care și din România, în comunicarea sa „Problema Bisericii Ortodoxe Autocefale Albaneze în timpul Renașterii”, concluzionează că primele încercări pe lângă Înalta Poartă în rezolvarea autonomiei Bisericii, au fost făcute de „... Nikolla Nacio, unul din cei mai activi patrioți ai societății Drita din București, care în anii '90 ai secolului trecut a efectuat patru călătorii la Istanbul pentru a arăta că activitatea clerului fanariot (față de Biserica Albaneză — n.n.) era contrară intereselor Imperiului...”, dar guvernul otoman sperându-se de consecințele ce le-ar fi avut asupra relațiilor cu Grecia, a răspuns că „problema folosirii limbii albaneze în bisericile ortodoxe ale populației albaneze era o problemă a cultului creștin și de aceea trebuie să se adreseze Patriarhiei”. Încercările lui Nacio au fost continuate de tinerii din București care în anul 1909 s-au angajat să colecteze bani pentru construirea unei clădiri de biserică în care slujbele să fie ținute în limba albaneză. Istoricul Ștefanaq Pollo menționează că „...tot în acest an albanezii din București

au început să asculte părți ale liturghiei în limba albaneză”. (p. 25). Desigur că este vorba de slujbele ținute în Biserica „Dintr-o zi” din strada Academiei, pusă la dispoziția albanezilor de către autoritățile de stat și bisericești românești până în anii 1948—1949. De un real interes pentru noi este și comunicarea lui Muin Çami „Înaltul cler ortodox din Albania și mișcarea națională albaneză din anii 1912—1921”, unde se arată că „În a doua jumătate a anului 1921 și începutul anului 1922 au venit (în Albania — n.n.) câțiva clerici albanezi din S.U.A. și România. Este vorba de preoții Vangjel Çamce, Vasil Marko, arhimandritul Visarion Xhuvani, dar în primul rând de episcopul Fan Noli” (p. 48). Ultimul venea din S.U.A., iar în urma revoluției democratice din 1924 va fi pentru o perioadă de câteva luni prim-ministru al Albaniei.

Alte lucrări accentuează importanța Autocefaliei Bisericii Ortodoxe în consolidarea independenței naționale, remarcându-se și sprijinul românesc acordat albanezilor, mai ales de Sf. Sinod și mitropolitul Pimen, pentru a se opri la situația de azi a Bisericii Albaneze și la munca de reorganizare și afirmare a ei în noile condiții din Albania.

Cristia Maksutovici

AURELIA FLORESCU, *Dacoromânia — Idealul național al tuturor românilor în revoluția de la 1818*, Edit. Oltenia, Craiova, 1992, 192 p.

Cartea Aureliei Florescu își propune să evidențieze aportul mai puțin cunoscut al Craiovei la mișcarea de idei din epoca pașoptistă. Ea este axată pe studiul a două documente depistate de autoare, un fragment de *Program* (prezentat de Aurelia Florescu anterior în „Oltenia. Studii și comunicări”, VII — VIII, 1989) și o *Proclamație* adresată *Români din Principatele Moldavia și România!*, documente care, în urma unei analize minuțioase, sunt atribuite profesorului Școlii Centrale din Craiova, Ioan Maiorescu. În jurul celor două documente se țese întreaga scriitură a cărții. Primele capitole sunt dedicate vieții și activității lui Ioan Maiorescu (p. 7—19) și climatului cultural al Craiovei în anii ce au premers revoluției din 1848 (p. 20—48). În capitolul III sunt prezentate cele două documente, rezolvându-se, atât cât a fost posibil, dificilele probleme de identificare a autorului, de datare și de integrare

în contextul mai larg al acțiunilor ce au premers declanșarea propriu-zisă a revoluției în Țara Românească (p. 49—66). Capitolele IV și V sunt dedicate prezentării principalelor probleme cuprinse în program (p. 67—106) și modului în care ideea dacoromânismului, așa cum apare ea în cele două documente, se integrează curentelor mai largi din epocă, (p. 107—167). Lucrarea este însoțită de anexe cuprinzând textul celor două documente (p. 168—169 și 170—176), de fotocopii și reproduceri (p. 179—184), de un indice de nume (p. 185—190), precum și de o prefață semnată de conf. dr. Virgil Joița. Fiecare subcapitol beneficiază de generoase note și remarcăm efortul deosebit al autoarei de a cuprinde în informația bibliografică — în măsura posibilului — ultimele noutăți.

Mirela-Luminița Murgescu

KONRAD H. JARAUSCH, KENNETH A. HARDY, *Quantitative Methods for Historians: A Guide to Research, Methods and Statistics*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1991, 330 p.

Quantitative Methods for Historians este versiunea în limba engleză a lucrării *Quantitative Methoden in der Geschichtswissenschaft*, apărută în 1985, pe care Konrad Jarausch a scris-o împreună cu Manfred Thaller și Gerhard Arminger și care s-a bucurat de mare succes în Germania.

Pentru această ediție, Kenneth Hardy a conceput câteva noi capitole asupra metodelor statistice aplicabile în istorie, iar Konrad Jarausch a adus la zi amplul capitol privind istoria cantitativă. Cartea, axată pe aspectele actuale ale utilizării statisticii matematice și calculatorului în istorie, este cu siguranță una dintre cele mai bune introduceri în această nouă metodologie, cu toate că insistă mai mult pe teorie și mai puțin pe practică. Anumite secțiuni, cum ar fi cele referitoare la gestionarea datelor și a băncilor de date, sunt excelent scrise, pe înțelesul istoricilor. Autorii prezintă cu claritate analiza statistică a unei singure variabile prin distribuția de frecvență, media, modul și mediana sa. Explicațiile privind curba normală, distribuția bimodală, media, mediana și modul sunt foarte bune, prezentarea fiind sugestivă prin prezența graficelor.

Lucrarea se adresează cu siguranță celor care au deja anumite cunoștințe statistice, conceptele fiind de multe ori neilustrate prin aplicații concrete. Cartea conține un număr mare de ecuații, de multe ori insuficient explicate sau interpretate, ceea ce-l face pe cel neavizat să nu le sesizeze importanța în analiza istorică.

Prima secțiune explică istoricilor cum pot folosi calculatorul în munca lor, dar este mai mult un ghid în utilizarea unor pachete de programe, decât o argumentare în favoarea analizei cantitative. Autorii remarcă utilitatea computerului atât pentru cei ce folosesc, cât și pentru cei ce nu folosesc analiza statistică în cercetarea istoriei. Principiile de bază ale eșantionării și testarea ipotezelor statistice sunt discutate fără a se da exemple concrete, ceea ce devine un handicap pentru studenții sau cercetătorii cu o pregătire statistică limitată. Discutând despre softwareul necesar istoricilor, Jarausch și Hardy dau lămuriri asupra codificării datelor, inclusiv codificarea multidimensională, în gestionarea băncilor de date și în analiza statistică. Necesitatea unei temeinice documentări, ca și stabilirea unei strategii precise într-o cer-

cetare cantitativă sunt două dintre elementele asupra cărora se insistă în prima secțiune. Spre deosebire de alte cărți de același gen, care absolutizează uneori metoda statistică, lucrarea de față consideră ca factor esențial în aplicarea tehnicilor cantitative a învăța din greșelile altora. Deosebit de utilă este introducerea cititorului în execuția pachetelor de programe SAS sau SPSS, care asigură prelucrarea statistică a datelor. Tehnologia în domeniul calculatoarelor avansează extrem de repede, de aceea unele afirmații cu privire la capacitatea de înmagazinare a datelor pentru computerele personale sunt depășite. Autorii sunt de părere că programe de gestionare a băncilor de date, cum ar fi dBASE IV, nu sunt utile istoricilor, opinie pe care nu o împărtășim. Câmpurile de caractere în dBASE pot fi acum de 254 caractere, iar câmpurile de memorie pot conține până la 64k de informație, în mod obișnuit mai mult decât destul într-o cercetare de istorie cantitativă. Pe de altă parte, astfel de programe sunt ușor de utilizat de către istorici, deși nu sunt special concepute pentru ei. Un alt avantaj oferit de dBASE este acela că datele de intrare pot fi ușor verificate și corectate, problemă asupra căreia insistă și autorii cărții.

După primele patru capitole, lucrarea pierde din ce în ce mai mult din claritate. Pe măsură ce noțiunile statistice devin mai complicate, explicațiile sunt tot mai schematice, astfel încât cei mai puțin inițiați în statistică sunt confrunțați cu o succesiune rapidă de concepte, formule și ecuații fără a li se da exemple istorice concrete. Așa se întâmplă în capitolul care prezintă analiza regresiei, unul dintre cele mai dificile capitole ale cărții, dar care, spre deosebire de alte texte introductive de statistică pentru istorici, insistă asupra importanței regresiei multiple. Un glosar de termeni, completat cu formule, explicații și exemple de modul cum acest instrument statistic poate fi utilizat în analiza cantitativă, ar fi necesar. Secțiunea consacrată testării ipotezelor statistice ar trebui extinsă, ilustrată cu exemple din cercetările recente, știut fiind faptul că testarea ipotezelor este unul dintre cele mai dificile capitole din statistica matematică.

Următoarea secțiune a cărții este o introducere în conceptele matematice utilizate în analiza statistică. Pe parcursul a patru capitole, autorii prezintă noțiuni de

algebră fundamentală și concepte statistice avansate care, pentru a fi înțelese, presupun însă din partea cititorului cunoștințe de matematică destul de temeinice.

Un aspect de mare interes al lucrării este trecerea în revistă a ceea ce istoricii, cu ajutorul tehnicilor cantitative avansate și a unui software adecvat, sunt în momentul de față în stare să realizeze în prelucrarea informației istorice.

Timpul și spațiul fiind cele două coordonate de bază în cercetarea fenomenului is-

toric, ar fi fost utile capitole separate de geografie istorică, și de construire a tabelor, graficelor și hărților.

Desigur *Quantitative Methods for Historians* nu poate întruni toate calitățile unui text perfect de introducere în analiză statistică în istorie dar rămâne una, dintre cărțile de referință ale acestui domeniu încă atât de controversat.

Irina Gavrila

AHMET RASIM, *Romanya mektupları* (Scrisori din România), Arba Yayınları, Istanbul, 1988, 168 p.

Cartea lui Ahmet Rasim (1865—1932), cunoscut scriitor și ziarist turc al sfârșitului secolului al XIX-lea și al primei treimi a secolului al XX-lea (considerat și astăzi unul dintre marii scriitori ai literaturii turce), aparține în același timp genurilor gazetăresc și beletristic, reprezentând o nouă contribuție la bogata bibliografie dedicată primului război mondial (1914—1918). Prima ediție a acestei lucrări a fost publicată în 1917 la Istanbul (cu litere arabe). A doua ediție („purificată” lingvistic) a apărut abia în 1988 (de astă dată cu litere latine). Lucrarea este de fapt o culegere de 21 (douăzeciuna) de corespondențe („scrisori”) de pe traseul: Istanbul-Sofia-Plevna-Varna-Medgidia-Hârșova-Brăila-București-Giurgiu-Istanbul, scrise în perioada decembrie 1916—ianuarie 1917 și publicate (mai întâi) la intervale de câteva zile de către ziarul stambuliote „Tesvir-i Efkâr” (Investigarea opiniilor). Ahmet Rasim a parcurs acest traseu în calitate de trimis special al ziarului sus-amintit și de mesager al „Matbuat-ı Osmaniye Heyeti” (Comisia de tipărituri otomane). Această comisie îl însărcinase pe Ahmet Rasim să predea militarilor otomani aflați pe frontul românesc pachetele de tutun pe care ea le colectase pentru ei.

Devenite capitole ale cărții, corespondențele referitoare la situația României în perioada respectivă poartă următoarele titluri: „Până la Plevna”; „Până la Varna”; „De la Varna la Medgidia”; „O noapte la Medgidia”; „La Medgidia”; „Spre Statul major”; „Ural! A fost găsit Statul major!”; „Prin satele românești”; „Statul major și bătălia de la Silistraru”; „Intrarea în Brăila”; „La Brăila”; „La Brăila”; „Bătălia de la Vădeni”; „Încă câteva zile la Brăila”; „Coborârea la București”; „Două nopți și o zi la București”.

În cadrul acestor corespondențe (scrise cu exactitatea corespondentului de presă și talentul literar al scriitorului), se pot distinge trei aspecte principale (toate interesând direct cititorul și istoricul român): luptele din Dobrogea și Muntenia date de trupele germano-bulgaro-turce împotriva trupelor române și ruse; descrierea unor orașe (Medgidia, Hârșova, Brăila, București) și a unor sate românești ajunse sub ocupația Puterilor Centrale; starea de spirit și mentalitatea militarilor otomani aflați atunci pe pământ românesc ca luptători pe front sau ca membri ai trupelor de ocupație. În perioada decembrie 1916—ianuarie 1917 unitățile militare otomane de pe frontul românesc au acționat în sectoare în care au trebuit să lupte (aproape în exclusivitate) cu trupe rusești. Ahmet Rasim remarcă lășitatea și proasta organizare a militarilor ruși, precum și jafurile pe care le practica. Autorul descrie cu multă tristețe situația orașelor și satelor românești ocupate de armatele Puterilor Centrale. Parțial depopulate, acestea erau cuprinse de sărăcie și foamete. După jaful rușilor (aflați în retragere), veniseră rechizițiile trupelor de ocupație. Brăila („fost unul dintre cele mai mari porturi ale Europei de sud-est”) era aproape pustie, paralizată și fără speranță. Bucureștiul („perla Peninsulei Balcanice”) era de nerecunoscut. Însă cetățenii și militarii puterilor ocupante profitau din plin de resursele pământului românesc. Ahmet Rasim se mira, de altfel, și se întreba cum este posibil ca, după un asemenea jaf, resursele României să nu fi secat încă.

În privința stării de spirit și mentalității militarilor otomani aflați atunci pe pământ românesc, precum și a atitudinii acestora față de România și participarea ei la primul război mondial (toate acestea fiind de alt-

fel împărtășite atât de autorul cărții, cât și de opinia publică otomană din perioada respectivă), trebuie să remarcăm părerea de rău pentru alianța României cu Rusia (de care sunt făcuți responsabili regele Ferdinand și premierul Ionel Brătianu) și convingerea că „această nefericită alianță” ar fi dus țara noastră la dezastru. Autorul și conaționalii săi nu reușesc să înțeleagă adevăratele motive ale participării României la primul război mondial și explică acest fapt doar prin manevrele rusești și o pretinsă politică greșită a guvernanților români. Alături de unele nostalgii imperiale otomane, și de unele remarci caustice la adresa caracterului unor români și românce, Ahmet Rasim apreciază progresele făcute de România în timpul domniei regelui Carol I (1866—1914). O altă dovadă a eforturilor

făcute de autor pentru a fi obiectiv este și următoarea sa apreciere (valabilă, de fapt, și în zilele noastre): „Dacă România ar fi cărmuită de mâini pricepute și capabile, ea ar putea deveni stăpânul economic incontestabil al Peninsulei Balcanice” (p. 148).

În încheiere, putem afirma că această carte a lui Ahmet Rasim, cu toate minusculele arătate mai sus, reprezintă o contribuție utilă și demnă de interes la mai buna cunoaștere a participării României și Imperiului otoman la primul război mondial, a privațiunilor îndurate și a jertfelor date de poporul român în acei ani. Cel puțin unele fragmente din această lucrare ar merita cu prisosință să fie traduse în limba română.

Adrian Tertecel

CORNEL TATAI-BALTĂ, *Secvențe din arta plastică blăjeană (sec. XVIII—XX)*, Blaj, 1993, 88 p. + 24 fig.

Bibliografia istorică din România include, încă din a doua jumătate a secolului trecut, o suită de lucrări și articole (diferite ca dimensiuni și inegale sub raportul valorii științifice), care au demonstrat contribuția orașelului de la confluența Tîrnavelor la dezvoltarea noastră națională, religioasă și culturală¹, datorată generațiilor de intelectuali educați în slujba poporului și bisericii, sub cupola școlilor întemeiate în toamna anului 1754 de episcopul Petru Pavel Aaron. Demersul istoriografic din ultimele trei decenii a dovedit, mai ales prin contribuțiile științifice ale lui Cornel Tatai-Baltă, aportul Blajului istoric și contemporan la dezvoltarea artelor plastice românești, fenomen care a slujit cu mijloace proprii mișcarea națională din Transilvania. Autorul unei utile teze de doctorat, consacrată centrului artistic al Blajului în veacul Luminilor², Cornel Tatai-Baltă, acum lector la Universitatea „1 Decembrie” din Alba Iulia, adună într-un volum, imprimat cu destule sacrificii, câteva semnificative texte, în care a demonstrat, cu argumente științifice convingătoare (ca urmare a unor cercetări de arhive, investigații asupra operelor scrise și a pieselor de artă, fără să exclu-

dă dialogul creatorilor contemporani) dezvoltarea artelor plastice sub spiritul benefic al Blajului (începând cu epoca Luminilor până în zilele noastre).

Tentativa noastră de-a pătrunde în universul volumului este facilitată de-o afirmație a autorului, expusă în *Argument* (p. 6): „Desfășurându-ne activitatea la Muzeul de istorie din Blaj, am avut posibilitatea să organizăm o suită de expoziții ale artiștilor blăjeni din trecut și din prezent. Am adâncit cercetările privitoare la Blajul artistic, am publicat diverse studii și articole, adăpostite în reviste științifice sau de cultură, iar ocazional în ziare.

Socotim utilă republicarea unor dintre ele, bineînțeles cu anumite rețușuri, într-o lucrare care să faciliteze cititorilor formarea unei imagini unitare, coerente și cât mai cuprinzătoare, vizând rolul Blajului la dezvoltarea artelor plastice românești. Având în vedere acest deziderat am considerat absolut necesar să includem și activitatea pictorului Flaviu C. Domșa, de care până în prezent nu ne-am ocupat în mod deosebit. Contribuția artiștilor contemporani este doar punctată, urmând ca timpul să decidă asupra lor”.

¹ Cf., de pildă: David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, Ediție nouă cu adăugiri și precizări, București, Edit. Șt. și Enc., 1984; Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*, București, Edit. Șt. și Enc., 1986.; Iacob Mărza, *Școală și națiune (Școlile de la Blaj în epoca renașterii naționale)*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1987.

² *Locul și rolul Blajului în dezvoltarea xilogravurii românești în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, Universitatea din Cluj, 1992, 226 p., 242 fig.

O astfel de declarație clară este de natură să deschidă interesul cititorului cultivat ori al cercetătorului avizat pentru lectura cărții, care însumează 8 texte științifice, începând cu *Activitatea gravorilor în lemn de la Blaj (1750–1830)* (p. 9–21), respectiv *Timotei Cipariu, animator și sprijinitor al artei românești din Transilvania* (p. 22–38) și încheind cu *Pictura lui Horea Cucerzan sau despre „sublimarea ideilor artistice în plan filosofic”* (p. 78–82), recte *Din nou acasă. Interviu cu pictorul Horea Cucerzan* (p. 83–87).

Lectura cărții lui C. Tatai-Baltă (modestă sub aspectul numărului paginilor), atunci când este făcută în cunoștință de cauză, relevă cititorului un aspect cultural remarcabil, specific istoriei românilor ardeleni și important sub raportul urmărilor pentru devenirea noastră, la baza căreia s-a aflat mișcarea națională inițiată și condusă de

episcopul Inochentie Micu-Klein. Manifestare plenară a spiritului creator românesc, arta plastică generată și ocrotită de instituțiile bisericești, culturale și politice ale Blajului, începând cu epoca Luminilor și sfârșind cu perioada premergătoare desăvârșirii unității statale (eveniment epocal înregistrat la 1 Decembrie 1918, prin Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia), a servit cu puteri proprii, prin forme particulare de manifestare, ideea națională. De fapt, acesta este și mesajul suprem al efortului gravorilor în lemn (1750–1830), activitatea de Mecena al artei dovedită de Timotei Cipariu, valoarea creației plastice datorată pictorilor Anton Zeiler și Iuliu Moga, ca să rămânem la patru exemple revelatoare, despre care scrie cu competență și pasiune istoricul Cornel Tatai-Baltă.

Jacob Mărza

JACQUES SOLÉ, *La Révolution en question*, Paris, 1988, 418 p.

Istoria Revoluției franceze a fost multă vreme prizoniera unor interpretări ideologizante fățișe, fie în sens pozitiv, fie în sens negativ, ceea ce a dus la apariția unor mituri care s-au transmis din generație în generație. Modificările care au avut loc în viața politică și intelectuală a Franței în ultimele două decenii precum și cercetările întreprinse în aceiași perioadă de școala istoriografică anglo-saxonă au permis abordarea dintr-o nouă perspectivă a acestui mare eveniment al istoriei universale. Jacques Solé este unul din adepții acestei noi maniere de interpretare, lucrarea pe care o propune cititorilor fiind o încercare, reușită după părerea noastră, de a prezenta cât mai fidel noile puncte de vedere, de a prezenta Revoluția franceză la dimensiunile sale inițiale, eliberată de orice fel de amprentă ideologică. Aceasta explică și maniera în care este concepută cartea, sub forma unor permanente întrebări referitoare la cele mai importante probleme, întrebări la care autorul oferă răspunsuri, de multe ori neașteptate.

Astfel, prima parte a lucrării aduce în discuție cauzele profunde ale Revoluției, autorul încercând să explice dacă ea a fost sau nu un triumf al ideilor iluminismului, dacă a însemnat o înfrângere a despotismului, dacă a fost o victorie a burgheziei sau dacă a fost o Revoluție populară. În cea de-a doua parte este urmărită desfășurarea Revoluției, încercând să se explice dacă a fost sau nu necesară radicalizarea ei, până la cele mai oribile forme de teroare, dacă războiul declanșat în 1792 a avut un caracter ideologic sau nu, dacă dictatura napoleoniană era inevitabilă sau nu. În fine, ultima parte abordează problematica consecințelor Revoluției. A provocat ea apariția unui stat nou și a unei noi societăți? Se poate vorbi de o Revoluție culturală? Care a fost moștenirea ei ideologică și cum se manifestă ea în lumea contemporană? Căutarea răspunsurilor la toate aceste întrebări îi oferă lui Jacques Solé posibilitatea de a întreprinde o investigație științifică solidă, plină de riscuri, dar și de satisfacții intelectuale.

Eugen Denize

CINZIA VISMARA, *Il funzionamento dell'Impero*, Edizioni Latium, Roma, 1989, 87 p.

În cadrul seriei „Le province dell'Impero”, serie inițiată de „Muzeul civilizației romane”, menționăm apariția lucrării lui Cinzia Vismara dedicată structurilor Imperiului, accentul fiind pus pe organizarea provinciilor și legătura acestora cu Roma.

Editat în condiții grafice deosebite și însoțit de ilustrații, hărți, tabele, volumul are o structură clasică. În *Prefața* semnată de Filippo Coarelli, după un citat al unui retor grec din Asia Mică, potrivit viziunii căruia Imperiul se prezenta ca o perfectă unitate în care provinciile se bucurau de o situație înfloritoare și în care „Orașele strălucesc toate de o frumusețe luminoasă, pământul a devenit frumos ca o grădină încântătoare”, autorul încearcă să facă o legătură între „descrierile” de orașe și teritorii din timpul Antoninilor și seria de mici monografii pe care o anunță — monografii dedicate fiecărei provincii în parte, sau câte unui grup de provincii — și care este precedată de lucrarea de față; lucrarea este caracterizată ca fiind o introducere la anunțatele monografii. Prima parte intitulată *Administrația* are 4 capitole: *Provinciile în timpul republicii*; *August și provinciile*; *Evoluția provinciilor de la August la Dioclețian*; *Reforma administrativă dioclețiană și durata sa în timp*; a doua parte intitulată *Infrastructurile* cuprinde două capitole: *Măsurarea pământului*; *Căile și mijloacele de comunicație*; partea a III-a intitulată *Viața economică* include două capitole: *Produse și schimburi*; *Mărfurile*.

Volumul cuprinde și două liste: prima cu provinciile după reforma lui August (provinciile imperiale și cele senatoriale) și a doua cu provinciile după reforma lui Dioclețian (cu împărțirea în prefecturi și diocese și mărirea considerabilă a numărului provinciilor).

Am remarca următoarele:

Lucrarea se bazează pe studii și descoperiri recente față de data publicării ei;

În privința a ceea ce s-a numit *Constituția Antoniniană* (a lui Caracalla din 212 d. Hr.), autorul consideră ca cert că prin aceasta „veniva concessa la cittadinanza romana a tutti i sudditi” (p. 25), că nu cunoaștem încă precis toate detaliile măsurii și îmbrățișează opinia lui Dio Cassius în sensul că la baza măsurii a stat rațiunea financiară;

În privința împărțirii provinciilor între imperiale și senatoriale, este citat Dio Cassius în sensul că adevăratul motiv al

reformei administrative a lui August referitor la provincii a fost acela că a dorit să-și păstreze pe acelea în care se justifica menținerea de armate care nu puteau fi lăsate în mâna senatului (împăratul se temea încă de senat în acea fază, a Principatului);

Situația specială a Egiptului este explicată îndeosebi prin rațiuni economice (grânarul Romei), dar și prin faptul că „Alessandria reprezentava un centru cultural de primă importanță, al quale faceva riferimento tutto il vicino oriente ellenizzato” (p. 18);

Nu sunt neglijate nici repetatele reorganizări ale unor teritorii provinciale (de exemplu Siria și Palestina);

În privința tabloului economic, reține atenția importanța acordată descrierii transporturilor navale și terestre de oameni și mărfuri și căilor de comunicație (inclusiv caracanelor, în privința cărora se face referire la stela de la Palmira — acum în muzeul Ermitaj — care conținea dispoziții și tarife de taxare a mărfurilor: sclavi, purpură, uleiuri, animale, țesături, statui și altele);

Succesivele reorganizări ale sistemului administrativ ce lega Roma de provincii sunt analizate ca o evoluție logică față de extensiunea teritorială — prin cuceriri și alte metode — a Imperiului ce nu mai putea fi guvernat prin vechile structuri senatoriale; autorul nu abuzează de noțiunea de „criză”, ci, dimpotrivă, apreciază că viața provinciilor a fost în general „normală” (se reproșează uneori istoricilor romani că au neglijat provinciile, dar explicația — valabilă și pentru Tacit, deși acesta a scris o lucrare specială pentru Germania, dar aceasta nu atât motivat de importanța acesteia cât pentru a face acea comparație nu lipsită bineînțeles de patriotism roman între virtuțile germanilor și decadența romanilor și care comparație trebuia să fie stimulativă pentru romani și nu era căușă de puțin denigratoare — constă în aceea că evenimentele istorice importante și zguduiri sociale aveau loc la Roma și efectele se propagau în provincii uneori cu întârziere și desigur atenuat).

Unele fapte semnificative pentru istoria statului roman sunt însă omise; de exemplu nu este reținut ca fapt semnificativ și deschizător al unei noi căi de luare a puterii imperiale proclamarea pentru prima dată a unui împărat de o armată provincială, și anume proclamarea lui Vespasian ca împărat de armata din Egipt, cu sprijin

nul decisiv al prefectului Egiptului, Tiberius Alexandru — al cărui unchi a fost filozoful evreu Filon din Alexandria —, re-negat, ocupând mari demnități politice și militare romane și care a luptat împotriva răsculaților evrei din Ierusalim¹.

Mai sunt și unele erori evidente, ca, de exemplu: la pagina 78, în cadrul unor pagini dedicate analizării fiecărei provincii

în parte, ocupându-se de Dacia, autorul scrie: „...il sue governo fu affidate ad un legate di range pretorio residente a Sarmitzegetusa, la vecchia capitale, divenuta la Colonia Ulpia Traiana Sarmitzehetusa” (eroare evidentă, căci nu Sarmizegetusa, vechea capitală a devenit locul pe care s-a ridicat nova Colonia Ulpia Traiana).

Betinio Diamant

¹ Pentru personajul Tiberius Alexandru, vezi *Enciclopedia civilizației romane*, București, 1982, p. 47; Publius Cornelius Tacitus, *Istorie*, București, 1992, p. 414; Simon Dubnov, *Weltgeschichte des jüdischen Volkes*, Berlin, 1925, vol. II, p. 408, 435, 454; Josephus, *Complete Works*, Kregel Publications, 1982, p. 494, 549, 545.

BULETIN BIBLIOGRAFIC

Buletinul bibliografic inițiat de „Revista istorică” are ca obiectiv semnalarea lucrărilor din producția istorică, publicate de istorici străini și români în afara hotarelor României, fără a aprecia valoarea lor științifică. Buletinul vizează cuprinderea ansamblului de lucrări — studiu și carte — tipărită după mijlocul deceniului trecut, care au tangențe sau privesc direct perioada medievală, modernă și contemporană a României. Buletinul este și un instrument pentru sondarea modului în care izvoarele și literatura de specialitate românească sunt receptate de istoricii străini.

La elaborarea acestui buletin bibliografic au contribuit în măsuri diferite: Viorel Achim, Ileana Căzan, Paul Cernovodeanu, Eugen Denize, Liviu Mitache, Bogdan Murgescu, Șerban Papacostea, Nagy Picnaru și Adrian Tertecel.

Redactor de rubrică: Nagy Picnaru

I. LUCRĂRI GENERALE, ENCICLOPEDII, DICȚIONARE, BIOGRAFII, BIBLIOGRAFII

* * * *Istoria na Bălgariia. T. VII. Văstanoviavane i utvărđdavane na bălgarskata dărjava. Naționalvo-osvoboditchi borbi (1878—1903)* (Istoria Bulgariei. Vol. 7. Restaurarea și consolidarea statului bulgar. Luptele de eliberare națională: 1878—1903), Izdatelstvo na B.A.N, Sofia, 1991, 560 p. Volumul al VII-lea al acestei istorii detaliate a Bulgariei analizează evoluția statului bulgar și a vieții economice, sociale, culturale și politice a poporului bulgar în anii 1878—1903. Sunt prezentate și informații privind relațiile dintre Bulgaria și România în perioada respectivă.

DIMITROV, PASANKO, *Boris III—țar na bălgariie (1894—1943)* (Boris al III-lea — rege al bulgarilor: 1894—1943), Izdatelstvo na S. V. „Sv. Kliment Ohridski”, Sofia, 1990, 267 p. Lucrarea prezintă viața și domnia (1918—1943) regelui (țar) Bulgariei, Boris al III-lea. Alături de înfățișarea situației interne și a politicii externe a Bulgariei în intervalul 1894—1943, se prezintă și informații privind relațiile româno-bulgare în perioada respectivă. (in „Bulgarian Historical Review”, an XX, 1992, nr. 3, p. 95—98).

IMBER, C., *The Ottoman Empire (1300—1481)*, Istanbul, 1990, XIII + 288 p. Cartea este o sinteză a istoriei Imperiului otoman în așa-numita „perioadă de formare” (*kurulma devri*) a acestuia. Se oferă și informații privind relațiile româno-otomane în secolele XIV—XV.

LEVENE, MARK, *War, Jews, and the New Europe. The Diplomacy of Lucien Wolf 1914—1919*, Oxford University Press, London, 1992, XVIII + 346 p. (The Litman Library of Jewish Civilization). Importantă contribuție monografică la rolul jucat de ziaristul și diplomatul britanic Lucien Wolf și organizațiile evreiești din Marea Britanie la elaborarea Tratatului Minorităților în anii și la încheierea primului război mondial. Numeroase referințe la situația României.

MURPHY, DERVLA *Transylvania and beyond*. John Murray, London, 1992, XV + 239 p. Relatare de călătorie în Transilvania anului 1990, însoțită, în anexă, de o sumară cronologie istorică.

TRAIKOV, VESELIN, *Gheorgghi Stoikov Rakovski. Dokumentalen letopis: 1821—1867* (Gheorgghi Stoikov Rakovski, Cronică documentară: 1821—1867), Dărjavno izdatelstvo „Dr. Petăr Beron”, Sofia, 1990, 438 p. Cartea este o cronologie foarte amănunțită a vieții și activității unui mare patriot bulgar care a luptat pentru eliberarea țării și poporului său de sub stăpânirea otomană. Se prezintă și informații privind activitatea lui G. S. Rakovski pe teritoriul României.

„Revista istorică”, tom IV, nr. 11—12, p. 1195—1200, 1993

TRÓCSANYI ZSOLT, MISKOLCZY AMBRUS, *A fanariótláktól a Hohenzollernig. Társadalmi hanyatlás és nemzeti emelkedés a román történelemben (1711–1866)* (De la fanarioți la Hohenzollerni. Declin social și dezvoltare națională în istoria românească, 1711–1866), Budapest, 1992, 149 p. Apărută în colecția „Encyclopedia transylvanica”, editată de catedra de filologie română din cadrul Universității Eötvös Loránd Budapesta, cartea cuprinde de fapt două studii scrise de doi buni cunoscători ai istoriografiei românești, în care se propune o sinteză, fără pretenții de originalitate, a problematicei românești a sec. XVIII–XIX. Primul studiu, cu titlul *Fanariótlák és Habsburgak, 1711–1821* (Fanarioți și Habsburgi, 1711–1821) (p. 12–74), semnat de Trócsányi Zsolt, este o încercare de radiografie, sub toate aspectele, a societății românești din Principate și din Transilvania. Al doilea studiu, al lui Miskolczy Ambrus, intitulat *A forradalmak és a reformok kora, 1821–1866* (Epoca revoluțiilor și reformelor, 1821–1866), (p. 75–146), se ocupă în capitole distincte de reînnoirea națională din perioada 1821, de revoluția română de la 1848–1849 și de construirea statului România.

II. IZVOARE

* * * *Osmanlı devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım hanlıkları arasındaki münasebetele dair arşiv belgeleri* (1687–1908 yılları arası) (Documente de Arhivă privind relațiile statului otoman cu hanatele din Caucaz, Turkistan și Crimeea între anii 1687–1908), Ankara, 1992. 240 p. + 142 fotocopii. Volumul cuprinde acte din corespondența sultanilor cu hanii, din zona nordică și nord-orientală a Imperiului otoman. Informațiile se referă la acțiuni politico-militare și activități comerciale (porturi, transporturi) Mențiuni despre zona răsăriteană a țărilor române.

ANDREEV, STEFAN, *Za datirovkata na podrobnite osmanski registri (mufasal defterite) ot XV–XVI vek* (Despre datarea registrelor otomane detaliate – mufasal defterler – din secolele XV–XVI), în „Istoriceski Pregled”, an XLVIII, 1992, nr. 1–2, p. 156–170. Acest studiu prezintă pe scurt și datează o serie de registre otomane detaliate din secolele XV–XVI (aflate în colecțiile Bibliotecii Naționale „Kiril și Metodii” din Sofia) referitoare la posesiunile Înaltei Porți din Peninsula Balcanică. Unele din aceste registre prezintă situația funciară, financiară și demografică a Dobrogei și Bugeacului în secolul al XVI-lea.

DACLIKEVYCH, YAROSLAV R., TRJARSKI, EDWARD, *La Chronique de Venise*, în „Rocznik Orientalistyczny”, XLVI, 1989, nr. 1, p. 5–62, fotocopii h. t. Editorii publică, însoțită de o introducere, note, indice și glosar, cronică armeană. Ediția reproduce textul în transliterare și fotocopii, cu traducere franceză juxtapusă. Cuprinde informații importante privind istoria medievală a românilor.

HARTLEY, JANET M., *Guide to Documents and Manuscripts in the United Kingdom relating to Russia and the Soviet Union*, London and New York, Mansel Publishing Limited, 1986, 526 p. Important instrument bibliografic reunind materialele documentare privind Rusia și fosta U.R.S.S. din arhivele britanice, cu unele mențiuni relative și la România (problema Basarabiei, relațiile din timpul primului război mondial, evoluția litigiului romano-sovietic între 1920–1924 etc.).

KONDO, AKMET, *Quelques lettres de Dora d'Istria en 1865 à Hyères et à De Rada*, în „Studia Albanica”, XXVI, 1989, nr. 1, p. 103–132. Editorul publică 22 de scrisori ale Elenei Ghica (Dora d'Istria) dintre anii 1865–1881. Scrisorile se referă la istoria românilor și a S.E.-ului european, precum și la preocupările intelectuale ale acestui fascinant personaj, revădit deopotrivă de români și de albanezi.

KURUCZ, GYÖRGY, *Guide to the Documents and Manuscripts in Great Britain relating to the Kingdom of Hungary from the earliest times to 1800*, Mansel, London, 1992, 707 p. Repertoriu foarte complet din toate arhivele publice și câteva particulare din Marea Britanie a documentelor privitoare la Ungaria, în hotărârile ei medievale, incluzând Banatul și Transilvania, până la 1800. Numeroase și interesante știri privind răscoalele lui Gheorghe Dozsa (1514) și Horea (1784), războaiele austro-turce pentru principatul Transilvaniei din sec. XVI–XVII, războaiele austro-ruso-turce din sec. XVIII etc.; se includ tangential informații referitoare la Mihai Viteazul, Radu Șerban, Gheorghe Ștefan, Nicolae Mavrocordat, Grigore al III-lea Ghica ș. a. Instrument de lucru indispensabil pentru cercetările dedicate studiului relațiilor internaționale ale României.

L. R. LEWITTER, Jean-Nicole Moreau de Brasey's Letter on the Moldavian Campaign of Peter I (1711). The text that Puskin did not translate: British Library Ms. 37358, ff. 479—485 v°, in „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, 40 (1992), heft 4, p. 518—529. Publicarea scrisorii-memoriu adresată de J. Moreau de Brasey din Lioi la 24 septembrie 1711 unui prieten (identificat de editor ca brigadierul danez conte de Frise) asupra campaniei lui Petru cel Mare de la Prut, rezumând evenimentele pe care le-a dezvoltat ulterior într-o bine cunoscută lucrare anonimă apărută în 1716. Editorul ignoră toată bibliografia românească a subiectului, inclusiv bio-bibliografia și analiza operei lui Brasey înfățișate în *Căldători străini despre țările române*, vol. VIII, București, 1983, p. 459—494.

YILMAZ, SERAP, *La manufacture de draps de Chiperești (Moldavie) (1766). Les débuts de l'industrie dans l'orbe de l'Empire ottoman*, in „Südost-Forschungen”, XLVIII, 1989, p. 107—139, 1 pl. 1 ilustr. Studiu fundamental pentru cunoașterea manufacturii („chirhanalei”) de postav de la Chiperești (Iilipenii Noi) înființate de Grigore al III-lea Ghica. Autorul folosește atât izvoarele românești, cât și pe cele otomane.

III. ISTORIE MEDIEVALĂ

ANGELOV, DIMITAR, *Bălgarskiat narod i Asenovci v osvoboditelno vŭstanie* (Poporul bulgar și Asăneștii în răscala de eliberare), in „Voennoistoricheski Sbornik”, 1985, nr. 5, p. 3—12. Se analizează (prin optica istoriografiei bulgare) răscala românilor și bulgarilor (conduși de nobilii români Petru și Asan) din anii 1185—1186, care a dus la formarea celui de-al doilea țarat bulgar (1185—1396), fost — la origine — un stat româno-bulgar.

ŢUGEDI, ERIK, *Sepelierunt corpus eius in proprio monasterio, A nemzelségi monostur* (...Mănăstirea de familie), in „Századok”, 125, 1991, nr. 1—2, p. 35—67. Despre mănăstirile din regatul ungar fondate de particulari și funcționari sub patronajul unei familii nobile. Din sec. XI și până la Reformă au existat 91 astfel de mănăstiri.

GEDAI, ISTIVAN, *Polskie monety na uęgryzech w XVI i XVII w.* (Monedele poloneze în Ungaria în secolele XVI—XVII), in „Wiadomości Numizmatyczne”, XXXI, 1987, nr. 3, p. 165—175. Pe baza a 291 de tezaure, autorul evaluează cantitativ ponderea și structura pe nominaluri, emitenți și monetării a monedelor poloneze în diversele provincii ale Ungariei istorice. Pentru Transilvania și Partium sunt folosite numai puține dintre tezaurele publicate de către istoricii români.

KIRÁLY, ISTAVÁN V., *Társadalmi harcok Csikszékben a határáre redek szervezésének korában* (Lupte sociale în scaunul Ciuc în epoca organizării regimentelor grănicerești), in „Századok”, 126, 1992, nr. 3—4, p. 403—426. Organizarea regimentelor secuiești de graniță și realitățile economico-sociale în scaunul Ciuc la mijlocul sec. XVIII.

KUPUSOVIČ, AMINA, *Muslimanska imena u Opsirnom popisu bosanskog sandžaka iz 1604 godine* (Numele musulmane din registrul detaliat de recensământ al sangeacului Bosnia din anul 1604), in „Prilozi za orijentalnu filologiju”, vol. 40, 1990, p. 267—308. Se analizează amănunțit (frecvență, zonare, origine, ortografie) totalitatea numelor proprii musulmane care apar în registrul (*defter*) otoman detaliat de recensământ al sangeacului Bosnia din anul 1604. Este un studiu foarte util și pentru înțelegerea etimologică și ortografiei antroponimelor musulmane întâlnite în registrele și documentele otomane din secolele XVI—XVII referitoare la Dobrogea și Bugeac.

MIKOCAJCZYK, ANDRZEY, *Hungarian Coins in the Polish Medieval and Modern Finds*, in „Numizmatikai közlöny”, LXXXVIII—LXXXIX, 1989—1990, p. 77—84. Evaluează cantitativ și analizează ponderea emisiunilor ungare în tezaurele monetare descoperite în Polonia. Amintește și aprox. 40 de monede emise de principii Transilvaniei în primele decenii ale secolului al XVII-lea.

PANOVA, ROSIȚA, *Typologie des capitales médiévales bulgares*, in „Bulgarian Historical Review”, an XX, 1992, nr. 3, p. 3—9. Se prezintă (cu principalele lor caracteristici) capitalele celor două țarate bulgare medievale (inclusiv statele rezultate din fărâmițarea lor): Pliska, Preslav, Ohrida, Bitolia, Tărnovo, Kaliakra și Vidin. Referiri și la situația orașului Tărnovo în vremea primilor Asănești (Petru Asan și Ioniță Caloian).

ROGISTER, JOHN, *Les Assemblées d'états dans l'oeuvre de Georges I. Brătianu*, în „Parliaments, Estates and Representation”, V, 1985, p. 1–12. Analiza contribuției lui Brătianu la cunoașterea adunărilor de stări făcută de un specialist al domeniului.

SASHALMI, ENDRE, *Transylvania and the Levant Trade during the Reign of Stephen Báthory (1571–1586)*, în „Specimina Nova Universitatis Quincecclesienois”, 1987, p. 181–189. Autorul argumentează că în anii '70–'80 ai secolului al XVI-lea Transilvania își procura cea mai mare parte a mirodeniilor din Levant și chiar din zona Mării Negre (sunt evocate – discutabil în acest context – legăturile cu Caffa și chiar un flux comercial trecând prin Astrahan). Cu excepția unui studiu publicat în maghiară de Samuel Goldenberg, autorul ignoră cercetările românești în domeniu.

SCHRAMM, GOTTFRIED, *Frühe Schicksale der Rumänen. Acht Thesen zur Lokalisierung der lateinischen Kontinuität in Südosteuropa*, în „Zeitschrift für Balkanologie”, în nr. 2 1985, 1/1986, 1/1987, Wiesbaden. Autorul își propune pe parcursul unui amplu studiu, publicat pe parcursul a trei numere, să explice fenomenul continuității și latinității în spațiul românesc.

SZAKÁLY, FERENC, *Magyar nemesség a török hódoltságban* (Nobilimea maghiară din teritoriile aflate sub stăpânire turcească), în „Századok”, 126, 1992, nr. 5–6, p. 562–633. Studiul analizează evoluțiile sociale și fiscale pe care le-au suferit micii nobili rămași în teritoriul Ungariei medievale transformate de otomani în pašalâc, în intervalul cuprins între mijlocul sec. XVI și anii 1680.

MURPHEY, RHOADS, *Provisioning Istanbul: The State and Subsistence in the Early Modern Middle East*, în „Food and Foodways”, 2, 1988, p. 217–263. Analiză sistematică și echilibrată a intervenției statului otoman în aprovizionarea Istanbulului în secolele XVI–XIX, și a implicațiilor sistemului intervenționist asupra ansamblului economiei și societății otomane. Conține și comparații între prețurile din capitală și din provincii (inclusiv din zona Dunării de Jos), date despre tehnica și costul transporturilor maritime și un appendice despre *kila* de Istanbul. 120 note + bibliografie.

OLTEANU, PANDELE, *Roli starîh slavianskih i srednobolgarskih nomokanov v razvitii slaviano-rumînskoj iuridiceskoj literaturî* (Rolul nomocanoanelor slave vechi și mediobulgare în dezvoltarea literaturii juridice slavo-române), în „Palaeobulgarica”, an XV, 1991, nr. 3, p. 18–35. Studiul conține o analiză comparativă a nomocanoanelor (coduri de legi) slave vechi și mediobulgare din secolele IX–XIV și a copiilor lor (sau traducerilor și prelucrărilor lor) întocmite în Țările Române, în limbile slavonă și română, în secolele XIV–XVIII.

VITOL, A. V., *Osmanskaia imperiia i meždunarodnie otnoşeniia v 1718–1735 gg.* (Imperiul otoman și relațiile internaționale în anii 1718–1735), în „Osmanskaia imperiia”, Moskva, 1990, p. 306–321. Studiul analizează politica externă a Imperiului otoman și poziția internațională a acestuia în intervalul 1718–1735. Apar și referiri la relațiile româno-otomane în perioada respectivă.

IV. ISTORIE MODERNĂ

HERSCOVICI, ZEEV LUCIAN, *The Role of Historiography in the Emancipation of Romanian Jewry before World War I*, în „Shvut. Jewish Problems in Eastern Europe”, First International Conference, on the History of the Jews in Romania. Editor Liviu Rotman, 16, Diaspora Research Institute, The Goldstein-Goren Center for the History of the Jews in Romania, Tel Aviv, 1993, p. 201–218.

POPOV, R., *La crise bulgare (1886–1887) et l'Europe*, în „Bulgarian Historical Review”, an XIX, 1991, nr. 2, p. 18–40. Se prezintă viața politică internă a Bulgariei în anii 1886–1887 și raporturile acestei țări cu statele europene (inclusiv România) în acea perioadă.

ROTMAN, LIVIU, *Mental and Cultural Structures of Romanian Jews at the Turn of the Century*, în „Shvut. Jewish Problems in Eastern Europe”, First International Conference on the History of the Jews in Romania. Editor Liviu Rotman, 16, Diaspora Research Institute, The Goldstein – Goren Center for the History of the Jews in Romania, Tel Aviv, 1993, p. 151–160.

SEQUERA TAMAYO, ISBELIA, *Rumania en Venezuela, en las Academias Nacionales*, în „Boletín de la Academia Nacional de la Historia”, tomo LXXV, abril — junio de 1992, no. 298, p. 5—7. Abordare sumară a prezențelor culturale, intelectuale românești în Venezuela, în mediile academice venezuelene în secolele XIX—XX.

SZABÓ, DÁNIEL, *Egy választás Erdélyben (1869)* (O alegere în Transilvania, 1869), în „Századok”, 126, 1992, nr. 3—4, p. 449—464. Alegerile din 1869 în scaunul Arieș, ilustrate cu documente de epocă.

SZABÓ, A. FERENC, *Néperedés, telepítés a századfordulón. Beksics Gusztáv nézetei* (Creșterea populației, colonizare la cumpăna secolelor. Opiniile lui Beksics Gusztáv), în „Századok”, 126, 1992, nr. 2, p. 227—258. Politica de asimilare a românilor, slavilor și germanilor și de maghiarizare a teritoriilor cu populație majoritar nemaghiară, promovată în Ungaria în perioada dualismului, cu modalitățile de realizare (un loc important fiind acordat colonizărilor), în viziunea unuia dintre teoreticienii acestui program.

V. ISTORIE CONTEMPORANĂ

ANTONETTI NICOLA, *Luigi Sturzo e il problema della rappresentanza parlamentare nelle crisi dello stato liberale*, în „Il Politico”, L, 1985, nr. 2, p. 253—273. Articolul analizează concepția lui Sturzo cu privire la necesitatea restructurării parlamentare pentru evitarea unor situații favorabile instaurării unor regimuri fasciste sau de extremă stângă.

ARMON, THEODOR, *Luigi Luffatti's Intervention in Favor of the Jews of Romanian in 1914*, în „Shvut. Jewish Problems in Eastern Europe”, First International Conference On the History of the Jews in Romania. Editor Liviu Rotman, 16, Diaspora Research Institute, The Goldstein — Goren Center for the History of the Jews in Romania, Tel Aviv, 1993, p. 247—256.

COLOMBO ARTURO, *Nitti e il concetto di democrazia*, în „Il Politico” L, 1985, nr. 1, p. 23—39. Articolul reprezintă o analiză a concepției lui Francesco Nitti cu privire la „adevărată democrație”, la sistemul democratic bazat pe „supremația legii, pe garantarea libertăților, pe suveranitatea poporului”. Articolul subliniază caracterul actual al acestei concepții în toată lumea. (se poate realiza o paralelă între această concepție și situația actuală a României).

GHIBIANSKII, L. I., *K istorii sovetsko — iugoslavskogo konfliktu 1948—1953 gg: skretniia sovetsko-iugoslavsko — bolgarskaia vstreca v Moskve 10 fevralia 1948 goda* (În legătură cu conflictul sovieto-iugoslav din anii 1948—1953: întâlnirea secretă sovieto-iugoslavo-bulgară de la Moscova din 10 februarie 1948), în „Sovetskoe slavianovedenie”, 1991, nr. 4, p. 27—36. Studiul înfățișează momentele de început ale conflictului sovieto-iugoslav din anii 1948—1953. Se fac referiri și la poziția României față de acest conflict.

HAKOV, DJENGHIZ, *Balkanskii pakt — 1953*, în „Etudes Balkaniques”, an XXVIII, 1992, nr. 2, p. 23—27. Este o scurtă analiză a constituirii și existenței „Pactului balcanic” (încheiat în 1953 între Grecia, Turcia, și Iugoslavia), precum și a efectelor acestuia asupra Europei de sud-est (inclusiv România).

KISKILOVA, PARASKEVA, *Antifașistka sãprotiva v Rumãniia, 1940—1944* (Rezistența antifascistă în România, 1940—1944), Sofia, BAN, 1989, 266 p. Sintetiză ce analizează și istoriografia consacrată evenimentelor din 23 august 1944. Autoarea constată efectele regimului Ceaușescu asupra istoriografiei românești.

MARKOV, GEORGI, *Bãlgariia vãv Balkanskiia sãituz sreštu Osmanskata imperiia 1912—1913* (Bulgaria în alianța balcanică împotriva Imperiului otoman, 1912—1913), Sofia, Nauka i izkustvo, 1989, 457 p. Autorul analizează diplomația, „saga” militară și intrigile politice interne. Bazată pe surse primare din arhivele bulgare, vieneze și din colecții particulare, lucrarea interesează și istoria României, ca participantă la cel de-al doilea război balcanic, încheiat prin pacea de la București.

NĂSTASE, ADRIAN, *Titulescu y América Latina*, în „Boletín de la Academia Nacional de la Historia”, tomo LXXV, abril-junio de 1992, no. 298, p. 9—14. Studiul este consacrat raporturilor dintre diplomatul român și diplomații latino-americani, realitățile politice latino-americane.

POHL, DIETER, *Nationalsozialistischer Judenmord als Problem von osteuropäischer Geschichte und Osteuropäischer Geschichtsschreibung*, in „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas“, Band 40, 1992, Heft 1, p. 96–119. Mențiune a istoriografiei referitoare la Transnistria și România (p. 107).

ROȘCA, AVRAM, *The Contribution of the Jews to the Industrial Development and Modernization of Romania, 1900–1948: The Case of Bucharest*, in „Shvut. Jewish Problems in Eastern Europe”, First International Conference On the History of the Jews in Romania. Editor Liviu Rotman, 16, Diaspora Research Institute, The Goldstein-Goren Center for the History of the Jews in Romania, Tel Aviv, 1993, p. 235–245.

RUMENIN, RUMEN, *Letiaști kreposti nad Bălgariia* („Fortărețele zburătoare” deasupra Bulgariei), Izdatelstvo „Hristo Botev”, Sofia, 1990, 218 p. Cartea analizează raidurile aeriene de bombardament și spionaj efectuate deasupra Bulgariei, în anii 1941–1944, de către aviația anglo-americană. Se fac referiri și la bombardamentele anglo-americane asupra României în anii 1942–1944. (Recenzie în „Bulgarian Historical Review”, an XX, 1992, nr. 3, p. 89–94).

SEBŐK, LÁSZLÓ, *A romániai magyarok száma a népszámlálások és az egyéb statisztikák szerint* (Numărul maghiarilor din România după recensăminte și alte statistici), în „Századok”, 126, 1992, nr. 3–4, p. 382–402. Autorul consideră că datele pe care le oferă recensămintele românești în ceea ce privește numărul populației maghiare, cu excepția recensământului din 1956 (care înregistrează 1.616.000 maghiari), nu sunt cele reale. El estimează numărul maghiarilor din România de azi la 2,1–2,3 milioane, din care mai mult de 2 milioane în Transilvania; înrocă în principal date furnizate de bisericile maghiare din Transilvania.

SIRKOV, DIMITĂR, *Bulgaria's National Territorial Problem during the Second World War*, in „Bulgarian Historical Review”, an XIX, 1991, nr. 3, p. 3–19. Studiul analizează pretențiile teritoriale ale Bulgariei față de vecinii săi în preajma și în timpul celui de-al doilea război mondial, precum și modalitatea și gradul în care s-au materializat aceste revendicări. Apar și informații privind problema Cadrilaterului și cedarea acestuia către Bulgaria prin tratatul româno-bulgar de la Craiova (7 septembrie 1940).

WEGNER, BERND, *Hitlers Besuch in Finnland. Das geheime Tonprotokoll seiner Unterredung mit Mannerheim am 4. Juni 1942*, in „Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte”, t. 41, 1993, nr. 1, p. 117–137. Considerații extrem de importante formulate de Hitler în cursul convorbirii sale secrete cu Mannerheim cu privire la presupusele intenții ale U.R.S.S. de a ataca România, în toamna anului 1940, și la perspectivele grave deschise de această eventualitate. Discuția Hitler – Molotov în problema României în toamna anului 1940.

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimiterea înfrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatele vor fi traduse de autori în limbi de circulație internațională. Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele ne publicate nu se restituie. Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Redacției, B-dul Aviatorilor nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES

Mentalités — Civilisations

THRACO-DACICA

DACIA — REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE —
NOUVELLE SÉRIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

BULETINUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE

ARHEOLOGIA MOLDOVEI

ARHIVELE OLTENIEI

EPHEMERIS NAPOCENSIS

ARS TRANSILVANIAE

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE CLUJ-NAPOCA

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”, IAȘI

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Ostatecii în relațiile daco-romane.
Misiunea episcopului Hierotheos.
Spaime milenariste și cruciada în evul mediu.
Vlad Țepeș, lupta antiotomană și Veneția.
O misiune a patriarhiei ecumenice la București.
Conquista și reeconquista peruană.
Țările române și Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.
Curente ale ideologiei politice în Europa secolului XVII.
O scrisoare inedită a lui Dimitrie Cantemir.
Armata otomană la începutul secolului al XVIII-lea.
Mormântul hatmanului Mazeppa.
Situația economică și socială în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.
Călătoria pictorului Luigi Mayer în Țara Românească (1794).
Rivalitatea colonială și maritimă anglo-franceză (1715—1783).
Mărturii franceze privitoare la români în epoca de la 1821.
Unele aspecte ale istoriei militare a poporului român în revoluția de la 1848.
Oamenii de știință și viața politică a României.
Tratative de pace în perioada primei conflagrații mondiale.
Basarabia și relațiile româno-ucrainene (1918—1922).
Cooperația românească interbelică între deziderat și realități.
I. C. Filitti: Pagini de jurnal.
Securitatea României în perioada interbelică.
Poziția statelor europene față de războiul italo-etioopian văzută de diplomația S. U. A.
Toponimie și demografie istorică.
Calendarul și metoda cantitativă în cercetarea istoriei.
O nouă direcție de cercetare: băncile de date istorice.
Raporturile dintre Biserica Ortodoxă Română și Biserica Ortodoxă Albaneză.

ISSN 1013-0443

S.C. „UNIVERSUL” S.A. — c. 3962

43—356

Lei 200 pentru persoane fizice
Lei 500 pentru persoane juridice